

COLEGIO NOTARIAL DE BARCELONA

ESTUDIOS HISTÓRICOS
Y DOCUMENTOS
DE LOS
ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

VI

BARCELONA

1978

**ESTUDIOS HISTÓRICOS Y DOCUMENTOS
DE LOS
ARCHIVOS DE PROTOCOLOS**

VI

COLEGIO NOTARIAL DE BARCELONA

ESTUDIOS HISTÓRICOS
Y DOCUMENTOS

DE LOS

ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

VI

MISCELÁNEA EN HONOR
DE JOSEP MARIA MADURELL I MARIMON
II

DIRECTOR:
ÁNGEL MARTÍNEZ SARRIÓN

SUBDIRECTOR:
JOSÉ MARÍA MADURELL MARIMÓN

REDACTOR-JEFE:
JOSÉ MARÍA SANS TRAVÉ

BARCELONA

1978

De la presente obra se han impreso 500
ejemplares numerados del 1 al 500.

Ejemplar N° 000163

Depósito legal: B. 15:583 - 1978

ISBN. 84 - 400 - 4765 - 7

Gráficas Marina, S. A. - Paseo de Carlos I, 142

Presentació

El nombre i extensió de les valuoses aportacions a l'homenatge que el Col·legi Notarial dedicà a Josep Maria Madurell i Marimon, ha obligat a distribuir-les en tres volums, el primer dels quals va sortir el passat any 1977.

El segon, que ara es publica amb l'ordinal VI de la nostra sèrie d'«Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», aplega un important conjunt de treballs tramesos per alguns dels investigadors més distingits del nostre país i de l'estranger.

La varietat de les matèries tractades, fonamentades principalment sobre documentació notarial, la creixent atenció a les qüestions socials i econòmiques i l'extensió de la recerca fins als temps moderns, esperem que sigui valorada per aquells als quals interessa el coneixement de la nostra història.

Agraïm totes les col·laboracions i especialment les dels nostres amics estrangers que han volgut contribuir a l'enriquiment d'aquesta edició: el professor Geo Pistarino, de la Universitat de Gènova, que en un acurat treball ens il·lustra sobre la cultura dels monestirs genovesos, a través de les seves biblioteques, en els segles XIV i XVI, i la professora L. D'Arienzo, de la Universitat de Cagliari, qui continua aportant noves i precises dades a la història del Notariat català, entre d'altres.

Un tercer volum clourà aquesta miscel·lània oferta en homenatge a Josep Maria Madurell i Marimon.

R. de N.

Concessions reials del Dret de Notaria a parròquies i monestirs catalans (segles XII i XIII)

Una autora ha assenyalat, amb justesa, que l'expansió del notariat significà l'aparició d'un nou poder laïcal enfront del de l'església.¹ Deixant de banda la pervivència d'una tradició romana en algunes ciutats nord-italianes i l'existència d'una funció notarial específica de les cancelleries, de les seus episcopals² i de les parròquies,³ el notariat occidental es presenta, de fet, com una institució nova i la seva naixença va unida al ressorgiment de la vida comunal i mercantil, la qual exigia la presència d'un tècnic en lleis, qui, a més de la competència professional, fos dipositari, per delegació, d'una credibilitat social o *fides publica*. No ens escam, en aquest moment, d'entrar en aquest problema.⁴ Però sí que serà adient d'observar que una institució dotada d'unes facultats tan remarcables requeria, per a obtenir un assentiment general, el fonament d'una *auctoritas* suficient, la qual procedia, en els primers

1. G. AIRALDI, *Notariato genovese e notariato catalano*. «Atti del I Congresso storico Liguria-Catalogna». Bordighera, 1974, pp. 349-360.

2. Una instrucció de Carles el Gran, del 805, ja estatueix l'obligació que els bisbes i abats tinguin un notari o escrivà per als seus assumptes. Cf. H. BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre*. Leipzig, 1912-1915, I, pp. 619 i 622.

3. Cf. V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales*. Barcelona, 1917, p. 22.

4. Sobre la fe pública notarial, vegeu: L. CARDONA, *La fe pública en la Filosofia del Derecho*. «La Notaria», vol. 81 (1946); A. D'ORS, *Documentos y notarios en el Derecho romano post-clásico*. «Centenario del Notariado», Madrid, 1964; F. DURÁN CAÑAMERAS, *La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona a través de los tiempos*. «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», vol. 12 (1958); i G. VIRTANI, *Diplomatica*. Milano, 1914-1915 (còpia anastàtica, 1972), p. 218. Segons aquest últim autor, l'acte privat es trasmuda en *instrumentum publicum* a la fi del s. XI.

temps, de l'emperador o del papa.⁵ Per analogia, i amb l'intent d'afermar el seu poder secular, els reis s'abrogaren també el dret d'investir notaris, mitjà pel qual tenien una porta oberta vers una intervenció més decisiva.⁶

A causa de la seva vinculació amb la parròquia i el municipi, la notaria segueix l'estatut jurídic d'aquells i arriba a esdevenir, ja en plena feudalització, un dret o propietat inherents a la senyoria. El fenomen notarial presenta, doncs, una complexa casuística, nascuda dels diversos interessos que concorren a nivell local, que es poden resumir —si ens centrem a l'època d'Alfons el Cast o el Trobador⁷ i dels seus successors immediats— en els tipus següents:

- a) Escrivanies parroquials, establertes en una fase pre-notarial i que romanen d'algun mode.⁸
- b) Escrivanies de senyoria laica.⁹
- c) Escrivanies de senyoria eclesial.¹⁰
- d) Escrivanies dels municipis del braç reial i que depenien del rei.¹¹
- e) Escrivanies autònomes dels municipis.¹²

Enfrontats a aquesta problemàtica, els reis tenien dues motivacions per a justificar una política intervencionista respecte al nota-

5. Cf. R. KLAUSE-O. MEYER, *Clavis mediaevalis*. Wiesbaden (1962), pp. 172-175.

6. R. NOGUERA-J. M. MADURELL, *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*. Barcelona, vol. II, tom. I (1965), p. 15.

7. L'epítet d'El Trobador, en lloc d'El Cast, per al primer rei de la unió catalano-aragonesa, ha estat suggerit pel Dr. Martí de RIQUER, en diverses ocasions.

8. V. SANTAMARÍA, ob. cit., p. 22, consigna que la pràctica dels rectors a estendre testaments i contractes és anterior al pontificat d'Alexandre III (1159-1181). Nombrosos exemples de clergues escriptors consten en els Cartularis de Sant Cugat, Poblet, Santes Creus, etc.

9. Citem com a exemple la notaria de Terrassa que va pertànyer als Cardona i, successivament, als Montcada. F. DURÁN, *Notas para la Historia del Notariado catalán*. «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos», Barcelona, III (1955), p. 76.

10. L'escrivania de Vic fou donada en exclusiva, el 1155, pel bisbe Pere de Redorta a Ramon «Lugduni» (Llió?). F. DURÁN, *Notas...*, pp. 74-75.

11. La relació de dependència del rei s'expressa clarament en la subscripció d'un notari de l'Arboç: «Sig+num Berengarii de Rehes, notarii publici Arbucii, vice domini regis...». J. RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, 1945-1947, III, p. 428. El document és de l'any 1238.

12. Els municipis de Barcelona i Lleida gaudiren de certa autonomia en l'organització notarial.

riat: salvaguardar les condicions jurídic-socials de la funció i garantir les qualitats tècniques i morals dels titulars.

Sota aquesta perspectiva, he cregut interessant d'aplegar el present conjunt de concessions o privilegis reials —quasi tots ja publicats d'una manera esparxa— que van des de 1188 a 1238, amb la finalitat d'exposar, d'una forma comparativa, llurs analogies i diferències, tant en el seu contingut jurídic com en la formulació diplomàtica. Un punt comú de tots els privilegis recollis és el d'ésser destinats a parròquies o monestirs. Responen, per tant, i tal com s'indueix d'alguns d'ells, a una fase en què els monarques tenen plena consciència de la florida de la institució notarial i intenten implantar-la en les ciutats i viles, bo i subjectant-les a la seva superior autoritat. I no troben inconvenient de prorrogar, a favor de l'Església, un «status» consuetudinari anterior, sempre que quedi salvada i ben definida la font legal de la institució: la potestat reial.

* * *

Els documents reunits adopten diversos tipus diplomàtics, des de la forma d'un privilegi menor, fins a la d'una concessió graciosa. Tan sols els relatius a les escrivanies de Manresa i Banyoles contenen una Invocació. No falta, en canvi, gairebé mai, la *Notificatio*, segons les conegudes fórmules: «Notum sit cunctis (doc. 1) / presentibus et futuris» (docs. 2, 3); «Manifestum sit omnibus (docs. 5, 7) / tam presentibus quam futuris» (doc. 4); «Noverint universi» (doc. 8). El text s'inicia amb una *Narratio*, en la qual s'esmenta la motivació religiosa —«Intuitu Dei» (doc. 1), «ob remedium animee mee» (doc. 4)—; el respecte a la tradició (doc. 7), o es fa un breu historial de l'escrivania (doc. 2, a partir de «Certum quidem est...»). En el document de Vilafranca, s'expressa, endemés, una *Intercessio*: «ad preces Berengarii de Palaciolo...», (doc. 1.).

La clàusula dispositiva ve introduïda per la conjunció *quod*, i en ella s'especifiquen algunes condicions i circumstàncies de la concessió, que ens permeten de definir o delimitar tant el concepte de la funció notarial com el dret específic de posseir una escrivania. Per

motius de claredat expositiva, he sintetitzat aquestes connotacions en els apartats següents:

a) Atribució de la competència jurídica per a estendre escriptures públiques (*auctoritas*), que tindran el mateix valor de les atorgades pels notaris de les viles:

«Decrevit et voluit et statuit in perpetuum, quod omnia instrumenta que aliquis frater prenominate domus... mandato abbatis vel prioris eiusdem faceret super aliquo negocio... predictae domus, essent autentica et suum valorem habeant ac plenariam obtineant firmitatem, acsi a publicis notariis in villis suis aut civitatibus scriberentur.» (Doc. 6.)

«Instrumenta vero sive etiam testamenta, que facta fuerint a dicto notario vel scriptore vel substitutis suis, ratta et firma habeantur, tanquam confecta a publico notario.» (Doc. 7.)

b) Ús del dret d'obrir escrivania pública, considerada com un bé senyorial, tan concret com el de tenir forn o carniceria, concedit generalment a perpetuïtat.

c) Facultat, per part del senyor de l'escrivania, de designar un notari successivament. Exemple:

«...nisi tabellio quem tu, abbas, vel tui successores ibi posueritis.» (Doc. 8.)

d) Demarcació d'un districte territorial, dins el qual actua la jurisdicció de l'escrivania i del notari. La circumscripció sol coincidir amb els termes de la vila i parròquia però, a vegades —com en els casos de Camprodon i Besalú—, té una extensió més àmplia.

e) Per a evitar l'intrusisme, es fa constar l'exclusivitat del dret concedit mitjançant una clàusula específica:

«...quod nulla vivens persona audeat decetero ibi testamenta, sponsalicia sive quaslibet cartas aut instrumenta facere, nisi per manum prefati Bernardi et successoris eius.» (Doc. 1.)

«Nemini autem liceat decetero in villa de Minorissa neque in tota

parrochia cartas publicas vel alias scripturas... facere, nisi illi qui ab ipso preposito Sancte Marie ad hoc fuerit electus et constitutus.» (Doc. 2.)

«...nulli autem liceat unquam cartas scribere seu alias scripturas ad scribaniam publicam pertinentes in villa Montis Albi vel in parrochia eiusdem ecclesie, nisi illi vel illis qui a capellano predictae ecclesie in ipso officio fuerunt constituti.»

«Precipio etiam et regia auctoritate imperpetuum statuo, quod intra prefatos terminos nullus clericus vel alius audeat cartas vel testamenta facere vel scribere, sine consensu et voluntate abbatis predicti monasterii vel notarii sui constituti.» (Doc. 4.)

«Mando itaque et firmiter precipuo quod nemo sit ausus infra iam dictos terminos cartas aliquas facere vel scribere, nisi a vobis fuerit ibi constitutus.» (Doc. 5.)

«Ita quod in predicta villa de Balneolis vel in eius territorio non sit alius tabellio vel notarius publicus vel privatus, nisi ipse abbas cum consensu sui capituli ibidem instituit vel decetero instituerit.» (Doc. 7.)

«...et quod aliquis scriptor sive tabello non sit ausus facere instrumenta seu testamenta in villa nec in parrochia Sancti Michaelis de Amerio, nisi tabellio quem tu, abbas, vel tui successores ibi posueritis.» (Doc. 8.)

f) Per mitjà d'una altra clàusula, s'expressen les motivacions d'ètica professional i de fidelitat del titular envers el monarca i la societat. Aquesta connotació d'exercir una activitat d'interès col·lectiu es destaca sovint ben clarament:

«Ad fidelitatem meam meorumque successorum et ad comunem utilitatem eiusdem ville.» (Doc. 1.)

«...et erga comunem utilitatem ipsius ville.» (Doc. 2.)

«...et exerceant officium scribaniae bona fide et sine omni dolo.» (Doc. 3.)

«Tali pacto et condicione, quod predictam scribaniam... fideliter

serviatis et plenarie paratam teneatis ad utilitatem et fidelitatem
tocius gentis.» (Doc. 5.)

g) La concessió del dret d'escrivania és un acte gratuït del rei. Amb tot, i per tal de lligar el doble compromís de deures i obligacions, s'estableix, en alguns casos, per part del beneficiari, la prestació d'una quantitat en moneda, que no és un preu, sinó una mena de compensació, paral·lela a un cert tipus de la *robra* castellana.¹⁸ La quantitat oscil·lava entre 100 sous (doc. 1) i 300 (doc. 4). El producte de l'escrivania de Besalú, atorgada pel rei Pere el Catòlic (doc. 4), s'ha d'esmerçar en el manteniment d'un sacerdot que celebri diàriament una missa per l'ànima d'Alfons I.

h) L'obligació de fidelitat personal es confirma, en algun cas, mitjançant un jurament:

«Ille vero, qui ad hoc officium exercendum constitutus fuerit, faciat fidelitatem coram quatuor aut quinque viris ipsius ville, quod bona fide faciet illud servitium.» (Doc. 3.)

«...qui etiam juret in capitulo vestro... fidelitatem instrumentorum per eum aut per substitutos factorum.» (Doc. 7.)

«...qui tabellio... juret in tui presencia... fideliter facere omnia instrumenta et testamenta.» (Doc. 8.)

Després de la part dispositiva sol expressar-se la *Sanctio*, o clàusula penal, que tutela l'acompliment i evita la contravençió de l'acte. La seva quantia és de 100 morabatins o de 1.000 sous.

Quant a l'Escatocol, no ens ofereix particularitats dignes de menció, ja que ni la clàusula cronològica ni les subscripcions s'aparten dels usos establerts a l'escrivania règia. Però que sí cal destacar dos casos singulars: en la donació de l'escrivania de Manresa signen els sagristans de Vic i Barcelona, com a únics testimonis i persones més interessades en l'*actio* documentada; i en la de Camprodon, la subs-

18. La *robra* «ad cartam confirmandam», encara que és típica dels contractes de compra-venda, podia existir també en les donacions i era una mena d'obsequi de cortesia que rebia el donant. Cf. *Diccionario de Historia de España*. Madrid (1969), III, p. 491.

cripció de l'abat és a la vegada una providència, per la qual atorga l'escrivania, amb caràcter vitalici, al monjo Pere.

Notem també que en els dos instruments esmentats consta la presència del segell de cera, pendent d'unes corretges blanques. El trasllat de la donació de l'escrivania de Manresa, ens descriu fidelment el segell reial el qual s'ajusta, d'altra banda, als tipus inventariats per Ferran de Sagarra.¹⁴ La presència del segell perfecciona la validesa formal d'ambdós documents, que obtenen pel seu mitjà una major qualificació diplomàtica.

ANTONI M. ARAGÓ

14. En la seva monumental *Sigillografia catalana*, Barcelona, 1916-1932, I, pp. 200-201, inventaria 7 segells del rei Alfons I, entre els anys 1186-1195.

ANEX DOCUMENTAL

1

[1188 desembre, Sabadell]

El rei Alfons el Trobador, a súpliques de Berenguer de Palol, concedeix a l'església de Vilafranca, en la persona de Bernat, clergue, la notaria i escrivania de la vila.

[A]. Original no localitzat.

B. Trasllet del 2-I-1316 (ACA. C. p. Al. I, 503).

Referència bibliogràfica: J. CARUANA, *Itinerario de Alfonso II de Aragón*. «Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón», VII, 1962, pàg. 117;¹⁵ F. DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del Notariado catalán*. «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos», Barcelona, III, 1955, pàg. 78.

ABC

ABC

ABC

Nouerint vniuersi quod, cum illustris Ildefonsus, Dei gracia rex Aragonum, comes Barchinone et marchio Prouincie, laudasset et iure perpetuo concessisset ecclesie de Villa Francha in manu Bernardi, clerici eiusdem ecclesie, ad fidelitatem suam suorumque successorum et ad comunem vtilitatem eiusdem ville, notariam totam seu scribaniam ville jam dicte et territorii eius et parrochie tunc habite uel habende cum carta sua tenoris sequentis: Notum sit cunctis quod ego, Ildefonsus, Dei gratia rex Aragonum, comes Barchinone et marchio Prouincie, intuitu Dei et ad preces Berengarii de Palaciolo, laudo et iure perpetuo concedo ecclesie de Villa Francha in manu Bernardi, clerici eiusdem ecclesie, ad fidelitatem meam meorumque successorum et ad comunem vtilitatem eiusdem ville, notariam totam seu acribaniam ville jam dicte et territorii eius et parrochie nunc habite uel habende; quod nulla viuens persona audeat decetero ibi testamenta, sponsalicia siue quaslibet cartas aut instrumenta facere etiam infra nundinas uel in foro, exceptis solummodo breuibus et capbreuibus, nisi per manum prefati Bernardi et successorum eius, quem publicum notarium seu tabellionem ibidem constituimus. Qui vero huic stabilimento et donacioni contraret nosset se incursum cum omni facultate sua in posse nostro nec vllum valorem habebit cuiuscumque generis instrumentum ab eo factum, nisi isdem Bernardus aut ille qui ab eo fuerit

15. Per inadvertència, l'autor canvia el lloc de Vilafranca pel de Sabadell.

substitutus subsignauerit ipsum. De huiusmodi autem donacione habui ego, rex, centum solidos de rebus ecclesie per manum supradicti Bernardi clerici. Facta carta apud Sabatellum, mense december anno .M°.C°.LXXX°VIII°.

Signum + Ildefonsi, regis Aragonum, comitis Barchinone et marchionis Prouincie.

Sig+num Othonis de Insula, viceseneschalchi. *Sig+num* Bernardi de Portella. *Sig+num* Stephani de Marimundo. *Sig+num* Petri de Bassia, regii bajuli. Ego, Guillelmus de Bassia, regius notarius, scripsi hanc cartam et feci hoc sig (*Signe*) num, litteris adjectis in linea .VII^a.

Idecirco, venerabilis Petrus de Turricella, rector ecclesie de Villa Franca, volens recognoscere illustrissimo domino Jacobo, Dei gracia regi Aragonum, Valencia, Sardinie et Corsice, comitique Barchinone ac sancte Romane ecclesie vexillario, ammirato et capitaneo generali, fidelitatem predictam dictamque scribaniam ad fidelitatem domini regis tenere de mandato et expresso assensu reuerendi in Christo patris Poncii, diuina prouidencia Barchinonensis episcopi, presentis coram domino rege in palacio Barchinone eiusdem domini regis, jurando in posse ipsius domini regis per Deum et eius sancta quatuor euagelia manibus eius corporaliter tacta per se et successores suos prestitit eidem domino regi pro se et successoribus suis fidelitatem pro scribania predicta; promittens per firmam et sollempnem stipulacionem eidem domini regi presenti et recipienti pro se et successoribus suis, quod ipse rector et successores sui erunt eidem domino regi et successoribus suis fideles de scribania predicta et facient eidem domino regi et successoribus suis perpetuo fidelitatem consimilem pro eadem.

Quod est actum Barchinone, quarto nonas januarii anno domini millesimo trecentesimo quintodecimo.

Sig+num Petri de Turricella, rectoris ecclesie Ville Franche predicti, prefatam fidelitatem prestantis. Testes huius rei sunt: nobilis Jazpertus de Castro Nouo, Othus de Montecatheno, Gondiçalbus Garçie, consiliarii, et Guillelmus Ollomarii, iudex curie domini regis. Nos, Poncius, Dei gracia Barchinonensis episcopus, subscribimus, saluo iure predicte ecclesie in omnibus:

Sig (Signe) num Dei, Dominici de Biscarra, scriptoris domini regis ac eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominacionem eiusdem, qui premissis interfui et hec scribi feci et clausi.

1194 octubre, Lleida.

El rei Alfons el Trobador confirma i concedeix de nou a l'església de Santa Maria de Manresa i al seu paborde l'escrivania de la vila, que posseïa

antigament, i anul·la la donació feta a favor de Berenguer, nebot de Berenguer de Montesquiu.

A. Original (AHCM, perg. AM. 465).

B. Trasllat del 27-II-1353 (ACA. OR. H. Bar. p. A/729).

«Hoc est translatum fideliter sumptum a quodam publico instrumento sigillo pendenti de cera alba in quadam trabugueria alba sigillato, in cuiusquidem sigilli, ex vna parte, erat imago regia sedens in solio regali tenesque ense in vna manu et in alia manu florem lillii; in qua quidem parte dicti sigilli littere circumferencie erant tales: + Sigillum Ildefonsi, regis Aragonensis. Ex alia uero parte dicti sigilli erat efigies equi armati cum equi desuper equitante, portante et tenente astam in vna manu cum signo uel pauone; et in altera manu tenente scutum et tenente in capite quandam touallolam ad modum de jeneto; et in ipsa parte erant in circumferencia ipsius sigilli littere impresse, que prima facie bene legi non poterant.»

Referència bibliogràfica: J. SARRET I ARBÓS, *Sumari del privilegi de Manresa*, Manresa, 1909, p. 10; *Història de Manresa*. Manresa, 1921, p. 42.

In Dei nomine. Notum sit cunctis presentibus atque futuris quod Nos, Ildefonsus, Dei gracia rex *Aragonensis*, comes Barchinone et Marchio Prouincie, donamus et presenti scripto in perpetuum concedimus domino Deo et ecclesie beate Marie de Minorisa ac P., prepositio ipsius loci, et omnibus successoribus suis scribaniam publicam de uilla Minorise et de tota parrochia. Certum quidem est, quod nos ipsam scribaniam dederamus et concesseramus Berengario, nepoti Berengarii de Monte Esquiuo; set quoniam predictus prepositus paratus fuit probare per testes ydoneos in presentia P., sacriste Ausonensis, qui a nobis iudex ordinarius est constitutus, predictam ecclesiam sancte Marie ipsam acribaniam antiquis retro temporibus habuisse ac tenuisse, prepositum etiam eiusdem loci eam diuersis scriptoribus comendasse et assignasse, quod totum pars aduersa in eiusdem sacriste presentia confessa est. Idcirco, ob remissionem peccatorum meorum, in presencia iam dicti Ausonensis sacriste et B. de Palaciolo, Barchinonensis sacriste, supradictam scribaniam de Minorisa et de tota parrochia restituimus et presenti scripto donamus et in perpetuum confirmamus domino Deo et ecclesie beate Marie de Minorisa ac P., preposito eiusdem loci omnibusque successoribus suis libere et absolute, prout melius dici aut intelligi potest ad honorem Dei et profectum ipsius ecclesie, prepositi et successorum suorum; ita tamen quod ille prepositus et successores sui faciant ipsam scribaniam exerceri et teneri fideliter et sine omni dolo atque enganno ad comunem fidelitatem ipsius uille de Minorisa et tocuis parrochie omniumque parrochianorum. Ille quoque qui ad ipsius scribanie

officium exercendum modo eligetur et constituetur, juret in manu memorati sacriste Ausonensis, quod in ipso officio sit fidelis erga nos et erga comunem utilitatem ipsius uille et totius parrochie omniumque parrochianorum. Nemini autem liceat decetero in uilla de Minorisa neque in tota parrochia cartas publicas uel alias scripturas ad comunem et publicam scribaniam pertinentes facere, nisi qui ab ipso preposito sancte Marie ad hoc fuerit electus et constitutus. Si quis uero contra interdictum nostrum cartas seu scripturas ad scribaniam publicam pertinentes decetero facere presumeret, persona sua in posse nostra incurreretur et de bonis suis mille solidos nobis pectaret, necnon etiam ipsa scriptura nullius ualoris uel rigoris esset, immo penitus deleteretur et cassaretur.

Dat. Illerde, mense octobri anno Domini M^o.C^o.XC^o.IIII°.

Signum + Ildefonsi, regis Aragonie, comitis Barchinone, marchionis Prouincie.

+ Petri, Ausonensis sacrista et iudex. Berengarius, sacrista Barchinonensis +.

Sig + num Columbi, domini regis notarii, qui hoc scripsit mense et anno quibus supra :

3

1194 octubre, Lleida.

El rei Alfons el Trobador concedeix perpetuament a l'església i al capellà de Santa Maria de Montblanc l'escrivania de la vila.

[A]. Original no localitzat.

B. Trasllet de 21-I-1251.

Edició de B: F. DE BOFARULL, Documentos para escribir una monografía de la villa de Montblanch. «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», VI, 1898, p. 451.

4

1203 maig 23, Besalú.

El rei Pere el Catòlic concedeix al monestir de Sant Pere de Besalú l'escrivania de la vila i del territori que s'indica.

[A]. Original no localitzat actualment.

Edició: F. MONTSALVATGE, Colección diplomática del condado de Besalú. Olot, 1902, XII, p. 66.

1206 maig 31, Barcelona.

El rei Pere el Catòlic concedeix a l'abat de Sant Pere de Camprodon que pugui tenir escrivania pública en la vila i rodalia, des de Seguries al coll d'Ares i Setcases.

A. Original. ACA. OR. H. Ger. p. Camp. 86.

Edició: F. MONTSALVATGE, *Ibidem*, XII, p. 69.

Referència: A. M. ARAGÓ-M. M. COSTA, «Fonts per a la demarcació territorial de les vegueries de Besalú i Camprodon» (segles XIII-XIV). «I Assemblea d'estudis del [comtat de Besalú].» Olot, 1968, p. 84; F. SEVILLANO, *Inventarios de pergaminos medievales de monasterios gerundenses*, Madrid, 1953, p. 80.

1211 març 20, Lleida.

El rei Pere el Catòlic concedeix al monestir de Santes Creus que les escriptures autoritzades per un monjo, per ordre de l'abat o del prior, pertocants a negocis de la casa, tinguin la mateixa validesa que els instruments notariais.

[A]. Original no localitzat.

B. Confirmació atorgada pel rei Pere el Cerimoniós, el 4-VII-1336, d'un conjunt de privilegis concedits pel rei Jaume II (ACA. C. r. 859, ff. 181v.-184).

Referència: A. M. ARAGÓ, *L'escrivania pública de Santes Creus a l'època post-fundacional. «I Col·loqui d'Història del monaquisme català»*, Santes Creus, II (1969), p. 25. (Dada errònia i omissió del registre.)

1226 abril 14, Barcelona.

El rei Jaume I concedeix a l'abat Guillem de Cartellà, de Banyoles, i als seus successors, l'escrivania pública de la vila i del seu territori, en exclusivitat.

[A]. Original no localitzat.

B. Còpia siemple del s. XVI (Arxiu de la Casa-Missió de Banyoles, «Liber Abatis», f. 133).

Edició: L. G. CONSTANS, *La Notaría de Bañolas*. «Cuadernos de estudios comarcales de Bañolas», 1949, agosto, p. 8.

8

1238 novembre 18, València.

El rei Jaume I autoritza l'abat de Santa Maria d'Amer, Berenguer, i els seus successors, perquè pugui nomenar un notari públic dintre el teme de la vila i de la parròquia de Sant Miquel.

A. Original (ACA. OR. H, Gir. p. Amer, 68).

Edicions: F. MONSALVATGE, ob. cit., XII, p. 111; i A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistaor. Años 1217-1253*. Valencia, 1916, I, p. 286.

9

1251 gener 21, Morella.

El rei Jaume I confirma la donació de l'escrivania de Montblanc, feta per Alfons el Trobador [1194, octubre].

[A]. Original no localitzat.

Edició: F. DE BOFARULL, ob. cit., p. 451.

10

1283 octubre 7, Saragossa.

El rei Pere el Gran deroga el nomenament de noari públic de Manresa fet a favor de Pere de Gravalosa, i reconeix el dret de designació del dit ofici, atorgat al paborde de Manresa pel rei Alfons el Trobador.

[A]. Original no localitzat.

B. Trasllet de Jaume d'Arters, notari públic de Manresa, del 23-X-1309 (ACA. OR, p. H. Barc. A/743).

1316 gener 2, Barcelona.

Pere de Torrella, rector de l'església de Vilafranca, presta fidelitat al rei Jaume II per l'escrivania de la vila.

A. Original. (ACA. C. p. A1. I, 503.)

1320 maig 30, Montblanc.

La reina Leonor, per tal d'evitar que el rector de Montblanc nomeni un clergue per a regir l'escrivania de la vila, ordena que, en endavant, el rector estigui obligat a designar notaris laics, idonis, que jurin en prendre possessió del seu ofici en mans del batlle reial i de quatre prohoms de la vila.

[A]. Original no localitzat.

B. Trasllat del 17-X-1403.

Edició: F. DE BOFARULL, ob. cit., p. 453.

1329 abril 25, València.

El rei Alfons el Benigne ordena al veguer de Vilafranca i al batlle de Montblanc que no permetin que ningú expedeixi documents públics al territori de la vila de Montblanc, llevat de l'església i del rector, als quals pertany l'escrivania.

A. Original no localitzat.

Edició: F. DE BOFARULL, ob. cit., p. 452.¹⁶

16. Em plau agrair les notícies i facilitats donades pels col·legues Mn. Josep Gasol, Director de l'Arxiu Municipal de Manresa, i Josep M. Sans Traver, responsable de l'Arxiu Històric de Protocols, de Barcelona.

Il *signum tabellionis* e la sottoscrizione notarile degli scrivani di cancelleria di Pietro IV d'Aragona

Il *signum tabellionis* dei notai catalani è stato finora oggetto di pochissimi studi. A parte il lavoro di Oriol Valls Subirà, che ha raccolto e pubblicato 506 *signa* notarili relativi ai secoli XIII-XVIII,¹ si possono trovare sull'argomento solo sporadiche citazioni in alcuni manuali di Diplomatica generale o in monografie specifiche sul notariato catalano.²

Negli archivi catalani e soprattutto in quelli di Barcellona sono conservati migliaia di *signa*, che certo sarebbe interessante riunire in un unico catalogo, in modo da poter studiare il loro evolversi a la funzione che ebbero attraverso i secoli come mezzi di convalida del documento pubblico e privato. I tentativi di questo genere, è cosa ovvia, sono difficili da realizzare in una sola volta, per questo si è pensato, con il presente lavoro, di offrire un apporto al tema, rivolgendo l'argomento ad una sola categoria di notai, quelli che prestavano il loro servizio nella Cancelleria dei sovrani

1. Cfr. O. VALLS SUBIRÀ, *El «signum» notarial*, in «Centenario de la ley del Notariado», sección cuarta, Fuentes y Bibliografía, *Signos Notariales*, vol. II, tomo 2, Barcelona, 1963, pp. 7-141.

2. Cfr. A. C. FLORIANO CUMBREÑO, *Curso general de Paleografía y Paleografía y Diplomática españolas*, Oviedo, 1946, p. 571; A. GIRY, *Manuel de Diplomatique*, Paris, 1893, p. 802 e s.; F. DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del notariado catalán*, in «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos, III», Barcelona, 1955, p. 82; M. T. FERRER MALLOL, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, in «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos», IV, Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán, Barcelona, 1974, p. 85 e s.; V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales. Contribución a la historia del notariado en Cataluña*, Barcelona, 1917, p. 138.

catalani in qualità di scrivani di mandamento, e limitando cronologicamente il periodo all'epoca del re Pietro IV d'Aragona (1336-1387).

I *signa*, riprodotti in appendice in ordine cronologico, sono stati tratti dal fondo delle pergamene del citato sovrano, che sono conservate in numero di circa 3.300 nella sezione Cancelleria dell'Archivio della Corona d'Aragona di Barcellona.³ In appendice vengono riportate anche le formule delle sottoscrizioni notarili relative ai *signa* ed infine un indice onomastico dei notai con i limiti cronologici della loro attività a corte. I dati cronologici, aggiunti per collocare meglio nel tempo sia i notai che i loro *signa*, sono tratti da un nostro precedente lavoro nel quale erano stati identificati gli scrivani di Cancelleria, le loro carriere, il servizio prestato a corte e in parte le loro biografie.⁴

Nel fondo archivistico consultato sono conservate non soltanto pergamene della Cancelleria regia, ma anche atti di diversa provenienza, scritti da notai che non facevano parte dell'organico della scrivania sovrana. I *signa* notarili presenti in tutto il materiale documentario sono, pertanto, molto più numerosi di quelli riprodotti in appendice giacchè, come si è detto, il tema è stato incentrato sugli *scrivans de manament*. La selezione è stata fatta, in primo luogo, sulla base dei nomi già noti e soprattutto sull'esame, oltre che dei caratteri del documento, anche dei formulari delle sottoscrizioni notarili, giacchè, quando si tratta di scrivani di mandamento è normalmente presente l'espressione *scriptor domini regis*.⁵

Durante il secolo XIV nella Cancelleria dei sovrani catalano-aragonesi operavano due tipi di scrivani: i cosiddetti *scrivans de manament* e gli aiutanti o scrivani di registro. I primi, che nelle

3. Cfr. ARCHIVO DE LA CORONA DE ARAGÓN, *Cancillería* (in seguito abbreviato A.C.A., *Canc.*), *Pergaminos de Pedro III*, carpetas 285-303. Un lavoro sulle pergamene relative all'Italia conservate nel suddetto fondo è in corso di preparazione da parte di chi scrive.

4. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese all'epoca di Pietro il Cerimonioso (1336-1387)*, in «Studi di Paleografia e Diplomatica», Padova, 1974, pp. 137-198.

5. La prassi di denominare gli scrivani di mandamento come *scriptores regis* o *scrivans de la scrivania* era già stata rilevata in *ibidem*, p. 142 e ss., e trova qui ampia conferma.

sottoscrizioni degli atti da loro stilati si definivano sia *scriptores domini regis* sia *notarii*,⁶ erano gli effettivi rogatari dell'*instrumentum*, coloro che, attraverso il *mandato regio*, erano investiti dell'autorità sovrana di redigere l'atto e di dargli pieno valore giuridico, salvo sempre il finale controllo (*recognitio*) del capo della Cancelleria e in ultimo l'apposizione del sigillo regio. I secondi erano spesso dei semplici amanuensi, che avevano l'incarico di ricopiare in appositi registri i documenti che già erano stati redatti, oppure di scrivere sotto dettatura gli stessi originali, giacchè i notai raramente si occupavano della manuale compilazione dei documenti.⁷

Gli scrivani di mandamento erano notai di nomina regia ed erano abilitati ad esercitare la propria attività in tutti i territori della

6. In Catalogna i termini *notarius* e *scriptor* erano sinonimi e venivano usati con lo stesso valore nelle sottoscrizioni notarili (cfr. V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales*, op. cit., p. 58 e s.). Lo scrivano di mandamento, nella sua *subscriptio*, li usava entrambi, il primo con significato generale e con la specificazione dell'autorità da cui aveva ricevuto il titolo, il secondo per indicare l'ufficio particolare in cui prestava servizio: *scriptor scribanie domini regis* o *scriptor domini regis*. Talvolta, anzi, il termine *notarius* veniva ommesso perchè, evidentemente, era implicito che uno scrivano del re lo possedesse (cfr. in appendice la *completio* relativa alle figg. 1, 19, 49 e 63). E' stato tralasciato anche in due sottoscrizioni di Bernardo de Bonastre e Giacomo Conesa, i quali si intitolarono rispettivamente segretario e protonotario regio (figg. 55 e 56). Anche in questo caso può ritenersi valido lo stesso discorso perchè i titolari delle suddette cariche erano di solito degli scrivani di mandamento che erano riusciti a far carriera nell'ambito della Cancelleria. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 170 e ss.

7. Sulle reciproche incombenze di questi funzionari di Cancelleria e sullo loro denominazione cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 142 e ss. Sulla Cancelleria aragonese in generale cfr. H. FINKE, *Acta Aragonensia*, Berlino Lipsia, 1908-1922, 3 voll. (introduzioni); F. SEVILLANO COLOM, *Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Cerimonioso*, in «Anuario de Historia del Derecho Español», Madrid, 1950, tomo XX, pp. 137-241; ID., *De la Cancillería de la Corona de Aragón*, en «Martínez Ferrando archivero - Miscelánea de estudios dedicados a su memoria», Barcelona, 1968; ID., *Cancillerías de Fernando I de Antequera y de Alfonso V el Magnánimo*, in «Anuario de Historia del Derecho Español», Madrid, 1965, tomo XXIII, pp. 169-216; ID., *La Cancillería de Fernando el Católico*, in atti del «V Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Palma de Mallorca, 1955; A. M. ARAGÓ CABAÑAS, *La escribanía de Juan I*, in atti del «VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón», Valencia, 1970, vol. II, pp. 269-293; F. C. CASÚLA, *La Cancillería di Alfonso III il Benigno re d'Aragona (1327-1336)*, Padova, 1967; ID., *Carte Reali Diplomatiche di Alfonso III il Benigno, re d'Aragona, riguardanti l'Italia* (introduzione), Padova, 1970; ID., *Il documento regio nella Sardegna aragonese*, Padova, 1973; L. D'ARIENZO, *Carte Reali Diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia* (introduzione), Padova, 1970.

Corona;⁸ la Cancelleria, infatti, seguiva il sovrano nei suoi spostamenti ed era quindi necessario che i notai potessero rogare dovunque si trovassero. Essi, dunque, in qualità di notai, ebbero il proprio *signum tabellionis*, che nella sua tipologia non differisce da quello usato nello stesso periodo dai notai pubblici nelle sottoscrizioni degli atti privati. Ma prima di affrontare questo tema ci sembra utile dare qualche chiarimento sulla classe notarile e sulle sue attribuzioni.

In Catalogna esistevano a quell'epoca due principali categorie di notai: i notai pubblici, nominati direttamente dal re o da altre autorità delegate, ai quali era riservata, per un territorio limitato la «publica fides» in tutti gli atti estragiudiziali, come testamenti, contratti, atti di compravendita, e i notai regi, nominati esclusivamente dal sovrano, che erano invece depositari della fede pubblica negli atti che riguardavano la sfera giudiziaria. Tali erano, ad esempio, i notai dei giudici e i titolari delle scrivanie della curia o tribunale del vicario e del baiulo. Essi avevano il compito di redigere i processi, le sentenze e in genere le scritture che scaturivano dall'attività dei tribunali.⁹ In questo gruppo si inseriscono gli scrivani di mandamento i quali, oltre a redigere i documenti emanati dalla Cancelleria regia, dovevano anche compilare le scritture relative all'attività dell'*Audiencia*, che in Catalogna, nel Basso Medioevo, era il tribunale della giustizia regia succeduto all'antica Curia dei conti di Barcellona.¹⁰ In effetti, le funzioni e i campi d'azione di queste due categorie di notai non erano, nel secolo XIV, nettamente delineati; la separazione però si accentuò progressivamente nel tempo man mano che furono emanate rigorose ordinanze, che specificarono i requisiti necessari per la nomina dei notai pubblici.¹¹

8. Si può avere conferma di ciò esaminando i formulari della loro *completio* allegati in appendice, dove risulta che essi erano «auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem suam».

9. Cfr. F. DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del notariado catalán*, cit., p. 188 e ss. Si rimanda alla stessa opera per una conoscenza generale del notariato catalano, per i vari tipi di notai esistenti, per esempio quelli creati dai signori feudali, dai vescovi o dagli abati, e per i requisiti richiesti alla classe notarile.

10. Cfr. L. G. DE VALDEAVELLANO, *Historia de las instituciones españolas*, Madrid, 1968, p. 569, e L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 168.

11. Cfr. R. NOGUERA GUZMÁN y J. M. MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*, en «Centenario de la ley del notariado»,

Non era infatti infrequente che un notaio regio venisse nominato anche notaio pubblico di una città ed esplicasse le mansioni connesse con entrambe le categorie. Questo è il caso di Francesco de Ladernosa che, essendo notaio regio, dopo aver superato il relativo esame nel 1352, fu nominato dal vicario notaio pubblico di Barcellona e della sua vicaria.¹² Numerosi protocolli che vanno dal 1355 al 1389 attestano la sua pratica notarile nella città catalana,¹³ ma risulta insieme che egli esplicò saltuariamente la sua attività presso la Cancelleria sovrana come sostituto del protonotaio, che era custode del sigillo regio. Nella formula della *completio* di una pergamena da lui scritta presso la Cancelleria nel 1375¹⁴ egli infatti non si intitolò notaio pubblico della città, ma notaio regio «per totam terram et dominationem», usufruendo solamente del titolo che gli era sufficiente in quel momento per la chiusura dell'atto. Dalla stessa formula si apprende che era luogotenente del protonotaio.

Un caso simile si presenta con Pietro Thomàs per il quale è accertata l'attività come scrivano di mandamento dal 1371 al 1381,

---

sección cuarta, Fuentes y Bibliografía, vol. II, tomo I, Barcelona, 1965, p. 36. L'opera è di fondamentale importanza per la conoscenza delle ordinanze che regolavano l'attività dei notai pubblici e regi nei secoli XIII-XVIII. L'introduzione offre una sintesi sull'evoluzione dell'istituto notarile nel Basso Medioevo e nell'età moderna sulla base della documentazione pubblicata. Sul notariato catalano cfr. inoltre V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales*, cit.; F. CARRERAS CANDI, *Desenvotllament de la institució notarial a Catalunya en el segle XIII*, in «Miscelánea histórica catalana», Barcelona, 1918; J. M. SANAHUJA SOLER, *Tratado de derecho notarial*, Barcelona, 1945. Per una completa e aggiornata bibliografia sull'argomento cfr. J. TRENCHS, *Bibliografía del notariado en España (siglo XX)*, in «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos», IV, Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán, Barcelona, 1974, pp. 193-237, e G. AIRALDI, *Notariato genovese e notariato catalano*, in «Atti del I Congresso storico Liguria-Catalogna», Bordighera, 1974, p. 359 e s.

12. Cfr. ARCHIVO HISTÓRICO DE LA CIUDAD DE BARCELONA (in seguito abbreviato A.H.C.B.), *Liber examinatioinis*, anni 1348-1385, pubblicato da R. NOGUERA GUZMÁN e J. M. MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y ordenanzas...*, cit., p. 157, n. 30. A Barcellona la nomina dei notai pubblici della città era demandata dal re al vicario. Cfr. *ibidem*, p. 40 e s.

13. Cfr. *Índice cronológico alfabético, siglos XIII-XVI*, Archivo general de protocolos de Barcelona, sección histórica, a cura di J. M. MADURELL MARIMÓN, vol. I, Barcelona 1950, p. 22 e s.

14. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 2783. V. in appendice la formula relativa alla fig. 63 bis.

mentre nella *completio* di una pergamena del 1382 egli si intitolò notaio pubblico di Barcellona.¹⁵ Evidentemente, dopo aver sostenuto il necessario esame, egli si dedicò alla libera professione, ma è probabile che saltuariamente avesse continuato a prestare la sua attività a corte.

Un esempio ancora più chiaro di reciproche interferenze tra le due categorie di notai ci è fornito da Guglielmo de Muntmany il quale, in una pergamena del 1364, si intitolò scrivano del re ed insieme notaio pubblico di Barcellona. La sua attività a corte dovette, però, essere sporadica giacchè il suo nome non risulta nell'elenco degli scrivani accertati.¹⁶

Si può ancora citare il caso di Andrea Figuera, per il quale si sa con certezza che attuò nella Cancelleria nel 1376. In una pergamena del 1370 egli, invece, si intitolò notaio pubblico di Barcellona.¹⁷ In effetti, nell'Archivio dei protocolli della città catalana sono conservati numerosi manuali che attestano la sua attività notarile dal 1361 al 1395. E' interessante sottolineare che tre di essi, relativi agli anni 1361-1365, sono intitolati «manual de cartas de pago de la tesoreria real»,¹⁸ questo dimostra appunto che egli, oltre ad esplicare la libera professione, lavorò anche presso gli uffici palatini e fu utilizzato in diversi settori, secondo la necessità della corte.

Gli scrivani di mandamento rientrano, dunque, nella categoria dei notai regi; anch'essi si intitolarono *notarii publici*, in quanto depositari della «publica fides», ma diversamente dagli altri, che rogavano in un territorio limitato, costoro erano abilitati per l'esercizio della professione «per totam terram et dominationem». I notai regi non potevano avere un ufficio stabile per rogare i loro atti, nè potevano esercitare l'attività notarile a Barcellona se prima non

15. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 193 e A.C.A., *Canc., Pergaminos de Pedro III*, n. 3099. V. in appendice la formula relativa alla fig. 73.

16. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., pp. 186-194 e A.C.A., *Canc., Pergaminos de Pedro III*, n. 2376. V. in appendice la formula relativa alla fig. 52.

17. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 193 e A.C.A., *Canc., Pergaminos de Pedro III*, n. 2614. V. in appendice la formula relativa alla fig. 60.

18. Cfr. *Indice cronológico alfabético, siglos XIII-XVI*, cit., p. 17.

fossero stati esaminati da due giuristi e da due o tre notai, alla presenza del vicario e dei consiglieri della città. In effetti gli abusi si verificarono sempre, nonostante esistessero delle precise ordinanze per impedire che i notai regi invadessero il campo di quelli pubblici della città.¹⁹ Gli scrivani di mandamento godevano, però, di uno speciale privilegio, che era stato loro concesso nel 1346 dal sovrano Pietro IV, in base al quale potevano esercitare l'attività notarile a Barcellona, nella sfera di competenze dei notai della città, a patto che non avessero un ufficio o scrivania stabile nella medesima.²⁰ Questo è il motivo per cui, nell'Archivio dei protocolli di Barcellona non esistono dei manuali notarili relativi agli scrivani di mandamento, la cui attività saltuaria al di fuori dell'ambito della Cancelleria ha evidentemente disperso nei secoli le testimonianze della loro libera professione di notai.²¹

Nel privilegio a cui si è fatto riferimento si parla di tre categorie di notai, che avrebbero dovuto beneficiare della disposizione sovrana: i «notaris domèstichs del senyor rey rebents ordinàriament quitació en sa cort, ... aquells qui contínuament segueixen la cort del dit senyor rey, ...aquells notaris havents auctoritat del dit senyor rey, qui per la dita ciutat o sos térmens faran quaix passatge».

19. Cfr. ARCHIVO DEL COLEGIO NOTARIAL DE BARCELONA (in seguito abbreviato A.C.N.B.) *Liber privilegiorum*, II, ff. 35v-36, pubblicato da R. NOGUERA GUZMÁN e J. M. MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y Ordenanzas...*, cit., p. 181, n. 44; A.C.A., *Canc.*, reg. 2122, ff. 115-115v., pubblicato *ibidem*, p. 184, n. 46; A.C.N.B., *Liber privilegiorum*, I, ff. 34v.-36, pubblicato *ibidem*, p. 247, n. 96.

20. Cfr. A.C.A., *Canc.*, reg. 880, f. 129 v., pubblicato da R. NOGUERA GUZMÁN e J. M. MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y Ordenanzas...*, cit., p. 151, n. 24; A.C.N.B., *Liber privilegiorum*, II, ff. 35 v.-36, pubblicato *ibidem*, p. 181, n. 44.

21. L'Archivio dei notai di Barcellona conserva manuali relativi a due soli scrivani di mandamento, a meno che non si tratti di casi di omonimia: Bonanato Gil e Pietro de Pou. Del primo è rimasto un «manual de cartas de pago del clavario de la ciudad de Barcelona» relativo agli anni 1376-1409; del secondo otto manuali che abbracciano il periodo 1389-1421 (cfr. *Indice cronológico alfabético, siglos XIII-XVI*, cit., pp. 141 e 440). Qualche pergamena compilata dagli «scrivans de manament» al di fuori dell'ambito della Cancelleria regia è conservata nel fondo delle pergamene di Pietro IV, utilizzato per il presente lavoro. Esempi di questo tipo sono rilevabili attraverso le sottoscrizioni proposte in appendice per i notai Guglielmo Miquel, Francesco de Guardioles, Bartolomeo de Avellaneda, Marco Castanyer e Guglielmo Ponç, relative agli anni 1348, 1351, 1367, 1379, 1380, nelle quali essi non si attribuirono il titolo di scrivani regi, mentre è accertato che in quegli anni lo fossero. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonesa...*, cit., pp. 186-194 e v. in appendice le sottoscrizioni relative alle figg. 24, 31, 54, 67 e 69.

Il brano dell'ordinanza regia fa intuire che presso la corte dei re catalani fossero impiegati almeno due tipi di notai e questa chiarificazione ci permette di interpretare meglio i formulari delle sottoscrizioni che chiudevano i loro atti. Senza dubbio gli scrivani di mandamento sono da identificare con i notai «che continuamente seguono la corte del re», in quanto è noto che a quell'epoca la corte era itinerante e che la Cancelleria seguiva il sovrano nei suoi spostamenti. Più difficile è sapere quali mansioni avessero i notai «domestici del re che sono normalmente stipendiati nella sua corte», ma è certo che al di fuori del numero degli scrivani di mandamento, che in base alle Ordinanze di corte sarebbero dovuti essere solamente dodici,²² fossero a disposizione del sovrano altri notai, sempre di nomina regia, per la stesura dei vari tipi di scritture facenti capo all'attività palatina.²³ Attraverso l'esame delle pergamene si è, infatti, potuto constatare che, oltre agli scrivani di mandamento, sottoscrissero gli atti molti altri notai per i quali si ha la certezza che non rientravano nell'organico della Cancelleria; evidentemente si trattava di personale ausiliario, che collaborava o sostituiva, in caso di assenza, i notai titolari della scrivania regia.²⁴ E' anche probabile che, prima di divenire effettivi scrivani di mandamento, i notai attendessero per qualche tempo un avanzamento di carriera nell'ambito della Cancelleria, durante il quale venivano utilizzati per la stesura degli atti. Tale può essere il caso di Rodrigo Díaz de Altariba, del quale si propone una pergamena del 1342, mentre la sua attività di scrivano di mandamento è certa

22. Cfr. *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç rey d'Aragó sobra lo regiment de tots los officials de la sua Cort*, pubblicate da P. DE BOFARULL Y MASCARÓ nella *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1850, tomo V, p. 116.

23. Circa i notai regi che «per la dita ciutat faran quaix passatge» o «quasi transitum faciendum» è arduo stabilire con certezza a quale categoria appartenessero. Secondo Noguera Guzmán e Madurell Marimón sono da identificare con i notai che seguivano la corte itinerante del re e pertanto si trovavano di passaggio per la città. Gli stessi poi dicono che, posteriormente all'emanazione del privilegio, la frase fu oggetto di diverse interpretazioni da parte delle persone interessate. Cfr. dei due autori *Privilegios y Ordenanzas...*, cit., p. 40.

24. Lo stesso organico della Cancelleria era notevolmente più numeroso di quanto le leggi disponessero. All'epoca di Pietro IV gli scrivani di mandamento talvolta raggiunsero anche la quota di trentaquattro. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 146.

per il 1345-1349. La sua sottoscrizione fa riferimento al solo titolo di notaio abilitato per tutti i domini della Corona,²⁵ forse perchè non era ancora entrato a far parte dell'organico della Cancelleria. Identiche considerazioni si possono fare per Pietro Guitardes, che sottoscrisse un atto nel 1380, mentre fu scrivano di mandamento dal 1383 al 1386.²⁶

Un esempio molto probante è fornito da una pergamena del 1355, sottoscritta da Bernardo de Biscarra, per il quale è accertato che fu aiutante di registro dal 1348 al 1354 e scrivano di mandamento dal 1373 al 1377.²⁷ Nella pergamena in questione, che è completa del *signum regis* e del *signum tabellionis*, egli si intitolò notaio regio abilitato per tutti i territori sovrani; in una annotazione aggiunta al margine del documento è scritto: «licet facta non fuerit per scriptorem regium, dominus rex mandavit eam expediri». Questa frase spiega in primo luogo il motivo per cui egli scrisse solamente notaio regio e non scrivano, appunto perchè non stilò l'atto in qualità di *scrivà de manament*, e dimostra quanto detto prima, e cioè che non solo gli scrivani titolari della Cancelleria regia redigessero i documenti nell'ambito di quell'ufficio. Il Biscarra forse fu nominato notaio regio mentre era aiutante di registro e con tale titolo iniziò a compilare gli atti della Cancelleria, ancor prima di divenire scrivano di mandamento.

Gli aiutanti di registro non dovevano necessariamente essere notai, ma quando capitava che lo fossero, venivano utilizzati per la stesura degli atti. Questo è il caso di Vincenzo Cavaller e di Giovanni Serra, che nel 1381 e nel 1386 sottoscrissero due pergamene di Cancelleria in qualità di notai regi.²⁸ Nella *subscriptio* essi

25. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 607 e L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 189. V. in appendice la formula relativa alla fig. 18.

26. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 2991 e L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 194. V. in appendice la formula relativa alla fig. 70.

27. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 1917 e L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., pp. 198 e 196. V. in appendice la formula relativa alla fig. 35.

28. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, nn. 2855 e 3814 e v. in appendice le sottoscrizioni relative alle figg. 71 e 82.

usarono le formule «scribanie domini regis» e «de scribania domini regis», oltre a specificare di essere notai abilitati per tutto il territorio della Corona. L'espressione «de scribania» o «scribanie» senza l'aggiunta di *scriptor* dimostra che ci troviamo di fronte a degli aiutanti di registro giacchè solo agli scrivani di mandamento era riservato il titolo di scrivani della scrivania; il loro nome, infatti, non risulta nell'elenco di questi ultimi durante tutto il regno di Pietro IV.²⁹

Un caso simile si può ancora rilevare in una pergamena scritta nel 1347 da Pietro de Caldes, mentre svolgeva le mansioni di aiutante di registro; anch'egli nella *completio* si definì «de scribania domini regis». Di lui si sa per certo che fu aiutante di registro almeno fino al 1351 e scrivano di mandamento dal 1359 al 1361.³⁰

Gli esempi sopra citati danno, quindi, ulteriori conferme del consistente numero di notai, che fornivano le proprie prestazioni nell'ambito della Cancelleria sovrana oltre agli scrivani di mandamento.³¹

Come si è detto in precedenza, la ricerca dei *signa tabellionum* è stata limitata agli *scrivans de manament*, sulla base del già noto personale di Cancelleria. In qualche caso, anzi, è stato possibile identificare alcuni nuovi scrivani e completare qualche dato cronologico sulla loro attività a Corte.³² Sono stati inseriti anche i *signa* di quei

29. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., pp. 186-194.

30. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 1269. V. in appendice la *completio* relativa alla fig. 22 bis e cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., pp. 196 e 191.

31. Un'ultima prova è fornita da una pergamena redatta da Raimondo Ces-Comes che si definì nella *completio* solamente notaio regio abilitato per tutti i territori della Corona (cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 3230 e v. in appendice la sottoscrizione relativa alla fig. 76). Egli non risulta fra il numero degli scrivani di mandamento, ma il documento fu regolarmente scritto nella Cancelleria, come dimostra la presenza della formula della *iussio*, sul margine inferiore della pergamena, secondo la prassi della documentazione, tipica di quell'ufficio.

32. Come nuovi scrivani di mandamento si sono rilevati Berengario Badorch, Pietro Jacob, Guglielmo Roca e Raimondo Virgili. E' stato poi possibile ritoccare i limiti cronologici dell'attività svolta a corte dagli scrivani Berengario Carbonell, Francesco Pellicer, Pietro de Pou, Berengario Sagarra, Pietro Senyer, Berengario Steva e Francesco Vidal. Cfr. in appendice l'indice onomastico dove appare l'anno del documento da cui è tratto il *signum* e gli anni di permanenza a corte del notaio.

notai citati in precedenza, che, pur non essendo titolari della scrivania regia, furono utilizzati per la stesura dei documenti ed ancora i *signa* del personale di Cancelleria di rango più elevato quali i segretari del sovrano e i protonotai.⁸³

In base alle Ordinanze di corte, emanate da Pietro IV nel 1344, il *signum tabellionis*, accompagnato dalla *subscriptio* notarile, doveva essere presente «en tots privilegis o cartes de donació perpetual», nel margine inferiore del documento, sotto il *signum regis* e i nomi di cinque testimoni.⁸⁴ Gli atti di questo tipo, che erano sempre scritti su pergamena, dovevano essere poi sigillati con il sigillo della maestà, detto *flahó*, che era di cera rossa, o con la bolla di piombo. La presenza del sigillo era, per i documenti della Cancelleria aragonese, il principale mezzo di convalida e veniva sempre annunciata nella *corroboratio*; la *completio* notarile compariva, invece, solo in una parte dei documenti pergamenei, evidentemente come ulteriore mezzo di convalida, ma non come il più importante.

Tra il XII e il XIII secolo, ma soprattutto nel XIV, l'uso del sigillo era, infatti, diventato molto comune in Catalogna per l'autenticazione dei documenti, non solamente di Cancelleria, ma anche privati, tanto che esso da solo costituiva spesso l'unico mezzo di convalida: lo possedettero i signori feudali, i notai e persino i mercanti e gli artigiani.⁸⁵

Circa l'atto privato, il problema del valore del *signum tabellionis*, come reale mezzo di autenticazione, è senza dubbio connesso con l'affermarsi dell'istituto notarile giacché non si può parlare di tale *signum* come effettivo simbolo della personalità giuridica del notaio, fino a quando questi non raggiunse la *publica fides*. L'I-

83. Come segretari figurano Bernat Miquel (v. fig. 53) e Bernat de Bonastre (v. fig. 55), come protonotaio Giacomo Conesa (v. fig. 56). Anche questi personaggi erano notai e di solito raggiungevano i gradi più elevati della Cancelleria passando attraverso la carica di scrivano di mandamento (cfr. L. D'ARENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 170 e ss.). Essi continuavano, poi, a redigere gli atti come normali scrivani ed, anzi, non sempre nella loro *subscriptio* si intitolavano con la carica maggiore; attraverso l'esame delle pergamene di Cancelleria si è infatti potuto constatare che spesso si definivano semplicemente *scriptores regis*.

84. Cfr. *Ordenacions...*, cit., p. 117.

85. Cfr. F. DE SAGARRA, *Sigillografia catalana*, vol. I, Barcelona, 1916, p. 29 e ss.

talia, ad esempio, che in campo europeo fu all'avanguardia negli studi notarili, vide giungere a compimento questo processo istituzionale tra l'XI e il XII secolo, quando il notaio ottenne il diritto di autenticare e certificare gli atti, potere che prima rientrava nella sfera delle attribuzioni sovrane.³⁶ In ambiente italiano, per la convalidazione giuridica dei documenti privati, era sufficiente il segno del tabellionato e la sottoscrizione notarile,³⁷ diversamente da quanto succedeva nel resto dell'Europa, dove il sigillo fu il principale e spesso unico mezzo di autenticazione del documento, almeno fino a quando il notariato di tipo italiano non si propagò al di fuori della penisola. La sua diffusione fu larghissima nel XIII e nel XIV secolo, soprattutto per quanto concerne le persone dei notai, come istituto, però, il notariato italiano fu poco conosciuto tanto

36. L'Italia fu il primo stato europeo dove il notaio raggiunse la «publica fides». Il fenomeno si verificò contemporaneamente al sorgere del libero Comune e alla nascita dello Studio di Bologna, che ebbe nel Medioevo il primato negli studi giuridici e particolarmente in quelli notarili. Nello *Studium* bolognese, le cui origini il Cencetti pone tra il 1111 e il 1115, l'«ars notarie» ricevette una cattedra fin dal principio del XIII secolo. I notai italiani furono, dunque, i primi ad usare il segno del tabellionato, come mezzo per affermare la legalità e il valore giuridico del documento. Fuori d'Italia il suo uso si diffuse in quei Paesi dove entrò in vigore il notariato sul modello italiano a partire dal XIII secolo. Nella Francia meridionale si trova già prima del '200. La bibliografia sull'argomento è vastissima; fra le opere più importanti cfr. E. DURANNO, *Il tabellionato o notariato nelle leggi romane, nelle leggi medioevali italiane e posteriori specialmente piemontesi*, Torino, 1897; G. CENCETTI, *Il notaio medioevale italiano*, in «Atti della Società Ligure di Storia Patria», Nuova Serie, IV, fasc. I, Genova, 1964; Id. *Dal tabellone romano al notaio medioevale*, introduzione al catalogo «Il notariato veronese attraverso i secoli», Verona, 1966; Id. *Sulle origini dello Studio di Bologna*, in «Rivista Storica Italiana», serie VI, vol. V, fasc. II, giugno 1940, p. 252; G. F. ORLANDELLI, *Genesi dell'«ars notarie» nel secolo XIII*, in «Studi Medioevali» - Per la storia della cultura in Italia nel Duecento e nel primo Trecento, s. III, VI, fasc. II, Spoleto, 1965, pp. 329-366; C. PAOLI, *Diplomatica*, nuova edizione aggiornata da G. C. BASCAPÈ, Firenze, 1942, p. 170 e ss.; A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, op. cit., p. 600 e ss.; A. DE BOÛARD, *Manuel de Diplomatie française et pontificale. Diplomatie générale*, Paris, 1929, p. 330 e ss.

37. Solamente in casi eccezionali i notai italiani sigillarono i loro atti. Ci sono rimasti esempi di bolle plumbee con qualifiche notarili anteriori al X secolo e vari sigilli-matrici di notai a partire dal XIII (cfr. G. C. BASCAPÈ, *Sigillografia. Il sigillo nella Diplomatica, nel diritto, nella storia, nell'arte*, vol. I, Milano, 1969, p. 359 e ss. e Id. *Bolle e sigilli di notai*, in «Bullettino dell'Archivio Paleografico Italiano», n.s. II-III, Roma, 1956-1957, numero speciale in memoria di Franco Bartoloni. Parte I, p. 59). Per i sigilli di notai bolognesi nel medioevo cfr. G. CENCETTI, *Sigilli medioevali italiani del Museo civico di Bologna*, in «Atti e memorie della Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna», n.s., III, 1953.

che i vari stati europei rimasero spesso legati ai tradizionali mezzi di convalida.³⁸

L'uso del *signum* nelle sottoscrizioni documentarie risale già a all'Alto Medioevo. Inizialmente era costituito da un semplice segno di croce, ma a partire dall'XI secolo i notai usarono delle figure più o meno complicate, con carattere ornamentale o simbolico, destinate ad evitare le contraffazioni, oppure continuarono ad usare l'antico segno della croce arricchito con fregi decorativi.³⁹ Questi *signa*, con il tempo, quando i notai raggiunsero la fede pubblica, divennero il simbolo caratteristico della loro professione e l'espressione dell'autorità giuridica della quale erano investiti.⁴⁰

Gli studi finora svolti sul notariato catalano non permettono ancora di spiegare l'evoluzione istituzionale che portò il semplice scribe, redattore dei documenti altomedioevali, a divenire notaio, effettivo autenticatore degli atti. E' certo, però, che durante il secolo XIII, con il consolidarsi dell'organizzazione politica e sociale, con la diffusione degli studi giuridici e senza dubbio sotto l'influenza degli studi dell'«ars notarie» italiana si definirono in Catalogna alcuni aspetti istituzionali relativi alla classe notarile la cui nomina, attribuzioni e modo di redigere gli atti vennero regolati da prammatiche e privilegi reali.⁴¹

38. Cfr. C. PAOLI, *Diplomatica*, cit., pp. 101 e s. e 261 e s.

39. Sull'evoluzione del *signum* cfr. A. GIRY, *Manuel de Diplomatique*, cit., p. 591 e ss. e A. DE BOÛARD, *Manuel de Diplomatique...*, cit., p. 320 e ss.

40. Sulle diverse interpretazioni relative all'origine del *signum* cfr. M. C. GUIGUE, *De l'origine de la signature et de son emploi au Moyen Âge principalement dans les pays de droit écrit*, Paris, 1863; E. PETRELLA, I «*signa tabellionis*» di S. Maria Nuova in Roma, in «*Rivista Storica Benedettina*», luglio-dicembre 1911; G. COSTAMAGNA, *Il notaio a Genova tra prestigio e potere*, Roma, 1970, p. 138 e ss.; ID., *Influenze tachigrafiche sulla formazione del segno del tabellionato nell'Italia Settentrionale (sec. IX-XI)*, in «*Atti dell'Accademia ligure di Scienze e Lettere*», vol. VII, fasc. I, Pavia, 1950; M. AMELOTTI, G. COSTAMAGNA, *Alle origini del notariato italiano*, Roma, 1975, pp. 240-254. Sul *signum tabellionis* cfr. inoltre A. DE BOÛARD, *Les notaires de Rome au Moyen Âge*, in «*Mélanges d'archéologie et d'histoire*», 31 (1911); G. PETRONIO NICOLAJ, *Il «signum» dei tabellioni romani: simbologia o realtà giuridica?*, Palermo, 1974; H. GERIG, *Los signos notariales más antiguos de Colonia*, in «*Centenario de la ley del notariado*», sección cuarta, Fuentes y Bibliografía, *Signos notariales*, vol. II, tomo II, Barcelona, 1963, pp. 143-190.

41. J. M. FONT Y RIUS, *El desarrollo general del Derecho en los territorios de la Corona de Aragón (siglos XII-XIV)*, in atti del «VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón», vol. I, Barcelona, 1962, p. 295 e s., e R. NOGUERA GERMÁN e J. M. MA-

Come si è detto, il principale e spesso unico mezzo di convalida dell'*instrumentum* cancelleresco aragonese era il sigillo; tutti i documenti cartacei e una parte delle pergamene erano corroborate con questo solo sistema. Nelle pergamene di maggior importanza, come infeudazioni, donazioni, privilegi e concessioni perpetue appaiono, però oltre al sigillo, anche i tradizionali sistema di convalida: il *signum regis*, la citazione dei testimoni o degli eventuali consenzienti⁴² e il *signum tabellionis*, a volte tutti e tre insieme, talvolta solo gli ultimi due, più spesso il solo *signum* notarile. Il *signum tabellionis* era fra tutti il più importante e doveva necessariamente essere autografo, mentre il *signum* del re, accompagnato dalla titolatura sovrana, e i nomi dei testimoni venivano apposti da colui che aveva scritto materialmente l'atto. Lo scrivano di mandamento interveniva soltanto per disegnare il *signum* del re, in uno spazio lasciato libero dal suo aiutante dopo la parola *signum*. Questo si può facilmente rilevare dal colore dell'inchiostro e dal *ductus*, differenti solo nella sottoscrizione notarile e nel disegno del *signum* sovrano, quando lo scrivano regio non aveva scritto personalmente il documento. La *completio* e il *signum tabellionis* erano, invece, sempre autentici e venivano aggiunti in calce al documento dallo scrivano, che aveva ricevuto il mandato regio di redigere l'atto. Questa norma era rigidamente seguita e se ne può

DURELL MARIMÓN, *Privilegios y Ordenanzas...*, cit., p. 14 e ss. Vari esemplari manoscritti dell'«ars notarie» più o meno ispirati all'opera di Rolandino Passeggeri si conservano in Catalogna per i secoli XIV e XV. Cfr. F. DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del notariado catalán*, cit., p. 144.

42. Sul *signum regis* e sui vari tipi di sottoscrizioni del documento pubblico e privato catalano cfr. J. et M. D. MATEU IBARS, *El «signum regis» desde Alfonso II a Pedro IV de Aragón (1162-1387)*, in «Mélanges offerts à René Crozet», tomo II, Poitiers, 1966, pp. 1159-1160; A. M. ARAGÓ CABAÑAS, *Suscripción y firma autógrafa en los documentos reales aragoneses*, in «Policía española», Madrid, 1962, pp. 11-13; J. M. ÁLVAREZ CERUELA, *Signos y firmas reales. Con extractos biográficos de los monarcas españoles del s. VIII al XX*. Santiago, 1957; J. RIUS SERRA, *Las suscripciones de los nobles en los documentos catalanes de la Edad Media*, in «Spanische Forschungen», V (1935), pp. 452-457; J. CARUANA y GÓMEZ DE BARREDA, *Los confirmantes en documentos de Alfonso II de Aragón*, in «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», tomo LXI, Madrid, 1.-1955, pp. 5-22; J. MUÑOZ y RIVERO, *Firmas de los reyes de España desde el siglo IX hasta nuestros días*, Madrid, 1887; F. DE SAGARRA, *Sigillografía catalana*, cit., p. 19 e ss.

avere conferma confrontando il nome dello scrivano, che compare nella *completio*, con quello che appare nella formuletta dello *iussus*, sempre presente in tutti gli atti della Cancelleria, nella quale lo scrivano di mandamento poneva il suo nome e quello del funzionario attraverso il quale aveva ricevuto il *mandato regio*. I due nomi sono infatti sempre uguali. La citazione dell'ordine regio è spesso ripetuta anche nella *subscriptio* con le espressioni «de mandato eiusdem», «de ipsius mandato», «de suo mandato et voluntate» e simili.⁴³ Se capitava che lo scrivano, che aveva ricevuto il *mandato* del sovrano, fosse assente dalla Cancelleria, il documento non poteva essere «chiuso» con la *completio* di un altro notaio, ma era necessario che il re rinnovasse il suo *mandato* ad un altro scrivano. Un caso di questo genere si può riscontrare in una pergamena scritta materialmente da un aiutante dello scrivano Bernardo de Bonastre, che aveva provveduto anche ad aggiungere la formula dello *iussus*, che non era autografa e veniva apposta subito dopo la scrittura dell'atto: «mandato domini regis ego Bernardus de Bonastre». Il notaio responsabile del documento non era però reperibile per apporvi la sua *completio* ed il sovrano ordinò a Bertrando Ça-Muntada di sostituirlo. La pergamena ha infatti la sua *subscriptio*, sotto la quale compare una seconda formula di *iussus*, che attesta il cambiamento del *mandato*: «dominus rex iterum propter absenciam dicti Bernardi, qui cartam istam debebat claudere, mandavit eam Bertrando Çamuntada». ⁴⁴

Una conferma del fatto che non soltanto il *signum tabellionis*, ma tutta la *completio* fosse autografa dello scrivano di mandamento, si può avere esaminando le formule allegate in appendice. Nella maggior parte dei casi il notaio non scrisse materialmente il documento; è infatti ricorrente l'espressione «hec scribi feci» e solo di rado «scripsi»,⁴⁵ mentre è sempre presente un conclusivo «et clausi», con il quale si fa riferimento all'intera sottoscrizione notarile, che completa l'atto dandogli pieno valore giuridico.

43. Tra i vari esempi, v. in appendice le sottoscrizioni relative alle figg. 1, 3 e 22.

44. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 2825 e v. in appendice la *completio* relativa alla fig. 49.

45. V. in appendice le sottoscrizioni relative alle figg. 18, 24, 34, 43, 62, 63, 70, 71 e 82.

Le sottoscrizioni sono sempre in forma oggettiva e sono introdotte dalla parola *sig + num* seguita dal nome del notaio espresso al genitivo. L'unico esempio di sottoscrizione in forma soggettiva: «*et + ego...*» è presente in appendice alla fig. 26 bis, si tratta però, della *completio* di un notaio ecclesiastico, del quale si parlerà in seguito, investito dell'autorità apostolica ed imperiale. Questa categoria preferiva, infatti, le sottoscrizioni in prima persona.⁴⁶

Il *signum tabellionis* era disegnato al centro della parola *signum*, che risultava divisa in due sillabe: *sig + num*. I notai di Cancelleria predilessero, come simboli della loro autorità giuridica, disegni puramente decorativi ispirati all'arte gotica contemporanea, costituiti dall'intreccio e dal sovrapporsi di tratti curvilinei composti attorno al segno della croce, talvolta realmente disegnata, talvolta solo ideale. Non sono presenti *signa* ideografici, nè era costume presso i notai inserire nel disegno le proprie iniziali o il nome per esteso.

Il *signum* era personale e non trasferibile e non poteva essere modificato dal notaio, se non dietro speciale concessione sovrana. Oriol Valls Subirà cita il caso di due notai, Domenico de Biscarra e Michele de Aliaga, che ottennero dal re il permesso di cambiare il loro *signum*, piuttosto elaborato, con un altro più semplice, a motivo della loro età avanzata, che rendeva difficile l'esecuzione di un disegno complesso.⁴⁷ I due *signa* di Domenico de Biscarra, che fu scrivano di Pietro IV dal 1336 al 1351,⁴⁸ sono entrambi riprodotti in appendice alle figure 11 e 17. Il primo, molto armonioso e ricco di volute costellate di punti, che fanno da contorno ad una croce, era certamente difficile da realizzare per una persona anziana e il de Biscarra preferì adottarne uno semplicissimo, che in fondo riassume gli elementi ideali che costituivano il primo. Le numerose volute si riassorbono in un unico cerchio con un punto centrale e

46. Cfr. A. GIRY, *Manuel de Diplomatique*, cit., p. 595.

47. Cfr. A.C.A., *Canc.*, registri 873, f. 127v. e 3141 f. 43 pubblicati da O. VALLS SUBIRÀ, *El «signum» notarial*, cit., p. 11 e ss. I due privilegi risalgono al 1341 e al 1344, rispettivamente, e furono emanati dai sovrani Pietro IV il Cerimonioso e Alfonso il Magnanimo.

48. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., p. 186.

la croce compare, sdoppiata, nella parte superiore e inferiore del cerchio, in due punti diametralmente opposti.

Poteva anche avvenire che un notaio avesse due *signa*, nel caso in cui la sua nomina dipendesse da due autorità, per esempio da quella regia e da quella imperiale o pontificia. La nomina regia non gli permetteva infatti di redigere atti all'estero, le altre sí. In tal caso aveva due *signa* differenti e quando usciva fuori dal territorio della Corona, nella sua *completio* si fregiava della nomina imperiale o pontificia e utilizzava il secondo *signum*, distintivo della diversa autorità da cui gli derivava la *publica fides*. La Ferrer ci offre l'esempio di un notaio pubblico di Barcellona, Pietro Martì, vissuto nella seconda metà del XIV secolo, che aveva due *signa*, l'uno come notaio regio e l'altro come notaio imperiale; il secondo lo utilizzò nel 1370 in Sicilia, che in quel periodo non faceva parte dei domini della Corona.⁴⁹

In appendice, alle figure 26 e 26 bis, è presente un caso analogo riferito ad uno scrivano di Cancelleria, Alamanno Pérez de Verdù che, oltre all'autorità regia era investito anche di quella «apostolica et imperiali». Il secondo *signum*, nel quale il notaio, chierico di Saragozza, si fregiò dell'autorità pontificia ed imperiale, ha le caratteristiche chiavi di San Pietro, che sono spesso presenti nei coevi *signa* dei notai apostolici;⁵⁰ fu apposto nella *completio* di un atto rogato a Messina nel 1349 per conto dell'infanta Costanza, figlia del re Pietro II di Sicilia, badessa del monastero di Santa Chiara di quella città.⁵¹ Rimane, piuttosto, il dubbio se si tratti dello stesso notaio: il nome è identico, il periodo è lo stesso ed inoltre è risaputo che i notai di Cancelleria facevano frequenti viaggi in qualità di ambasciatori regi. L'unica perplessità è relativa al fatto di poter o meno identificare uno scrivano di mandamento con un ecclesiastico. All'epoca dei primi conti re ed ancora nel secolo XIII sarebbe stata

49. M. T. FERRER MALLOL, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...*, cit., lám. 8.

50. Cfr. A. GIRY, *Manuel de Diplomatie*, cit., p. 603, e C. PAOLI, *Diplomatica*, cit., p. 318.

51. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Pergaminos de Pedro III*, n. 1472. V. in appendice la fig. 26 bis.

una cosa normale,⁵² ma già dalla metà del '200 era iniziata da parte del potere reale un'offensiva contro i notai chierici, giustificata dal fatto che costoro, nel caso in cui fossero incorsi in qualche colpa per errori commessi nella redazione degli atti, avrebbero potuto sottrarsi alla giurisdizione regia ed appellarsi a quella ecclesiastica dalla quale dipendevano. L'offensiva ebbe alterne vicende per tutto il XIV secolo, ma nonostante ciò i notai chierici continuarono ad esistere.⁵³ Non è quindi impossibile che la Cancelleria sovrana ne ospitasse uno, anche perchè, essendo questi abilitato anche al di fuori dei territori della Corona, poteva risultare utile per le necessità della corte.⁵⁴ Bisogna inoltre considerare che il 1349, anno a cui risale il *signum*, fu l'anno successivo alla diffusione della peste, che colpì molto duramente Barcellona; il sovrano ebbe grosse difficoltà per sostituire tutti gli scrivani morti in quella circostanza ed uno dei nuovi assunti dovette essere il Pérez de Verdù, giacchè la sua presenza nella Cancelleria come *scrivà de manament* risale al 1348.⁵⁵

Un piccolo catalogo contenente trentatrè *signa tabellionum* di notai catalani, fu compilato da Pietro Miquel Carbonell, archivista del re Ferdinando il Cattolico.⁵⁶ La raccolta è conservata in un volume nel quale egli si diletta a raccogliere annotazioni e curiosità.⁵⁷ I *signa* risalgono presumibilmente al secolo XIV⁵⁸ e sono in genere relativi ai notai pubblici di Barcellona.⁵⁹ La tipologia di questi *signa* è identica a quella degli *scrivans de manament* ed è sempre preva-

52. Molti esempi di notai ecclesiastici operanti nella Cancelleria regia sono citati in F. DE SAGARRA, *Sigillografia catalana*, cit., p. 39 e ss.

53. Cfr. F. DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la historia del notariado catalán*, cit., p. 118 e ss.

54. I notai di autorità imperiale, di autorità pontificia, o di tutte e due insieme potevano autenticare carte private in Italia e in tutta l'Europa. Cfr. C. PAOLI, *Diplomatica*, cit., p. 101.

55. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese...*, cit., pp. 148 e s. e 189.

56. Sulla figura del Carbonell cfr. J. RUBIÓ I BALAGUER, *De l'edat mitjana al Renaixement. Figures literàries de Catalunya i València*, Barcelona, 1948, p. 133 e ss.

57. Cfr. A.C.A., *Canc.*, *Memoriales Carbonell*, n. 31, ff. 9v., 150v-151v.

58. Solo uno di essi è datato al 1321.

59. Sono riprodotti anche quelli degli scrivani di Cancelleria Guglielmo de Villa e Raimondo Ces-Comes (v. in appendice figg. 1 e 76). Il catalogo è così presentato dal Carbonell: «forma pro auctoritate et clausura ponenda in quadam originali».

lente il motivo della croce attorniata da tratti curvilinei, variamente composti ed intrecciati. Un termine di confronto si può avere anche attraverso i *signa* di notai catalani pubblicati da Oriol Valls Subirà per il Basso Medioevo, che, tranne rare eccezioni, ripetono lo stesso motivo centrale con varianti di pura fantasia.⁶⁰

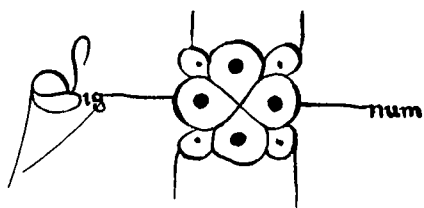
La Catalogna ebbe, evidentemente, una matrice comune nella realizzazione di questi simboli dell'autorità giuridica, che forse è da individuare, al di là dell'antico segno della croce, che originariamente usarono tutti i notai, sprovvisto di valore giuridico, nella croce che fu introdotta nella regione catalana all'epoca di Carlo Magno, sotto il segno della quale si riunirono i popoli che formarono i primi contadi. Questo segno divenne, da allora, l'emblema della Catalogna, il suo simbolo di unità nazionale e politica⁶¹ e fu adottato anche dai sovrani aragonesi per la realizzazione del *signum regis*, formato da una croce, iscritta dapprima in un quadrato e successivamente in un rombo, ai cui estremi erano aggiunte quattro piccole croci potenziate.⁶²

LUISA D'ARIENZO

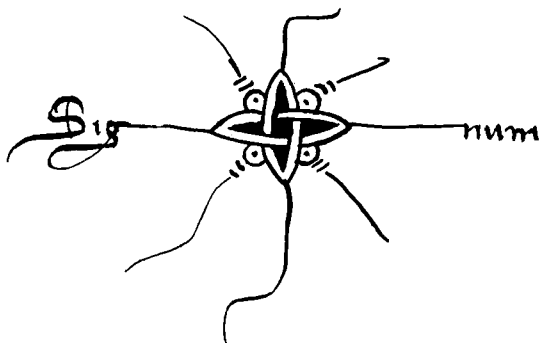
60. Cfr. O. VALLS SUBIRÀ, *El «signum» notarial*, cit., p. 21 e ss.

61. Cfr. M. BASSA I ARMENGOL, *Els comtes-reis catalans*, Barcelona, 1964, p. 36 e s.

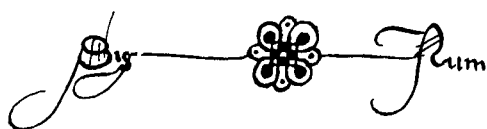
62. Per la bibliografia sul *signum regis* v. la nota n. 42.

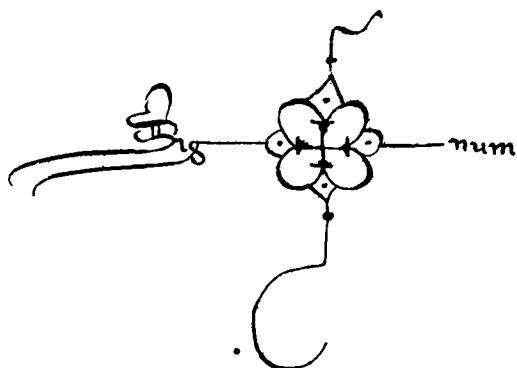
1. GUGLIELMO DE VILLA
a. 1336

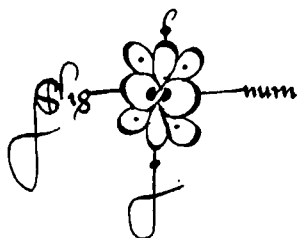
2. GIL PÉREZ DE BUYSAN
a. 1336

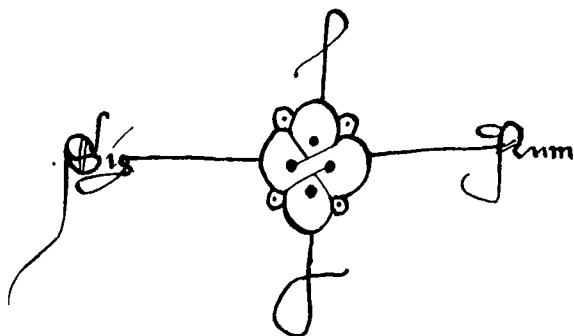
3. GIOVANNI PÉREZ DE ATERREU
a. 1336

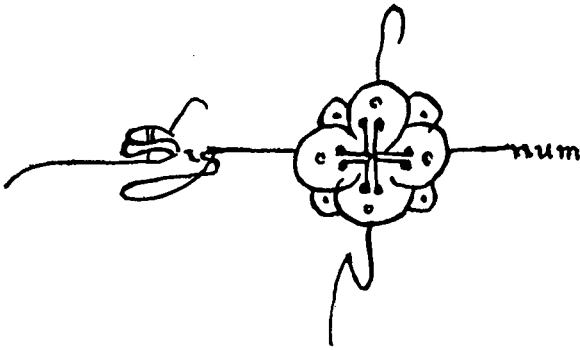
4. BERNARDO DE PUIG
a. 1336

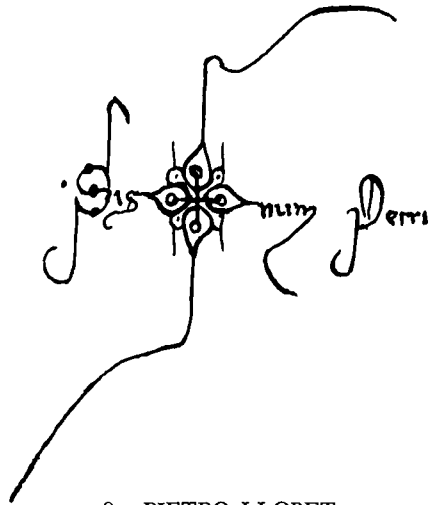
5. BARTOLOMEO DE PUIG
a. 1336

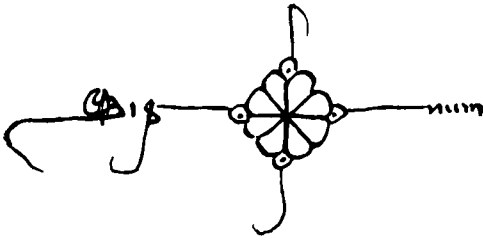
6. EXEMEN GARCÉS DE FILLERA
a. 1336

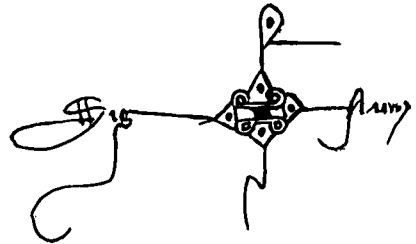
7. GUGLIELMO AGUSTI
a. 1337

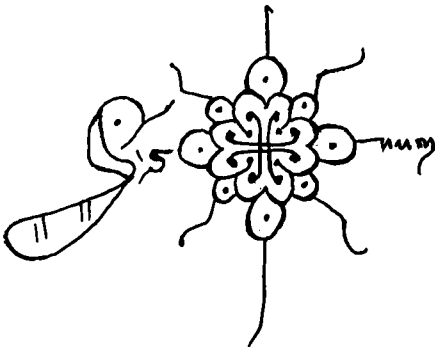
8. PIETRO LLOBET
a. 1337

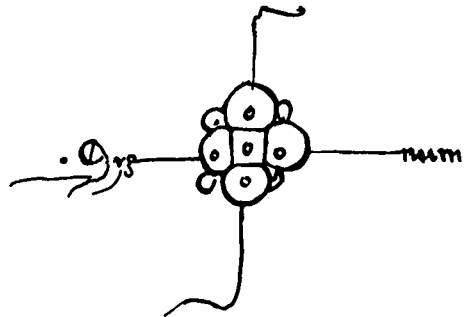
9. BERTRANDO DE VALL
a. 1337

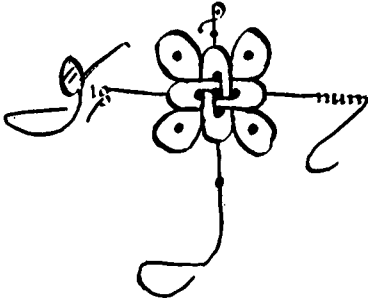
10. FRANCESCO DE PROHOME
a. 1337

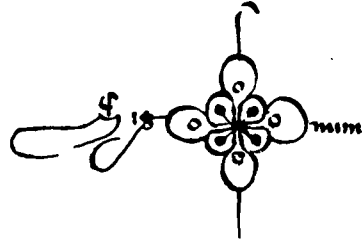
11. DOMENICO DE BISCARRA
a. 1338

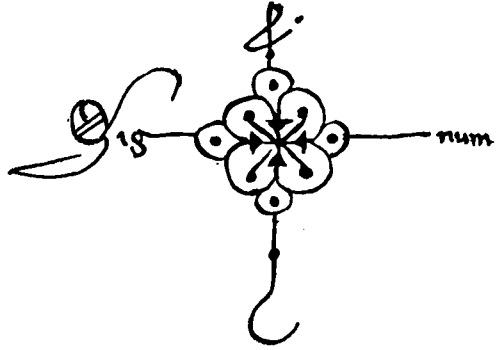
12. BERNARDO DE TORRENT
a. 1338

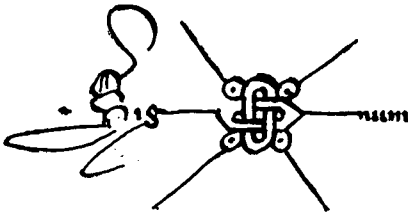
13. FRANCESCO FOIX
a. 1338

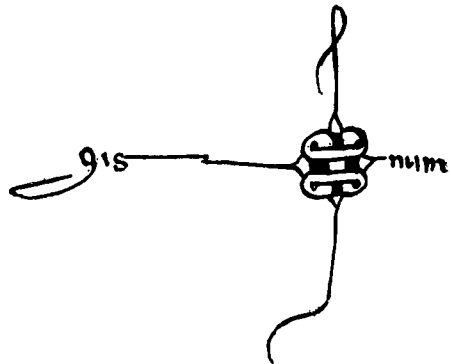
14. GERALDO DE OLIVA
a. 1339

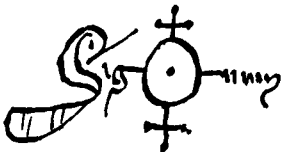
16. ÇA-MORERA GUGLIELMO
a. 1341

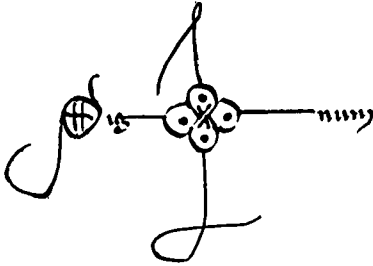
15. RAIMONDO SICART
a. 1340

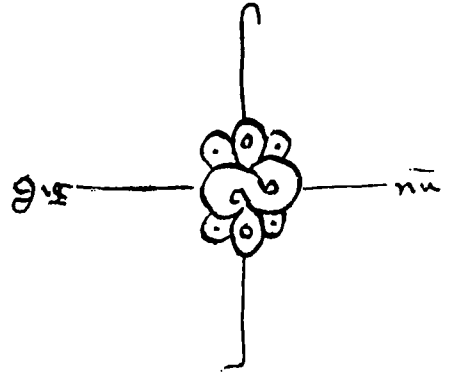
18. RODRIGO DÍAZ DE ALTARIBA
a. 1342

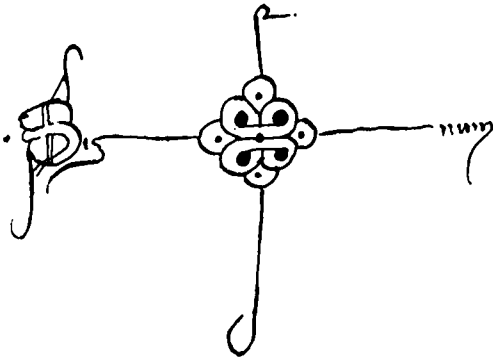
17. DOMENICO DE BISCARRA
a. 1342

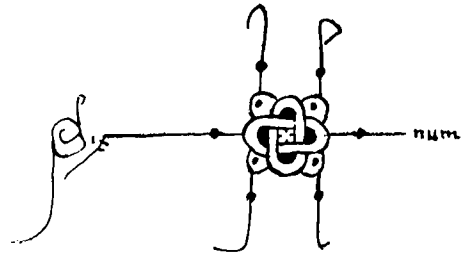
19. NICOLA MARTI
a. 1343

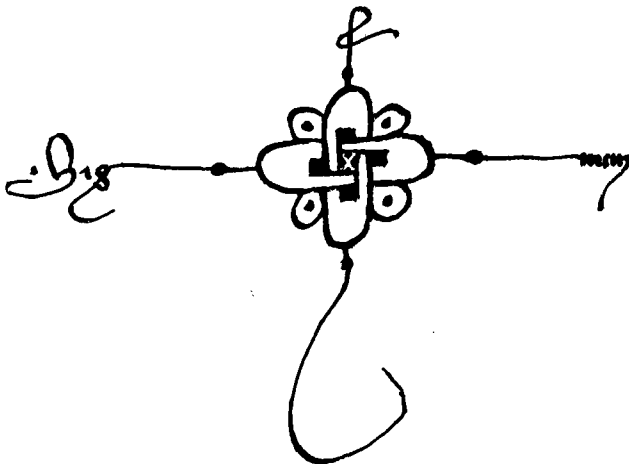
20. DOMENICO JORDA DE FONS
a. 1344

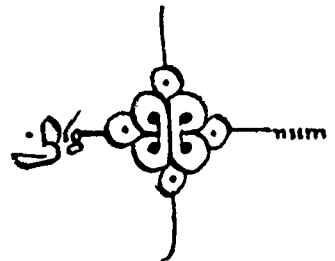
21. MATTEO ADRIA
a. 1346

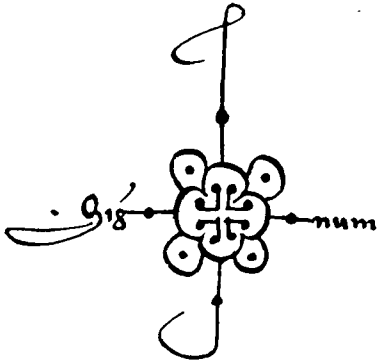
22. RAIMONDO MARANGES
a. 1346

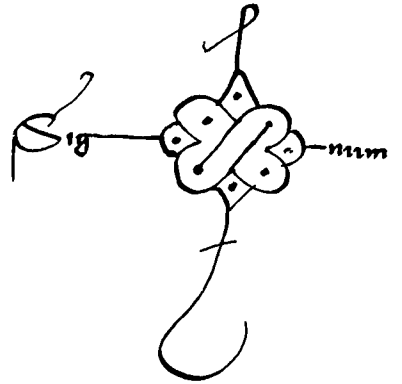
22 bis. PIETRO DE CALDES
a. 1347

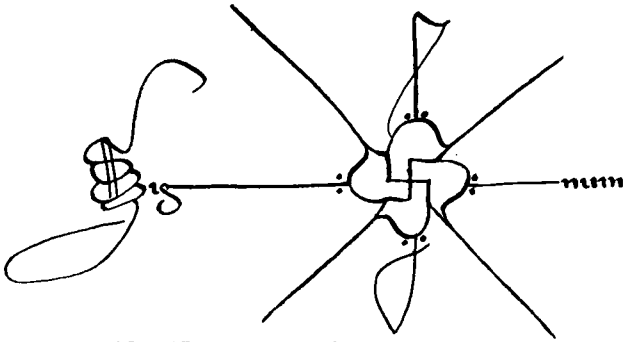
23. PIETRO PERSEYA
a. 1348

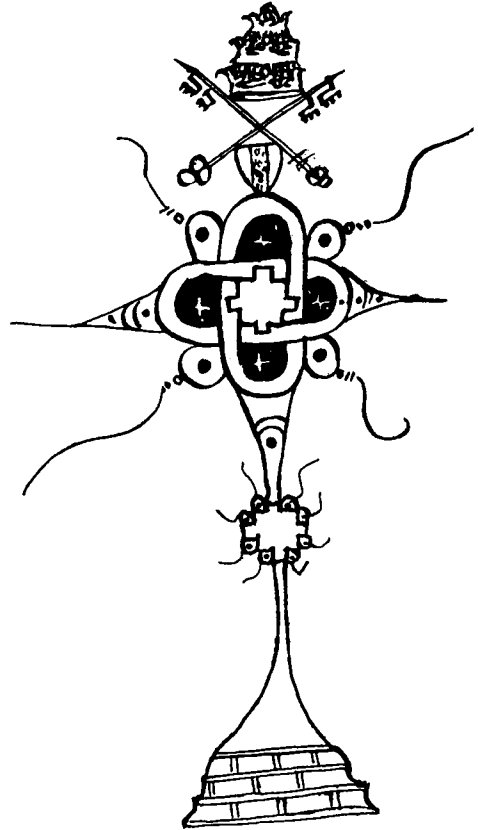
24. GUGLIELMO MIQUEL
a. 1348

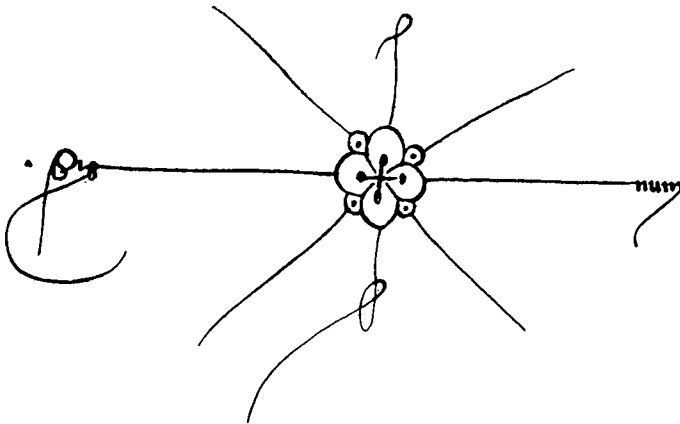
25. MARTINO PÉREZ PELEGRÍ
a. 1349

26. ALAMANNO PÉREZ DE VERDÚ
a. 1349

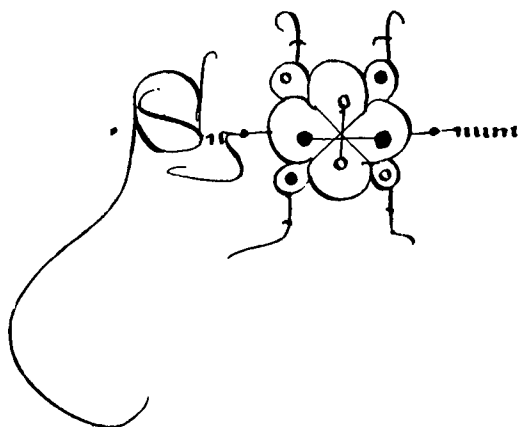

26 bis. ALAMANNO PÉREZ
DE VERDÚ
a. 1349

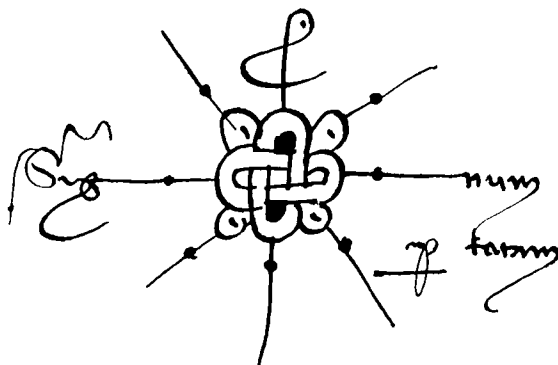

27. FRANCESCO DE MIRAVET
a. 1349

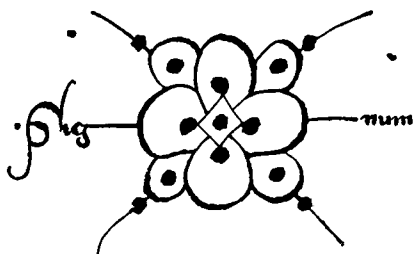

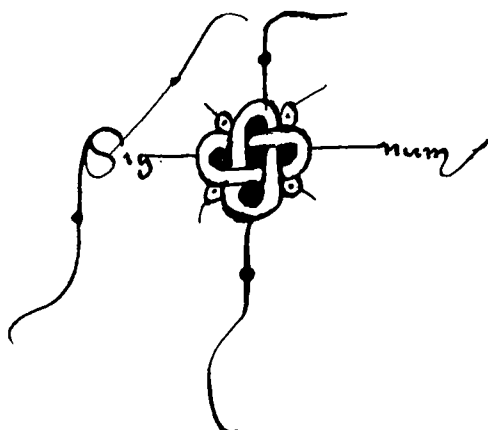
28. BARTOLOMEO DES-LLOR
a. 1349

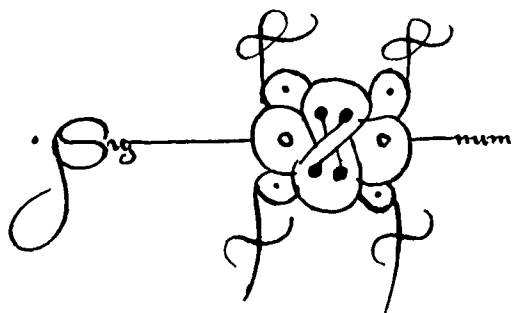
29. BERNARDO DE TORRA
a. 1350

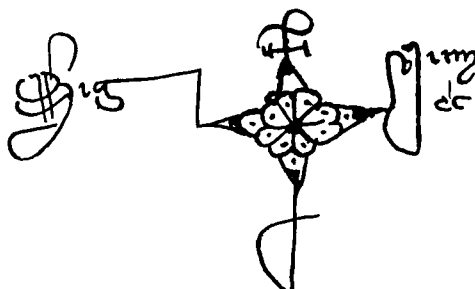
30. FERRER DE MAGUEROLA
a. 1350

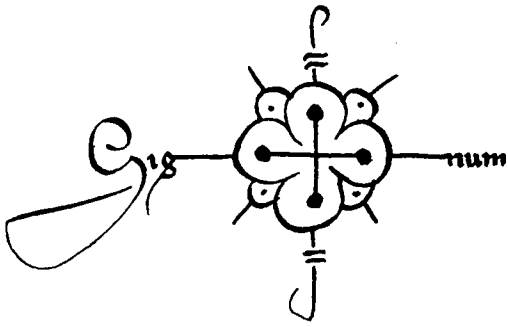
31. FRANCESCO DE GUARDIOLES
a. 1351

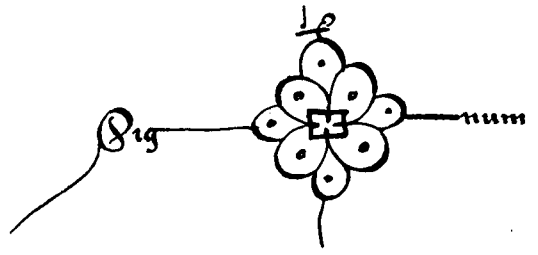
32. BERTRANDO DE PINÓS
a. 1352

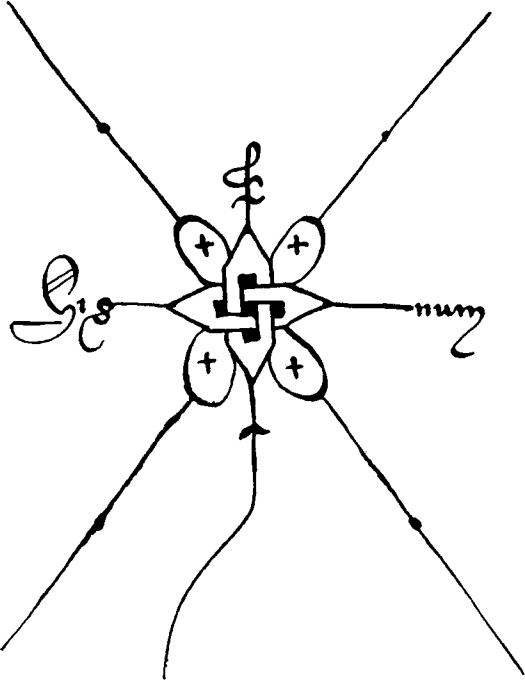
33. MARTINO DE QUINTO
a. 1352

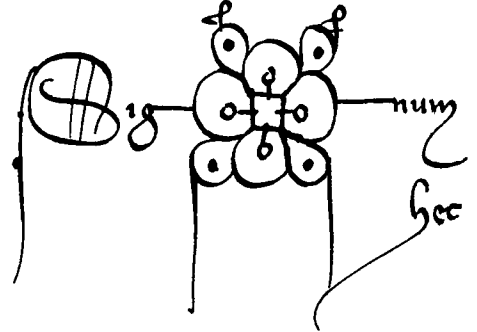
34. GIOVANNI DE FIGUEROLA
a. 1354

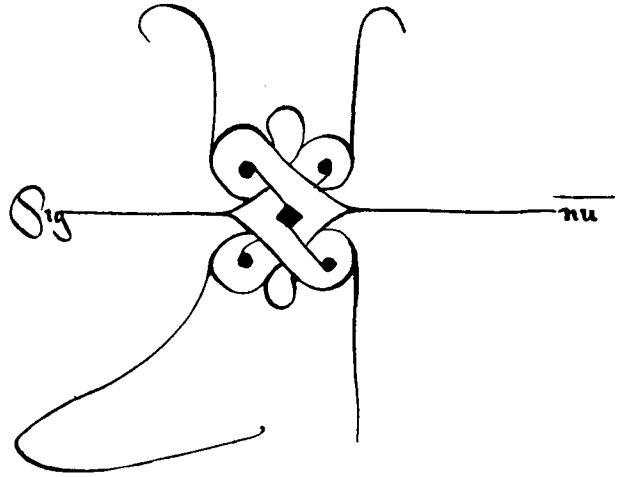
35. BERNARDO BISCARRA
a. 1355

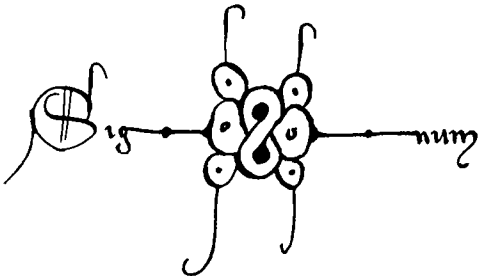
36. BERENGARIO CARBONELL
a. 1355

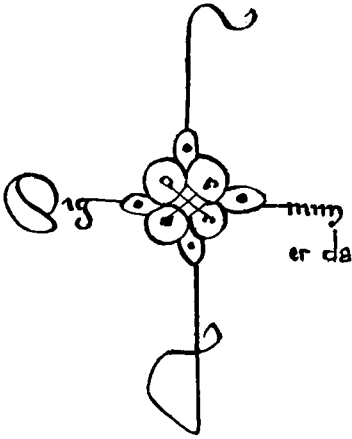
37. GIOVANNI SAURI
a. 1355

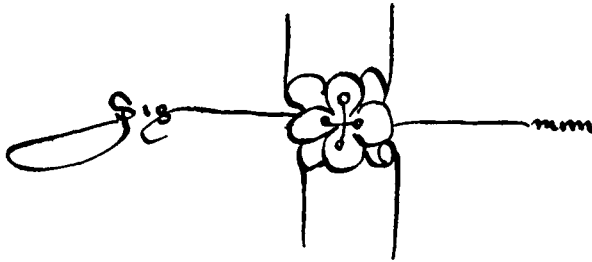
39. PIETRO DE TÁRREGA
a. 1356

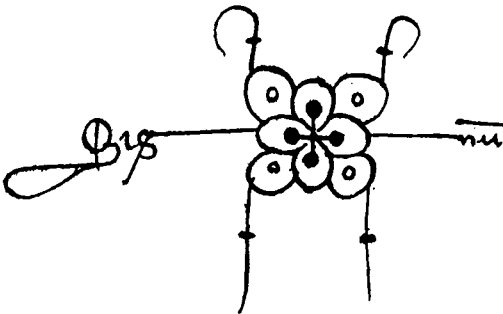
38. FRANCESCO DEZ GUAL
a. 1356

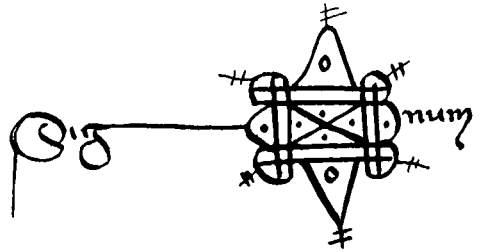
40. GIACOMO CASTELLO
a. 1356

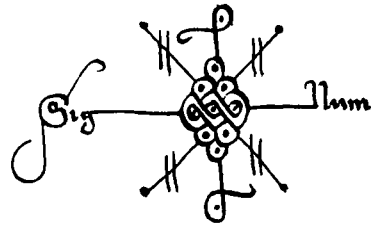
42. GUGLIELMO DE BELLVEHI
a. 1357

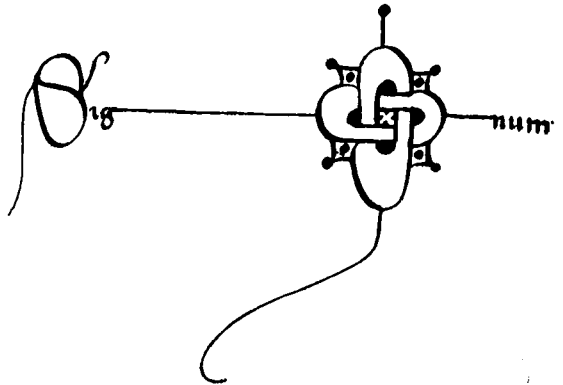
44. FERRER GILABERT
a. 1358

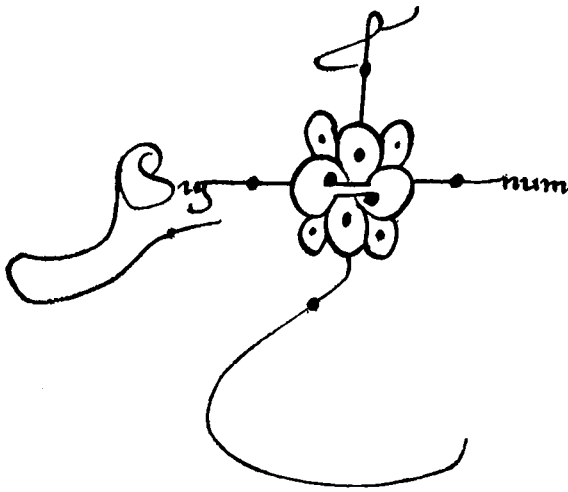
41. MARTINO GIL NAVARRO
a. 1357

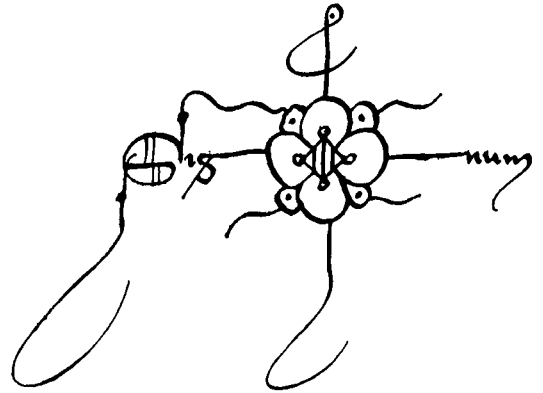
43. GIOVANNI GIL DE CASTIELLO
a. 1357

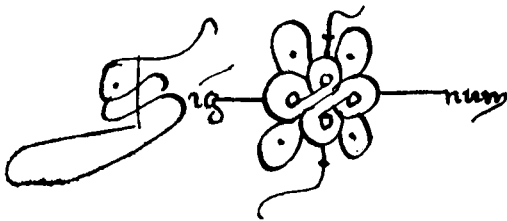
45. PIETRO DE GOSTEMPS
a. 1358

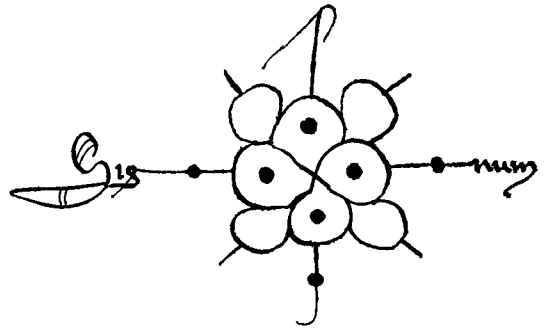
46. TOMASO DE CANYELLES
a. 1360

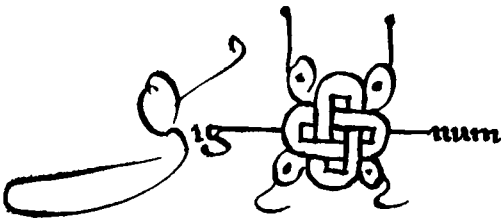
47. GALCERANDO DE ORTIGUES
a. 1362

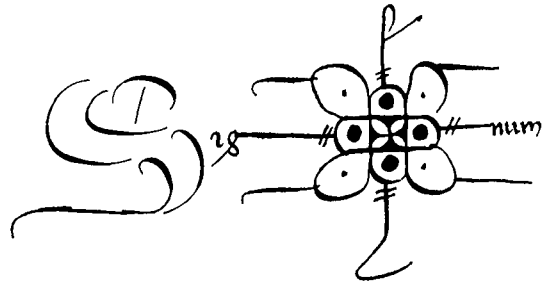
48. FERRER SAYOL
a. 1363

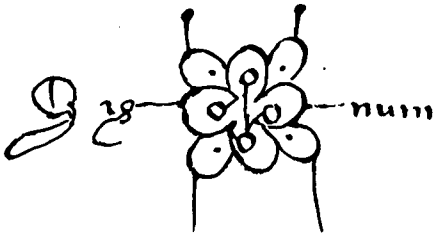
49. BERTRANDO ÇA-MUNTADA
a. 1363

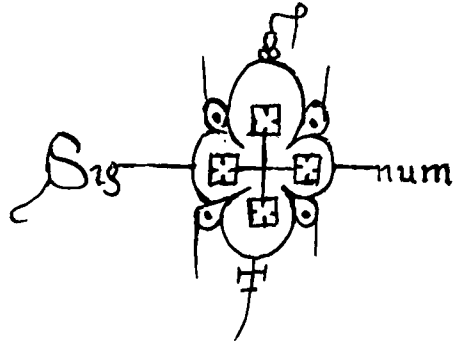
50. FRANCESCO CASTELLÓ
a. 1363

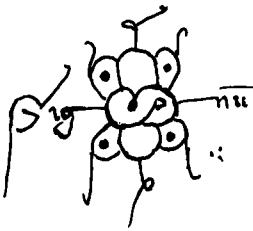
51. PIETRO VIDAL
a. 1364

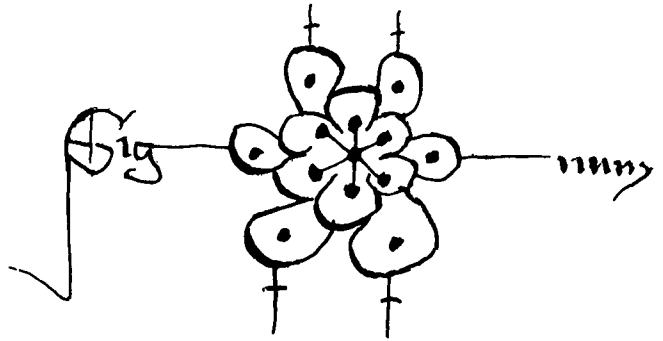
52. GUGLIELMO DE MUNTMAN
a. 1364

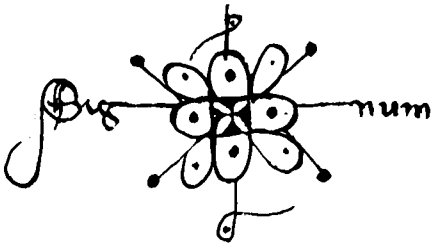
53. BERNARDO MIQUEL
a. 1364

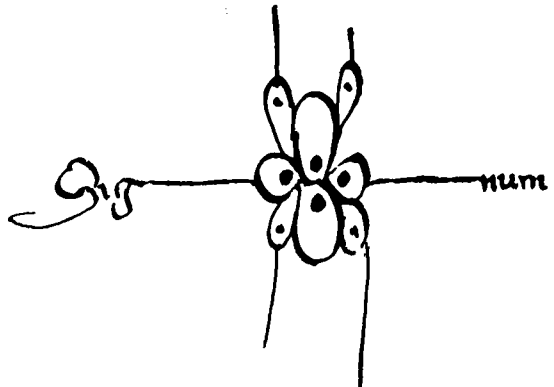
54. BARTOLOMEO DE
AVELLANEDA
a. 1367

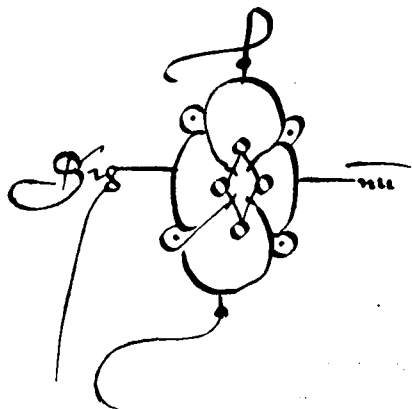
55. BERNARDO DE BONASTRE
a. 1367

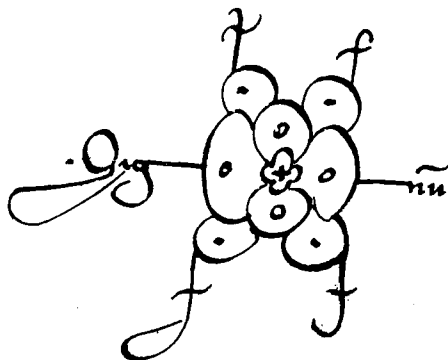
56. GIACOMO CONESA
a. 1367

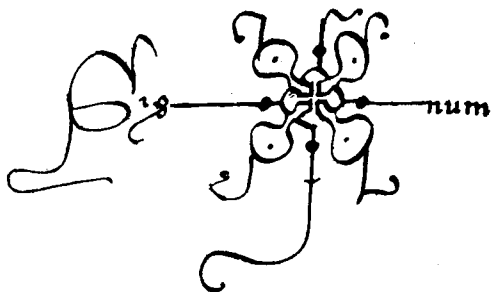
57. BERENGARIO STEVA
a. 1368

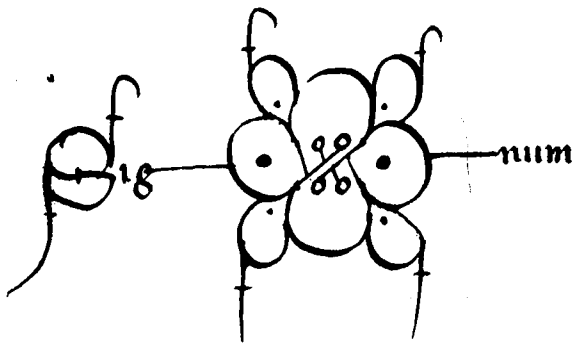
58. GUGLIELMO ROCA
a. 1368

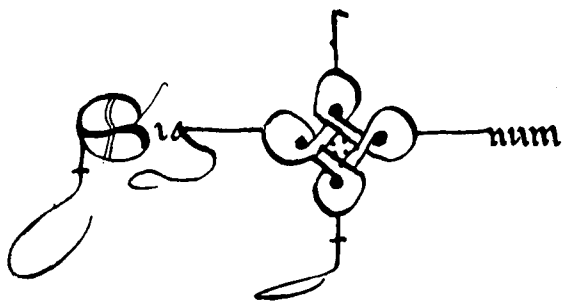
59. GUGLIELMO DE LLEDÓ
a. 1368

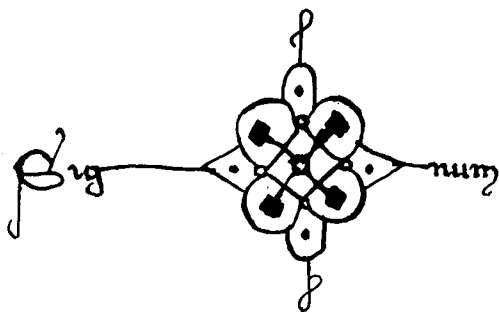
60. ANDREA FIGUERA
a. 1370

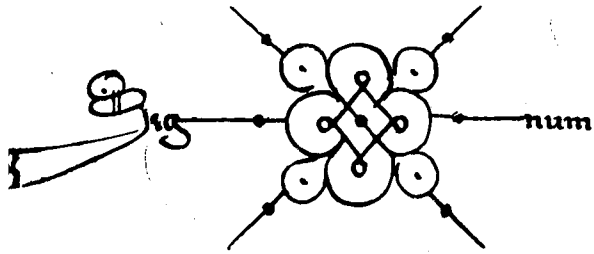
61. GUGLIELMO OLIVER
a. 1372

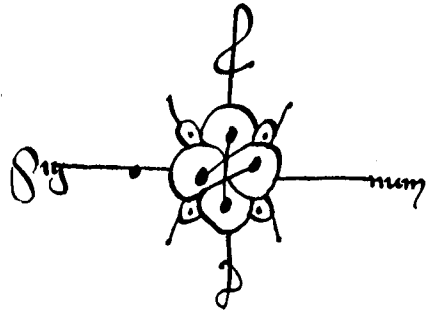
62. BARTOLOMEO SIRVENT
a. 1373

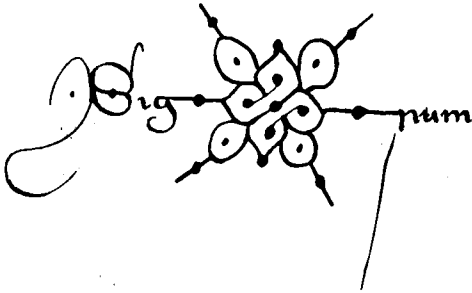
63. GUGLIELMO CALDERÓ
a. 1374

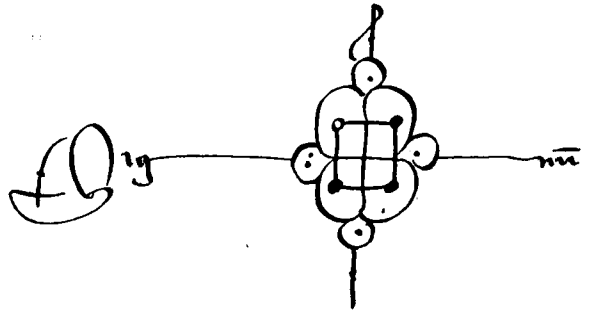
63 bis. FRANCESCO DE LADERNOSA
a. 1375

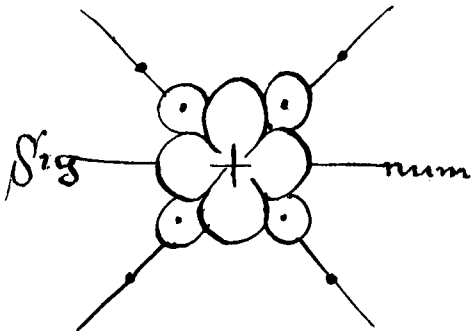
64. PIETRO BARTOMEU
a. 1375

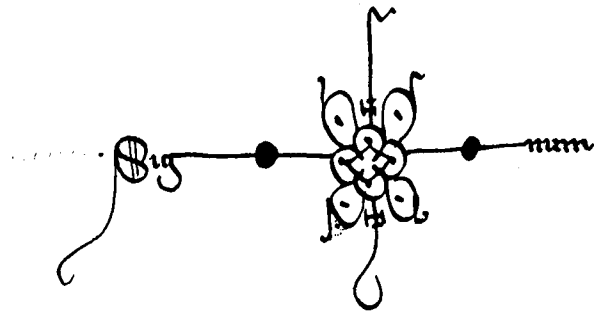
65. FRANCESCO PELLICER
a. 1376

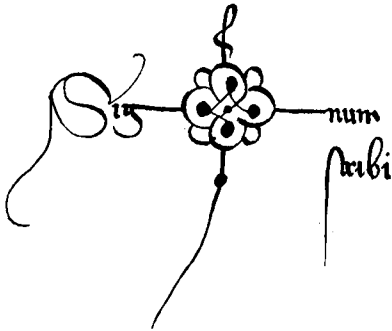
66. FRANCESCO BISBALS
a. 1376

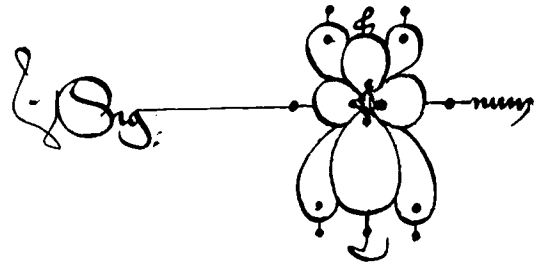
67. MARCO CASTANYER
a. 1379

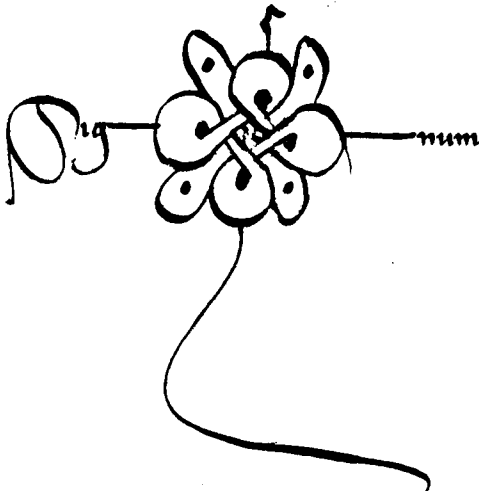
68. FRANCESCO VIDAL
a. 1380

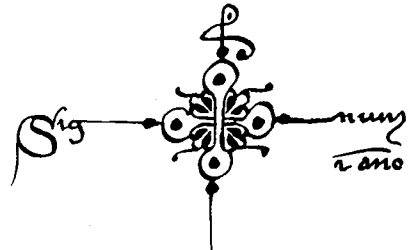
69. PONÇ GUGLIELMO
a. 1380

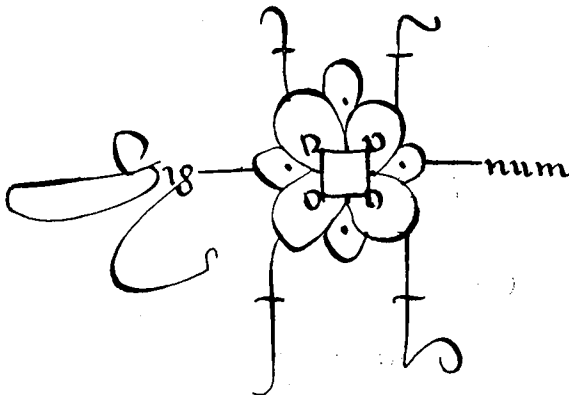
70. PIETRO GUITARDES
a. 1380

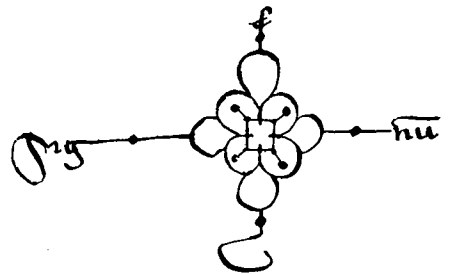
70 bis. BERENGARIO VALLOSSERA
a. 1381

71. VINCENZO CAVALLER
a. 1381

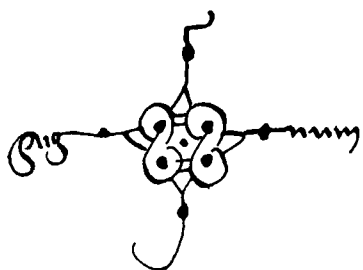

72. BERENGARIO BADORCH
a. 1381

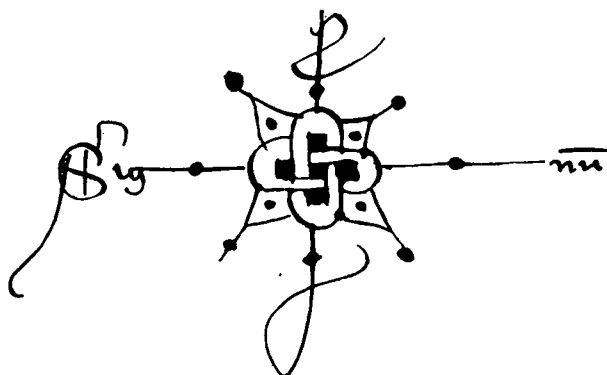

73. PIETRO THOMÁS
a. 1382

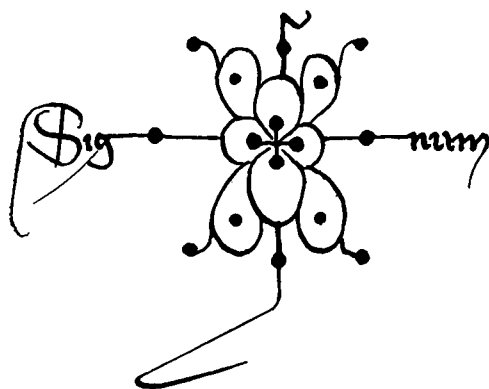

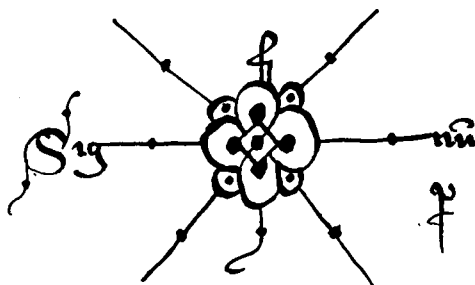
74. PIETRO JACOB
a. 1382

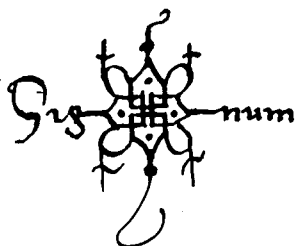
75. RAIMONDO VIRGILI
a. 1382

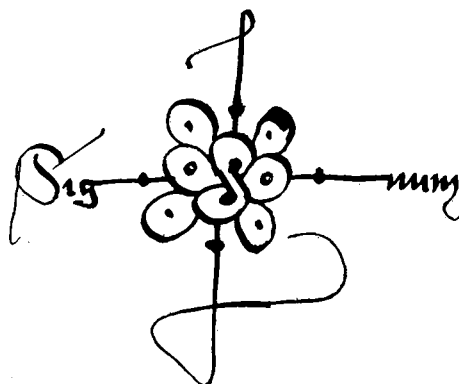
76. RAIMONDO CES-COMES
a. 1383

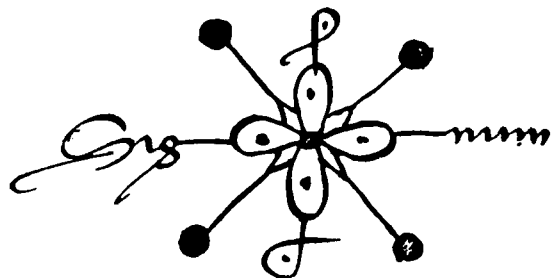
77. PIETRO DE POU
a. 1383

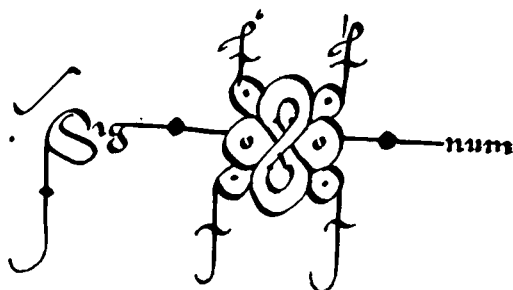
78. BERENGARIO DE BUSQUETS
a. 1383

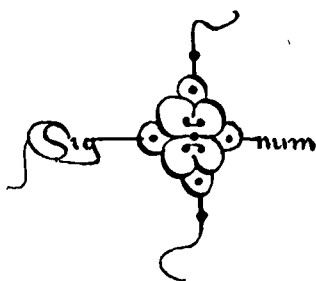
79. BONANAT GIL
a. 1385

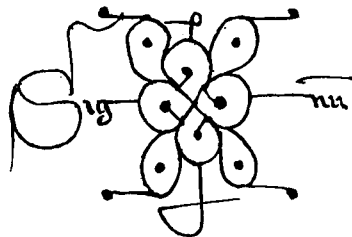
80. MICHELE DE BORDELL
a. 1386

81. PIETRO SENYER
a. 1386

82. GIOVANNI SERRA
a. 1386

83. BERENGARIO SAGARRA
a. 1387

APPENDICE

LE FORMULE DELLA *COMPLETIO* RELATIVE AI *SIGNA* NOTARILI

Fig. 1. — «Sig+ num Guillelmi de Villa scriptoris dicti domini regis, qui de mandato eiusdem hec scribi fecit et clausit» (carpeta 238, perg. 174). A. 1336.

Fig. 2. — «Sig+ num Egidii Petri de Buysan scriptoris et sigilla tenentis domini regis predicti et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem ipsius domini Regis, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi loco, die et anno prefixis (carpeta 238, perg. 179). A. 1336.

Fig. 3. — «Sig+ num mei Johannis Petri de Aterreu predicti domini regis scriptoris et auctoritate regia publici notarii per totam eius terram et dominationem, qui de ipsius mandato predictis interfui et hoc instrumentum scribi feci, cum raso et correcto ....., et clausi (carpeta 238, perg. 180). A. 1336.

Fig. 4. — «Sig+ num mei Bernardi de Podio predicti domini regis scriptoris et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi die et anno quo supra» (carpeta 238, perg. 196). A. 1336.

Fig. 5. — «Sig+ num Bartholomei de Podio, scriptoris dicti domini regis et notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfuit et hec scribi fecit et clausit» (carpeta 238, perg. 200). A. 1336.

Fig. 6. — «Sig+ num mei Exmini Garcesii de Fillera scriptoris dicti domini regis et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfui et hec scribi feci, cum raso et emendato ....., et clausi die et anno prefixis» (carpeta 239, perg. 205). A. 1336.

Fig. 7. — «Sig+ num mei Guillelmi Augustini scriptoris predicti domini regis et publici etiam regia auctoritate notarii per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi loco, die et anno prefixis» (carpeta 239, perg. 229). A. 1337.

N.B. Nella trascrizione sono state omesse le parti che si riferiscono alle correzioni su rasura apportate dallo scriba nella pergamena. L'ordine seguito è identico a quello adottato per i *signa* notarili, ai quali si fa riferimento tramite il numero delle figure. Alla *completio* fa seguito, tra parentesi, la collocazione archivistica. Si ricorda che tutti i *signa* provengono da un unico fondo dell'Archivio della Corona d'Aragona e cioè dai *Pergaminos* del sovrano Pietro IV il Cerimonioso, che fanno parte della Sezione *Cancilleria*. Pertanto ci si è limitati a citare solo i numeri delle *carpetas* e dei *pergaminos*. Di seguito, infine, viene espresso l'anno a cui si riferisce il *signum*.

Fig. 8. — «Sig+ num Petri Luppeti dicti domini regis scriptoris et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfuit et hec scribi fecit, cum raso ....., et clausit loco et anno prefixis» (carpeta 240, perg. 252). A. 1337.

Fig. 9. — «Sig+ num Bertrandi de Vallo scriptoris predicti domini regis ac notarii publici per totam eius terram et dominationem, qui predictis interfuit et hec scribi fecit et clausit» (carpeta 240, perg. 254). A. 1337.

Fig. 10. — «Sig+ num mei Francisci de Prohoma scriptoris dicti domini regis et auctoritate regia notarii publici per ipsius omnem terram et dominationem, qui predictis interfui et hec scribi feci, cum raso et correcto ....., et clausi» (carpeta 240, perg. 290). A. 1337.

Fig. 11. — «Sig+ num Dominici de Biscarra scriptoris dicti domini regis et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui hec scribi fecit et clausit loco die et anno prefixis» (carpeta 241, perg. 319). A. 1338.

Fig. 12. — «Sig+ num Bernardi de Torrente scriptoris domini regis predicti, qui de mandato ipsius hec scribi fecit et clausit, cum litteris rasis et emendatis .....,» (carpeta 241, perg. 388). A. 1338.

Fig. 13. — «Sig+ num mei Francisci Fuxii, scriptoris dicti domini regis et notarii publici per totam terram et dominationem ipsius regia auctoritate, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 242, perg. 359). A. 1338.

Fig. 14. — «Sig+ num mei Geraldi de Oliva dicti domini regis scriptoris et auctoritate eiusdem notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfui et ea scribi feci, cum litteris rasis ....., et clausi die et anno prefixis» (carpeta 243, perg. 409). A. 1339.

Fig. 15. — «Sig+ num Raimundi Sicardi dicti domini regis scriptoris et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 244, perg. 499). A. 1340.

Fig. 16. — «Sig+ num Guillelmi de Moraria scriptoris dicti domini regis et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfuit et hec scripsit et clausit» (carpeta 245, perg. 521). A. 1341.

Fig. 17. — «Sig+ num Dominici de Biscarra scriptoris dicti domini regis et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 246, perg. 574). A. 1342.

Fig. 18. — «Sig+ num mei Roderici Didaci de Altariba auctoritate domini regis per totam terram et dominationem eiusdem notarii publici, qui de ipsius domini regis mandato predictis interfui et hec scripsi et clausi» (carpeta 247, perg. 607). A. 1342.

Fig. 19. — «Sig+ num mei Nicholai Martini scriptoris domini regis predicti, qui de mandato eiusdem scribi feci, cum litteris rasis et emenda-

tis ....., et clausi in testimonium premissorum» (carpeta 249, perg. 657).
A. 1343.

Fig. 20. — «Sig+num mei Dominici Jordani de Fontibus scriptoris illustrissimi domini regis iamdicti et auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem suam sueque dicioni subiectam, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 252, perg. 846). A. 1344.

Fig. 21. — «Sig+num mei Mathei Adriani scriptoris domini regis et notarii publici auctoritate regia per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfui et hec scribi feci, cum supraponito in linea ....., et clausi» (carpeta 259, perg. 1163). A. 1346.

Fig. 22. — «Sig+num mei Raimundi Maranges scriptoris memorati domini regis et notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui eius auctoritate et de suo mandato et voluntate predictis omnibus interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 260, perg. 1207). A. 1346.

Fig. 22 bis. — «Sig+num mei Petri de Calidis de scribania domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem hic me pro teste subscribentis» (carpeta 261, perg. 1269). A. 1347.

Fig. 23. — «Sig+num Petri Perseya regia auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui hoc translatum ab originali instrumento non vitiato nec in aliqua sui parte corrupto sumptum et cum eodem de verbo ad verbum bene et fideliter comprobatum auctorizatumque per venerabilem Petrum de Bertrellans baiulum Barchinone scribi fecit et clausit in civitate Barchinone septimo kalendas februarii anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo septimo, cum litteris in raso scriptis in linea vicesima ubi scribitur Rey don» (carpeta 245, perg. 541). A. 1348.

Fig. 24. — «Sig+num mei Guillelmi Michelis auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui predictis interfui eaque scripsi, cum raso et emendato ....., et clausi» (carpeta 263, perg. 1393). A. 1348.

Fig. 25. — «Sig+num mei Martini Petri Peregrini dicti domini regis scriptoris et auctoritate ipsius notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfuit et hec scribi feci et clausi» (carpeta 265, perg. 1478). A. 1349.

Fig. 26. — «Sig+num mei Alamandi Petri de Verduno scriptoris dicti domini regis et auctoritate eiusdem notarii publici per totam ipsius terram et dominationem, qui predictis interfui eaque requisitus in formam publicam redigens scribi feci, cum litteris ....., et clausi» (carpeta 265, perg. 1491).
A. 1349.

Fig. 26 bis. — «Et + ego Alamandus Petri de Verduno clericus Cese-rauguste publicus auctoritate apostolica et imperiali notarius premissis omnibus et singulis una cum dictis testibus presens fui eaque omnia et singula

ad requisitionem dicte domine infantisse in hanc publicam formam rogatus et requisitus redigens scribi feci et clausi» (carpeta 265, perg. 1472). A. 1349.

Fig. 27. — «Sig+num Francisci de Miravet dicti domini regis scriptoris et notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui hoc instrumentum scribi fecit, cum litteris rasis et emendatis ....., et clausit» (carpeta 265, perg. 1495). A. 1349.

Fig. 28. — «Sig+num mei Bartholomei de Lauro scriptoris dicti illustrissimi domini regis Aragonum et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfuit et hec scribi fecit et clausit» (carpeta 265, perg. 1499). A. 1349.

Fig. 29. — «Sig+num mei Bernardi de Turri scriptoris dicti domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfui eaque scripsi et clausi» (carpeta 266, perg. 1521). A. 1350.

Fig. 30. — «Sig+num Ferrarii de Magerola scriptoris dicti domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, ..., qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 266, perg. 1532). A. 1350.

Fig. 31. — «Sig+num mei Francisci de Guardioli auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui premissis interfui et hec scribi feci et clausi, cum raso et emendato .....,» (carpeta 268, perg. 1645). A. 1351.

Fig. 32. — «Sig+num mei Bertrandi de Pinos scriptoris prefati domini regis et auctoritate eiusdem notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui et hec mandato ipsius scribi feci, cum raso et emendato ....., et clausi» (carpeta 269, perg. 1661). A. 1352.

Fig. 33. — «Sig+num mei Martini de Quinto scriptoris domini regis predicti et per totam terram et dominationem suam auctoritate regia notarii generalis, qui de predictis interfui et hec scribi feci, cum supraposito in ultima linea ante subscriptionem signum ubi legitur sunt, et clausi loco, die et anno prenotatis» (carpeta 269, perg. 1677). A. 1352.

Fig. 34. — «Sig+num Johannis de Figerola scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfuit eaque scripsit et clausit» (carpeta 273, perg. 1876). A. 1354.

Fig. 35. — «Sig+num mei Bernardi Biscarra auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi, cum raso et emendato .....,» (carpeta 274, perg. 1917). A. 1355.

Fig. 36. — «Sig+num Berengarii Carbonelli scriptoris domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem,

qui predictis interfuit et hec scribi fecit et clausit, cum raso .....» (carpeta 274, perg. 1918). A. 1355.

Fig. 37. — «Sig+num mei Johannis Saurini scriptoris illustrissimi domini regis Aragonum et notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis rogatus interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 274, perg. 1937). A. 1355.

Fig. 38. — «Sig+num mei Francisci dez Gual scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritae notarii publici per totam terram et dominationem ipsius, qui predictis interfuit eaque scribi feci et clausi, cum dictione rasa et rescripta in prima linea ubi dicitur sextadecima» (carpeta 276, perg. 2005). A. 1356.

Fig. 39. — «Sig+num Petri de Tarrega scriptoris dicti domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dicionem suam, qui predictis interfuit eaque scribi fecit, cum raso et correcto .....» (carpeta 276, perg. 2013). A. 1356.

Fig. 40. — «Sig+num mei Jacobi Castilionis scriptoris serenissimi domini Petri Dei gratia regis Aragonum et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui et hec scribi feci, cum raso et emendato ....., et clausi» (carpeta 276, perg. 2015). A. 1356.

Fig. 41. — «Sig+num mei Martini Egidii Navarro scriptoris dicti domini regis et auctoritate ipsius per totam terram et dominationem suam publici notarii, qui predictis interfui et hec scribi feci, cum raso ....., et clausi» (carpeta 276, perg. 2050). A. 1357.

Fig. 42. — «Sig+num mei Guillelmi de Pulcrovicino scriptoris dicti domini regis et regia auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi, cum litteris rasis et emendatis .....» (carpeta 277, perg. 2070). A. 1357.

Fig. 43. — «Sig+num mei Johannis Egidii de Castello predicti domini regis scriptoris et ipsius auctoritate per totam terram et dominationem eiusdem publici notarii, qui predictis interfui et hec scripsi et clausi» (carpeta 277, perg. 2088). A. 1357.

Fig. 44. — «Sig+num Ferrarii Gilaberti scriptoris serenissimi domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfuit eaque scribi fecit et clausit, cum litteris rasis et emendatis .....» (carpeta 278, perg. 2117). A. 1358.

Fig. 45. — «Sig+num Petri de Gostemps scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfuit et hec de mandato prefati domini regis scribi fecit cum raso ....., et clausit» (carpeta 278, perg. 2132). A. 1358.

Fig. 46. — «Sig+num mei Thome de Canellis serenissimi domini regis Aragonum scriptoris et eius auctoritate notarii publici per totam terram

et dominationem eiusdem, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi, cum raso .....» (carpeta 280, perg. 2239). A. 1360.

Fig. 47. — «Sig+num mei Galcerandi de Ortigiis scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui hec de mandato ipsius recepi et scribi feci, ac cum raso ....., et clausi» (carpeta 282, perg. 2307). A. 1362.

Fig. 48. — «Sig+num mei Ferrarii Sayolli scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 282, perg. 2324). A. 1363.

Fig. 49. — «Sig+num Bertrandi Çamuntada scriptoris domini regis predicti, qui de eius mandato hec scribi fecit et clausit, cum raso .....» (carpeta 282, perg. 2325). A. 1363.

Fig. 50. — «Sig+num mei Francisci Castilionis scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui de mandato suo predictis interfui eaque scribi feci et clausi, cum raso et emendato .....» (carpeta 282, perg. 2349). A. 1363.

Fig. 51. — «Sig+num mei Petri Vitalis predicti serenissimi domini regis scriptoris et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis ut predicatur interfui eaque scribi feci et manu propria clausi» (carpeta 283, perg. 2364). A. 1364.

Fig. 52. — «Sig+num Guillelmi de Muntmany dicti domini regis scriptoris eiusque auctoritate notarii publici Barchinone et etiam per totam terram et dominationem suam, qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 283, perg. 2376). A. 1364.

Fig. 53. — «Sig+num mei Bernardi Michelis secretarii dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque scribi feci, cum raso ....., et clausi» (carpeta 283, perg. 2400). A. 1364.

Fig. 54. — «Sig+num Bartholomei de Avellaneda auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui premissis interfuit hecque scribi fecit et clausit» (carpeta 285, perg. 2478). A. 1367.

Fig. 55. — «Sig+num mei Bernardi de Bonastre dicti domini regis secretarii, qui de eius mandato hec scribi feci, cum raso et correcto ....., et clausi» (carpeta 261, perg. 1276). A. 1367.

Fig. 56. — «Sig+num mei Jacobi Conesa prothonotarii dicti domini regis, qui premissis interfui eaque scribi feci et clausi» (carpeta 262, perg. 1310). A. 1367.

Fig. 57. — «Sig+num mei Berengarii Stephani scriptoris scribanie illustrissimi domini regis Aragonum et auctoritate eiusdem notarii publici

per totam terram et dominationem suam, qui predictis vocatus interfui eaque in hanc publicam formam redigens scribi feci, cum rasis et rescriptis ....., et clausi» (carpeta 286, perg. 2510). A. 1368.

Fig. 58. — «Sig+num Guillelmi Rocha scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem ipsius, qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 286, perg. 2511). A. 1368.

Fig. 59. — «Sig+num mei Guillelmi de Letone scriptoris domini regis et officii baiulie Cathalonie generalis ac ipsius domini auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui premissis omnibus interfui hecque scribi feci et, cum supraposito in .XII. linea ubi dicitur et finire, clausi» (carpeta 285, perg. 2500). A. 1368.

Fig. 60. — «Sig+num Andree Figuera auctoritate regia notarii publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit» (carpeta 288, perg. 2614). A. 1370.

Fig. 61. — «Sig+num Guillelmi Oliverii dicti domini regis scriptoris ac dicte domine regine secretarii et auctoritate ipsius domini regis notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfuit et hec scribi fecit et clausit» (carpeta 289, perg. 2680). A. 1372.

Fig. 62. — «Sig+num mei Bartholomei Sirvent, scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfui eaque scripsi et clausi» (carpeta 290, perg. 2714). A. 1373.

Fig. 63. — «Sig+num mei Guillelmi Calderoni scriptoris dicti domini regis qui de ipsius mandato hec scripsi et clausi» (carpeta 290, perg. 2744). A. 1374.

Fig. 63 bis. — «Sig+num mei Francisci de Ladernosa locumtenentis prothonotarii dicti domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii per totam terram et dominationem eiusdem publici, qui premissis dum sit agerent vocatus una cum notario infrascripto et testibus supradictis presens interfui et hec scribi feci et clausi» (carpeta 291, perg. 2783). A. 1375.

Fig. 64. — «Sig+num Petri Bartholomei dicti domini regis Aragonum scriptoris ac tenentis claves sui archivi eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hoc translatum a suo originali fideliter sumptum et cum eo de verbo ad verbum comprobatum, nichil addito nichilque remoto scribi fecit die et anno prefixis, constat autem de rasis et emendatis in secunda linea ....., et clausit» (carpeta 243, perg. 432). A. 1375.

Fig. 65. — «Sig+num mei Francisci Pellicerii scriptoris dicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque scripsi et clausi» (carpeta 292, perg. 2829). A. 1376.

Fig. 66. — «Sig+num Francisci Bisbals dicti domini regis scriptoris

eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hec de mandato ipsius domini regis scribi fecit et clausit» (carpeta 292, perg. 2825). A. 1376.

Fig. 67. — «Sig+ num Marchi Castanyerii auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui hoc translatum a suo originali fideliter sumptum et cum eodem de verbo ad verbum legitime comprobatum auctorizatumque per venerabilem baiulum Maioricarum ut supra patet scribi fecit et clausit .XVIII. die novembris anno a nativitate Domini millesimo .CCC.LXX. nono» (carpeta 272, perg. 1848). A. 1379.

Fig. 68. — «Sig+ num mei Francisci Vitalis scriptoris domini regis et ipsius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui hecque scribi feci, cum raso et emendato ....., et clausi» (carpeta 295, perg. 2976). A. 1380.

Fig. 69. — «Sig+ num Guillelmi Poncii auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfuit hecque scribi fecit et clausit» (carpeta 295, perg. 2956). A. 1380.

Fig. 70. — «Sig+ num Petri Guitardes auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui premissis interfui eaque scripsit et clausit» (carpeta 295, perg. 2991). A. 1380.

Fig. 70 bis. — «Sig+ num mei Berengarii Vallossera predicti domini regis scriptoris eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui premissis interfui eaque scribi feci et clausi» (carpeta 297, perg. 3057). A. 1381.

Fig. 71. — «Sig+ num mei Vincencii Cavallerii scribanie domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui presens translatum a suo originali instrumento et cum eodem de verbo ad verbum comprobatum abstraxi et scripsi clausique die et anno in linea prima contentis» (carpeta 283, perg. 2355). A. 1381.

Fig. 72. — «Sig+ num Berengarii Badorch scriptoris illustrissimi domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui auctoritate eiusdem domini regis hec scribi fecit et clausit» (carpeta 297, perg. 3080). A. 1381.

Fig. 73. — «Sig+ num Petri Thome regia auctoritate notarii publici Barchinone, qui hoc instrumentum in mundum iam redactum et in quodam protocollo notarum Johannis Ulzina connotarii sui absentis notatum auctoritate et licencia venerabilis vicarii Barchinone clausit .XXVII. die octobris anno a nativitate Domini millesimo .CCC. octuagesimo secundo» (carpeta 297, perg. 3099). A. 1382.

Fig. 74. — «Sig+ num mei Petri Jacobi serenissimi domini regis Aragonum scriptoris et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque scribi feci et clausi» (carpeta 298, perg. 3102). A. 1382.

Fig. 75. — «Sig+ num mei Raymundi Virgili civis Terracone scriptoris serenissimi domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hec scribi feci et clausi die et anno prefixis» (carpeta 298, perg. 3132). A. 1382.

Fig. 76. — «Sig+ num Raymundi de Cumbis auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui predictis interfuit eaque scribi fecit et clausit» (carpeta 300, perg. 3230). A. 1383.

Fig. 77. — «Sig+ num Petri de Puteo serenissimi domini regis Aragonum scriptoris eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui premissis interfuit hecque scripsit et clausit» (carpeta 299, perg. 3167). A. 1383.

Fig. 78. — «Sig+ num mei Berengarii de Busquetis scriptoris predicti domini regis eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque de eius mandato scribi feci et clausi, corrigitur autem in prima linea .....» (carpeta 301, perg. 3275). A. 1383.

Fig. 79. — «Sig+ num mei Bonanati Egidii predicti domini regis scriptoris eiusque auctoritate per totam terram et dominationem suam notarii publici, qui premissis interfui eaque de dicti domini regis mandato in hanc publicam formam redigens scribi feci et clausi» (carpeta 301, perg. 3279). A. 1385.

Fig. 80. — «Sig+ num mei Michelis de Bordello domini regis scriptoris et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque scribi feci, cum raso ....., et clausi» (carpeta 303, perg. 3301). A. 1386.

Fig. 81. — «Sig+ num Petri Senyerii scriptoris illustrissimi domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hoc translatum sumptum fideliter a suo originali publico instrumento et cum eodem de verbo ad verbum legitime comprobatum autentiatumque per honorabilem vicarium Barchinone et Vallensis non vitiato, non abolito nec in aliqua sui parte suspecto, scribi fecit et clausit in civitate Barchinone quarta die madii anno a nativitate Domini .M.CCC.LXXX. sexto» (carpeta 300, perg. 3228 dupl.). A. 1386.

Fig. 82. — «Sig+ num mei Johannis Serra de scribania illustrissimi domini regis Aragonum eiusque auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui predictis interfui eaque scripsi et clausi, cum supraponito in .XVIII. linea .....» (carpeta 303, perg. 3314). A. 1386.

Fig. 83. — «Sig + num Berengarii Segarra scriptoris dicti domini regis et eius auctoritate notarii publici per totam terram et dominationem suam, qui hoc translatum a predicto eius originali fideliter sumptum et cum eodem legitime comprobatum auctorizatumque et autenticatum per eundem dominum regem, mandato regio sibi facto per Berengarium de Relato et Petrum Çacosta consiliarios ipsius domini, scribi fecit et clausit loco, die et anno in prima linea contentis» (carpeta 280, perg. 2206). A. 1387.

INDICE ONOMASTICO DEI NOTAI E DATI CRONOLOGICI SULLA
LORO ATTIVITÀ A CORTE

- Adrià, Matteo (*Mathei Adriani*); a. 1346. Fig. 21. Anni 1343-1364.
 Agustí, Guglielmo (*Guillelmi Augustini*); a. 1337. Fig. 7. Anni 1336-1340.
 Avellaneda, Bartolomeo de (*Bartholomei de Avellaneda*); a. 1367. Fig. 54.
 Anni 1367-1386.
- Badorch, Berengario (*Berengarii Badorch*); a. 1381. Fig. 72.
 Bartomeu, Pietro (*Petri Bartholomei*); a. 1375. Fig. 64. Anni 1372-1376.
 Bellvehí, Guglielmo de (*Guillelmi de Pulcrovicino*); a. 1357. Fig. 42.
 Anni 1337-1369.
- Bisbals, Francesco (*Francisci Bisbals*); a. 1376. Fig. 66. Anni 1368-1382.
 Biscarra, Bernardo (*Bernardi Biscarra*); a. 1355. Fig. 35. Anni 1373-1377.
 Biscarra, Domenico de (*Dominici de Biscarra*); aa. 1338 e 1342. Figg. 11
 e 17. Anni 1336-1351.
- Bonastre, Bernardo de (*Bernardi de Bonastre*); a. 1367. Fig. 55. Anni 1348-
 1373.
- Bordell, Michele de (*Michelis de Bordello*); a. 1386. Fig. 80. Anni 1361-
 1386.
- Busquets, Berengario de (*Berenguarii de Busquetis*); a. 1383. Fig. 78.
 Anni 1382-1386.
- Ça-Morera, Guglielmo (*Guillelmi de Moraria*); a. 1341. Fig. 16. Anni 1340-
 1348.
- Ça-Muntada, Bertrando (*Bertrandi Çamuntada*); a. 1363. Fig. 49. Anni 1357-
 1365.
- Calderó, Guglielmo (*Guillelmi Calderoni*); a. 1374. Fig. 63. Anni 1372-
 1386.
- Caldes, Pietro (*Petri de Calidis*); a. 1347. Fig. 22 bis. Anni 1359-1361.
 Canyelles, Tomaso de (*Thome de Canellis*); a. 1360. Fig. 46. Anni 1336-
 1376.

N.B. Il nome dei notai è seguito, tra parentesi, dal nome latino, così come si presenta nella *completio*. Fanno poi seguito l'anno del *signum*, il numero d'ordine della figura e gli anni per i quali è attestata l'attività a Corte del notaio in qualità di scrivano di mandamento della Cancelleria. Questi ultimi dati sono tratti da L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese all'epoca di Pietro il Cerimonioso (1336-1387)*, in «Studi di Paleografia e Diplomatica», Padova, 1974. Quando non è presente tale citazione si tratta di notai che non erano stati inclusi nel precedente lavoro per i motivi che sono stati chiariti nella parte introduttiva.

- Carbonell, Berengario (*Berengarii Carbonelli*); a. 1355. Fig. 36. Anni 1359-1370.
- Castanyer, Marco (*Marchi Castanyerü*); a. 1379. Fig. 67. Anni 1373-1386.
- Castelló, Francesco (*Francisci Castilionis*); a. 1363. Fig. 50. Anni 1358-1372.
- Castelló, Giacomo (*Jacobi Castilionis*); a. 1356. Fig. 40. Anni 1356-1362.
- Cavaller, Vincenzo (*Vincencii Cavallerii*); a. 1381. Fig. 71.
- Ces-Comes, Raimondo (*Raymundi de Cumbis*); a. 1383. Fig. 76.
- Conesa, Giacomo (*Jacobi Conesa*); a. 1367. Fig. 56. Anni 1342-1374.
- Des-Llor, Bartolomeo (*Bartholomei de Lauro*); a. 1349. Fig. 28. Anni 1348-1354.
- Dez-Gual, Francesco (*Francisci dez Gual*); a. 1356. Fig. 38. Anni 1356-1363.
- Díaz de Altariba, Rodrigo (*Roderico Didaci de Altariba*); a. 1342. Fig. 18. Anni 1345-1349.
- Figuera, Andrea (*Andree Figuera*); a. 1370. Fig. 60.
- Figuerola, Giovanni de (*Johannis de Figerola*); a. 1354. Fig. 34. Anni 1350-1377.
- Foix, Francesco (*Francisci Fuxii*); a. 1338. Fig. 13. Anni 1337-1354.
- Garces de Fillera, Exemen (*Ermini Garcesü de Fillera*); a. 1336. Fig. 6. Anni 1336-1348.
- Gil, Bonanat (*Bonanati Egidü*); a. 1385. Fig. 79. Anni 1381-1386.
- Gil de Castiello, Giovanni (*Johannis Egidü de Castello*); a. 1357. Fig. 43. Anni 1354-1358.
- Gil Navarro, Martino (*Martini Egidü Navarro*); a. 1357. Fig. 41. Anni 1350-1360.
- Gilabert, Ferrer (*Ferrarii Gilaberti*); a. 1358. fig. 44. Anni 1356-1373.
- Gostemps, Pietro de (*Petri de Gostemps*); a. 1358. Fig. 45. Anni 1346-1381.
- Guardioles, Francesco de (*Francisci de Guardioles*); a. 1351. Fig. 31. Anni 1348-1362.
- Guitardes, Pietro (*Petri Guitardes*); a. 1380. Fig. 70. Anni 1383-1386.
- Jacob, Pietro (*Petri Jacobi*); a. 1382. Fig. 74.
- Jordà de Fons, Domenico (*Dominici Jordani de Fontibus*); a. 1344. Fig. 20. Anni 1336-1348.
- Ladernosa, Francesco de (*Francisci de Ladernosa*); a. 1375. Fig. 63 bis.
- Lledó, Guglielmo de (*Guillelmi de Letone*); a. 1368. Fig. 59. Anni 1355-1368.
- Llobet, Pietro (*Petri Luppeti*); a. 1337. Fig. 8. Anni 1336-1340.

- Maguerola, Ferrer de (*Ferrarii de Magerola*); a. 1350. Fig. 30. Anni 1349-1368.
- Maranges, Raimondo (*Raimundi Maranges*); a. 1346. Fig. 22. Anni 1345-1348.
- Martí, Nicola (*Nicholai Martini*); a. 1343. Fig. 19. Anni 1336-1347.
- Miquel, Bernardo (*Bernardi Michelis*); a. 1364. Fig. 53. Anni 1361-1384.
- Miquel, Guglielmo (*Guillelmi Michelis*); a. 1348. Fig. 24. Anni 1348-1358.
- Miravet, Francesco de (*Francisci de Miraveto*); a. 1349. Fig. 27. Anni 1347-1371.
- Muntmany, Guglielmo de (*Guillelmi de Muntmany*); a. 1364. Fig. 52.
- Oliva, Geraldo de (*Geraldi de Oliva*); a. 1339. Fig. 14. Anni 1338-1340.
- Oliver, Guglielmo (*Guillelmi Oliverii*); a. 1372. Fig. 61. Anni 1369-1384.
- Ortignes, Galcerando de (*Galcerandi de Ortigiis*); a. 1362. Fig. 47. Anni 1361-1363.
- Pellicer, Francesco (*Francisci Pellicerii*); a. 1376. Fig. 65. Anni 1377-1386.
- Pérez de Aterreu Giovanni (*Johannis Petri de Aterreu*); a. 1336. Fig. 3. Anni 1336-1361.
- Pérez de Buysan, Gil (*Egidii Petri de Buysan*); a. 1336. Fig. 2. Anni 1336-1344.
- Pérez Pelegrí, Martino (*Martini Petri Peregrini*); a. 1349. Fig. 25. Anni 1347-1350.
- Pérez de Verdú, Alamanno (*Alamandi Petri de Verduno*); a. 1349. Figg. 26 e 26 bis. Anni 1348-1350.
- Perseya, Pietro (*Petri Perseya*); a. 1348. Fig. 23.¹
- Pinós, Bertrando de (*Bertrandi de Pinos*); a. 1352. Fig. 32. Anni 1348-1363.
- Ponç, Guglielmo (*Guillelmi Ponçii*); a. 1380. Fig. 69. Anni 1380-1386.
- Pou, Pietro de (*Petri de Puteo*); a. 1383. Fig. 77. Anni 1384-1386.
- Prohome, Francesco de (*Francisci de Prohome*); a. 1337. Fig. 10. Anni 1337-1354.
- Puig, Bartolomeo de (*Bartholomei de Podio*); a. 1336. Fig. 5. Anni 1336-1362.
- Puig, Bernardo de (*Bernardi de Podio*); a. 1336. Fig. 4. Anni 1336-1355.
- Quinto, Martino de (*Martini de Quinto*); a. 1352. Fig. 33. Anni 1345-1354.
- Roca, Guglielmo (*Guillelmi Rocha*); a. 1368. Fig. 58.

1. Il Perseya fu archivistà regio dal 1345 al 1348 e in tale qualità poteva rilasciare e sottoscrivere copie di documenti di Cancelleria. Cfr. L. D'ARIENZO, *Gli scrivani della Cancelleria aragonese*, op. cit., pp. 152-154.

- Sagarra, Berengario (*Berengarii Segarra*); a. 1387. Fig. 83. Anni 1363-1386.
- Saurí, Giovanni (*Johannis Saurini*); a. 1355. Fig. 37. Anni 1354-1366.
- Sayol, Ferrer (*Ferrarii Sayolli*); a. 1363. Fig. 48. Anni 1358-1377.
- Senyer, Pietro (*Petri Senyerii*); a. 1386. Fig. 81. Anni 1379-1382.
- Serra, Giovanni (*Johannis Serra*); a. 1386. Fig. 82.
- Sicart, Raimondo (*Raimundi Sicardi*); a. 1340. Fig. 15. Anni 1340-1345.
- Sirvent, Bartolomeo (*Bartholomei Sirvent*); a. 1373. Fig. 62. Anni 1368-1386.
- Steva, Berengario (*Berengarii Stephani*); a. 1368. Fig. 57. Anni 1372-1386.
- Tarrega, Pietro de (*Petri de Tarrega*); a. 1356. Fig. 39. Anni 1351-1363.
- Thomás, Pietro (*Petri Thome*); a. 1382. Fig. 73. Anni 1371-1381.
- Torra, Bernardo de (*Bernardi de Turri*); a. 1350. Fig. 29. Anni 1349-1362.
- Torrent, Bernardo de (*Bernardi de Torrente*); a. 1338. Fig. 12. Anni 1336-1381.
- Vall, Bertrando de (*Bertrandi de Vallo*); a. 1337. Fig. 9. Anni 1336-1343.
- Vallossera, Berengario (*Berengarii Vallossera*); a. 1381. Fig. 70 bis. Anni 1377-1385.
- Villa, Guglielmo de (*Guillelmi de Villa*); a. 1336. Fig. 1. Anni 1336-1341.
- Vidal, Francesco (*Francisci Vitalis*); a. 1380. Fig. 68. Anni 1372-1375.
- Vidal, Pietro (*Petri Vitalis*); a. 1364. Fig. 51. Anni 1363-1368.
- Virgili, Raimondo (*Raymundi Virgili*); a. 1382. Fig. 75.

Datos para la historia de los protocolos notariales valencianos

La historia de los protocolos notariales valencianos es, en su mayor parte, conocida pero en otra no, refiriéndonos a su existencia en los archivos de los mismos y a su conservación después de muchas vicisitudes. Lo que sigue atañe exclusivamente a los de la ciudad de Valencia, relacionando la bibliografía que se ha manejado y lo vivido a partir de 1936.

1. En 1926 el diligentísimo investigador de los archivos de Valencia, Doctor en Medicina, D. José Rodrigo Pertegás, publicó un breve pero sustancioso artículo titulado *Lo que hi ha en los protocols notarians de la época foral*, en la revista «Cultura Valenciana», páginas 12-16, con referencias a los archivos del Patriarca, de la Catedral, Ayuntamiento y del Reino.

La publicación en 1933 por la Dirección general de Bellas Artes, Inspección general de Archivos, de unas *Instrucciones provisionales para la ordenada clasificación y catalogación de los Archivos Históricos de Protocolos*, llamó la atención sobre esta clase de fondos que habían de conservarse, donde no lo tuvieran propio, en los Archivos Históricos Provinciales.

En 1935, D. Juan Bautista Sentandreu, Colegial Perpetuo del Corpus Christi, publicó su *Discurso* de ingreso en el Centro de Cultura Valenciana, en 46 páginas, titulado *El Archivo de Protocolos del Colegio de Corpus Christi*, contestándole D. Salvador Carreres Zacarés. En este discurso se hizo historia de la formación

de la mayor concentración de antiguos protocolos existente en el Reino de Valencia, formada por el que fue colegial, en 1795, Doctor en Teología, D. Mariano Tortosa y Tudela (ingresó 1795 + 1826); él adquirió para el Colegio los Protocolos que tenía el Convento de la Merced, entre los centenares de otras procedencias, quedando todos en posesión de aquél en 1826, muchos años después, en 1874, confirmada por resolución del expediente suscitado por el Colegio ante el Decreto de 1869.

Al decir de D. J. B. Sentandreu, los Protocolos pertenecen a 2.205 escribanos y el número total de volúmenes es 28.582. De éstos, 27.017 contienen instrumentos o escrituras propiamente dichas y los 1.565 restantes son notales o minutas para la redacción de escrituras.

2. Asediado Madrid en noviembre de 1936 por las tropas nacionales y trasladado el Gobierno a Valencia, fueron instalándose los Ministerios civiles en diversos inmuebles de esta ciudad. En 1937 el de Justicia ocupaba la casa del Marqués de Malferit, en la calle de Caballeros, a donde se dirigieron miembros de la Junta Delegada del Tesoro Artístico de Valencia —había otra que era la Central, trasladada desde Madrid— para retirar los restos que quedaban de la Biblioteca-Archivo de aquel Marquesado. Había tenido ésta volúmenes de gran valor bibliográfico, la edición de Vives, de Basilea, *Opera omnia*, de 1555, entre otras príncipes, de varios autores, aparte valiosas pinturas, alguna de Goya, un retablo de Jacomart procedente de la Cartuja de Vall de Christ, de Segorbe, según se decía, y otros cuadros.

La Junta Delegada en su Sección de Archivos y Bibliotecas en noviembre de 1937 trasladó al del Reino —entonces llamado Regional— 48 pergaminos, de ellos muchos pertenecientes a Juan, Matías, Berenguer y Honorato Berenguer Mercader, del xv y ocho protocolos notariales que formaban parte del Archivo marquesal.

En plena guerra española, considerando la Universidad de Valencia la extraordinaria riqueza del Archivo de Protocolos del

Colegio del Patriarca, logró su Rectorado que para salvaguardarla, juntamente con todo el Tesoro artístico del mismo centro y cuanto se pudiera reunir allí, se creara por Decreto de 3 de junio de 1937, «Gaceta de la República» de 4 de junio del mismo año, el «Centro de Estudios Históricos del País Valenciano» que, naturalmente, no llegó a tener efectividad aunque sí legalidad por el citado Decreto.

Las difícilísimas circunstancias que concurrían en aquellos años en la tarea de salvamento de archivos, bibliotecas y patrimonio artístico, aún permitieron a los miembros del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos evacuados de Madrid a Valencia y los que en ella se hallaban en activo, atender a la reorganización de los protocolos notariales del Archivo del Reino y desde marzo de 1937 hasta el mismo mes de 1938 se limpiaron de polilla y repararon deterioros, 669 volúmenes, incorporando a los inventarios algunos que no se hallaban todavía registrados. Tenía a su cargo la dirección de estos trabajos D. Francisco de B. San Román y Fernández, Director del Archivo de Protocolos de Toledo, quien se hallaba en Valencia como evacuado de Madrid donde le sorprendió la situación de julio de 1936.

En 5 de marzo de 1938 fue incorporado al Archivo del Reino un protocolo notarial procedente también de la Casa del Marqués de Malferit, de 1641, del notario Pons, el que se unió a los ocho ingresados en dicho Archivo de la misma procedencia.

3. De las vicisitudes porque pasaron los archivos de la ciudad de Valencia que pudieron salvarse de la revolución roja de 1936 se ha ido dando cuenta en distintos lugares, quedando aún mucho inédito por decir. Los Protocolos del Colegio del Patriarca no sufrieron daño alguno merced a la protección que prestó al edificio en julio de aquel año, el Dr. Puche, Rector de la Universidad, tan vecina a aquél. Luego, desde marzo de 1937, atendidas las Bibliotecas y Archivos del Colegio por miembros del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, evacuados de Madrid en aquel mes, procedióse a una revisión que se hizo con arreglo a la siguiente relación allí hallada:

Relación y número de orden de los notarios así como de las piezas en que se encuentran dentro del Archivo del Colegio del Corpus Christi, en Valencia:

PIEZA NÚMERO 1

1. Juan Luis Guardiola.	36. Valentín Gazull.
2. Antonio Juan Zamora.	37. José Grau.
3. Bautista Vidal.	38. José Ignacio Velasco.
4. Juan Luis Gazull.	39. Dionisio Diego.
5. Hermenegildo García.	40. Onofre Forés.
6. Sixto Godes.	41. Vicente Granell.
7. Pedro Godes.	42. Cosme Estenaga.
8. Simón Gorris.	43. Vicente Gazull.
9. Miguel Jaime Peris.	44. Vicente Guill.
10. Juan Gilabert Segarra.	45. Francisco Simón.
11. Jerónimo Esteve.	46. Diego García.
12. Jaime Forés.	47. Jerónimo García.
13. Baltasar Escuder.	48. Vicente Franch.
14. Andrés Juan Gasca.	49. Jaime Fita.
15. Salvador Gutiérrez.	49 bis. Francisco Exulve.
16. Juan Domenech.	50. Pedro Gazull.
17. Juan Simián.	51. Gaspar Vargues.
18. Jaime Fuertes.	52. Juan Guimerá.
19. Francisco Ferrer.	53. Lucas Francisco Gomis.
20. Pablo Figuerola.	54. Gaspar Juan Vázquez.
21. Miguel Enrich.	55. José Gil.
22. Timoteo García.	56. Bartolomé García.
23. Gaspar Enrich.	57. Juan Bautista Daguí.
24. Juan Miguel.	58. Miguel Juan Tárrega.
25. Pedro Enrich.	59. Francisco Juan Gil.
26. Francisco Despí.	60. Francisco Juan Gil.
27. José Pajarón.	61. Cosme Guimerá.
28. Francisco Velasco.	62. Jenaro Ducruz.
29. Felipe Velasco.	63. José Duart.
30. Cosme Eximeno.	64. José Gascó.
31. Francisco Escamilla.	65. Carlos Gisbert.
32. Miguel Juan Garcés.	66. Simón Gisbert.
33. Vicente Espons.	67. Vicente Gisbert.
34. Pedro Frías.	68. José Bruno Ganga.
35. José Flor.	

69. Juan Esteban Gironella.	77. Miguel Juan Diego.
70. Matías Gil.	78. Vicente Exulve.
71. Anastasio Gil.	79. Jaime Fita.
72. Antonio Gil.	80. Miguel Vicente Eximeno.
73. Guillermo Forner.	81. Andrés Oller.
74. Onofre Gasch.	82. Baltasar Dols.
75. Damián Gaya.	83. Valero Girona.
76. Gaspar Daguí.	84. Vicente Gironella.

PIEZA NÚMERO 2

Relación de notarios que en la misma figuran (del n.º 85 al n.º 342)

85. Gregorio Tarrasa.	113. Luis Minguini y Sales.
86. Vicente Pascual Martínez.	114. Tomás Miñana.
87. Mauro Más.	115. Joaquín Nogués.
88. Pedro Meseguer.	116. Tomás Martí Navarro.
89. Francisco Martínez.	117. Bruno Martínez.
90. Pedro Millerá y Sesé.	118. Benito Riutort.
91. Francisco de Paula Furió.	119. Alejandro Montesinos.
92. Francisco José Nogués y Fabra.	120. Jaime Morte.
93. José Orient.	121. Sebastián Martín.
94. Eugenio Valdenoche.	122. Rufo Martí y Navarro.
95. Bernardo Nogués.	123. Felipe Marzal.
96. José Peregrín Mascaroz.	124. Francisco Moya.
97. Francisco Martínez.	125. Eusebio Montón.
98. Luis Oriol.	126. Francisco Juan Navarro.
99. Felipe Mateu.	127. Vicente Navarro.
100. José Morales.	128. José Vicente Martín.
101. Bernardo Oliver.	129. Nicolás Marco.
102. Miguel de la Orden.	130. Diego Martín.
103. Cristóbal de Olóriz.	130. bis. Miguel Jerónimo Martín.
104. José Peregrín Mascaroz.	131. Tomás Martí.
105. Joaquín Medina.	132. José Vicente Marzal.
106. Pascual Meseguer.	133. Rafael García.
107. Antonio Morales.	134. Mateo Martí.
108. Vicente Furió.	135. Miguel Navarro de Argilés.
109. Victoriano Millerá.	136. Francisco Lorenzo.
110. Teodoro Mingués.	137. Francisco Molner.
111. Eusebio Miñana.	138. Joaquín Llombart.
112. Dionisio Meliá y Tamarit.	139. José Pintor.

140. José Llombart.
141. José Vinet.
142. José Mauro Vinet.
143. Tomás Vinet.
144. Martín Ximeno.
145. Pedro Rodrigo.
146. José Velasco.
147. José Vicens.
148. Pascual Vidal.
149. Vicente Vázquez.
150. Víctor Salafranca.
151. José Sanahuja.
152. Pedro Sánchez Golfré.
153. José Sanchiz y Martí.
154. Pedro Juan Santes.
155. Vicente Sanz.
156. Manuel Sanz.
157. José Sanz.
158. Miguel Sarrió.
159. José Segarra.
160. Juan Bautista Seguí.
161. Gregorio Sempere.
162. Antonio Serés.
163. Tomás Machause.
164. José Ignacio Velasco.
165. José Velasco y Lascano.
166. José Francisco Inglés.
167. Juan Antonio Ibáñez.
168. Manuel Zorita.
169. José Morató.
170. Andrés Vidal.
171. Luis Vidal.
172. Pedro Vidal.
173. José Vilar.
174. Lorenzo Villarroya.
175. José Morató.
176. Lorenzo Villel.
177. Juan Antonio Viñerta.
178. José Morató y Bosch.
179. Vicente Yago.
180. Tomás Rodríguez.
181. Tomás Rodríguez.
182. Juan Roig.
183. José Mariano Morató.
184. Vicente Picó.
185. José Portillo.
186. Francisco Portillo.
187. Miguel Pajarón.
188. José Marcelo Ruiz.
189. Vicente Oñate.
190. José Palomo.
191. Vicente Ros.
192. Antonio Manuel Salafranca.
193. Francisco Piamonte.
194. Cristóbal Palos.
195. Rafael Vicente Tortajada.
196. Vicente Valor.
197. Luis Torrente.
198. Francisco Torres de Bleza.
199. Francisco Picó.
200. Pedro Mateu y Montañana.
201. Manuel Vicente Tortajada.
202. Luis Vicente Simián.
203. Juan Simián.
204. José Soler.
205. José Soriano.
206. Antonio Tomás.
207. Teodoro Torralba.
208. Pedro Daroca.
209. Pascual José Capuz.
210. Carlos Ros.
211. Antonio Ruiz.
212. José Romero.
213. Francisco Barco.
214. Francisco Alfonso.
215. Hermenegildo García.
216. Andrés Matías de Alagón.
217. José Dionisio Alonso.
218. Jacinto Gargallo.
219. Francisco Blasco.
220. Francisco Blasco.
221. Luis Beltrán.
222. Miguel Jerónimo Martín.
223. José Orient.

224. Dionisio Carbonell.	266. Francisco Álvarez.
225. Marcos Antonio Aparici.	267. Luis Campos.
226. Jacinto Matosas.	268. Francisco Blanes.
227. Miguel Alcover.	269. Feliciano Blasco.
228. Juan Bautista Blasco.	270. Fortunato Añón.
229. Francisco Castro.	271. Víctor Salafranca.
230. Félix Avellaneda.	272. Pedro Juan Santes.
231. Melchor Morales.	273. Félix Arboreda.
232. Fulgencio Artich.	274. Roque Sala.
233. Ignacio Avellaneda.	275. Francisco Broso.
234. Luis Añón.	276. Alfonso Blanes.
235. Felipe Alfonso.	277. Miguel Jerónimo Bonilla.
236. Miguel Vicente Barba.	278. Pedro Juan Blanch.
237. Gregorio Carbonell.	279. Pedro Albiol.
238. Andrés Ballester.	280. Salvador Brotat.
239. Tomás Avinent.	281. Gaspar Ballester.
240. Miguel Crespo.	282. Francisco Juan Boades.
241. José Arnal.	283. José Álvarez y Jordán.
242. José Aragonés.	284. Esteban Avellaneda.
243. Felipe Amorós.	285. Pedro Juan Año.
244. Cosme Sebastián y La Mata.	286. Juan Luis Añón.
245. Pedro Juan Avellaneda.	287. Francisco Martín Blasco.
246. Agustín Ballester.	288. Miguel Biguer.
247. Vicente Ayerbe.	289. Juan Alemañ.
248. Onofre Ballester.	290. Jerónimo Benavides.
249. Pedro Climent.	291. Vicente Clúa.
250. Melchor Barri.	292. Eusebio Benavides.
251. Agustín Castell.	293. Miguel Ángel Almenara.
252. Vicente Casaña.	294. Jerónimo Benavides.
253. Marcos Antonio Aparici.	295. Juan Arnau.
254. Manuel Cantón.	296. Gabriel Blasco.
255. Jaime Almenara.	297. Honorato Climent.
256. José Bru.	298. Juan Casanova.
257. Juan Bautista Barrón.	299. Pedro Baga.
258. Tomás Beneyto.	300. Esteban Avellaneda.
259. José Arnau.	301. Francisco Mateo Ballester.
260. Roque Bort.	302. Marcos Antonio Bernich.
261. Juan Bonet.	303. Diego García.
262. Juan Bautista Atrosillo.	304. José Félix.
263. Tomás Bravo.	305. Martín Añón.
264. Pedro Andreu.	306. Marcos Abella.
265. José Brú.	307. Jaime Andreu.

308. Pedro Ignacio Velasco.	326. Francisco Bartolomé Víctor.
309. José Borrás.	327. Francisco Riera.
310. Pedro Andreu.	328. Jacinto Pomar.
311. Juan Bautista Climent.	329. José Segura.
312. Rafael Aznar.	330. Basilio Garcés.
313. Juan Domenech.	331. Juan Cardona.
314. Nicolás Real.	332. Miguel Alavés.
315. Joaquín Medina.	333. José Alcañiz.
316. José Crespo.	333 bis. Juan Cardona.
317. Nicolás Belda.	334. José Pajarón.
318. Joaquín Rius.	335. Severino Pau.
319. Pedro Baró.	336. Francisco Pelegrí.
320. Antonio Barreda.	337. Fernando Bonavida.
321. Domingo Barreda.	338. Francisco Blanes.
322. José Gil.	339. Gaspar Bonavida.
323. Andrés Cirera.	340. José Arnau.
324. Francisco Cardona.	341. Miguel Biguer.
325. Luis Vidal.	342. Gaspar Adzuara.

4. En 1948, D. Enrique Taulet y Rodríguez Lueso se ocupó en «Nuestra Revista» sobre la *Aportación del Notariado valenciano a la ciencia jurídica*.

En 1952 el Archivero D. Manuel Dualde Serrano publicó un *Inventario de la documentación notarial del Archivo Municipal de Valencia (siglos XIV y XV)* en los «Anales del Centro de Cultura Valenciana» XII, páginas 392-409, correspondiendo a notarios comprendidos entre 1341 y 1435 y los *Scrivans de Sala* entre 1306 y 1485.

En 1955 en el *Catálogo de la Exposición de Derecho Histórico del Reino de Valencia* se dedicaron unas páginas a repertoriar procesos y pragmáticas referentes a los notarios con menciones documentales y bibliográficas.

En el mismo año, 1955, y en ocasión del V Centenario de la Canonización de San Vicente Ferrer, recordando que era hijo de notario, como también lo fue San Luis Bertrán, hermano de hábito († 1581), se publicaron diversos artículos sobre el Notariado valenciano, ambientando la época del primero.

En 1956 D. Abelardo Palanca Pons dio a conocer la *Histo-*

ria del insigne, noble e ilustre Colegio Notarial de Valencia, con referencias al Archivo de Protocolos del mismo. En el mismo año dimos en la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», tomo LXII, 3, *Notas sobre Archivos eclesiásticos y de Protocolos del Reino de Valencia. Con un Apéndice sobre otros Archivos*, páginas 699-737.

En 1959 en el número 52 del «Boletín de Información Municipal. Revista del Ayuntamiento de Valencia», D.ª Rosa Rodríguez Troncoso recordó la riqueza del Archivo de Fondos notariales «que por diversos conductos han ingresado en el Archivo del Reino»; cuyo número cifra en 3.000, datando los más antiguos de 1285, conservándose libros de creación de notarios desde 1331, sección a cuya ordenación ha dado un incalculable impulso durante todo el tiempo de su gestión en aquel centro, volúmenes cuyos tejuelos y cubiertas en pergamino llevan la mención *Prothocollum* seguido del nombre del notario.

En el citado año, D. José Antonio García-Noblejas, notario, Director general de Archivos y Bibliotecas, editó la conferencia dada en Santander con el título *Los archivos de Protocolos*, comentando la legislación a ellos referente.

En el volumen *Los Archivos de las instituciones valencianas, Exposición conmemorativa de la inauguración del nuevo edificio del Archivo del Reino de Valencia*, octubre de 1965, se dedicaron varias páginas a los *Protocolos* allí existentes que son 3.514 más 132 *Notales*, comprendidos todos entre los años 1285 y 1852, distinguiendo entre *Protocolos*, *Rebedors*, *Notales* y *Formularios*.

Finalmente D. José Trenchs ha dado en *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, volumen IV, Barcelona, 1974, una *Bibliografía del Notariado en España (siglo XX)*, páginas 193-237 donde se hallan referencias a algunos archivos valencianos.

5. En 1956 en el citado artículo, de la «R. A. B. y M.», LXII, 3, dimos una breve nota sobre los Protocolos del Archivo del Marqués de Dos Aguas. (Más extensa información es la siguiente:

En noviembre de 1944, F. López y López dio amplios reportajes en el periódico «Levante» de Valencia sobre *El Marquesado*

y el *Palacio de Dos Aguas*, de las que interesan aquí estos datos: El V Marqués de Dos Aguas, D. Jenaro M.^a del Rosario Rabaça de Perellós y Palafox, Lanuza, Silva, Rocafull, Boix, Hijar, Puig Marín, Maza de Linaza, Carroz de Arborea y Ladrón de Vilanova, tenía, según información del Barón de San Petrillo, los títulos de Barón de Bétera, Marqués de Dos Aguas, Conde de Albatera y de Plasencia, Vizconde de Rueda y de Perellós, Barón de Castalla, de Luchente, de La Daya, de Picasent, Espioca y Jalón; Señor de las villas de Onil, Tibi, Quatretonda y Font de la Figuera y lugares de Benetúser y Massamagrell, Chirivella, Massanasa, Pinet, Benicolet, Llíber y Gata, Favarella y Madrona, en el Reino de Valencia y diversas baronías en Cataluña, como Montbuy, Mur, Albi y numerosos lugares y también Ceret en el Rosellón; era Maestrante de Valencia y Gentilhombre de S. M.

En el citado reportaje se hizo historia del famoso Palacio de Dos Aguas —hoy «Museo Nacional de Cerámica González Martí»—, refiriendo el desmantelamiento del mismo Palacio una vez fallecido el Marqués de Galtero, su último poseedor y afirmando que, luego de lo inventariado a su muerte, «No podemos decir lo mismo de lo sacado del Palacio antes de 1941».

Sobre lo referente al Archivo puede añadirse que en 1932 fue vendido a la Generalitat de Catalunya. Al reunirse por ésta el «Arxiu General de Catalunya», instalado desde 1936 en el Monasterio de Pedralbes, fue llevado allí el de Dos Aguas juntamente con otros muchos incautados en aquellos años 1936-1938.

En 1940, luego que fue devuelto el Monasterio a las religiosas en 1939, hubo que trasladar la inmensa masa de papel allí reunida, según se dio cuenta en el «Anuario de la Biblioteca Central y de las Populares y Especiales de la Diputación de Barcelona» (1939-1940), publicado en 1941, quedando los fondos no reclamados, de carácter religioso, en el Archivo Diocesano, en el de la Corona de Aragón los civiles y particulares y en la planta baja de la antigua Casa de Convalecencia, ocupada en sus altos por la Biblioteca de la Diputación, el de Dos Aguas. D. J. E. Martínez Ferrando dio noticia de los por él recibidos, en el «Boletín de la Real Academia de

Buenas Letras, XVIII (1945), páginas 55-58, procedentes de Pedralbes.

En aquella situación permaneció el Archivo de Dos Aguas hasta que en 1955, en virtud de una permuta de documentación histórica catalana, entre el Ayuntamiento de Valencia que la adquirió para este fin y la Diputación Provincial de Barcelona, pasó a la ciudad del Turia y por subrogación en este canje, a Don Rafael Rojas Dasí, Vizconde de Bétera, descendiente del Marqués de Dos Aguas, quedando el archivo de éste nuevamente en aquella ciudad; las gestiones para que volviera allí comenzaron en 1951 por iniciativa del ex-alcalde de Valencia, Sr. Barón de Cárcer y de Llaurí, siéndolo entonces D. Baltasar Rull y Vilar y presidiendo la Diputación de Barcelona el Sr. Marqués de Castellflorida. D. Federico Ulsamer dio noticias en «Solidaridad Nacional» en octubre de 1955, reproducidas por D. Salvador Chanzá en «Jornada» y en «Las Provincias» de Valencia de 7 de octubre de aquel año; en la Biblioteca de Cataluña se guarda la correspondiente documentación del caso.

Entre los Protocolos de Dos Aguas los hay de notarios del xv y xvi en adelante, que los tenían también en el Patriarca, y en el Archivo del Reino, por lo que la agrupación de los mismos en los de estos dos archivos es de desear, como se indicó en el citado artículo de «R.A.B. y M.» (1956).

6. Existen todavía otros fondos de protocolos en los Archivos del Hospital Provincial, de la Catedral y aún en poder de particulares y aunque se comenzaron catalogaciones generales de los antiguos protocolos notariales de la ciudad por D. Manuel Dualde Serrano y D.ª Rosa Rodríguez Troncoso, en un extraordinario esfuerzo que hay que agradecer, está aún pendiente la publicación de las pérdidas habidas en 1936 en toda la región y el inventario general de los existentes en el Reino donde hay, por fortuna, núcleos tan importantes como el de Morella, en Ayuntamiento y Arciprestal, utilizados estos últimos especialmente por D. Manuel Milián Boix y D. Manuel Grau Montserrat, en investigaciones del mayor interés.

FELIPE MATEU Y LLOPIS
Universidad de Barcelona

Interès compost en un document barceloní de l'any 1011?

Ni la legislació visigòtica ni cap dels estudis moderns sobre el crèdit a l'Alta Edat Mitjana,¹ no contempen la figura de l'interès compost; conegut i blasmat en la legislació romana,² desapareix pel que sembla dels costums occidentals fins que retorna lentament a partir de finals del segle XII, pel biaix de la «ricorsa» de les lletres de canvi,³ operació que de tota manera no serà important fins als grans emprèstits estatals de l'Edat Moderna.

És cert que existiren operacions que es transformaven en un interès compost quan el deutor deixava de fer front als interessos i es considerava que aquests venien a augmentar el deute pel termini següent. Però no sembla que fos el cas més freqüent i, en realitat, com veurem més avall, al comtat de Barcelona només en podem documentar un cas.

Essent la forma normal del crèdit l'empenyorament, amb cessió

1. Citem només, per no allargar-nos massa, els resums de Luis G. de VALDEAVELLANO, *Historia de las Instituciones españolas*, Madrid, 1968; Renée DOHREHAERD, *Le Haut Moyen Age Occidental, économies et sociétés*, París, 1971, i les obres més especialitzades de Jean IBANES, *La doctrine de l'Eglise et les réalités économiques au XIIIe siècle*, París, 1967; André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, 1975, especialment l'estudi introductor d'Arcadi Garcia i Gaspar Feliu; J. de MALEFOSSÉ, *Contribution à l'étude du crédit dans le Midi aux X et XI siècles. Les surétés réelles*, «Annales du Midi», LXIII, 1951; José Enrique RUIZ DOMENEC, *Introducción al estudio del crédito en la ciudad de Barcelona durante los siglos XI y XII*, «Miscelánea Barchinonensia», vol. XLII, 1975.

2. Tant el Digest (XLII, 1, fragment 27), com el Codi de Justinià (2, 11) el prohibeixen sota el nom de «usuras usurarum».

3. Vegeu Guy FOURQUIN, *Histoire économique de l'Occident Médiéval*, París, 1969, pàg. 262.

o no de l'usdefruit dels béns empenyorats al creditor,⁴ quan a la fi del termini establert el deute no era saldat, entrava en acció una precisa actuació judicial, prevista pel codi visigòtic⁵ i que trobem repetidament documentada: després del termini legal cal esperar deu dies més, i després d'un altre termini indefinit, però que com a mínim sembla ser d'un mes i per regla general és molt més llarg, es reuneix un tribunal de *boni homines* que porta a terme una inspecció i valoració dels béns empenyorats, que no poden restar en mans del creditor, sinó que aquest els ha de vendre com a mínim per la quantitat taxada pels jutges, mentre la resta correspon al deutor insolvent.⁶

Fos per un pacte previ o per qualsevol altra circumstància, era però també possible, com hem dit, que es produís una acumulació de capital i interessos que originés un interès compost fins que l'operació no fos saldada d'alguna forma, que per regla general era la venda dels béns empenyorats. Bonnassie, en el seu magnífic estudi sobre la Catalunya alt-medieval, ho despatxa amb poques ratlles donant-ho com un fet corrent,⁷ i cita a continuació com a exemple el

4. De fet, quan hi havia cessió, sembla que sovint l'usdefruit equivalia a l'interès.

5. *Lex Visigothorum*, V, 6, 3: «*De pignere, si pro debito deponatur. Pignus, quod pro debito deponitur, si per cautionem fuerit obligatum, et ille, qui pignus deposuerat ad tempus constitutum debitum reformare dissimulet, post diem cautionis exactum usque ad decem dies pignus salvum suo domino reservetur aut eidem domino, si in propinquo est, reportetur, adque, ut restituat debitum moneatur. Quod si per negligentiam suam debitor ad diem constitutum adesse neclexerit aut debitum implere distulerit, addantur usurae. Ceterum si adesse usque ad decem dies, sicut supra scriptum est, aut quod debet reformare dissimulaverit, tunc creditor iudicii vel preposito civitatis pignus ostendat, ut quantum iudicio eius et trium honestorum virorum fuerit estimatum, sit licentia distrahendi. Et postmodum de pretio venditi pigneris creditor, quantum ei debetur, sibi evidentius tollat, et relicum ille recipiat, qui pignus seposuerat*». Edició de Karolus ZEUMER a *Monumenta Germaniae Historica. Leges Nationum Germanicorum*. T. I, *Leges Visigothorum*. Hannover i Leipzig, 1902, pàg. 232.

6. RUIZ DOMENECH, *Introducción al estudio del crédito*, ignora la legislació visigòtica i la seva aplicació i creu que el creditor quedava en possessió de la totalitat dels béns empenyorats, fet al qual atribueix «el extraordinario enriquecimiento de aquellos que practican el crédito» (pàg. 22).

7. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*. Toulouse, 2 vols., 1975 i 1976. «Dans de telles conditions, les créanciers mettent souvent peu d'empressement à réclamer le remboursement à l'échéance prévue, et profitant de la négligence ou de la mauvaise information de leurs débiteurs, préfèrent laisser courir les intérêts. Au bout de deux ans, le profit est d'au moins 100 % ; au delà, par le jeu des intérêts composés, il croît à une vitesse effarante» (pàg. 409).

cas del prevere Aventí, el qual de 1015 a 1018 veié transformar dues unces d'or i un mancús en cinc unces d'or i dos mancusos.⁸

Però el document de 1015 resulta ser un empenyament que Miró, prevere, fill de Bonhom, fa a Aventí, prevere (que per tant és creditor i no deutor), per cinc (i no dues) unces d'or i un mancús, amb la condició de tornar la mateixa quantitat el primer d'agost, sense que es faci menció de cap interès en l'operació; penso que potser l'interès consisteixi en aquest mancús escadusser, reconegut com a deute per endavant (en aquest cas, la taxa d'interès fóra de l'11,11 %);⁹ Miró, tot i que empenyora els seus béns, no en perd el domini, sinó que pacta «inter tantum teneam ego per tuum beneficium». Aventí, d'altra banda, sembla un prestamista «professional», ja que l'operació es fa «a penso de tuo domo».

Pel que fa al document de 1018, és l'escriptura de venda que Aventí, prevere, fa a Ermenir Ros dels béns que Miró li havia empenyorat i no pogué desempenyorar. El pitjor del cas fou que els jutges, després d'examinar els béns empenyorats, no pogueren valorar-los en més de quatre unces d'or, ni fou possible trobar comprador per més d'aquesta quantitat. L'operació, doncs, ben al contrari del que pensa Bonnassie, no fou cap bon negoci pel prestamista ni tampoc té res a veure amb l'interès compost.

L'operació, que Bonnassie creu corrent, m'és coneguda per un sol document de l'any 1011, publicat en el Cartulari de Sant Cugat.¹⁰ Segons ell, Geribert, fill d'Astovald, empenyorà un alou per set mancusos i deixà passar el temps fins i tant que «ipsam summam lucri per annosa tempora crevit usque ad III untias auri cocti», i després fins a nou unces i encara a part, en una altra operació, manllevà sobre el mateix alou quatre unces, per les quals n'havia de tornar sis.¹¹

8. ACA, pergamins de Ramon Borrell, n.º 113, i de Berenguer Ramon I, n.º 8.

9. En el segon document es parla de cinc unces i dos mancusos, cosa que doblaria la taxa d'interès. No fóra tampoc inusual per un termini curt com el que preveia l'operació.

10. José RIUS SERRA (ed.), *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, Barcelona, 1945 i 1946, Vol. II, n.º 438, pàgs. 83-85.

11. Per no allargar-me en massa digressions prescindeixo dels aspectes, prou interessants, del document, que no es relacionen am el préstec. Si pensem en un

Bé, el que ens interessa bàsicament és el «*summam lucri per annosa tempora crevit*», que palesa un afegiment dels interessos al capital mentre no fos pagat el deute. Es coneixia, doncs, la forma més simple de l'interès compost.

Pero el document que motiva aquest treball sembla anar més enllà i no li he sabut trobar parí en l'època: la meva hipòtesi és que contempla una operació d'interès compost feta a termini fix i no només com a solució per una manca de pagament anterior.

Vegem d'una vegada el document: el 12 d'abril de l'any 1011, un tal Geribert ven a Odí i la seva esposa Sança un alou a Reixac.¹² Fins ací es tracta d'un de tants documents de venda de l'època, que precisament per a Reixac se'ns han conservat en una quantitat notable. Però el document conté una segona part totalment insòlita: Geribert, per ordre judicial, lliura el preu de la venda, 6 mancusos d'or, en mans d'Arnau de Reixac i ho fa en unes condicions que semblen indicar l'existència d'interès compost.

Deixem parlar el document:

«*Et ego per ordinatione iudicum comendavi eos in manu de Arnallo de Rexago, qui annuatim reddat mihi per VI manchusos aureos septem, id est unciam legitime pensata; et ita crescendo numerum numorum per istos venturos XV annos, per VI manchusos septem compleantur in numero per singulos annos in lucro annuatim; et hec provideant et perscrutentur duo avunculi mei, id est Adroario presbitero et Guadamiro, ut non sit diminutum ipsum simplum et ipsum lucrum; expletos XV annos et simplum et lucrum revertat ad me cum suo augmento integriter.*»

«*Et ita crescendo numerum numorum per istos venturos XV annos.*» Ací rau bàsicament la qüestió: ¿indica aquesta fórmula un contracte d'interès compost? No m'atreveixo pas a fer-me fort en l'afirmació, però com a mínim crec que val la pena exposar el

interès «normal» d'un mancus per any (14,285%), per arribar a les quatre unces haurien calgut uns nou anys i per passar de les quatre unces a les nou, set anys més.

12. El document, que donem en Apèndix, és a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, «*Libri Antiquitatum*», II, n.º 700 (fols. 222-223).

document a debat públic.¹⁸ En tot cas, la meua postura personal és que les possibilitats que es tracti d'interès compost són més elevades que les contràries.

Els indicis favorables són, en primer lloc, la complicació de la fórmula utilitzada. Per a designar un interès simple hauria bastat l'expressió «*annuatim reddat mihi per VI manchosos aureos septem*». En canvi, i possiblement per l'inusitat de l'operació, l'escrivà tingué dificultats per a expressar-se: de primer indica l'interès compost (suposat) amb la fórmula «*et ita crescendo numerum numerum per istos venturos XV annos*», que recalca a continuació «*per XI manchosos septem compleantur in numero per singulos annos*», i repeteix «*in lucro annuatim*». Encara més: el document continua responsabilitzant dos oncles del venedor, Adroer i Guadamir, de la bona marxa de l'operació i de la fidelitat dels comptes: «*ut non sit diminutum ipsum simplum et ipsum lucrum*». Tot això semblaria innecessari en una operació d'interès simple.

Ací podria acabar aquest article. Però el document suscita encara altres interrogants que no serà feina en va intentar esbrinar.

En primer lloc, la venda es fa per manament judicial: per què? Només se m'acudeix pensar que, com tantes vegades a l'època, l'actuació judicial amaga una avinença. En aquest cas podem pensar en un litigi entre Arnau de Reixac i l'orfe Geribert. El plet es resoldria favorablement per Geribert, però Arnau obtindria com a compensació un préstec a llarg termini pel valor dels béns que ni li eren reconeguts. Una altra possibilitat seria que Arnau fos el tutor, no gaire a gratcient, de Geribert i s'arribés a aquesta entesa per assegurar la tutoria. Tot allò que puc dir és que mentre tots els altres personatges surten a la documentació contemporània (però no prou perquè permeti establir lligams entre ells), ni d'Arnau ni d'aquest Geribert no n'he sabut trobar cap més rastre.

En segon lloc, com es devia fer el càlcul de l'operació? En aquest

18. He mostrat el document, entre d'altres, als Drs. Joan Bastardas, Manuel A. Mundó, Josep M.ª Font i Rius i Joan Vernet; tots ells creuen que la fórmula podria indicar un interès compost i m'han indicat possibles camins a la recerca de dades sobre el problema. He de fer constar el meu agraïment a tots ells; altrament, també faig constar que les afirmacions que segueixen són de la meua responsabilitat exclusiva.

punt, els problemes no són pas menors. Comencem per dir que la taxa d'interès depassa l'establerta per la llei: mentre aquesta fixava —però, amb quina efectivitat?— que vuit sous en poguessin produir un,¹⁴ o sigui, una taxa del 12,5 %, el document exigeix un mancús per cada sis, o sigui, un 16,6 %.

Com devia ser calculada l'operació? En els nostres dies la fórmula matemàtica de l'interès compost permet calcular la suma final amb una sola operació, però això està molt lluny de les possibilitats de les matemàtiques que Geribert havia après a Catalunya de fonts àrabs per a difondre-les per Europa.¹⁵ El càlcul es devia fer any rera any, sota la vigilància dels dos oncles Adroer i Guadamir, Com? Evidentment, no en mancúsos, que a la segona operació haurien plantejat greus dificultats, sinó en moneda més fraccionària.

Les equivalències monetàries més corrents a la primeria del segle XI eren: 1 unça = 50 sous i 1 unça = 7 mancúsos (que trobem en el document), i, per tant, 1 mancús = 7 sous.¹⁶ Tindriem, doncs, a efectes del càlcul que ara ens interessa, 1 mancús = 84 diners.

El càlcul any per any de l'interès compost, tal i com el podien

14. *Lex Visigotorum* V, 5, 8, *de reddendis usuris*. «Si quicumque pecuniam commodaverit ad usuram, non plus per annum quam tres seliquas de unius solidi pascatur usuris; si tamen fuerit, unde detur. Et de solidis octo nonum solidum creditori, qui pecuniam ad usuram dedit, exolvat; et sic summam pecunie et usuras ille, qui dederat, a debitore recipiat.»

15. Vegeu Lluís NICOLAU D'OLWER, *Gerbert (Silvestre II) i la cultura catalana del segle X*, «Estudis Universitaris Catalans», V, 1910, pàgs. 332-351, i J. MILLAS I VALLICROSA, *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a Catalunya*, «Estudis Universitaris Catalans», XV, 1931.

16. Abans de continuar he d'entonar un *mea culpa*. Al meu article *Las ventas con pago en moneda en el condado de Barcelona hasta el año 1010* (publicat a «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», V, 1971) muntava un quadre de les equivalències monetàries de l'època que ara se'm presenta com a inacceptable. Simplement perquè vaig descurar un aspecte de difícil medició, però bàsic. Jo partia d'unes equivalències teòriques d'origen carolingi, que em feien calcular el diner de plata carolingi, única moneda real, en aproximadament 1,53 gr. Però aquest diner s'anà encunyant cada vegada amb menys plata, fins que cap a l'any 1000 valia només la meitat del seu valor originari. Sorgeixen llavors en els documents les mencions de diners o de sous «curribiles», és a dir, corrents, vora les mencions de diners o sous de plata o de diners o sous a seques, que no sabem en quina categoria identificar, car devia anar passant de sobreentendre's sous (o diners) de plata a sobreentendre's sous (o diners) corrents.

fer a l'època, o sigui dividint per cada any el capital (en diners) per tal d'afegir la quantitat al total anterior (prescindint dels decimals de diner), ens donaria els resultats següents:

Any	Capital inicial	Interessos	Capital total
1	504	84	588
2	588	98	686
3	686	114	800
4	800	133	933
5	933	155	1.088
6	1.088	181	1.269
7	1.269	211	1.480
8	1.480	246	1.726
9	1.726	287	2.013
10	2.013	335	2.348
11	2.348	391	2.739
12	2.739	456	3.195
13	3.195	532	3.727
14	3.727	621	4.348
15	4.348	724	5.072

O sigui, 60 mancusos, 2 sous, 8 diners. Comparant el resultat amb els càlculs més exactes moderns, la diferència seria de poc més d'un sou.¹⁷

G. FELIU I MONTFORT

17. La diferència (amb un càlcul de quatre decimals pel que fa a la fórmula de l'interès compost) és $60,58 - 60,38 = 0,15$ mancusos, o sigui 12,6 diners: pràcticament, un sou. Si fem el càlcul amb només tres decimals, la fórmula de càlcul antiga resulta més exacta.

APÈNDIX

1011, abril, 12.

In nomine Domini. Ego Geriberto vinditor sum tibi Hodino et uxori tue Sancia femina, emptores. Per hanc scriptura vinditionis me, constat me tibi vindere per consensum iudicum et ordinatione eorum alaudem meum proprium, id sunt casa et curte et tigna et solo et superpositos et terras et arboribus et vids; que est hec omnia in comitatu Barchinonense, in Vallense, in terminio de Rexago. Qui mihi advenit hec omnia de successione genitorum meorum; qui affrontat hec omnia: de circi, in via vel in ipso prado sive in terra de Reimundo sive in terra de Sancti Michaelis; de aquilonis in terra de Berrille femina vel eres suos sive de Sancti Michaelis; de meridie, in ipso torrente vel in terra de Sancti Petri; et de occiduo in via sive strada publica. Quantum istas affrontaciones includunt, sic vindo vobis ipsa hec omnia sicut superius resonat, cum exio et regressio suo, in propter precio manchosos VI de auro; et nichilque de ipso precio apud vos emptores non remansit, sed integriter eos mihi dedistis et ego per ordinatione iudicum comendavi eos in manu de Arnallo de Rexano, qui annuatim reddat mihi per VI mancosos aureos septem, id est unciam legitime pensata; et ita crescendo numerum numerorum per istos venturos XV annos, per VI manchosos septem compleantur in numero per singulos annos in lucro annuatim; et hec provideant et perscrutentur duo avunculi mei, id est Adroario presbitero et Guadamiro, ut non sit diminutum ipsum simplum et ipsum lucrum; expletos XV annos et simplum et lucrum revertat ad me cum suo augmento integriter. Quem vero predicta omnia que vobis vindo, id sunt, casas et curte et solo et superposito et terra et arboribus et pomiferis, omnia et in omnibus, simul cum exiis et regressiis earum, de meo iure in vestro trado dominio et potestate, ut faciatis exinde quodcumque volueritis ad vestrum proprium; et si ego vinditor aut ullusque homo qui contra hac ista vinditione venerit por inrumpendum, non hoc valeat vindicare, sed componam aut compono vobis ipsa hec omnia in duplo, cum sua imelioratione; et ista vinditio firma permaneat omnique tempore.

Facta vinditione II idus aprilis, anno XV regnante Roberto rege.

S+g Geriberto, qui ista vinditione feci et firmare rogavi; s+g Egigane; s+g Vidal; s+g Lobatone; s+ Adroarius presbiter; s+g Guadamir; Bonus Homo levita qui et iudex; s+ Goltredus, filius condam Barceloni presbiteri, donator sum tibi Odino omnes meas voces et directum quod abeo in rebus scriptis in ipsa cartula quam fecit Geribertus prescriptus et firmare

iussi; s+ Dominicus; s+ Fruia; s+ Orucius; s+ Poncius cognomento Bonifilii, clerici et iudicis, qui hec scripsi VI kalendas februarii, anno XX regnante Roberto rege; s+ Bonesindo presbiter scripsit.

Arxiu de la Catedral de Barcelona, «Libri Antiquitatum», vol. II, fol. 222v^o, I 1.^a col. — 223r^o, 1.^a col. (n.º 700).

L'estament dels aprenents dels segles XIII i XIV segons els contractes notariais de Barcelona

Als carrers de les ciutats, viles i pobles, des de mitjans de l'època medieval fins als temps contemporanis, entremig de la serietat dels amos, l'interès agut o sorneguer del presumpte client, la badoqueria tristonca dels desvagats, l'atribolament sincopat de les dones i les presses dels mercaders, per sobre i sota de la xerrameca d'uns i altres, i travessant la monotonia de la fressa dels obradors mecànics, es donava un grup nombrós de jovenalla, en continu va-i-bé dels que arribaven i dels que marxaven, que concedia un to alegre, imprimia un ritme bellugadís i marcava un parlar ràpid i joiós al viure quotidià: es tractava de la joventut, nois i noies que, a partir de la pubertat, o abans, sense preocupacions d'ordre laboral i econòmic emplenava els obradors per aprendre un ofici i per estar alhora amatents a les necessitats o conveniències dels mestres, que en disposaven a llur albir per a qualsevol servei. S'hi passaven un, dos, tres o, tal volta, set anys per finir l'etapa ací i continuar-la allà o per a concloure l'aprenentatge abans de poder oferir als mestres el seu art ja après i rebre'n un sou. Era l'estament dels aprenents, no reconegut pas com a tal, ans considerat com un estat de pas vers el mestratge somniat, o, més correntment, el replà intermedi de fadrí, que des dels primers temps de l'organització gremial, restà, però, subjecte a una normativa jurídica que considerava els drets de l'individu, i no els de la corporació, la qual es desenvolupà ràpidament en el sentit de mantenir a ultrança el monopoli de la fabricació i l'esperit proteccionista, garantir les qualitats tècniques dels elements bàsics i dels objectes produïts i evitar els paranys pertorbadors de la com-

petència incontrolada, i, en el sentit d'assegurar uns sufragis espirituals, la devoció al sant protector i l'ajut mutu per a les vídues, especialment. Els interessos dels aprenents queien molt lluny no ja dels interessos dels mestres i amos, sinó de les seves més simples conveniències, i, per tant, no entraven en la perspectiva dels privilegis, lleis i ordinacions que els agrupaven en gremis i confraries.

L'estudi de la situació dels aprenents en l'aspecte fonamental del seu estatut jurídic és el que anem a emprendre en el treball present que vol ésser un homenatge, doblement degut, a l'incansable investigador i prolífic publicador senyor Josep M.ª Madurell, perquè ell m'ha honorat aquests darrers anys amb la seva amistat i per la relació estreta que, d'anys, ha mantingut amb l'arxiu capitular de Barcelona i els seus arxivers. Per això, amb les meves ratlles, li reto honor en nom de la direcció de l'esmentat arxiu i en el propi, i, en certa manera, li retorno respectuosament la seva visita assídua, a ell que per tant temps dirigí l'arxiu de protocols barceloní i pouà en el catedralici, amb un treball que des de la seu s'endinsa en la riquesa documental dels llibres notariais, ni que sigui a través de la sèrie inapreciable dels notaris del segle XIV que per sentir-se lligats per raó del càrrec amb el capítol i la catedral barcelonina, hi deixaren els seus manuals, i que ve a ésser com la primera part d'uns estudis redactats pel mateix homenatjat els anys 1956-1957 i 1965.

L'objectiu del nostre treball consisteix en presentar una aplega important de contractes d'aprenentatge, que s'estén als cinquanta anys que van del 1295 al 1346 —dada aquesta darrera que enllaça amb la del 1349 en què s'inicia una edició de textos semblants i es perllonga fins al 1430, efectuada per l'esmentat senyor Madurell (vegeu el que diem més endavant)—, i que corresponen a divuit oficis totalment diversos entre si, llevat del cas dels oficis de llambard i mestre de cases i el de teixidora i teixidora de velles, que deuen considerar-se semblants, a través de vint-i-nou textos independents. Surten en escena els oficis d'apotecari, ballester, bossier, costurera, draper, filador de cotó, fuster, llambard, mercera, mestre de cases, notari, «paternoster», pellisser, sabater, sedera, teixidor, teixidora de velles i torner. Aquesta aplega, però, no basta per a poder treure deduccions definitives i d'abast general, ni que sigui referides

sols a la Baixa Edat (Mitjana o a la tretzena centúria (a la que pertoqueu la majoria), perquè o bé resten enllà de les bambolines molts altres oficis del temps, o bé no es disposa de prou contractes sobre un ofici, excepte en el de costurera que arreplega sis textos. No té —creiem— tanta importància el fet que es circumscribeixen tots a la ciutat de Barcelona. Cert és també que un cop s'acaba la lectura dels esmentats documents, hom resta amb les ganes d'esbrinar com es portava a la pràctica l'acord solemne inicial, car s'hi especifica bé el que havia d'ésser, però, per la seva pròpia naturalesa, no profetitza l'esdevenidor ni pinta la realitat viscuda diàriamene a cada obrador. Amb tot, amb aquest primer intent d'estudiar a la llum dels contractes el cos dels aprenents, es concentra claror sobre aspectes que fins ara havien estat alludits pels tractadistes de mode genèric, inexacte i confusionari, en estudis sobre els privilegis i ordinacions dels gremis i confraries —que han abundat bastant— o que havien estat silenciats, perquè tals textos legals ordenadors no acostumen a referir-s'hi gens o, en tot cas, molt poc.¹ Hom troba escrit, per

1. Els esforços dels investigadors s'han centrat en donar a conèixer el cos legal amb què es regiren els gremis i confraries al llarg dels segles a partir del segle XIII i, sobretot, del XIV fins al seu extingiment a principis del segle XIX. Éo s'ha oblidat d'esmentar llurs orígens en un privilegi de Pau i Treva donat per Pere el Catòlic el 8 de juny del 1200, i de referir-se a la gestació del sentit corporatiu laboral i religiós en tota la centúria del dos-cents. Pel que fa a la història concreta dels gremis de la ciutat de Barcelona, s'han de tenir en compte els estudis següents: Antonio de CAPMANY Y DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, 2 vols., Madrid, 1779 (és encara avui l'obra bàsica dels gremis barcelonins, si bé en el volum segon deixà expressament de publicar els textos de les ordinacions redactades en català que figuren incloses en documents llatins. D'ella, en 1937 i dintre de la col·lecció popular Barcino, núm. 38, es publicà una traducció catalana dels capítols de l'estudi amb el títol *Els antics oficis de Barcelona*. El propi autor Capmany, panegerista en la seva causa, es vanta —pàg. 147 de la tercera part— d'haver escrit «la primera historia particular que hasta ahora han merecido las artes y la industria activa en ninguna nación»). Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO, *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*, vol. I, «Codoín» XL, Barcelona, 1876; Francisco de BOFARULL Y SANS, *Gremios y cofradías de la Antigua Corona de Aragón*, vol. II, «Codoín» XLI, Barcelona, 1910 (els Bofarull es dedicaren a publicar textos inèdits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó). Miquel GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribución a la historia dels antics gremis dels Arts y Oficis de la ciutat de Barcelona*, 2 vols., Barcelona, 1915-1918 (aquesta magna obra concebuda i realitzada com exhaustiva amb la publicació de privilegis i ordinacions, es limità a estudiar cinc oficis: agullers, apotecaris i argenters, al primer volum, i estampers i llibreters, al segon). Estanislao SEGARRA, *Los gremios*, Barcelona, 1911 (obra sumària d'abast general, es refereix sovint a Barcelona, que

exemple, que el temps d'aprenentatge, variable segons els oficis, no baixava en general de tres anys ni passava de sis,² i que els aprenents, immersos en petites empreses de caire familiar, eren gairebé sempre parents del menestral.⁸ L'esmentada primera asseveració

peca de literària, apològica i apassionada per consideracions de tipus moral, social i polític viscudes pel propi autor). Manuel Riu Riu, *Aportación a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV*, en «VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», vol. II, Barcelona, 1962, pàgs. 547-559 (presenta la situació del gremi tèxtil a Barcelona i publica les «ordinacions velles dels teixidors de llana» de 1308). Eduardo ASENSIO SALVADÓ, *El gremio de tejedores de Barcelona a finales del siglo XIV*, en «VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó», vol. II, Barcelona, 1962, pàgs. 407-416 (per la data del document s'escapa al període comprès en el nostre treball; donà a conèixer diverses ordinacions dels anys 1369 i 1402 traduïdes al castellà. L'autor esmenta, entre altres, les obres de Salvador Bové, *Instituciones de Catalunya. Les Corts, la Diputació, lo Consell de Cent, los gremis y'l Consolat de Mar*, Barcelona, 1894). Qui estigui interessat en el tema dels gremis a Barcelona i, en general, a Catalunya, trobarà una bona bibliografia, encara que no completa, als estudis de Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona, a fines del siglo XV*, «Anejo 8 del Anuario de Estudios Medievales», Barcelona, 1975 (és una traducció dels articles publicats en francès a «Estudios de Historia Moderna», a partir de l'any 1959, amb bibliografia posada al dia pels traductors), i de Miguel GUAL CAMARENA, *Para un mapa de la industria textil hispana en la Edad Media*, en «Anuario de Estudios Medievales», «Instituto de Historia Medieval de España», 4, Barcelona, 1967, pàgs. 109-168 (la bibliografia ocupa les pàgines 161-168, i remet a un altre treball seu titulat *El comercio de telas en el siglo XIII hispano*, en «Anuario de Historia Económica y Social», vol. I, Madrid, 1968, pàgs. 85-106). Una relació molt bona d'obres i estudis, amb un judici crític encertat sobre cada un, hom la trobarà a Pelro MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*, Madrid, 1970, pàgs. 24-26 i 627-637. I sobre la història dels aprenents del gremi de la llana, vegeu José VANTALLÓ VINTRÓ, *Historia de la industria lanera catalana. Monografía de sus antiguos gremios*, Terrassa, 1904 (de cara a la temàtica de l'estudi present, aquesta obra, tot i que dedica el capítol VII, que ocupa les pàgs. 101-109, al tema dels aprenents, no aporta cap notícia perquè ho tracta d'una manera molt global i no se cenyeix a èpoques concretes, malgrat assenyalar —apriorísticament— l'any 1400 com a data que marca una diferència en el tractament dels aprenents i escriure que el temps d'aprenentatge solia durar quatre anys; tenen interès, tanmateix, per a la història de l'estament dels aprenents, els sis exemples que posa d'ordinacions i conflictes dels segles XV-XVI, i un procés del 1726, que publica a les pàgs. 110-129, sobre l'incompliment d'un contracte d'aprenent, de Terrassa).

2. A. de CAPMANY, *Memorias*, vol. I, tercera part, pàg. 46. Ho va escriure resumint de memòria les escasses dades de què disponia, que, en el cas dels oficis que interessaven el treball present, se senyala per a l'aprenentatge d'assaonador un període de quatre anys, en 1453, o de tres anys, per reducció de l'anterior en 1457 (pàg. 59), i pel de torner, del segle XVI, també una durada de quatre anys, els necessaris legalment per ascendir a la categoria superior d'oficial (pàg. 133).

3. J. VICENS VIVES, *Historia social y económica de España y América*, vol. II, «Patriciado Urbano. Reyes Católicos. Descubrimiento de América», Barcelona, 1957,

no s'ajusta, com veurem, a la realitat, i la segona s'escapa totalment al panorama mostrat pels textos que publiquem, encara que no la neguen del tot perquè no deuria escripturar-se ni contractar-se l'aprenentatge dels fills de l'amo i dels parents més propers, tal veuada.⁴ Tanmateix, en endavant caldrà atendre's a la visió global que es despren dels vint-i-nou documents, que manifesten la presència de molts aprenents no familiars dels amos als obradors barcelonesos.

Tret de l'edició, per via d'exemple, d'un pacte d'aprenent de pellisser del 1316 o 1317, a la part introductòria de l'obra inacabada de M. Gonzàlez, el 1915,⁵ hom no trobaria altres antecedents històriogràfics sobre el tema dels contractes d'aprenentatge de Barcelona, si no hagués estat la tasca publicadora de documents desenvolupada pel senyor Madurell en dos estudis sobre el treball dels jueus i conversos de la mateixa ciutat.⁶ La seva aplega, pel que fa a la

pàg. 204, va escriure que els aprenents eren «casi siempre parientes» del mestre. Reblà aquest concepte i afegí que eren els propis fills de l'artesà, FRANCISCO TOBELLÀ NIUBÓ, *Aspectos sociales de los antiguos gremios textiles catalanes*, en «Hispania», vol. XVIII, Madrid, 1958, pàg. 345 i següents.

4. El dubte que hem posat sobre la idea de què no s'escripturarien els contractes dels aprenents que eren fills o prop-parents dels amos, ens fou suggerida per una reflexió sobre el tema, que es recolza en un exemple d'un aprenent de teixidor de vels que contractà amb el seu padastre en vida de la pròpia mare, el 1430. Vegeu la nota 6.

5. *Contribució*, vol. I, pàg. XXVII. Heus aquí el resum del document: Jaume Figuera, pellisser de Barcelona, contracta amb Guillem Coll, ciutadà de Barcelona, que ensenyarà l'ofici de pellisser al seu fill durant un any, en el que el pare donarà aliments, vestit i calçat al fill Arnau, menor de 25 anys, i el mestre li pagarà el total de 60 sous. Està tret del *Llibre de Deliberacions dels anys 1316-1317*, foli 59, de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

6. José María MADURELL Y MARIMÓN, *La contratación laboral judaica y conversa en Barcelona (1349-1416)*. *Documentos para su estudio*, en «Sefarad», Instituto Arias Montano, C.S.I.C., Madrid-Barcelona, XVI (1956), pàgs. 33-71 i 369-398, i XVII (1957), pàgs. 73-102; i *El arte de la seda en Barcelona entre judíos y conversos (notas para su estudio)*, en «Sefarad», XXV (1965), 2-279, que, en les regestes següents aniran representats per les sigles I i II, respectivament. A continuació presentem de manera abreujadíssima els punts més interessants dels contractes que publica Madurell, entre mig de pactes laborals per la prestació de serveis, l'exercici o l'establiment de companyies, agrupant-los per oficis segons l'ordre alfabètic.

Botiguer

1413, natural de la Selva, té 17 anys, contracta per 3 anys i paga per alimentar-se (I, doc. 104, pàgs. 99-100).

temàtica present, s'assenyala pel nombre de textos publicats (quaranta-un en extens i una regesta), per partir de la data de mitjans del segle XIV, per cenyir-se a la classe humana dels jueus i per afectar a

Coraler

- 1385, de Barcelona, pacta un any (I, doc. 17, pàgs. 63-64).
 1385, de Barcelona, pacta 2 anys, i es pagarà durant sis mesos tots els esmerços, llevat del calçat, i percebrà el salari total de 3 florins (I, doc. 22, pàg. 67).
 1385, de Barcelona, pacta un any, i el mestre li donarà els aliments part en espècie i part en diner (I, doc. 24, pàg. 68).
 1385, de Tortosa, pacta un any, té 19 anys i el mestre correrà amb totes les despeses (I, doc. 33, pàg. 373).
 1385, d'Agramunt, pacta 2 anys, té 19 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 34, pàg. 374).
 1385, d'Agramunt, té 18 anys, pacta 22 mesos, tot a càrrec del mestre (I, doc. 35, pàgs. 374-375).
 1385, de Girona, pacta un any i fa preu per feina feta o sense fer-ne (I, doc. 38, pàgs. 376-377).
 1385, de Tàrraga, pacta 22 mesos, tot a càrrec del mestre, a més d'un salari de 6 florins en total (I, doc. 43, pàgs. 379-380).
 1385, de Barcelona, té 14 anys, pacta 2 anys, mestre cuidarà de tot i li pagarà 33 sous treballant o 10 sous per deu dies de malalt (I, doc. 44, pàg. 380).
 1387, de Barcelona, pacta un any, el mestre l'alimentarà i li donarà 50 sous (I, doc. 51, pàgs. 384-385).
 1389, de Barcelona, pacta quatre mesos i mig (I, doc. 72, pàg. 397).
 1389, de Barcelona, té 14 anys, pacta un any, tot a càrrec del mestre (I, doc. 73, pàg. 398).
 1390, de Marsella amb un mestre de l'Alguer, 2 anys, el mestre li pagarà 30 lliures alfonsines i l'alimentarà (I, doc. 77, pàg. 76).
 1416, de Girona, 2 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 107, pàg. 102).

Dauer

- 1349, de Barcelona, pacta 2 anys, el mestre l'alimentarà i li pagarà cada any 60 sous (I, doc. 1, pàgs. 49-50).
 1385, de Barcelona, té 9 anys, pacta 3 anys i mig, tot a càrrec del mestre, qui accepta també certes condicions sobre les possibles sortides de la ciutat i la paga de tres florins i dues camises (I, doc. 36, pàgs. 375-376).
 1398, de Barcelona, té 10 anys, pacta 4 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 95, pàg. 92).

Juponer

- 1407, de Burgos, té 14 anys, pacta 4 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 101, pàgs. 96-97).
 «*Managerio*» o fabricant de manubris, segons Madurell.
 1388, de Barcelona, pacta 2 anys, s'estipulen unes condicions especials d'aprenentatge, el mestre l'alimentarà i li donarà sis florins i mig (I, doc. 57, pàgs. 388-389).

Sabater

- 1413, de Mallorca, pacta 1 any, el mestre l'alimentarà i li pagarà 14 florins a l'any (I, doc. 105, pàgs. 100-101).

deu oficis: botiguer, coraler, dauer, juponer, «managerio», sabater, sastre, seder i tintorer, teixidor i teixidor de vels, la meitat dels quals són diferents dels que publiquem nosaltres. Són així mateix

Sastre

- 1349, de Barcelona, pacta 4 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 2, pàg. 50).
 1349, de Barcelona, pacta 1 any (I, doc. 3, pàgs. 50-51).
 1369, de Barcelona, té 13 anys, pacta 3 anys, els pares es fan càrrec de tot i el mestre curarà de donar-li bones doctrines i, al final, 5 florins per vestits (I, doc. 10, pàgs. 56-57).
 1385, de Manresa, té 14 anys, pacta 2 anys; «officio sive misterium»; tot a càrrec del mestre (I, doc. 37, pàg. 376).
 1385, de Mallorca, pacta 1 any, el mestre l'alimentarà i li donarà 6 florins (I, doc. 43, pàgs. 379-380).
 1387, de Barcelona, pacta un any per aprendre a fer botons i traus, els aliments a compte dels pares (I, doc. 54, pàg. 386).
 1388, de Barcelona, pacta 3 anys, tot a càrrec del mestre (I, doc. 59, pàg. 390).
 1389, de Barcelona, té 13 anys, pacta 3 anys, tot a càrrec del mestre i la paga de sis florins (I, doc. 74, pàgs. 73-74).

Seder i tintorer

- 1413, de Mancofa (València), té 20 anys, pacta 3 anys, el mestre l'alimentarà i li donarà el salari de 36 florins d'or d'Aragó (II, doc. 5, pàgs. 275-276).

Teixidor

- 1385, de la Seu d'Urgell, té 15 anys; pacta 2 anys, tot a càrrec del mestre i la paga de 35 sous (I, doc. 80, pàg. 370).
 1389, té 19 anys, pacta 3 anys (text incomplet, I, doc. 76, pàgs. 75-76).

Teixidor de vels

- 1385, de Barcelona, té 15 anys, pacta 2 anys, tot a càrrec del mestre i la paga de 110 sous (I, doc. 26, pàg. 70).
 1387, de Peratallada, té 9 anys, pacta 6 anys, el mestre l'alimentarà i calçarà, li lliurarà 22 sous a l'any pels vestits i, al final, la paga de dos florins (I, doc. 52, pàg. 385).
 1382, de Barcelona, té 14 anys, pacta de 2 a 3 mesos, tot a càrrec del mestre ultra certs vestits (I, doc. 86, pàgs. 84-85).
 1398, de Barcelona, té 13 anys, pacta 4 anys per vels de seda, el mestre el proveirà d'aliments i calçat (I, doc. 94, pàg. 91).
 1413, de Barcelona, pacta 2 anys i mig, tot a càrrec del mestre (I, doc. 107, pàg. 102).
 1420, de Barcelona, té 14 anys, pacta 3 anys, el mestre li donarà aliments, calçat i un «diploide» cada any (II, doc. 6, pàgs. 276-277).
 1428, de Barcelona, pacta 3 anys, el mestre li donarà aliments i calçat i 30 florins (II, doc. 7, pàgs. 277-278).
 1428, de Barcelona, pacta 5 anys, el mestre es fa càrrec d'alimentar-lo, vestir-lo i calçar-lo, donar-li dues jupes i dues cotes i el salari de 10 florins (II, doc. 8, pàg. 278).
 1428, (sense detalls per impossibilitat de lectura) (II, pàg. 268).
 1430, de Barcelona, té 14 anys, pacta 22 mesos, el mestre tindrà cura d'alimentar-lo i calçar-lo, i de lliurar-li dues jupes de fustany i una cota de vellut; l'aprenent és fill de la muller del mestre (II, doc. 9, pàgs. 278-279).

diversos l'ofici de calafater, descobert posteriorment a la recerca primera per nosaltres mateixos a l'arxiu capitular de Barcelona en dos documents que tenen importància per tractar-se de sengles pergamins que presenten el text complet i també per raó de la seva antiguitat que es remunta als anys 1241 i 1250; i l'ofici de pintor, del que F. P. Verrié n'ha publicat dos exemplars, que afecten a altres tants aprenents de Barcelona.^{6 bis}

De la resta de Catalunya, a part la publicació d'un document de picapedrer de Santa Coloma de Queralt, del 1260, compresa entre la tria de textos d'un manual notarial del temps del Conqueridor portada a terme per J. Segura l'any 1909,⁷ es compta amb els volums importants de Mn. Joan Serra i Vilaró,⁸ que donen molta llum sobre

6 bis Vagi per endavant la notícia de la descoberta de l'ofici de calafater, mentre la publicació dels documents resta en espera d'una oportunitat, atès que és pràcticament impossible d'incloure'ls ací al moment de practicar-se la paginació del volum. Respecte a l'ofici de pintor (F. P. VERRIÉ, *Dos contratos trescentistas de aprendizaje de pintor*, en «Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona», II (1944) «Arte antiguo», pàgs. 67-76), extractem les dades bàsiques contingudes en un contracte complet i en un apunt notarial relatiu a personatges de l'art català: 1348, Galceran Provençal, natural de Girona, pacta amb Ferrer Bassa i Arnau Bassa, fill del primer, per dos anys al final dels quals percebrà 100 sous en concepte de salari; i 1357, Pere Serra, de Barcelona, pacta amb Ramon Destorrents per quatre anys.

7. JOAN SEGURA, *Repàs d'un Manual notarial del temps del rei en Jaume I*, en «Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I i a la seva època», vol. I, Barcelona, 1909, pàg. 323. La part contractual resa que l'aprenent aprendrà l'ofici de picapedrer durant tres anys, que pagarà el primer any quatre mitgeres i mitja de forment i 20 sous, i es procurarà vestit i calçat; el mestre es farà càrrec de tot en la resta del temps i li lliurarà vestits de drap de Lleida, una túnica d'estam fort, sandàlies de blanqueta de Narbona, i, en acabar el període, les eines de l'ofici: martell, escoda, tall, plom i paleta de ferro. — M. RUI, al treball citat, esmenta que, segons J. M. DE MAS I CASAS, *Ensenya històrica sobre Manresa*, pàg. 71, a principis del segle XIV es començaren a redactar contractes d'aprenentatge.

8. *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vol. 2, Barcelona, 1947, pàgs. 357-434. Dels contractes que publica, en extens o fragmentàriament, en donem un resum referit als aspectes dels temps de duració i les càrregues d'ambdues parts, amb l'anotació sovintejada del caràcter d'estudiant o «scolar» de l'aprenent. Del «ministerium textorie»; 1255, 2 anys, amb l'aportació de 3 modis de sègol o, de tot, i el dret de quedar-se amb la meitat dels guanys i un mes per segar; 1255, semblant a l'anterior, tret la paga de 9 sous pels esmerços; 1255, 2 anys, amb l'aportació de 8 sous melgaresos, 1 sexterc per vi i 4 modis de sègol pels aliments, i 5 sous melgaresos per la carn, i la percepció d'aliment i calçat, i el dret de tres setmanes o 15 dies per la sega, en primer o segon any respectivament; 1256, 5 anys, aprendrà de teixir a la plana i rebrà tot; 1256, 2 anys

la present qüestió, en la qual ens guanya una mica pel nombre total de textos editats, i resta bastant per dessota en el ventall d'oficis atesos. Endemés, si, com afirma Serra, que es poden comptar amb els dits de la mà els contractes registrats als llibres notariais de la segona meitat del segle XIV, dels arxius de la baronia de Pinós i Mataplana, és demostratiu del que va esdevenir a Barcelona —cosa

i paga 6 s.; 1258, 1 any i paga 5 s. m., i farà un feix de llenya cada quinze dies. Segon grup de contractes del «ministerium teixidorie»: 1313, 2 anys i paga 4 s. b., farà un feix de llenya cada setmana i, el segon any, rebrà la meitat dels guanys, amb dret d'absentar-se set setmanes per messes i quinze dies per la verema; 1316, 4 anys i tot a càrrec del mestre; 1320, 5 anys i paga dos modis de blat i es retén el dret d'absentar-se un mes per messes i quinze dies per la verema; 1321, ja parla d'«officiu textorie», 5 anys i paga 2 migeres de forment i rebrà tot a més d'una camisa i uns femorals cada any; 1335, 4 anys i rebrà aliments i vestits de llana i calçat; 1344, 5 anys i rebrà totes les coses, llevat el vestit del primer any (pàgs. 362-365, i les notes corresponents). Del «ministerium pellicerie»: 1255, 4 anys, el pare ho pagarà tot i dret d'absentar-se tres setmanes per segar; 1258, 2 anys i pagarà dos sexterços de blat —ordi, forment i sègol— i 1 pernil de 3 s., i ho rebrà tot, a més d'un mes de festa pels treballs del camp (pàgs. 425-426, i notes corresponents). Del «ministerium zabaterie»: 1256, 2 anys i paga del primer any 32 modis de sègol i 20 s. b., i tindrà dret els dos darrers anys d'absentar-se quinze per «lezer»; 1278, 3 anys, i ho rebrà tot; 1278, 3 anys i paga 5 quarteres de sègol, 1 sandàlies de blanquet i calçat den Ruperes, i rebrà aliments i una gonella de Lleida cada any, i els dos darrers anys, 1 túnica i 2 balandrans bruns, a més de cada any dues alnes d'«esto» per camises i bragues; 1279, 3 anys i pare es fa càrrec de tot i es retén un mes per messes i un mes per verema; 1292, 3 anys i paga el blat necessari, vestit i calçat, i el mestre li donarà companatge i vi, el podrà obligar a anar a cercar llenya o fusta per la casa un cop a la setmana d'una sola càrrega, i el permetrà d'absentar-se per les messes i la verema de sant Joan a Tots Sants; 1294, 2 anys, i un mes de «laer»; 1313, 2 anys i paga 8 s., i rebrà camises i bragues; 1313, 2 anys i dret d'absentar-se set setmanes a l'estiu per la sega i 20 dies al temps de la verema; 1328, 2 anys i dret d'absentar-se cinc setmanes; 1328, iguals condicions que l'anterior; 1338, 2 anys, dret d'un mes per messes i vuit dies per verema; 1339, «mesterium çabaterie», 1 any i paga 10 s.; 1344, s'obliga a un feix per setmana; 1348, 1 any i el pare ho pagarà tot. Esmentem del mateix ofici, per aspectes interessants els contractes de 1322, 3 anys i paga 10 sous i rebrà calçat d'esclops; 1322, 6 anys en els que el mestre ho pagarà tot, però es repararà amb el treball d'ell arribat a fadrí durant tres anys; 1311, 3 anys, es reserva el dret de 10 setmanes per les feines del camp i exclou l'obligació de carretejar feixos de llenya (pàgs. 429-432, amb les pertinents notes). Finalment, els contractes del «ministerium tornerie»: dos de l'any 1288, que tractaren 3 anys per tallar, bruscar i treballar (=tornejat) o 14 mesos, en els quals els mestres es feren compte de tots els esmerços, a més de donar en el segon cas una camisa i unes bragues de drap, fetes pel mateix aprenent a la casa del mestre, i reservar-se el dret d'acudir a la feina del camp durant quinze dies (pàg. 417 i notes corresponents).

aquesta que no podem afirmar ni negar—, hauríem de concloure que la present aplega guanyarà en importància.

Abans de procedir a la publicació dels textos, donarem unes pautes que introduiran el lector en la temàtica específica dels contractes que li permetrà endinsar-se en la comprensió de la matèria. Ara bé, tant per a facilitar la visió global dels diferents aspectes que particularitzen cada acte jurídic, com també per abreujar el nostre comentari i ajudar a treure conseqüències —a més d'estalviar a alguns la lectura entujosa de fórmules repetides—, hem cregut que fóra bo de presentar d'entrada i sistemàticament els elements principals que componen els contractes en un quadre esquemàtic. (El trobareu en el full plegable, que va adjunt amb aquestes ratlles.)

A la vista del precedent quadre, formulem uns breus comentaris globals centrats en els punts següents: 1. Model i estructures del contracte. 2. Adaptabilitat del text. 3. Edat dels aprenents. 4. Durada del temps d'aprenentatge. 5. Procedència geogràfica. 6. Procedència familiar. 7. Càrregues i guanys.

1. *Model i estructures del contracte.* Podem afirmar que tots els contractes s'ajusten a un model bàsic, que és divers en certs aspectes interessants d'aquell que, possiblement, estigué en ús als decennis inicials del segle XIII i que conservava la nomenclatura primerenca de «ministerium» (que donà el derivat «menester», menestral) abans d'obrir-se pas el nom «modern» d'«officium», que fou acceptat més prompte pels notaris de ciutat mentre els de muntanya seguiren encara addictes a la manera antiga de contractar fins ben entrat el segle XIV, àdhuc en concomitància amb el nou estil, com es palesa a bastament en els textos publicats per J. Serra i Vilaró.⁹ Ens trobem també davant un model molt elaborat, llistant

9. Vegeu la nota anterior. No estarà de més, però, que nosaltres reproduïm aquí un d'aquells contractes per a veure i comparar la diferència i semblança amb els textos publicats al nostre apèndix. Hem triat un de curt i complet; diu així: «Maria Sugera afirmo me per scolanam, Ripullum, de Baga, ad ministerium tuum textorie, de hoc primo futuro festo Sti. Ihoannis usque ad unum annum. Ita quod tu doceas mihi dictum ministerium bene et fideliter sicut adicere potero, et ego sim tibi legalis et fidelis in operatorio vel extra, et faciam meum opus et dabi tibi V ss. ml. Maria de Capdevila fidem, et teneat ad caput de XV dies vadam ad I fex de ligna. Et ego, Ripol, promito tibi dictum ministerium do-

Núm.	Aprent	Edat	Lloc de procedència	Contractant	Mestre	Ofici	Càrregues/Drets			Fiadors/Fermances	Data	Arbitradors	Remarques
							Anys	Aprent/Contractant	Mestre				
1	Francesc Poal	20	Manresa	Id.	Joan Garcès	Apotecari	2	—	Aliments	Jaume Poal, pare Bonanat Poal	1888	2 prohoms	—
2	Bernat Torrent	—	Morvedre	Id.	Ponç Baiona	Ballester	4	—	Tot	Homenatge	1828	— prohoms	—
3	Guillemona Casadevall	10	Sabadell	Guillem Casadevall	Brunissenda, vda. de Pere Ferriol	Bossera	6	3 quarteres d'ordi 1 sobretoda	Tot	—	1295	—	—
4	Jaume Corilió	—	Vic	Id.	Bernat Vinyoles	Candeler	2	—	Tot	Pere Mateu Pere Andreu	1800	—	consentiment del pare
5	Guillema [(a) Sala]	—	Barcelona	Alamanda, vda. de Guillem Ferrer de la Sala	Blanca Castellet	Costurera	7	2 anys: vestit i calçat i 50 s.b. per aliments	5 anys: tot	—	1818	— prohoms	—
6	Francesca d'Osca	—	Barcelona	Sibilla, esposa de Jordà d'Osca	Elisenda, esposa de Pere Roca, sabater	»	2	Tot	30 sous barcelonesos	—	1819	—	«ren. Velleyani» assentiment de l'espòs
7	Elisenda Pou	—	La Pinya	Id.	Sança Riquer, vda.	»	5	20 sous	Tot	Arnau Pou, pare	1888	2 prohoms	—
8	Geralda Oriol	—	Prades	Berenguerona, esposa de Berenguer Oriol Pere Vidal Ramon Morell	Caterina Cardona	»	3	Vestit i calçat	Aliments	—	1837	— prohoms	«ren. Velleyani» «senatus consulti» «epist. di. Adriani»
9	Elisenda Guillem	—	Olesa de Montserrat	Id.	Maria, esposa de Berenguer Dalmau, mariner	»	1	Tot	—	Francesc Muntanya	1841	— prohoms	—
10	Francesca Fuster	14	Barcelona	Id.	Marguerida, esposa de Jaume Pedro, carnisser	»	2	30 sous Vestit i calçat	Aliments	Ramon (N.)	1841	—	—
11	Bernat Dolcet	—	Arigues	Id.	Pere de Ruvira	Draper	1	Vestit i calçat	70 sous fora de la ciutat: aliments i esclops	Andreu Dolcet, pare	1800	—	—
12	Ferreró Mateu	—	Barcelona	Pere Mateu, mercader	Pere de Ruvira	»	2	—	30 sous	—	1800	—	—
13	Maria Jovell	—	Sant Cugat del Vallès	Bonanada Jovella	Bonanada, vda. Berenguer de Conamines, cotoner	Filadora de cotó	4	—	Aliments	—	1818	— prohoms	—
14	Berenguer Sella	—	Llaés	Id.	Pere Puig	Fuster	2	1. ^r any: vestit	1. ^r any: aliments i calçat 2. ⁿ i 3. ^r any: tot	Guillem Caselles	1836	— prohoms	—
15	Pere Sant Joan	—	Grions	Id.	Berenguer Lirana	Llanbard	4	1. ^r any: vestit 40 sous un any: permís per segar	1. ^r any: aliments 2. ⁿ -4. ^t any: tot final: eines de l'ofici	Guillem Sant Joan, pare Bernat Ferrer	1800	—	—
16	Alamanda Mas	12 ½	Sant Romà de Sau	Id.	Jaume Ruvira	Mercera	5	—	Tot	Pere Ruvira, germà	1840	— prohoms	—
17	Bernat Caransà	—	Perpinyà	Id.	Bonanat Soler	Mestre de cases	3	1. ^r any: vestit i calçat	1. ^t any: aliments 2. ⁿ -3. ^r any: tot final: eines de l'ofici	Homenatge	1840	— prohoms	—
18	Berenguer Lirana	15	Barcelona	Id.	Jaume de Malví	Notari	2	Pagues per documents	—	—	1294	—	Consentiment del pare
19	Arnau Ferrer	16	Sta. Maria del Pla (El Camp de Tarragona)	Id.	Jaume Vidal	»	2	1. ^r any: 50 sous per aliments	Aliments	Pere Ferrer, pare	1846	— prohoms	—
20	(N) Barquer	—	Barcelona	Caterina, esposa de Miquel Barquer	Guillem de Brusselles	«Paternoster»	5	—	Tot	Cília Calvell, vda.	1840	—	—
21	Nicolau Gomar	14	Martorell	Id.	Guillem de Brusselles	»	5	—	Tot	Ròmia Gomar, vda., mare	1840	«simplici verbo»	—
22	Felip Esquerit	—	Barcelona	Saura Esquerit, vda.	Francesc Puig	Pellisser	2	Tot	25 sous	—	1804	—	«ren. Velleyani»
23	Bonanat Gironella	—	La Roca del Vallès	Id.	Pere Carpinell	Sabater	4	9 quarteres d'ordi 1. ^r any: vestit 1. ^r -3. ^r any: 15 dies de permís per segar	Aliments 2. ⁿ -4. ^t any: aliments i vestit	Feliu Gironella, pare	1800	—	Consentiment del pare
24	Sibilla de Folquers	—	Barcelona	Pere de Folquers, not.	Ròmia Martí, vda.	Sedera	3	Aliments	—	—	1821	—	—
25	Valentina Calsada	—	Vilafranca del Penedès	Id.	Benvinguda, vda. de Guillem Palau, fuster	»	4	Vestit 150 sous per aliments	Aliments i calçat	Nicolau Calsada	1835	— prohoms	—
26	Elisenda Caselles	14 (±)	Moià	Id.	Jaume Caldes	Teixidora	2	—	Aliments i calçat 1 sobretúnica de fustany 1 túnica morada 2. ⁿ any: permís per segar	Pere Caselles, pare	1818	— prohoms	Consentiment del pare
27	Maria Ros	—	Coletes, Castellfollit de Riubregós	Id.	Jaumeta, esposa de Bernat Gassull, mestre de cases	»	4	Vestits de llana	Aliments i calçat camises 1 mes cada any marxar per segar	Pere Senyat, avi matern	1837	— prohoms	—
28	Francesca Mora	15	Barcelona	Id.	Dolça esposa de Pere Tomàs, sabater	Teixidora de vels	2	18 sous	Aliments meitat del calçat	Bartomeu Solà, pintor Margarida, esposa de Solà	1845	—	«ren. Velleyani» «senatus consulti» «epistole divi Adriani» assentiment de l'espòs
29	Crexen de Met	—	Barcelona	Id.	Mardofay Alentès	Torner	7 mesos	—	Aliments	—	1819	—	Jueus

vers un cert abarrocament, que no deixava a l'aire cap punt que interessés les obligacions i drets correlatius de mestre i aprenent. Tal tendència inflacionista de fórmules quedà frenada a mitjan segle XIV i els escriptors notariais s'acostumaren més i més a la pràctica de l'abreujament a base de repetits «et cetera».¹⁰

Aquest model prenia dues estructures diferents segons la doble possibilitat relacionada amb la persona del contractant: ja s'identificava en una la del contractant i la del propi aprenent (estructura A), ja corresponia a persona diversa la representació d'un i altre paper (estructura B). No considerem com estructura diferenciada la presència (20 exemples) o absència (9 exemples) de fiadors que garantien el compliment del pacte, ni el sistema similar de recórrer a la prestació d'homenatge (2 casos). No comptem tampoc altres diferències com és ara el recurs al pronunciament de fórmula juratòria per part dels aprenents, contractants, fiadors i mestres, segons el costum usual a l'Edat Mitjana de jurar sobre el llibre dels evangelis, els cristians, o el de la llei de Moisès, en l'actuació de persones jueves (contracte 29). Amb aquestes salvetats, presentem l'esquema o, millor, els punts que tocava un contracte teòric complet, en el qual la part que no podia mancar va en tipus normals i s'assenyalen en cursiva els conceptes no necessaris.

MODEL ÚNIC

Estructura A	Estructura B
<i>Identitat de contractant i aprenent</i>	<i>Diversitat de contractant i aprenent</i>
1. Contractant i aprenent:	1. Contractant:
1.1. Nom i cognom.	1.1. Nom i cognom.
1.2. Filiació.	1.2. <i>Estat.</i>
1.3. Localitat.	1.3. Localitat.
2. Temps de l'aprenentatge.	2. Temps de l'aprenentatge.

cere usque ad ipsum terminum et habeas de lezer, de festo Sti. Iohannis usque ad festum Sti. Michaelis. T. R. de Sauch et B. Catala». Pàg. 363, nota 4.

10. Vegeu J. M. MADURELL, *La contratación*, passim, i en particular el comentari subscrit a la pàg. 33.

11. Hom trobarà una breu explicació dels principals apartats de què consta el model a J. M. MADURELL, *La contratación*, pàgs. 33-35 i 37-38.

3. Mestre :	3. Mestre :
3.1. Nom i cognom.	3.1. Nom i cognom.
3.2. Ofici.	3.2. Ofici.
3.3. Ciutadania.	3.3. Ciutadania.
4. Finalitat del pacte :	4. Aprenent :
4.1. Aprendre un ofici.	4.1. Nom i cognom.
4.2. Servir.	4.2. Relació familiar amb el contractant.
5. Promeses del contractant :	5. Finalitat del pacte :
5.1. Viure amb el mestre.	5.1. Aprendre un ofici.
5.2. Esmena del temps perdut.	5.2. Servir.
5.3. Esmena pel mal servei, a judici de prohoms.	6. Promeses del contractant :
5.4. Refer despeses i danys ocasionats.	6.1. De fer-ho complir.
5.5. Obligació dels béns propis.	6.2. Esmena del temps perdut.
6. Facultat per cercar-lo, en cas de fuga.	6.3. Esmena pel mal servei, a judici de prohoms.
7. Edat de l'aprenent.	6.4. Facultat per cercar-lo, en cas de fuga.
8. Assegurances socio-religioses de l'aprenent :	7. Aportacions del contractant :
8.1. Jurament.	7.1. Per aliments, o diners.
8.2. Homenatge.	7.2. Vestits i calçats.
9. Aportacions del contractant:	8. Jurament del contractant i obligació dels béns propis.
9.1. Per aliments o diners; terminis.	9. Fiadors del contractant:
9.2. Vestits i calçats.	9.1. Noms.
10. Fiadors del contractant:	9.2. Promesa in solidum.
10.1. Noms.	9.3. Obligació dels béns.
10.2. Promesa in solidum.	9.4. Renúncia a possibles drets favorables.
10.3. Obligació dels béns.	10. Consentiment i aprovació del mestre.
10.4. Renúncia a possibles drets favorables.	11. Compromisos del mestre :
11. Consentiment i aprovació del mestre.	11.1. Sobre l'aliment.
12. Promesa d'ensenyar l'ofici bé.	11.2. Sobre el vestit i calçat.
13. Compromisos del mestre:	11.3. De tenir-ne cura sa i malalt.
13.1. Sobre l'aliment.	12. Promesa d'ensenyar l'ofici bé.
13.2. Sobre el vestit i calçat.	13. Jurament del mestre i obligació dels béns propis.
13.3. De tenir-ne cura sa i malalt.	14. Concessions del mestre :
	14.1. D'aliments.

14. <i>Concessions del mestre:</i>	14.2. De vestits.
14.1. <i>D'aliments.</i>	14.3. De sou.
14.2. <i>De vestits.</i>	14.4. <i>D'eines.</i>
14.3. <i>De sou.</i>	15. <i>Promesa comuna davant de notari.</i>
14.4. <i>D'eines.</i>	16. <i>Previsió de treure sols una còpia cada part.</i>
15. Jurament del mestre.	17. Testimonis:
16. Testimonis:	17.1. Noms.
16.1. Noms.	17.2. Oficis.
16.2. Oficis.	17.3. Població.
16.3. Població.	

2. *Caràcter adaptable del model.* La possibilitat manifestada de què uns elements podien no figurar en els contractes, i de fet hi manquen sovint, ja palesa el caràcter d'adaptabilitat de què estava dotat el model. Més encara, es produïen acomodacions del model i de l'estructura a tenor de les previsions de cada cas particular, amb afegitons de nous conceptes o supressió dels esmentats, com ho és, per donar un exemple, la necessitat de fer constar el manteniment del secret en l'aprenentatge de notari (núms. 18 i 19) en atenció a la naturalesa confidencial i discreta de dit ofici. Es veu que no se sentien necessàriament obligats a alludir a totes i cadascuna de les clàusules estereotipadas, ans algunes restaven subjectes al bon criteri del notari que estenia i validava el contracte, d'incloure-les-hi o de silenciar-les. La troballa del contracte 25, relatiu a una sedera, conservat en el document original en pergamí, esvaeix el dubte que podria suscitar-se de la presència de nombrosos «et cètera» al text de les minutes, que suplirien el conjunt d'elements suara esmentats, car no s'hi descobreixen tots, i la variació en la fórmula introductòria, en la manera de datar, en l'estampament de les signatures dels protagonistes, responen a l'indole diversa del text: minuta o original. A d'altres documents, escassos en «et cètera», es constata el mateix fenomen.

3. *Edat dels aprenents.* És de remarcar que la majoria d'edat i, per consegüent, la llibertat absoluta de pactar, començava a la ratlla dels vint-i-cinc anys. En edats anteriors, però, res no impedia que s'establís el contracte directament entre el mestre i l'aprenent molt

jove, àdhuc infant de deu anys, en nom propi, amb la connivència del pare o la concurrència d'avaladors.¹² No es dedueix dels textos estudiats que estés vigent una edat mínima ni un límit màxim per començar l'aprenentatge. Les mostres documentals varien entre 10 i 20 anys, amb exemples entremitjos de 12 anys i mig, tres casos de 14, dos de 15 i un de 16, que, juntament amb les dades corresponents a anys posteriors, apunten com edat ideal per començar l'aprenentatge a l'entorn dels 14 anys.

4. *Durada del temps d'aprenentatge.* No sembla que existís una normativa sobre el període de temps de l'aprenentatge, almenys en teoria, perquè en la pràctica es requeriria un plaç mínim per a poder ascendir, previ el pas d'una prova o sense ella, a la categoria superior de fadrí. Una norma general no es donà mai; altrament pot dir-se de cada ofici en el que els responsables de l'associació anaren marcant una pauta. Se'n troba una, de pauta concreta —sembla—, en els dos contractes per aprendre l'ofici de «paternoster» (núms. 20 i 21) quan se senyala l'espai de cinc anys en cada un, i també abunda en dit camí el període de dos anys estipulats en dos contractes de notari (18 i 19). Es troben més exemples en el camp de la indeterminació de temps: dos i quatre anys en l'aprenentatge de teixidora (núms. 26 i 27), tres i quatre en el de sedera (núms. 24 i 25) o bé de llambard i mestre de cases (núms. 15 i 17), i la diferència enorme entre un, dos, tres, cinc i set anys indicats en els contractes de costurera (núms. 5 a 10). Davant de tanta diversitat, és lògic arribar a la conclusió que no existia cap normativa sobre aquest aspecte? No m'atreviria a afirmar-ho rodonament. Em sembla que la resposta convincent a la pregunta ha de tenir en compte dues premises: primerament, que s'arribà a la fixació de temps després que la pràctica n'assenyalà la conveniència, l'oportunitat o la necessitat, i queda per descobrir quan això va esdevenir-se; i que, en segon lloc, aital diferència deu ser més aparent que real, en alguns contractes. Res no obstava que un aprenent repartís el període d'en-

12. Trobem una variació d'edat, en els textos publicats per Madurell, que va de dos aprenents de 9 anys, un de 10, tres de 13, set de 14, tres de 15, un de 17, un de 18, dos de 19 i un de 20 anys, que rebaixa en una unitat l'edat mínima constatada per nosaltres.

senyament entre dos o més mestres, a remolc de les conveniències d'aquell, les pròpies o de la família, i no podem oblidar-nos que sota el mot «teixidora», per citar l'exemple adduït suara, s'englovaven feines diferents en elles mateixes i que en atenció al divers grau de dificultat en aprende-les, hom esmerçaria més o menys temps per arribar al coneixement de cada art. Ara bé, tant en una com altra suposició, ens trobem desproveïts de la clau que obri la portella de la solució a dita desjuntiva; no hem sapigut descobrir cap mot, o verb, o frase, o fórmula jurídica o literària que permeti destriar si aquest contracte es referia a l'inici de l'aprenentatge o si amb aquell se senyala la continuació. Pot servir de pauta l'edat dels aprenents, en el cas que hi consti. Ens hem de contentar, per ara, de poder afirmar, sense especificar més, que tots els contractes que publiquem són contractes d'aprenentatge. Que ho són amb certesa, bastaria comparar el seu contingut amb el dels contractes subscrits pels fadrins amb semblants mestres; es descobririen tot seguit dues modificacions cabdals: el fadrí oferia els seus serveis al mestre a canvi de rebre un salari (de quantitat bastant crescuda amb relació als migrats sous que, raríssimament, percebia un aprenent), i el mestre davant el fadrí es trobava en la necessitat d'aportar fiadors que garantien la seva promesa.¹³ Quants als altres punts, els dos models de contractes seguien un motlle comú.

13. Transcribim a continuació un contracte signat pel mestre Aloi, l'escultor Aloi de Montbrai, famós pels sepulcres del rei Pere el Cerimoniós i les seves mullers i d'altres obres meritòries, amb un fadrí, que permet contemplar les dissemblances, en part, i paritats, en part, amb els contractes d'aprenents, com hem indicat al cos de l'estudi. «(Die martis XVIII kalendas februarii anno Domini M CCC XL primo). Noverint universi quod ego Fanciscus Barata filius Raimundi Barata quondam aliter vocabatur Raimundum d'Auli, civis Barchinone, gratis et cetera, convenio et promitto vobis magistro Aloy imaginatori civi predictae civitatis, quod per unum annum continuum qui incipiet currere die proxime preterita, manebo vobiscum ad serviendum vobis in dicto officio vestro et in aliis etiam negociis et factis vestris, promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod pro dicto officio vestro (ibo) extra civitatem Barchinone ad loca decencia ad que vos miterere me voletis, et quod quicquid lucra michi de dicto officio fideliter et legaliter vobis tradam, et quod aliter ero vobis fidelis et legalis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse meum, et sollicitus et cerosus de bono et utilitate vestra, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabo. Item promitto vobis quod infra dictum tempus non recedam a vobis nec desistam servire vobis ut predicatur; quod si facerem dono

5. *Procedència geogràfica.* Té indubtable interès per a la sociologia les conclusions provisionals a què s'arriba amb les dades contingudes en l'esquema avantposat sobre la procedència geogràfica dels aprenents: una tercera part són naturals de la pròpia ciutat de Barcelona i les dues terceres parts restants de fora la ciutat: d'indrets propers com Sant Cugat del Vallès, Sabadell i Martorell, de comarques allunyades com el Penedès, Osona, Anoia, la Garrotxa

vobis potestatem quod possitis me ubique capere et capi facere et in posse vestrum reducere. Et ego promito vobis quod post dictum terminum emendabo vobis totum illud tempus per quod vobis servire destitisssem ratione fuge, infirmitatis et alio quovis modo propter meam culpam; et quod emendabo vobis ad cognitionem proborum hominum si quod malum quod absit vobis intulero infra tempus predictum. Item promito vobis quod per totum dictum tempus providebo michi in vestitu et calciatu sine omni missione vestra. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris me et omnia bona mea et cetera. Et ut predicta maiori gaudeant firmitate quia minor sum XXV annis maior tamen XX annis non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cetera predicta attendere et complere et in aliquo non contrafacere vel venire ratione vel occasione minoris etatis nec aliis jure, causa vel etiam ratione. Insuper dono vobis fidejussores Bernardum Barata consanguineum germanum meum et Arnaldum Samet pictores cives Barchinone et utrumque eorum in solidum qui mecum et sine me teneantur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis a me vobis supra promissis et ea vobis et vestris compleant et attendant et compleri faciant et attendi. Nos ita Bernardus Barata et Arnaldus Samet fidejussores predicti suscipientes in nos sponte hanc fidejussionem uterque nostrum in solidum convenimur et promittimus vobis dicto magistro Aloy quod cum dicto Francischo Barata et etiam sine ipso tenebimur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis ab eodem Francischo vobis supra promissis, et quod ea omnia et singula complebimus et attendemus vobis et vestris et compleri et attendi faciemus prout melius et plenius superius continentur. Et pro hiis complendis obligamus vobis et vestris uterque nostrum in solidum omnia bona nostra et cetera, renunciantes quantum ad hec gratis et cetera epistula / divi Adriani et beneficio dividende accionis et cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quum fidejussor et omni alii juri et cetera. Ad hec ego magister Aloy predictus laudans et approbans supradicta gratis et cetera, convenio et promito vobis dicto Francischo Barata quod per totum dictum tempus providebo vobis in cibo et potu et in lecto bene et idonee prout vos deceat sine aliqua missione vestra, et quod colam vos sanum et infirmum secundum usum et observanciam barchinonensem, et quod dabo vobis pro solidata vestra pro anno predicto octo libras monete barchinonensis de terno, et quod eas solvam vobis infra ipsum annum sine omni dampno et missione vestra et vestrorum. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona mea et cetera. Insuper dono vobis fidejussores Domingo de Gudella baratorem folii auri et Johannem Rosa scriptorem librorum cives Barchinone et utrumque eorum in solidum qui mecum et sine me teneantur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis a me vobis supra promissis et ea vobis et vestris compleant et attendant et compleri faciant et attendi. Nos itaque Domingo de Gudella et Johannes Rosa fidejussores predicti suscipientes in nos sponte hanc fidejussionem uterque nostrum in solidum convenimur et promittimus vobis dicto Francischo

i el Camp, o bé de les apartades contrades del Rosselló i el Camp de Morvedre.¹⁴ Indiscutiblement, l'atractiu de la ciutat pesava amb encís, ja aleshores.

6. *Procedència familiar.* No és possible de descobrir l'existència de probables relacions socials, familiars, d'índole laboral o d'afinitat d'oficis entre la família de l'aprenent i la del mestre, llevat de la connexió evident que es donava entre el treball de mercader exercit per Pere Mateu i l'art de negociar i fabricar draps propi del mestre Pere Ruvira (núm. 12). Ens decanem més aviat per insinuar que els aprenents, o els seus pares —normalment la mare vídua— gaudien de prou llibertat per escollir ofici, no tant en el sentit de triar segons el gust particular, com la facultat d'entrar en el món del treball per la porta que trobaven oberta.

7. *Càrregues i guanys.* Un cop eren a dins, sabien que no els aguardaven hores falagueres i fàcils, subjectes com estaven a les necessitats, conveniències i capricis del mestre— tot prenia el color precís de «negoci», segons el terme estampat a molts contractes— a

Barata quod cum dicto magistro Aloy et etiam sine ipso tenebimur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis ab eodem magistro Aloy vobis supra promissis et quod ea omnia et singula complebimus et attendemus vobis et vestris et compleri et attendi faciemus prout melius et plenibus superius continentur. Et pro hiis complendis obligamus vobis et vestris uterque nostrum in solidum omnia bona nostra et cetera, renunciantes quantum ad hec gratis et cetera, epistulie divi Adriani et beneficio dividende accionis et cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor et omni alii juri et cetera. Hec igitur que dicta sunt facimus, paciscimur et promitimus nos omnes predicti scilicet quisque nostrum a se dicta nobis ad invicem prout supra dicta sunt nec non vobis notario infrascripto ab unoquoque nostrum pro aliis ad invicem et pro aliis etiam personis quarum intersit recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti. Et volumus quod de presenti contractu fiant seu fieri possint duo publica instrumenta unum scilicet michi dicto magistro Aloy et alterium michi dicto Francischo Barata per notarium infrascriptum. — Testes Jacobus de Cesaraugusta lambardus, Jacobus Vitalis cohoptorarius, et Bernardus Vitalis et Bernardus de Vallibus pictores cives Barchinone». Arviu de la Catedral de Barcelona, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 6 idus decembris ad 15 kalendas aprilis 1341*, foli 76-76v.

14. Més endavant, a tenor dels textos continguts a *La contratación*, es modificarà el panorama, per adaptar-se a una època de contracció econòmica, a favor de la pròpia ciutat, que acapararà tres cinquenes parts dels aprenents, i la resta es distribuirà, d'entre les poblacions amb cens de jueus, entre Agramunt, Girona i Mallorca (amb dos casos), Mancofà, Manresa, Peratallada, la Selva del Camp, la Seu d'Urgell, Tàrraga i Tortosa, de Catalunya i la resta de països de la Corona d'Aragó, i Marsella (destinat a l'Alguer, Sardenya) i Burgos.

qualsevol hora del dia i de la nit [«die noctuque», llevat d'indicarse sols de dia, en un cas (núm. 9)] i davant la perspectiva imprecisa de conèixer el dia del seu ingrés però amb la ignorància del jorn exacte del seu final per haver d'esmenar els dies d'absència, ocasionats per atendre un servei laboral a la família natural [acudir-hi al temps de la sega (núms. 15, 26 i 27)] o, de manera més temuda i freqüent, a causa de malaltia.

L'aprenent, o el contractant, aportava a l'obrador el treball, i a la casa del mestre, la utilitat del seu servei domèstic, limitats només pels conceptes morals de la licitud i la honestat —sota l'arbitratge, en cas de conflicte, de prohoms—, i en rebia, a canvi l'ensenyament de l'ofici, aliments i begudes, vestits i calçats, tant si estava bo de salut com malalt. D'aquest panorama simple (manifestat en quatre cintrates: núms. 2, 4, 20 i 21) i teòricament l'usual, es bastien multitud de combinacions, tantes quantes hom pot imaginar amb els elements indicats, als que s'afegien sovint la presència d'aliments, objectes i diners oferts pels aprenents o els contractants, i també pels mestres, a més, en el cas d'aquests darrers, del lliurament de les eines específiques de l'ofici, relacionades amb els llambards i mestres d'obres (núms. 15 i 17), com a colofó del període d'aprenentatge i símbol de la ciència bàsica adquirida, segons exigia el costum practicat pels mestres barcelonins. D'entre les aportacions dels aprenents, se senyala l'assumpció de tots els esmerços per part de la mare d'una aprenenta de costurera (núm. 9), la paga de diners en concepte de salari o de la part corresponent als aliments [se citen les pagues de 18, 20, 30, 40, 50 i 150 sous per períodes no uniformes que van d'un a cinc anys i que no guarden una aparent i lògica proporció entre la quantitat lliurada i el temps contractat (núms. 5, 7, 10, 15, 19, 25 i 28)], la contribució a les despeses amb la tramesa d'espècies [tres o nou quarteres l'ordi (núms. 2 i 23)] o fent-se càrrec del vestit i el calçat, en una gamma múltiple (núms. 5, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 23, 25 i 27). No cal dir que tals variacions es troben així mateix en l'apartat corresponent a les concessions del mestre, d'entre les que es destaca la paga de 30 sous per dos anys, que marquen la pauta d'un salari mínim anual de quinze sous, en el cas

de recaure sobre el contractant totes les despeses originades per l'aprenent (núm. 6), o en el de l'ofici de draper, que incloïa dintre de l'insinistrament l'art de negociar començat amb les feines humils de fer de recader i cobrador al mateix temps dels gèneres encomanats (núm. 12; en el núm. 11 es pactà el salari de 70 sous per un any i el proveïment d'aliments i esclops, en les comandes a fora de la ciutat), o bé uns ingressos no quantificats en l'escriptura per la recerca de documents com una de les tasques senzilles de l'aprenent de notari (núm. 18); entraven també en el joc del pacte i s'especificaven de bell antuvi, els vestits que el mestre teixidor concediria a la seva alumna al llarg dels temps estipulat i ens els terminis convinguts prèviament (números 26 i 27). A la vista dels exemples precedents es pot concloure que cap aprenent no guanyava ni un diner pel seu treball, tret d'algun cas excepcional o, de manera ordinària, en l'ofici de draper, en els que acostumava a ésser el pare o la mare contractant la persona que percebia el salari de mans del mestre. Després s'introduí el costum de retribuir gairebé sempre, poc o molt, el treball de l'aprenent, sota el concepte laboral de salari.¹⁵

Hom podria definir el lema dels aprenents amb tres mots: treballar, callar i subsistir. Tanmateix, però, la seva situació no es diferenciava pas tant de la dels fadrins i àdhuc de la dels mateixos mestres; era comparable a l'estatut dels servidors: minyones, dides, escuders, troters, etc., i es situava a un nivell molt superior a l'estament dels desvagats, serfs i esclaus. Tenia l'avantatge de tractar-se d'una etapa de pas, vers una situació millor i estable.

Per posar punt final a aquests breus comentaris, ens referim a l'establiment a Barcelona amb caràcter permanent d'un joier belga, anomenat Guillem de Brusselles —pareu esment en les formes diverses que pren el nom geogràfic que no s'adaptava a les oïdes catalanes, a mans del notari-escrivent (núms. 20 i 21)—, l'especialitat del qual consistia en preparar pedres precioses per

15. Vegeu exemples a la nota 6.

enfil·lar-les en collarets o cinyells, dites «paternoster»,¹⁶ en recordança, sens dubte, de les boletes que separaven les desenes d'un rosari. I no podem deixar de referir-nos, tampoc, al contracte signat per dos jueus torners (núm. 29), que sobresurt tant pel curt espai de set mesos senyalat per a l'aprenentatge com per la consignació del programa detallat i precís de les feines desitjades i el temps a esmerçar-hi; s'hi endevina l'actitud no d'un simple i corrent aprenent, sinó la d'un interessat en aprendre, en un curs accelerat —diríem en llenguatge actual—, un tipus de feina especialitzada, que presuposa un coneixement previ de l'ofici més genèric. Aquesta manera de procedir encaixa amb la imatge que hom té dels jueus.

Molts altres punts interessants, a més dels que acabem d'esbossar, s'ofereixen a l'interès dels investigadors de la història social, laboral, econòmica, jurídica, religiosa, etc., en els documents annexes, però els precitats, si més no, serviran per descobrir la complexitat de l'assumpte que no admet simplificacions, rebutja apriorismes i esbandeix apreciacions globals, i que reclama a veus la conveniència de centrar-hi les energies de molts investigadors. Llavors, si la fortuna es mostra propícia, serà possible d'arribar a conclusions vàlides, amb aquell grau de certesa que la tasca honesta de l'investigador permet d'assolir, en el camp bellugadís, inestable, prometedor i esperançat de bona part de la joventut medieval i moderna, que permetrà completar el panorama històric del seu temps, més

16. La moda de lluir vistosos «paternosters» en forma de collars, enfilalls, cadenes curtes i cinyells s'estengué a la resta de l'Edat Mitja. D'entre els testimonis documentals, n'escollim el de dos clàssics de les nostres lletres: Bernat Metge i Joanot Martorell en sengles obres de finals del segle XIV i de mitjans del XV, respectivament, els fragments de les quals reproduïm gràcies a l'amabilitat del jove historiador Joan de Déu Domènech, a qui agraïm la seva atenció. «E encontinent —Bernat METGE, *Lo somni*, ed. Els Nostres Clàssics, pàgs. 111-112— elles agüen llur desig en haver senyoria, e fenyent-se obedient e humils, demanen als bèsties dels seus marits —qui tantost los ho donen— fermalls, anells, perles, collars, *paternostres*, manilles... e moltes vestedures de diversos ornaments». Joanot MARTORELL o el seu continuador Martí Joan de GALBA, *Tirant lo Blanch*, ed. Els Nostres Clàssics, vol. II, pàg. 52, alludeix a la qualitat de la pedra preciosa i a la forma curta de la joia, en la frase següent: «Ixqué-li un cavaller ancià ab la barba molt blanca e larga, ab un gros bastó en la mà, ab roba de vellut negre d'estat forrada de marts, e en l'altra mà portava uns *paternostres* de calcedònies, e al coll portava una grossa cadena d'or».

conegut per les obres rellevants de les persones grans del moment, això és els aprenents d'ahir i de sempre.

Un advertiment darrer: el criteri que ha presidit la present publicació de documents de contractes d'aprenentatge ha estat el de seguir la norma de posar els diversos oficis, escrits segons la nomenclatura pròpia dels mateixos textos, per ordre alfabètic d'oficis, i dintre de cada un d'ells s'ha atès el sistema tradicional cronològic; no hem desenvolupat els «et cètera» que figuren tan abundantment en les minutes dels protocols —cosa fàcil de fer—, per respectar la forma original que permet copsar millor la tècnica notarial i el procés d'abarrocament del model a mida que passava el temps i s'acostava a mitjans del segle catorzè.

JOSEP BAUCELLS I REIG
Arxiu de la catedral de Barcelona

APÈNDIX

1

Apotecari

1338, octubre 8. Barcelona.

Francesc Poal, de Manresa, de vint anys d'edat, contracta amb Joan Garcès, ciutadà de Barcelona, d'aprendre l'ofici d'apotecari durant dos anys, obligant-se aquell a servir a l'altre i el segon a alimentar el primer.

Die jovis intitulata octavo idus octobris anno predicto (1338).

Ego Franciscus¹ de Puteali filius Jacobi de Puteali, civis Minorise, gratis et cet., hinc ad duos annos primos et continue venturos convenio et promitto vobis Johanni Garcesii, apothecario civi dicte civitatis, quod manebò vobiscum pro adiscendo officium vestrum et aliter serviendo vobis in eo et in aliis preceptis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse meum; promittens vobis quod per totum dictum tempus manebam vobiscum, et quod non recedam et cet. Et esmendabo dies quibus absens fuero propter infirmitatem vel aliter culpa mei. Et si quod dampnum malum vobis aut bonis vestris tulero infra dictum tempus, ad cognicionem duorum hominum per me et vos communiter eligendorum. Et quod restituam / et solvam vobis et vestris si quas missiones, dapna et interesse vobis et vestris racione predicta. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet. Et quia minor sum viginti quinque annis maior tamen viginti non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cet., predicta attendere et complere et in aliquo non contravenire aliquo jure et cet. Insuper ut de predictis omnibus et singulis diligentius cautum sit dono vobis fideiussores Jacobum de Puteali patrem meum et Bonanatum de Puteali civem Barchinone qui mecum et sine me vobis de predictis omnibus et singulis firmiter teneantur. Ad hec nos Jacobus de Puteali et Bonanatus de Puteali predicti laudantes et approbantes omnia et singula supradicta et eisdem expresse consentientes prout melius et plenius superius continetur, convenimus et promittimus vobis dicto Johanni Guarcessi quod cum dicto Francisco de Puteali et sine ipso tenebimur vobis et vestris de predictis omnibus ab eo vobis supra promissis. Et pro hiis complendis obligamus vobis et vestris uterque nostrum in solidum omnia bona nostra et cet., renuntiantes quantum ad hec gratis et cet. cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fideiussor et omni alii juri et cet. Ad hec ego Johannes Garcesii predictus laudans et approbans omnia et singula supra dicta et eisdem expresse consentiens prout melius et plenius superius continentur gratis et cet.; convenio

et promitto vobis dicto Francisco de Puteali quod ego ut melius potero docebo vobis dictum officium apothecarie, et quod providebo vobis in cibo et potu prout decet et quod colam vos sanum et infirmum ad bonam consuetudinem Barchinone. Hec igitur que dicta sunt facimus, paciscimur et promittimus vobis dictis Francisco.

Testes Guilelmus de Puteali et Jacobus de Puteali cives Minorise.
Arxiu de la Catedral de Barcelona (=ACB), notaria, Pere Borrell, *Manuale de mense madii ad nonas novembris 1338*, folis 106v-107.

Notes: Signe de barrats en senyal d'haver-se expedit el document. Anotació de «per» al marge, sense la quantitat pagada per la minuta. (1) A sobre del nom consten dues ratlles oblíques en senyal de la ferma i el mot «iuravit».

2

Ballester

1323, agost 13. Barcelona.

Bernat Torrent, de Morvedre, contracta amb Ponç de Baiona, ciutadà de Barcelona, d'aprendre l'ofici de ballester en quatre anys, obligant-se aquell a servir i l'altre a donar aliment, beguda, vestit i calçat.

Die sabbati idus augusti anno Domini M^o CCC^o XX° tercio.

Ego Bernardus de Torrente (1) filius Petri de Torrente quondam qui morabatur in regno Valencie apud locum qui dicitur de Muro Veteri gratis et cet., convenio et promitto vobis Poncio de Bayona balistario civi Barchinone, quod a presenti die qua presens conficitur instrumentum usque ad IIII annos continue subsequentes manebo vobiscum ad adiscendum dictum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo et in aliis etiam necessariis vestris. Promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur et (quod ero vobis) paciens et fidelis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die (noctunque secundum) posse meum, et quod ero sollicitus, diligens et intentus de bono et utilitate (vestra, et) dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabo. Item promitto vobis quod / infra dictum tempus non recedam a vobis sine voluntate vestra, nec desistam a dicto servicio faciendo; quod si facerem possitis me ubique capere et in posse vestrum reducere. Et ego promitto vobis quod post dictum terminum emendabo vobis totum illud tempus per quod a vobis absens fuero racione fuge et racione etiam infirmitatis vel alio modo propter meam culpam; et quod restituam et emendabo vobis si quod malum vobis fecero infra tempus predictum ad arbitrium et cognitionem proborum hominum. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris me et omnia bona mea et cet.; et ut predicta maiori gaudeant firmitate non vi nec dolo se

sponte juro per dominum Deum et cet., predicta attendere et complere et in aliquo non contravenire et cetera; et nichilominus facio vobis homagium ore et manibus pro predictis. Ad hec ego Poncius de Bayona (2) predictus laudans et approbans omnia et singula supradicta convenio et promitto vobis dicto Bernardo de Torrente quod per totum dictum tempus providebo vobis in cibo et potu et vestitu et calciatu sicut vos deceat, et quod colam vos sanum et infirmum juxta consuetudinem Barchinone, et quod docebo vos dictum officium meum prout ipsum melius adiscere poteritis. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet.

Testes Vincencius Cipres et Bernardus ça Ledrera frenarii, et Bertranda uxor Jacobi Guilamini argentarii.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de quatro kalendas augusti ad duodecimo kalendas januarii 1323*, folis 24v-25.

Notes: Anotació marginal de «per VI denarios». (1) Ratlletes de la ferma i els mots «iuravit», «fecit homagium». (2) Ratlletes de la ferma.

3

Bossera

1295, abril 17. Barcelona.

Guillem Casadevall, de Sabadell, contracta amb Brunissenda, vídua de Pere Ferriol, que aquesta ensenyarà l'ofici de bossera a la seva filla Guillemona, de deu anys d'edat, durant sis, i que la proveirà de tot a canvi de rebre en concepte de sou tres quarteres d'ordi, i que el pare proporcionarà a la filla un sobretoga de fustani, al primer estiu.

XV° kalendas mayi anno Domini M^o CC^o XC quinto.

Ego Guilelmus de Casa de Vail (1) de villa Sabadelli, a presenti die que hec carta scribitur usque ad IV annos continuos trado et comendo vobis domine Brunissendi bursarie uxori Petri Ferriolli quondam, Guilemonam filiam meam que est tenes (?) X annorum ad adiscendum predictum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo et in aliis etiam negociis vestris, promitens vobis me facturum et curaturum quod dicta filia mea serviet vobis et (vestris) et cet., et quod erit vobis paciens et fidelis et cet., et quod a vobis non recedet et cet., et si farecet promito ipsa reducere in posse vestrum et facere ab ea vobis emendari post dictum tempus totum illud tempus et cet. Item promito vobis quod dabo vobis pro salario vestro tres quarterias ordeï ad mensuram Barchinone, et quod ipsas tradam vobis in civitate Barchinone sine aliqua missione vestra et quod de ipsis tradam vobis unam quarteriam in primis venturis messibus et deinde annuatim in tempore messium aliam

quateriam ordei donec de dictis tribus quateriis ordei vobis fuerit satisfactum. Item promito vobis quod in prima proxima estate faciam dicte filie mecum unum epitogium de fustaneo sine omni missione vestra. Et obligo bona mea et juro. Ad hec ego Brunissendis (2) predicta laudans predicta promito vobis dicto Guilelmo de Casa de Vail et tibi dicte Guilemone filie sue quod per totum predictum tempus providebo tibi dicte Guilemone in cibo et potu et vestitu et calciatu sicut te deceat salvo quod dictus pater tuus faciat tibi dictum epitogium, et quod colam te sanam et cet., et quod docebo te dictum officium meum et cet. Et obligo omnia bona mea et juro.

Testes Guilelmus Prunera et Raimundus de Casa de Vail.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de septimo kalendas aprilis ad quarto kalendas septembris 1295*, foli 16.

Notes: Triple barrat vertical en senyal d'expedició del text. Anotació al marge de «per» i «denariis». (1) Ratlletes de ferma i «iuravit». (2) Ratlletes de la ferma.

4

Candeler

1300, març 22. Barcelona.

Jaume de «Corilió», de Vic, contracta amb Bernat de Vinyoles que aquest li ensenyarà l'ofici de candeler durant dos anys i que l'alimentarà i el vestirà.
(Die martis XI° kalendas aprilis anno Domini M^o CC^o XC^o nono).

Ego Jacobus de Corilione (1) filius Bernardi de Corilione civis Vicensis convenio et promito vobis Bernardo de Vineolis candelario civi Barchinone quod a proximo venturo festo Sancte Marie presentis mensis marci usque ad duos annos continue venturos manebo vobiscum et serviam vobis in dicto officio vestro et in aliis negociis vestris, promittens vobis quod per totum dictum tempus ero vobis paciens et cet., et quod a vobis non recedam et cet., et si facerem possitis me capere ubique, et ego promito vobis quod post dictum tempus et cet., et si quod malum et cet., et quod ero sollicitus, diligens et intentus de bono et utilitate vestra et rerum vestrarum, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum in quantum potero evitabo. Et obligo bona mea et juro. Et hec facio de voluntate dicti patris mei; in fideiussores Petrum Mathei (2) mercatorem et Petrum Andree (3) mercatorem cives Barchinone utrumque eorum in solidum, et fide sic promittunt et obligant bona uterque in solidum et rerum et cet. Ad hec ego Bernardus de Vineolis (4) predictus convenio et promito tibi dicto Jacobi de Corilione quod per totum dictum tempus providebo tibi in cibo et potu et vestitu et calciatu sicut te deceat, et quod docebo te dictum officium meum et cet., et quod colam te et cet. Et obligo bona mea.

Testes Romeus de Serra et Nicolaus de Verdegerio presbiter.
ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 12 kalendas marcii ad 9 kalendas aprilis 1299*, foli 91.

Notes: Triple barrat vertical. Anotació al marge de «per» i «testes sed cetera». (1) Ratlletes de la ferma i «iuravit». (2), (3) i (4) ratlletes de la ferma.

5

Costurera (I)

1313, setembre 26. Barcelona.

Alamanda, vídua de Guillem Ferrer de la Sala, ciutadà de Barcelona, contracta amb Blanca Castellet, que aquesta ensenyarà l'ofici de costurera a Sibilla, pupilla seva, durant set anys, en dos dels quals dita Alamanda la vestirà, la calçarà i ajudarà amb 50 sous als esmerços per aliments, i en la resta del temps tot correrà a càrrec de la mestra.

(Die mercurii sexto kalendas octobris anno prefato [1313]).

Ego Alamanda (1) uxor Guilelmi Ferrarii de la Sala quondam civis Barchinone gratis et ex certa sciencia a proximo venturo festo Sancti Michaelis usque ad VII annos primos venturos trado et commando vobis Blanche de Castelleto costurarie, Sibillam nutritam a me que per totum dictum tempus maneat vobiscum et serviet vobis adiscendo predictum officium vestrum predictum (sic) et faciendo omnia alia negocia et facta vestra licita et honesta benne et legaliter die noctuque secundum posse suum; promittens vobis me facturam et curaturam quod dicta Sibilia per totum dictum tempus serviet vobis ut predicitur, et quod erit vobis paciens, humilis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis, et quod infra dictum tempus a vobis non recedet absque vestra licencia et voluntate; quod si fecerit promitto vobis quod reducam ipsam in posse vestro ad consuetudinem Barchinone, / et quod faciam ab ea vobis emendari post dictum tempus omnes dies quibus causa infirmitatis, fuge vel aliis modis a vobis absens fuerit propter sui culpam. Promitto etiam vobis quod restituam et emendabo vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum dicta Sibilia vobis fecerit infra dictum tempus. Item promitto quod in primis duobus annis dictorum VII annorum providebo dicte Sibilie in vestitu et calciatu sine aliqua missione vestra, et quod in auxilium sui victus dabo vobis quinquaginta solidos monete berchinonensis de terno, de quibus solvam vobis de presenti viginti solidos et in primo venturo festo Sancti Johannis junii X solidos, et a proximo venturo festo Omnium Sanctorum ad unum annum primum venturum alios X solidos, et a dicto primo venturo festo

Sancti Johannis junii ad unum annum primum venturum residuos X solidos, et quod unamquamque dictarum solucionum faciam vobis vel cui vos volueritis in unoquoque suo termino supradicto sine omni dilacione et cet. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet. Et ut predicta maiori gaudeant firmitate juro sponte per dominum Deum et cet. predicta attendere et complere, tenere et observare, et in aliquo non contravenire et cet. Ad hec ego dicta Blanca de Castelleto (2) laudans predicta et eisdem expresse consensiens gratis et cet. convenio et promitto vobis dicte domine Alamande quod per totum dictum tempus providebo dicte Sibilie sicut eam deceat in cibo et potu et per ultimos quinque annos in vestitu et calciatu, et quod colam eam sanam et infirmam ad consuetudinem Barchinone, et quod docebo eam predictum officium meum prout melius potero. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet.

Testes Petrus de Campo Precioso et Bertrandus de Costa caxerii cives Barchinone.

ACB, notaria, Guillem Borrell, *Manuale de kalendas septembris ad 4 idus octobris 1313*, folis 28-28v.

Notes: Triple barrat vertical. Anotació marginal «cc. per IIII denarios». (1) Ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) Ratlletes de la ferma.

6

Costurera (II)

1319, agost 24. Barcelona.

Sibilla, esposa de Jordà d'Osca, ciutadà de Barcelona, contracta amb Elisenda, esposa de Pere Roca, sabater, que aquesta ensenyarà l'ofici de costurera a la seva filla Francesca, durant uns dos anys, en els que la mare es farà càrrec de les despeses d'alimentar-la, vestir-la i calçar-la, i la filla cobrarà 30 sous barcelonesos de sou en total.

Die veneris IX° kalendas septembris anno domini millesimo CCC XIX°.

Ego Sibilia (1) uxor Jordani de Oscha civis Barchinone, gratis et cet. trado et commendo vobis Elicsendi custurarie uxori Petri de Rocha sabaterii, Francischam filiam meam ad adiscendum dictum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo hinc usque ad festum Sancti Justi primo venturum et ab ipso primo venturo festo Sancti Justi usque ad unum annum ex tunc continue subsequentem, promittens vobis me effecturam quod dicta filia mea per totum dictum tempus serviet vobis ut predictur, et quod erit vobis paciens et fidelis et obediens mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse suum, et quod a vobis non recedet nec desistet a

dicto servicio infra tempus predictum; quod si faceret possitis eam ubique capere et in vestrum posse reducere. Et ego nichilominus promitto vobis quod reducam eam in posse vestrum et quod faciam ab ea vobis emendari post dictum terminum totum illud tempus per quod a vobis absens fuerit ratione fuge et infirmitatis vel alio modo propter sui culpam. Et promitto etiam vobis quod restituam vobis si quod malum et cet. Item promito / vobis quod per totum dictum tempus providebo dicte filie mee in cibo et potu et vestitu et calciatu et in aliis sibi necessariis alimentis sine aliqua missione vestra. Et obligo bona mea, renuncians ex certa sciencia de cerciorata, de jure meo beneficio Velleyani et cet. Et hec facio de assensu et voluntate dicti mariti mei (2). Preterea convenio et recognosco vobis quod de subscripta solidata solvistis michi V solidos in quibus renuncio et cet. Ad hec ego Elicsendis (3) custuraria predicta laudans predicta promitto vobis dicte Sibilie et tibi etiam dicte Francische quod docebo te dictam Francischam predictum officium meum prout melius ipsum adiscere poteris; et quod XXV solidi qui remanent ad solvendum de XXX solidis quos vobis dicte Sibilie dare promisi pro solidata dicte filie vestre pro toto dicto tempore solvam vobis dicte Sibilia in hunc modum, videlicet hinc ad VI^m menses sex solidos et III denarios, et deinde de VI in VI mensibus alios VI solidos et III denarios donec super predictis XXV solidos vobis fuerit satisfactum. Et pro hiis complendis obligo vobis dicte Sibilie et tibi etiam dicte Francische omnia bona mea et cet. Et hec facio de assensu et voluntate dicti mariti (4) mei.

Testes Romeus Sabatella, Bernardus Brugats et Raimundus de Ruvira scriptores, et Petrus Saburit.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de pridie kalendas madii ad 15 kalendas octobris 1319*, folis 168-168v.

Notes: Triple barrat inclinat. Anotació marginal «per IIII denarios», «per» i «Contactum». (1), (2), (3) i (4) ratlletes de la ferma.

7

Costurera (III)

1333, gener 25. Barcelona.

Elisenda, filla d'Arnau Pou i de Maria, de la parròquia de Santa Maria de la Pinya, bisbat de Girona (la Garrotxa), contracta amb Sança, vídua de Bernat Riquer, ciutarrà de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de costurera durant cinc anys, en els que l'educadora li servirà aliments, vestit i calçat a canvi de lliurar-li 20 sous barcelonesos.

(Die lune octavo kalendas februarii anno Domini M^o CCC^o XXX° secundo).

Ego Elicsendis (1) filia Arnaldi de Puteo et Marie uxoris eius de parrochia Sancte Marie de Pinya diocesis gerundensis, convenio et promitto vobis domine Sencie custurarie uxori Bernardi de Riquerio quondam civis Barchinone, quod a proximo venturo festo Sancte Marie mensis februarii ad quinque annos primos et continue venturos manebo vobiscum ad adiscendum officium vestrum custurarie, promittens vobis dicte domine Sencie quod per totum dictum tempus serviam vobis in dicto officio vestro custurarie bene et fideliter et complete juxta posee meum. Promitto insuper quod infra dictum tempus non recedam a vobis sine voluntate vestra; quod si fecero post dictum tempus smendabo vobis (in) omnes dies quibus a vobis absens fuero racione fugue vel infirmitatis aut alio quovis modo, et si quod mali quod absit vobis intulero infra dictum tempus ad cognicionem duorum proborum hominum. Vos vero provideatis michi et teneamini michi providere in omnibus alimentis meis cibi et potus et in vestitu et calciatu per totum dictum tempus prout me deceat. Et promitto vobis quod dabo vobis pro solidata vestra tocius temporis XX^{ti} solidos monete berchinonensis (de terno) quos promitto vobis solvere in proximo (venturo) / festo Pentacostes. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona mea, et juro, et do fideiussorem dictum Arnaldum de Puteo (2) patrem meum qui mecum et cet., et fide sic promittit, et obligat bona, et renunciat et cet. Ad hec ego Sancia (3) predicta laudans predicta promitto tibi dicte Elicsendi providere tibi in predictis alimentis, et docere officium, et cet., et colere et cet., et obligo bona mea.

Testes Bartholomeus Corrigiarii cursor civis Barchinone et Guillelmus de Plano de parrochia Sancte Marie de Arteriis.

ACB, notaria, Bernat Guillem de Vilarrúbia, *Manuale de 3 nonas novembris ad 15 kalendas aprilis (4 kalendas februaryi) 1332*, folis 97v-98.

Notes: Ratlla vertical ondulada de cancellació. Anotació superior «fuit dampnata de parciun voluntate». (1) Ratlletes de la ferma i «juravit». (2) i (3) Ratlletes de la ferma.

8

Costurera (IV)

1337, febrer 10. Barcelona.

Berengarona, vídua de Berenguer Oriol, de la vila de Prades, conjuntament amb Pere Vidal i Ramon Morell, de Barcelona, contracta amb Caterina Cardona, de Barcelona, que aquesta ensenyarà l'ofici de costurera a la seva filla Geralda, durant tres anys, en els que aquells es comprometen a proveir-la de vestit i calçat, i la mestra s'obliga a donar-li aliments.
(Die lune IIII° idus februarii anno Domini M^o CCC XXX VI°).

Ego Berengarona (1) uxor Berengarii Oriol quondam de villa de Pratis, et nos Petrus Vitalis (2) et Raymundus Morelli (3) habitatores Barchinone quilibet nostrum in solidum convenimus et promittimus vobis Chatarine filie Arnaldi Cardona custurarie habitatrici Barchinone nos effecturos quod Geralda filia mei dicte Berengarone per tres annos primos et ab hodie in antea continue computandos manebit cum vobis dicta domina Catharine ad adiecendum dictum officium vestrum custurarie et aliter ad serviendum vobis in negociis et factis vestris, promittimus etiam quilibet nostrum in solidum vobis nos effecturos quod dicta Gueralda serviet vobis ut predicatur et quod erit vobis paciens, fidelis, diligens et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse suum, et intenta et curosa de bono et utilitate vestra, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabit. Item promittimus vobis quilibet nostrum in solidum nos effecturos quod dicta Geralda a vobis et vestro servicio non recedat infra dictum tempus nec disistat etiam vobis servire; et si fecerit promittimus quilibet nostrum in solidum vobis quod reducemus ac tornabimus eam in posse vestro et quod faciemus eam vobis emendare omnes dies per quos a vobis absens fuerit racione infirmitatis, fuge vel aliter propter suam culpam. Promittimus etiam quilibet nostrum in solidum vobis quod nos emendabimus et restituemus vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum quod absit dicta Geralda vobis fecerit, et quod providebimus dicte Geralda infra dictum tempus in vestitu et calciatu prout eam deceat. Et pro hiis complendis quilibet nostrum in solidum obligamus vobis et vestris omnia bona nostra et cet., renunciantes quantum ad hec gratis et cet., beneficio novarum contitucionum et dividendarum accionum, et epistule divi Adriani. Et specialiter ego dicta Berengarona cerciorata de jure meo beneficio Velleiani, senatus consulti, et nos omnes predicti omni alii juri et cet. Ad hec ego dicta Catherina (4) laudans predicta promitto vobis dictis domine Berengarone et Petro Vitalis et Raymundo Morelli. / et vobis dicte Geralde, quod ego providebo vobis dicte Geraldi infra dictum tempus in cibo et potu, et quod docebo vos dictum officium meum prout melius potero, et quod colam vos sanam et infirmam sucumdum usum et observanciam Barchinone. Et pro hiis complendis obligo vobis dictis domine Berengarone et Petro et Raymundo Morelli et Geralde et vestris omnia bona mea et cet. Hec igitur que dicta sunt facimus, paciscimur et promittimus nos dicti contrahentes nobis videlicet unaque pars alteri adinvicem, necnon et vobis notariis infrascriptis in quorum posse firmamus pro utraque parte et pro dicta Geralde, et pro aliis etiam personis quarum interest et intererit recipientibus et paciscentibus ac etiam legitime stipulantibus. Et volumus quod de predictis possit fieri utrique nostrum unum publicum instrumentum per Bernardum de Villarubia notarium infrascriptum.

Testes Petrus de Pirario fusterius, Arnaldus de Riaria de parrochia Sancti Genesii de Vilaçar.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 15 kalendas januarii ad idus marcii 1336*, folis 147-147v.

Notes: Triple barrat inclinat. (1), (2), (3) i (4) ratlletes de la ferma. Al final, abans dels testimonis es fa constar: «Firmavit dicta Berengarona in posse Romei decani regentis scribaniam ville de Pratis pro fratre Francischo Vives coadjutore perpetuo rectoris ecclesiae dicte ville ac notario publico eiusdem prout per subscriptionem eiusdem Romei et cartam factam asseret».

9

Costurera (V)

1341. juny 13. Barcelona.

Elisenda Guillem, d'Olesa de Montserrat, contracta amb Maria, esposa de Berenguer Dalmau, mariner, ciutadà de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de costurera durant un any i que dita Elisenda pagarà les despeses per raó d'alimentar-se, vestir-se i calçar-se.

Idus junii anno Domini M^o CCC^o XL° primo.

Ego Elicsendis (1) filia Ferrarii Guilelmi quondam de parrochia Sancti Johannis de Aulesia de Monte Serrato gratis et cet., convenio et promitto vobis domine Marie costurarie uxori Berengarii Dalmacii marinarii civis Barchinone quod a presenti die que hoc conficitur instrumentum usque ad unum annum primum et continue subsequentem manebo vobiscum causa adiscendi predictum officium vestrum costurarie, promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis in dicto officio vestro et in omnibus mandatis vestris licitis et onestis die tantum. Item promitto vobis quod per totum dictum tempus ero vobis fidelis et legalis, paciens et obediens, diligens et intenta circa bonum et utilitatem vestram et rerum vestrarum, vobis utilia procurabo, inutilia totius viribus evitando; et quod infra dictum tempus non recedam a vobis nec desistam servire vobis absque vestri voluntate et licencia; et quod post dictum tempus emandabo vobis omnes dies quibus infra dictum tempus a vobis absens fuero causa fugie, infirmitatis vel aliter mee culpe, et quod emendabo vobis si quod malum vobis fecero ad cognitionem proborum hominum. Et promitto vobis quod per totum dictum tempus providebo michi in cibo, potu, calciatu et vestitu et in omnibus aliis necessariis meis sine dampno / et missione vestra. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris (omnia bona) mea et cet.; et ad majorem firmitatem predictorum dono vobis fidejussorem Franciscum Muntanya civem Barchinone qui mecum et sine me teneatur vobis et vestris

de predictis omnibus et singulis a me vobis supra promissis et ea omnia et singula supradicta vobis compleat et attendat et complere faciat et attendi. Ego igitur Franciscus Muntanya (2) fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem convenio et promitto vobis dicte domine Marie quod cum predicta Elicsenda et etiam sine ipsa tenebor vobis de predictis omnibus et singulis ab ea vobis supra promissis et quod ea omnia et singula complebo et attendam, et compleri faciam et attendi vobis prout melius et plenius superius continetur. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona mea et cet., renuncians quantum ad hec gratis et cet., cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri et cet. Ad hec ego Maria (3) custuraria predicta laudans predicta convenio et promitto vobis dicte Elicsendi quod per totum dictum tempus docebo vos dictum officium meum prout melius potero et vos ipsum adiscere poteritis bono modo. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet.

Testes Bernardus Sanias sabaterius, Petrus Toroyoni, Arnaldus Canyadelli scriptor.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 6 idus madii ad idus augusti 1341*, folis 42v-43.

Notes: Ratlla vertical ondulada i contínua en senyal de cancel·lació, com consta també per la inscripció afegida en començar el text: «fuit cancellata de parcium voluntate». Anotació marginal de «per utraque pars (I)II denarios». (1), (2) i (3) ratlletes de la ferma.

10

Costurera (VI)

1341, desembre 6. Barcelona.

Francesca, de catorze anys, filla de Ramon Fuster, «faber», ciutadà de Barcelona, contracta amb Margarida, esposa de Jaume Pedro, carnisser, ciutadà de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de costurera durant dos anys i que dita Francesca es sufragarà els esmerços per vestit i calçat, i per la resta pagarà 30 sous a la mestra.

(VIII idus decembris anno Domini M^o CCC^o XL primo).

Ego Francischa (1) filia Raimundi Fusterii fabri civis Barchinone gratis et cet. convenio et promito (vobis) domine Margarite custurarie uxori Jacobi Pedro carnificis civis Barchinone (civis Barchinone, repetit) quod a presenti die qua celebratur festum Sancti Nicholay ad duos annos continuos manebo vobiscum ad addicendum dictum officium vestrum custurarie et ad serviendum vobis in eo et in aliis negociis et factis vestris, promitens vobis

quod predictum tempus serviam vobis ut dictum est, et quod ero vobis paciens et fidelis in omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque incessanter juxta posse meum, et quod dampnum vestrum seu rerum vestrarum pro viribus evitabo. Item convenio et promitto vobis quod infra dictum tempus non desistam servire vobis, quod si facerem quod possitis me ubique capere et captam detinere. Item promitto vobis quod emendabo vobis post dictum terminum totum illud tempus per quod a vobis absens fuero racione fuge, infirmitatis vel aliter culpa mei; et si quod mali vobis fecero quod absit promitto vobis totum emendare. Item promitto vobis quod de XXV solidis que vobis ad solvendum restabant de XXX solidis quos vobis dare promisi pro salario vestro solvam vobis XX^{ti} solidos in primo venturo festo Pentecostes et residuos quinque solidos in primo venturo festo Sancte Marie mensis augusti sine omni videlicet dilacione, excusacione et excepcione, et absque omni dampno et missione vestri et vestrorum; et quod providebo michi infra dictum tempus in vestitu et calciatu sine missione vestra. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet.; et ut predicta majori gaudeant firmitate (quia) minor sum XX^{ti} V annis major tamen XIII annis non vi nec dolo se(-d s-)ponte juro per dominum Deum et cetera predicta attendere et cet. Insuper (ut de predictis per me vobis et) vestris diligencius cantum sit dono vobis fidejussorem Raymundum (?) qui mecum et sine me teneatur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis a me vobis supra promissis eaque vobis et vestris compleat et attendat, et complere faciat et attendi prout melius et plenius superius continetur; et fide sic promittit, et obligat bona sua et renunciat legi dicenti, quod prius conveniatur principalis quam fidejussore et omni alii juri et cet. Ad hec ego dicta Margarita (2) uxor dicti Jacobi Pedro convenio et promitto vobis dicte Francische docere vobis dictum officium custurarie prout melius potero bona fide; et quod providebo vobis infra dictum tempus in cibo et potu sicut vos deceat, et quod colam vos sanam et infirmam secundum usanciam Barchinone. Item convenio et recognosco vobis quod de dictis XXX solidis solvistis michi V solidos monete predicte, in quibus renuncio et cet. Et pro hiis complendis obligo bona mea et cetera, et hec omnia facio de assensu et voluntate dicti mariti (3) mei. Et volumus nos dicti contrahentes quod de presenti contractu fiat seu fieri possit utrique parti unum instrumentum per notarium infrascriptum.

Testes Arnaldus de Nargo sabaterius, Berengarius Satarç sabaterius et Bernardus de Insula scriptor.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 6 idus decembris ad 15 kalendas aprilis 1341*, folis 28-28v.

Notes: (1) ratlletes de la ferma i «juravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma.

Draper (I)

1800, març 5. Barcelona.

Bernat Dolcet, d'Arigues, contracta amb Pere Ruvira, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de draper i l'art de negociar, durant un any en el que ell es farà càrrec del menjar i el vestir, llevat del cas d'haver de sortir a fora de la ciutat, que revertirà sobre el mestre qui, a més del sou de 70 sous, el proveirà aleshores d'esclops.

(Die sabbati tercio nonas marcii anno Domini M° CC° XC° nono).

Ego Bernardus Dulceti (1) filius Andree Dulceti de loco vocato Arigues gratis et cet., cum assensu et voluntate dicti patris mei convenio et promitto vobis Petro de Ruvira draperio et civi Barchinone quod a presenti die que hec carta conficitur usque ad unum annum continue subsequenter manebo vobiscum ad adiscendum ipsum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo et in aliis negociis et factis tangentibus ipsum officium et artem negociatoriam, promittens vobis quod serviam vobis ut predicatur, et quod petam, exigam et recipiam pro vobis et nomine vestro debita que vobis debeantur intus civitatem Barchinone et extra, et quod ero vobis paciens, fidelis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis, et quod restituam et tradam vobis fideliter quicquid de bonis vestris quocumque modo ad manus meas pervenient, et quod dicam vobis veritatem, et dampnum vestrum (et) rerum vestrarum in quantum potero evitabo, et quod ero diligens et intentus circa bonum et utilitatem vestram et rerum vestrarum, et quod a vobis non recedam et cet. Et promitto vobis emendare et cetera, et si quod malum et cet. Item promitto vobis quod infra predictum tempus providebo michi in (calciatu et?) vestitu sine aliqua missione vestra, et obligo et cet., et juro sic attendere et complere et non contravenire. Intelligatur tamen quod quando ibo pro vobis extra civitatem Barchinone ad petendum, exigendum et recipiendum debita que vobis debeantur vos provideatis michi in cibo et potu et in socularibus. Fide predictum patrem (2) meum et cet. Ad hec ego Petrus de Ruvira (3) predictus laudans predicta promitto vobis dicto Bernardo Dulceti quod docebo te dictum officium meum et artem negociatoriam prout ipsum et ipsam et cetera, et quod dabo vobis pro solidata vestra LXX solidos barchinonenses de terno, et quod ipsos solvam vobis ad vestram voluntatem, et quod complebo vobis omnia alia supra dicta prout supra continentur. Et obligo bona mea.

Testes Bernardus de Vineolis, Petrus Dulceti.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 12 kalendas marcii ad 9 kalendas aprilis 1299*, folis 49-49v.

Notes: (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma.

Draper (II)

1300, març 24. Barcelona.

Pere Mateu, mercader, ciutadà de Barcelona, convé amb Pere de Ruvira, draper, que aquest ensenyarà al seu fill Ferreró l'art de negociar durant dos anys i que li pagarà pels serveis 20 sous.

Die jovis IX° kalendas aprilis anno Domini M^o CC^o CX^o nono.

Ego Petrus Mathei (1) mercator civis Barchinone trado et commando vobis Petro de Ruvira draperio Ferraronum filium meum ad serviendum vobis in dicto officio vestro et in aliis negociis tangentibus operatorium vestrum draperie a die crastina quam celebravitur festum Sancte Marie mensis marci usque ad duos annos continue venturos, promittens vobis me facturum et curaturum quod dictus filius meus serviet vobis per totum predictum tempus ut predicatur, et quod erit vobis paciens et cetera, et quod a vobis non recedet et cetera, et si facerem (sic, = faceret) promitto vobid quod reducam eum in posse vestrum et quod faciam ab eo emendari post dictum tempus totum illud tempus et cet. Item promitto vobis quod restituam et emendabo vobis si quod malum et cet. Et obligo bona mea. (A)d hec ego Petrus de Ruvira (2) predictus promitto vobis Petro Mathei et tibi dicto Ferrarone filio suo quod docebo te dictum Ferraronum artem negociatoriam prout ipsam melius adiscere poteris, et quod dabo vobis dicto Petro Mathei pro solidata dicti filii vestri (pro) predictis duobus annis triginta solidos. Et obligo bona mea.

Testes Bernardus de Vineolis, Guilelmus Orcini et Bernardus Maymoni. ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 12 kalendas marci ad 9 kalendas aprilis 1299*, foli 94v.

Notes: Ratlla vertical ondulada i contínua en senyal de cancel·lació, com consta també per la inscripció afegida al començar el text: «fuit dampnata de voluntate parcium», que es relaciona amb una altra escrita al marge: «Voluit dictus Ferraronus quod cancelleretur. Set dixit et noluit Petrus de Ruvira quod cancelleretur». Anotació marginal de «per II denarios». (1) i (2) ratlletes de la ferma.

Filadora de Cotó

1313, setembre 15. Barcelona.

Bonanada Jovela o Jovell, vídua de Jaume Jovell, de Sant Cugat del Vallès, contracta amb Bonanada, vídua de Berenguer Conamines, cotoner, ciutadà de Barcelona, que aquesta ensenyarà l'ofici de filar cotó a la seva filla

Maria durant quatre anys i que dita mestra correrà amb tota classe de despeses.

(Die sabbati XVII kalendas octobris anno Domini M° CCC° XIII°).

Ego Bonanata Jovela (1) uxor Jacobi Jovelli quondam de villa Sancti Cucuphatis Vallensis gratis et cetera, trado et commendo vobis domine Bonanate uxori Berengarii de Conamines quodam cotonerii civis Barchinone, Mariam filiam meam, que a proximo transacto festo Sancte Crucis presentis mensis septembris usque ad IIII annos primos venturos maneat vobiscum ad adiscendum officium vestrum faulegandi cotonum et ad serviendum vobis in eo et in aliis eciam negociis et factis vestris licitis et honestis bene et cetera, promitens vobis quod me facturam et curaturam cum effectu quod dicta filia mea per to(tum) dictum tempus serviet vobis ut predicatur et quod erit vobis paciens et cetera, et quod (in)fra dictum tempus a vobis non recedet et cet. Quod si fecerit promitto vobis quod (redu)cam ipsam in posse vestro ad consuetudinem Barchinone, et quod faciam ab ea vobis emendare post dictum tempus omnes dies et cet. Promito etiam vobis quod restituum et emendabo vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum et cet. Et obligo bona mea et cetera, et renuncio et cet. Ad hec ego dicta Bonanata (2) uxor dicti Berengarii de Conamines, laudans et approbans gratis et cetera, convenio et promitto vobis dicte Bonanate Jovela quod per totum dictum tempus providebo dicte filie vestre sicut sibi pertineat in cibo et potu et in aliis suis necessariis alimentis, et quod colam et cetera, et quod docebo eam et cet. Et obligo bona mea.

Testes Berengarius de Salis barberius et Jacobus de Quadris scriptor.

ACB, notaria, Guillem Borrell, *Manuale de mense septembris ad octobrem 1313*, folis 17-17v.

Notes: Triple barrat inclinat. Anotació marginal: «etiam per Bartholomeum Raspay notarium». (1) i (2) ratlletes de la ferma.

Fuster

1336, abril 22. Barcelona.

Berenguer Sella, de Sant Bartomeu de Llaés, bisbat de Vic (Ripollès), contracta amb Pere Puig, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de fuster durant tres anys, en el primer dels quals ell mateix es proveirà de vestit i les altres coses correran a càrrec del mestre, i en la resta del temps aquest assumirà tots els esmerços

(Die lune X° kalendas madii anno Domini millesimo CCC° XXX° VI°).

Ego Berengarius de Sella (1) filius Raymundi Berengarii de Sella quondam de parrochia Sancti Bartholomei de Leers, vicensis diocesis, gratis et cetera, convenio et promitto vobis Petro de Podio fustario civi Barchinone quod a proxima die proximi mensis madii usque ad tres annos ex tunc continue subsequentes manebo vobiscum a adiscendum dictum officium vestrum et serviendum vobis in eo et in aliis (neces)sariis vestris, promitens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur et (quod ero) vobis paciens, fidelis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et hones(tis die) noctuque secundum posse neum, et quod ero sollicitus, diligens et intentus (de) bono et utilitate vestra, et quod dampnum vestrum et rerumstrarum pro vir(ibus) evitabo. Item promitto vobis quod infra dictum tempus dictorum trium annorum (a vobis) et vestro servicio non recedam nec desistam servire vobis; et si fecero (trado) vobis potestatem quod possitis me ubique capere et in posse vestrum reducere. (Item) ego promitto vobis quod post dictum tempus emendabo vobis totum illud (tempus) per quod a vobis absens fuero racione infirmitatis, fuge et aliter propter meam culpam; et quod emendabo et restituam vobis et vestris ad vestram voluntatem si quod malum quod absit vobis fecero ad cognitionem scilicet proborum hominum. Item / promitto vobis quod a presenti die qua presens conficitur instrumentum usque ad primum venturum festum Pasche Domini providebo michi in vestitu meo sine missione vestra; vos vero ab ipso festo Pasche Domini inantea provideatis michi in ipso vestitu meo et in aliis infrascriptis prout inferius dicitur. Et pro predictis complendis et attendendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet. Et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo set sponte juro per dominum Deum et cetera predicta attendere et complere et tenere et observare, et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure causa vel etiam racione. Insuper ut de predictis per me vobis supra promissis vobis et vestris diligencius cautum sit dono vobis fidejussorem Guilelmum de Casellis corrigiarium civem Barchinone qui mecum et sine me teneatur vobis et vestris de predictis per me vobis supra promissis et ea vobis et vestris compleat et attendat et compleri faciat et attendi. Ad hec ego Guilelmus de Casellis (2) fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem gratis et cetera, convenio et promitto vobis dicto Petro de Podio quod cum dicto Berengario Sella et etiam sine ipso tenebor vobis et vestris de predictis per eum vobis supra promissis; et quod ea vobis et vestris complebo et attendam et compleri faciam et attendi prout melius et plenius superius continentur. Et pro predictis complendis et attendendis obligo vobis et vestris omnia bona mea, et renuncio etiam legi dicenti et cet. Ego vero Petrus de Podio (3) predictus laudans et approbans predicta gratis et cetera, convenio et promitto vobis tibi Berengario de Sella predictus quod per totum dictum tempus trium annorum providebo tibi in cibo et potu et calciatu sicut te decet, et quod a dicto proximo

venturo festo Pasche usque ad finem trium annorum providebo tibi in vestitu sicut te / decet. Item promito tibi quod colam te infra dictum tempus predictorum trium annorum sanum et infirmum ad usum et observanciam barchinonensem, et quod docebo tibi dictum officium meum fideliter et diligenter prout melius possim. Et pro hiis complendis et attendendis obligo tibi et tuis omnia bona mea et cet.

Testes Bonanatus de Parietibus, Castilionus de Cumba et Guilelmus de Insula scriptor Barchinone.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 6 kalendas aprilis ad 5 kalendas julii 1336*, folis 83-84.

Notes: Anotació marginal de «per Petrus de Podio VI denarios». (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma. S'ha perdut una franja petita del full de dalt a baix, a la banda del tall.

15

Llambard

1300, març 20. Barcelona.

Guillem de Sant Joan, de Grions (la Selva), contracta amb Berenguer Lirana, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de llambard durant quatre anys, en el primer dels quals es proveirà de vestit i li pagarà 40 sous pels aliments, a més de reservar-se per un any el dret d'absentar-se a l'època de la sega, i el mestre per la seva banda s'oblige a alimentar-lo sempre i, tret del primer any, li servirà el vestit i el calçat, i en acabar el contracte l'obsequiarà amb les eines pròpies de dit ofici.

(Tercidecimo kalendas aprilis anno Domini M° CC° XC° nono.)

Ego Petrus de Sancto Johanne (1) filius Guilelmi de Sancto Johanne de parrochia Sancti Michaelis de Grions gerundensis diocesis, de assensu et voluntate dicti patris mei convenio et promitto vobis Berengario de Lirana lambardo civi Barchinone quod a kalendis proxime preteritis presentis mensis marcii usque ad quatuor / annos continue venturos manebo vobiscum adiscendo predictum officium vestrum et serviendo vobis in ipso et in aliis negociis et factis vestris bene et fideliter, promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod ero vobis paciens et cetera, et quod a vobis non recedam et cet. ; et si facerem possitis me ubique capere et cet. Et ego promitto vobis emendare omnes dies et cetera, et si quod malum et cet. Item promitto vobis quod induam me in primo anno sine aliqua missione vestra et quod dabo et solvam vobis pro salario vestro

in primo venturo festo Sancte Marie mensis augusti XX solidos monete barchinonensis de terno qui vobis remanent ad solvendum de XL solidis eiusdem monete quos vobis promissi dare pro salario vestro predicto. Et obligo me et bona mea, et juro. Intelligatur tamen quod in uno dictorum IIII^{or} annorum possim facere messes ad opus mei si voluero, et ego promitto vobis emendare in fine ipsius temporis dies per quos a vobis racione ipsarum messium abens fuero. Insuper dono vobis fide predictorum Guilelmum de Sancto Johanne (2) patrem meum et Bernardum Ferrarii (3) de parrochia de Civitate Treta utrumque eorum in solidum qui mecum et cet., et fide sic promittunt et obligant bona sua uterque in solidum, et renunciant et cet. Ad hec ego Berengarius de Lirana (4) predictus et cetera, laudans predicta promitto tibi dicto Petro de Sancto Johanne quod per totum dictum tempus IIII^{or} annorum providebo tibi in cibo et potu, et per ultimos tres annos in vestitu et calciatu prout te deceat, et quod colam te et cet., et docebo te et cet., et quod in fine dicti temporis dabo tibi ferramenta ad opus dicti officii secundum quod per magistros ipsius officii discipulis eorum dari consuetum est. Et pro hiis complendis obligo tibi et tuis omnia bona mea; preterea confiteor et recognosco tibi quod habui et repeci XX solidos de predictis XL solidos quos michi promiseras dare pro salario, in quibus renuncio et cet.

Testes Poncius de Riaria, Bernardus Jaumar et Berengarius Mathei.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 12 kalendas marcii ad 9 kalendas aprilis 1299*, folis 85v-86.

Notes: Triple barrat inclinat. Anotació marginal de «per» i «tradita (?) sed non clausa». (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2), (3) i (4) ratlletes de la ferma.

16

Mercera

1340, octubre 20. Barcelona.

Alamanda Mas, de Sant Romà de Sau, bisbat de Vic (Osona), de dotze anys i mig, contracta amb Jaume Ruvira, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de mercer duran cinc anys, en els que tots els esmerços aniran a compte de l'educador.

(Die lune XIII kalendas novembris anno Domini M^o CCC^o XL°.)

Ego Alamanda (1) filia Ferrarii de Manso de parrochia Sancti Romani de Sau, diocesis vicensis, gratis et cet., convenio et promitto vobis Jacobo Ruvira marcerio civi Barchinone quod a festo Sancti Luche proximi venturo usque ad quinque annos primos et continue venturos manebo vobiscum causa adiscendi officium vestrum mercerie, promittens vobis quod per totum

dictum tempus serviam vobis in dicto officio vestro et in omnibus aliis negociis et mandatis vestris licitis et honestis, et quod ero vobis fidelis et legalis, paciens et curiosa circa utilitatem vestram et rerum vestrarum. Item promitto vobis quod per totum dictum tempus non deserviam servire vobis; quod si fecero possitis me capere seu capi facere (et) in posse vestro reducere. Promitto etiam vobis emendare vobis post dictum tempus omnes dies per quos a vobis absens fuero causa infirmitatis, diffugii vel aliter propter mei culpam; et emendam vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum quod absit infra dictum tempus vobis vel rebus vestris aliquatenus intulisset. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris me omnia bona mea et cet.; et ut predicta majori gaudeant / firmitate quia minor sum XXV annis major tamen XII annis et medio non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cet. predicta attendere et complere, et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Et nichilominus quia de predictis omnibus vobis diligencius cautum sit dono vobis fidejussorem Petrum Ruvira lancerium civem Barchinone fratrem meum qui mecum et sine me teneatur vobis de predictis omnibus a me vobis supra promissis et ea omnia vobis compleat et attendat, et compleri faciat et attendi. Ego igitur Petrus Ruvira (2) fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem convenio et promitto vobis dicto Jacobo Ruvira quod cum dicta Alamanda sorore mea et etiam sine ipsa tenebor vobis de predictis omnibus ab eadem vobis supra promissis, et quod ea omnia supradicta complebo et attendam et compleri faciam et attendi prout melius et plenius superius continetur. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona mea et cet., renunciens quantum ad hec gratis et cet., cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri et cet. Ad hec ego Jacobus Ruvira (3) predictus laudans, approbans et confirmans omnia supradicta et singula et eisdem omnibus et singulis expresse consenciens prout melius et plenius superius continetur gratis et cet., convenio et promitto vobis dicte Alamande quod per totum dictum tempus docebo vos dictum officium meum mercerie prout ipsum melius valeam et vos ipsum adiscere poteritis bono modo, et quod providebo vobis per totum dictum tempus in cibo et potu et vestitu et calciatu bene et decenter prout vobis deceat, et quod colam vos sanam et infirmam ad bonam consuetudinem berchinonensem. Et pro hiis complendis et attendendis obligo vobis bona mea mobilia et immobilia habita et habenda.

Testes Ferrarius Cortesii, Arnaldus Cortesii fratres, et Petrus Ruvira mercerius et Arnaldus Canyadelli scriptor.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 3 nonas augusti ad 18 kalendas januarii 1340*, folis 96-96v.

Notes: Anotació marginal «per quelibet pars IIII denarios». (1) ratlletes de la ferma i «juravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma.

Mestre de Cases

1340, octubre 8. Barcelona.

Bernat Caransà, de Perpinyà, contracta amb Bonanat de Soler, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de mestre de cases durant tres anys, en els que, llevat del vestit i calçat del primer any, les despeses aniran a compte del mestre, el qual es compromet a lliurar-li al final de dit període de temps les eines aptes per exercir tal ofici.

(Die qua computabatur VIII° idus octobris anno Domini M^o CCC^o XL°).

Ego Bernardus Caransa (1) filius Raymundi Caransa de Perpiniano, convenio et promito vobis Bonanato de Solerio magistro domorum civi Barchinone, quod a proximo venturo festo Omnium Sanctorum usque ad tres annos primos et continue venturos manebo vobiscum pro serviendo vobis et operando in dicto vestro officio et etiam serviendo vobis in aliis negociis et factis vestris, promitens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur bene et legaliter in dicto officio vestro et in aliis negociis et quod per dictum tempus non desinam servire vobis; quod si facerem dono vobis plenam potestatem quod possitis me ubique capere et capi facere et in posse vestro reducere. Et ego promito vobis emendare vobis in fine dictorum trium annorum tempus per quem a vobis absens fuero et vobis servire restavero racione fuge vel infirmitatis vel aliter propter meam culpam. Promito etiam vobis quod emendabo vobis ad cognitionem proborum hominum si quod malum quod absit vobis fecero infra tempus predictum; et quod in primo anno dictorum trium annorum providebo (michi) in vestibus et calciamentis bene et idonee absque omni missione vestra. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea; / et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cetera predicta attendere et complere, et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Et nichilominus pro complendis et attendendis predictis facio vobis homagium ore et manibus secundum usaticos barchinonenses et consuetudines Cathalonie, in presencia scriptoris et testium subscriptorum. Ad hec ego dictus Bonanatus de Solerio (2) convenio et promito vobis dicto Bernardo Caransa quod per dictum tempus docebo vos dictum officium, et quod per dictum tempus providebo vobis in cibo et potu bene et ydonee sicut vos decet, et quod colam vos sanum et infirmum prout moris est Barchinone, et quod in ultimis duobus annis dictorum trium annorum providebo vobis in vestitu et calciatu bene et idonee sicut vos deceat, et quod in fine dictorum trium annorum dabo

vobis ferramenta abta ad dictum officium meum prout in civitate Barchinone consuetum est ferramenta dari per similes magistros suis discipulis. Et volumus nos dicti contrahentes quod de presenti contractu fiat seu fieri possint duo publica instrumenta unum scilicet utrique nostrum per notarium infrascriptum.

Testes Bernardus Gassulli, Arnaldus de Medalia et Bernardus de Insula scriptor iuratus sub Bernardo de Villa Rubia notario infrascripto ret (?).
ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 3 nonas augusti ad 18 kalendas januarii 1340*, folis 73-73v.

Notes: Anotació marginal «per Bonanatus de Solerio VII denarios». (1) ratlletes de la ferma i «iuravit et fecit homagium». (2) ratlletes de la ferma.

18

Notari (I)

1294, maig 1. Barcelona.

Berenguer Lirana, de Barcelona, de quinze anys d'edat, contracta amb Jaume de Malví, de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de notari durant dos anys, en els que aquell farà seus la totalitat dels percassos que rebí en l'escrivania, la meitat però dels rebuts en concepte de la recerca de documents en els capbreus, i guardarà secret.

Kalendas mayi anno Domini M^o CC^o XC^o quarto.

Ego Berengarius de Lirana (1) filius Berengarii de Lirana (2) civis Barchinone concedens me pervenisse ad etatem XV annorum de consilio, assensu et voluntate dicti patris mei, convenio et promito vobis Jacobo de Malvino notario Barchinone, quod a presenti die qua hec carta conficitur usque ad duos annos continue venturos manebo vobiscum in scribania vestra, et quod serviam vobis in scribendo et faciendo alia que spectent ad officium vestrum predictum, et quod ero vobis fidelis et legalis, et quod tenebo secretum. Et obligo bona mea et juro. Ad hec ego Jacobus de Malvino (3) predictus laudans et approbans omnia predicta promito tibi dicto Berengarono de Lirana quod docebo te dictum officium meum bene et fideliter prout melius ipsum adiscere poteritis sub obligatione bonorum meorum. Preterea dono et concedo tibi totum percacium quod facies in dicta scribania mea et etiam extra, exceptis percaciis instrumentorum perquirendorum in capibreviis de quibus habeas tu medietatem, et ego alteram medietatem.

Testes Guilhelmus de Lirana, Arnaldus de Villa et Jacobus de Lirana.
ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 1292 ad 1297*, foli 45v.

Notes: (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma.

Notari (II)

1346, febrer 1. Barcelona.

Arnau Ferrer, de Santa Maria del Pla, del Camp de Tarragona, de setze anys d'edat, contracta amb Jaume Vidal, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de notari durant dos anys en els que el mestre el proveirà d'aliments i beguda, si bé rebrà d'aquell 50 sous el primer any.

(Die mercurii kalendas februarii anno Domini M° CCC° XL° quinto).

Ego Arnaldus Ferrarii (1) filius Petri Ferrarii de villa Sancte Marie de Plano Campi Terrachone, convenio et promitto vobis Jacobo Vitalis notario civi Barchinone quod a die qua presens conficitur instrumentum ad duos annos primos et continue venturos manebo vobiscum ad adiscendum officium vestrum et aliter ad serviendum vobis in omnibus negociis et factis vestris, promittens vobis quod infra dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod ero vobis paciens, fidelis et lagalis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse meum, et intentus etiam de bono et utilitate vestra, et quod tenebo secretum negocia scribanie vestre, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabo. Item promitto vobis quod infra dictum tempus a vobis et vestro servicio non recedam, et si fecero dono vobis potestatem quod possitis me ubique capere et in vestrum posse reducere; et quod in fine dicti temporis emendabo vobis totum illud tempus per quod a vobis absens fuero racione infirmitatis vel aliter culpa mea. Promitto etiam vobis quod emendabo et restituum vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum quod absit vobis fecero. Item promitto vobis quod dabo vobis in primo venturo Quarniprivo quadragésime quinquaginta solidos in auxilium victus mei pro primo anno. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cetera. Et ut predicta majori gaudeant firmitate quia minor sum viginti quinque annis major tamen / XVI annis non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et eius sancta quatuor evangelia manibus meis corporaliter tacta predicta tenere et observare, et in aliquo non contra facere vel venire racione vel occasione minoris etatis, nec aliter jure, causa vel eciam racione. Et nichilominus pro predictis complendis et observandis facio vobis homagium ore et manibus de presenti secundum usaticos barchinonenses. Insuper ut de predictis vobis et vestris diligencius cautum sit dono vobis fidejussorem Petrum Ferrarii predictum patrem meum qui mecum et sine me teneatur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis per me vobis supra promissis,

eaque vobis et vestris compleat et attendat, et compleri faciat et attendi. Ad hec ego Petrus Ferrarii (2) fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem convenio et promito vobis dicto Jacobo Vitalis quod cum dicto Arnaldo Ferrarii filio meo et eciam sine eo tenebor vobis et vestris de predictis omnibus et singulis per dictum filium meum vobis supra promissis, eaque vobis et vestris complebo et attendam, et compleri faciam er attendi prout melius et plenius superius continetur. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et cetera, renunciens quantum ad hec gratis et cet. cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri et cet. Et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cet., predicta tenere et observare et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa val eciam racione. Ad hec ego Jacobus Vitalis (3) predictus laudans, approbans et confirmans omnia et singula supradicta et eisdem omnibus et singulis expresse consenciens prout melius et plenius superius continetur convenio et promitto tibi dicto Arnaldo Ferrarii quod ego infra dictum tempus dictorum duorum annorum docebo te dictum officium meum prout melius potero, et quod providebo tibi in cibo et potu prout te deceat, et quod colam te sanum et infirmum secundum usanciam barchinonensem. Et pro hiis complendis obligo tibi et tuis omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Et volumus nos dicti contrahentes quod de presenti contractu fiant seu fieri possint duo publica instrumenta videlicet utrique parti unum publicum instrumentum per notarium infrascriptum.

Testes Guilelmus Isserni mercator civis Barchinone et Jacobus de Conesia scriptor domini regis.

ACB, notaria, Jordi Vilarrúbia, *Manuale de 13 kalendas decembris 1345 ad 11 kalendas septembris 1346*, folis 37-37v.

Notes: Anotació marginal «dictus Arnaldus VI denarios». (1) ratlletes de la ferma i «iuravit et fecit homagium». (2) ratlletes de la ferma i «iuravit». (3) ratlletes de la ferma.

«Paternoster» (I)

1340, octubre 11. Barcelona.

Caterina, esposa de Miquel Barquer, ciutadà de Barcelona, contracta amb Guillem de Bruselles, ciutadà de Barcelona, que aquest ensenyarà l'ofici de «paternoster» al seu fill durant cinc anys i que el proveirà de tot.

(Die mercurii V^o idus octobris anno Domini millessimo trescentesimo quadragesimo).

Ego Cathalina (1) uxor Michaelis Barquerii civis Barchinone gratis et cet., convenio et promitto vobis Guilelmo de Broceles magistro de patranostros civi Barchinone, me facturam et curaturam ac daturam operam cum effectu omni excepcione remota et dicti mariti mei, quod [filium meum N.] manebit vobiscum hinc ad quinque annos primos et continue venturos causa adiscendi dictum officium vestrum et serviendi vobis in eo et in aliis mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum passe suum, et quod erit vobis fidelis et legalis, paciens, obediens et humilis, et quod non recedet a vobis, quod si fecerit ego promitto vobis ipsum tornare in posse vestro; et quod emendabit vobis si quod malum seu dampnum vobis aut bonis vestri intulerit infra dictum tempus et omnes eciam dies quibus a vobis absens fuerit racione fuge / vel infimitatis val alio quoquomodo. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris me et omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo set sponte juro per [dominum Deum] predicta attendere et complere et in aliquo non contravenire aliquo jure. Insuper ut de predictis omnibus et singulis vobis et vestris diligentius cautum sit dono vobis fidejussorem dominam Ciliam uxorem Guilelmi Calvell quondam civis Barchinone qui mecum et sine me vobis et vestris de predictis omnibus et singulis firmiter teneatur et cet. Ego itaque Cilia uxor Guilelmi Calvell fidejussor predicta suscipiens in me sponte hanc fidejussionem gratis et cet., convenio et promitto vobis dicto Guilelmo de Brucellis quod cum dicta domina Cathalina et sine ipsa tenebor vobis et vestris de predictis ab eadem domina Cathalina vobis supra promissis. Et pro hiis complendis obligo vobis et cet., renuncians quantum ad hec gratis et cet. cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri et cet. Ad hec ego dictus Guilelmus de Broceles laudans et approbans omnia et singula supradicta et eisdem expresse concedens prout melius et plenius superius continetur gratis et cet., convenio et promitto vobis dicte domine Catheline quod ego ut melius potero docebo infra dictum tempus dicto filio vestro dictum meum, et quod providebo ei per totum dictum tempus in cibo et potu, vestitu et calciatu, (et) quod colam ipsum sanum et infirmum secundum bonam consuetudinem barchinonensem. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona mea et cet. Hec igitur que dicta sunt facimus, paciscimur et promittimus scilicet nos dicte Cathalina et Cilia vobis dicto Guilelmo de Broceles, et ego dictus Guilelmus de Broceles vobis dicte domine Catheline et vobis eciam notario infrascripto tanquam publice persone, quod utraque parte et pro aliis eciam personis quarum interest et intererit recipienti et paciscenti ac eciam legitime stipulanti.

Testes Jacobus Galcerandi cursor domini episcopi Barchinone et Galcerandus de Riaria scriptor.

ACB, notaria, Pere Borrell, *Manuale de 4 idus augusti ad 8 kalendas decembris 1340*, folis 97v-98.

Notes: Els mots posats entre parèntesi no figuren en la minuta per oblit innegable de l'escrivà i que convenen a la recta intelligència del text, llevat de la datació que substitueix la que anotà l'amanuense i que barrà tot seguit. Triple barrat inclinat. (1) ratlletes de la ferma i «iuravit».

21

«Paternoster» (II)

1340, octubre 11. Barcelona.

Nicolau Gomar, de Martorell, de catorze anys d'edat, contracta amb Guillem de Bruselles, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de paternosters durant cinc anys i que aniran al seu compte tots els esmerços.
Die mercurii quinto idus octobris anno predicto [1340].

(Ego) Nicholaus Gomar (1) filius Bernardi Gomar quondam et domine Romie uxoris eiusdem de villa Martorelli gratis et cet., convenio et promito vobis Guilelmo de Bruceles magistro de paternostros civi Barchinone quod hinc ad V^e annos primos et continue venturos manebo vobiscum causa adicendi officium vestrum predictum et aliter causa faciendi omnia mandata vestra licita et honesta die noctuque juxta posse meum, promitens vobis quod per totum dictum tempus manebo vobiscum, et quod ero vobis fidelis et legalis, pasciens, humilis et obediens, et quod per totum dictum tempus non recedam a vobis sine vestra licencia; quod si fecero dono vobis plenum posse quod possitis me ubique capere et captum in posse vestro tornare, et quod emendabo vobis omnes dies quibus a vobis absens fuero tam racione fuge quam infirmitatis vel aliter culpa mei; et quod restituam et solvam vobis et vestris ad vestram voluntatem si quod malum aut dampnum vobis aut bonis vestris intulero infra / dictum tempus; et omnes missiones, dampna et interesse quas et que feceritis et sustinueritis quoquo modo si predicta non fecero et complevero ut sunt dicta; et tradatur vobis et vestri super ipsis missionibus, dampnis et interesse plano et simplici verbo nullo alio probacionum genere requisito. Et pro hiis complendis obligo vobis me et omnia bona et cet. Et quia minor sum viginti quinque annis major tamen quatuordecim non vi nec dolo set sponte juro per dominum Deum et eis sancta IIII^{or} evangelia manibus meis corporaliter tacta predicta attendere et complere et in aliquo non contravenire racione minoris etatis nec aliquo jure et cet. Insuper ut de predictis omnibus vobis diligencius cautum sit dono vobis fidejussores (sic) dictam dominam Romiam uxorem dicti Ber-

nardi de Guamar quondam matrem meam qui mecum et sine me de predictis omnibus et singulis vobis teneatur. Ego itaque Romia fidejussor predicta suscipiens in me sponte hanc fidejussionem gratis et cet. convenio et promito vobis Guillemo de Brocelas predicto q(uan)tum dicto Nicholao Gomar et sine ipso tenebor vobis de predictis omnibus ab eo vobis supra p(ro)missis. Et pro hiis complendis obligo vobis omnia bona et cet., renuncians quantum ad (hec) gratis et cet. cuilibet legi sive juri dicenti quod partis conveniatur principalis quam fidejussor et omni alii juri et cet. Ad hec ego dictus Guilelmus de Proceles laudans, approbans omnia et singula suprad(icta) et eisdem expresse consensiciens prout melius et plenius superius continetur gratis et cet. convenio et promito vobis Ni(ch)olao Guomar predicto quod docebo vobis officium meum predictum prout melius ipsum adiscere poteritis et (quod per) totum dictum tempus providebo vobis in cibo et potu, vestitu et calciatu prout vos decet, et quod colam vos et cet. Et pro hiis complendis et cet. Hec igitur et cet.

Testes Petrus de Solano et Raymundus Calvoni scriptores.

ACB, notaria, Pere Borrell, *Manuale de mense septembris ad 17 kalendas decembris 1340, folis 47v-48.*

Notes: Triple barrat inclinat. (1) ratlletes de la ferma. (Full lleugerament afectat per les curses dels anobidis).

Pellisser

1304, gener 9. Barcelona.

Saura, vídua de Bernat Esquerit, resident al carrer de Santa Anna de Barcelona, encomana a Francesc Puig, ciutadà de Barcelona, el seu fill Felip a fi que li ensenyi l'ofici de pellisser durant dos anys i li doni la paga total de 25 sous barcelonesos, mentre que ella assumeix les despeses ordinàries del noi.

(Die jovis V° idus januarii anno Domini M° CCC° tercio).

Ego Saura (1) uxor Bernardi Esquerit quondam conmorans Barchinone in vico qui dicitur de Santa Anna, trado et commendo vobis Francisco de Podio pellipario civi Barchinone Philipum filium michi et dicto marito meo quondam commune, quod a proximo preterito festo Sancti Juliani usque ad duos annos primos et continue venturos maneat vobiscum adiscendo predictum officium meum et serviendo vobis in eo et in aliis negociis vestris bene et fideliter, promittens vobis me facturam et curaturam quod dictus filius meus serviet vobis ut predicatur, et quod erit vobis paciens et cet.,

et quod a vobis non recedet et cet.; et si faceret promito vobis quod reducam ipsum filium meum in posse vestrum, et quod in fine dicti temporis faciam vobis ab eo emendari omnes dies et cet.; et si quod malum et cet.; et quod per totum dictum tempus providebo dicto filio meo in omnibus suis necessariis sine aliqua missione vestra; et obligo bona mea, et renuncio beneficio Velleyani et cet., et juro. Ad hec ego Franciscus de Podio (2) predictus laudans predicta promito tibi dicto Philipo et vobis dicte Saure matri eius quod docebo te dictum Philipum dictum officium meum prout ipsum melius adiscere poteris, et quod dabo tibi pro solidata tuo dictorum duorum annorum XXV solidos barchinonenses, et quod ipsos solvam vobis dicte Saure infra ipsum tempus II annorum prout ipsos volueritis et pecceritis ad vestram voluntatem. Et pro hiis complendis obligo tibi dicto Philipo et vobis dicte Saure omnia bona mea et cet., et juro sic tenere et observare et cet.

Testes Poncius Viculi presbiter et Bernardus de Podio pelliparius.
ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 1301 ad 1307*, foli 131.

Notes: (1) i (2) ratlletes de la ferma i «iuravit».

23

Sabater

1300, febrer 26. Barcelona.

Bonanat Gironella, de la Roca del Vallès, contracta amb Pere Carpinell que aquest li ensenyarà l'ofici de sabater durant quatre anys, en els que el mestre el proveirà de tot, llevat del vestit del primer any, a càrrec de nou quarteres de farina d'ordi, i que els tres primers anys li permetrà absentar-se quinze dies al temps de la sega.

Die veneris quinto kalendas marcii anno Domini M° CC° XC° nono.

Ego Bonanatus de Gerundella (1) filius Felicis de Gerundella de parochia Sancti Saturnini de Rocha cum asensu et voluntate dicti patris mei, convenio et promitto vobis Petro Carpinelli sabaterio quod a kalendas mensis marcii proxime venturis usque ad quatuor annos continue subsequentes manebo vobiscum ad adiscendum predictum officium vestrum et ad servendum vobis in eo et in aliis negociis vestris, promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod ero vobis paciens et cet., et quod a vobis non recedam et cet., et si facerem possitis me ubique capere et cet. Et ego promito vobis emendare et cet., et si quod malum et cet. Item promitto vobis quod dabo vobis pro salario sive solidata vestra novem quarterias farine ordeï bone, pulcre et bene molte et receptibilis ad mensuram barchinonensem, de quibus novem quateriis farine ordeï solvam vobis nunc

in continenti tres quarterias, et in primis venturis messibus alias IIIes quarterias, et residuas tres quarterias in primo venturo festo Natalis Domini, et quod unamquamque dictarum solucionum faciendam promito vobis facere in Barchinone apud hospicium vestrum (in) unoquoque suo termino sine missione / vestra et sine omni dilacione et cet. Item promito vobis quod in primo anno providebo michi in vestitu sine aliqua missione vestra. Et obligo bona mea, et juro sic attendere et cet. Fidejussorem dictum Felicem de Gerundella (2) patrem meum qui teneatur vobis de predictis, et fide sic promittit, et obligat bona sua et renunciat et cet. Ad hec ego Petrus Carpinelli (3) predictus laudans predicta promito vobis dicto Bonanato de Gerundella quod per totum dictum tempus providebo vobis in cibo et potu sicut vos deceat, et quod colam et cet., et quod per ultimos IIIes annos dictorum IIII^{or} annorum providebo vobis in vestitu sicut vos deceat, et quod docebo vos dictum officium meum prout ipsum melius te adiscere poteris. Et obligo bona mea. Preterea dono et concedo vobis plenam potestatem quod in unoquoque trium annorum primitus venturorum de dictis III^{or} annis possitis esse absens a me per XV dies tempore messium infra quos faciatis messes ad opus vestri, salvo tamen quod in fine dictorum IIII^{or} annorum emendetis et teneamini michi emendare dies per quos a me absens fuissetis racione messium predictarum.

Testes Romei de Canellis et Johannis Barrera.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 12 kalendas marcii ad 9 kalendas aprilis 1299*, folis 21-21v.

Notes: (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma

24

Sedera (I)

1321, setembre 4. Barcelona.

Pere de Folquers, notari de Barcelona, encomana a Ròmia, vídua de Jaume Martí, la seva filla Sibilla per a que li ensenyi l'ofici de sedera durant tres anys, corrent a càrrec del pare els esmerços de la filla.

(Die veneris pridie nonas septembris anno Domini M^o CCC^o XXI°).

Ego Petrus de Folqueriis (1) notarius Barchinone gratis et cet., a proximo venturo festo Sancti Michaelis presentis mensis septembris usque ad III annos proxime venturos trado et commendo vobis domine Rumie sederie uxori Jacobi Martini quondam, Sibiliam filiam meam que per totum dictum tempus meneat vobiscum ad adiscendum predictum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo et in aliis etiam negociis et mandatis vestris

licitis et honestis bene et legaliter et cet., promitens vobis me effecturum quod dicta filia mea per totum dictum tempus serviet vobis ut predicatur, et quod erit vobis fidelis et legalis et paciens, humilis et obediens omnibus mandatis vestris / (licitis et) honestis, et quod infra dictum tempus a vobis non recedet absque vestra licencia et voluntate; quod si fecerit promitto vobis quod reducam ipsam in posse vestro ad consuetudinem barchinonensem, et quod faciam ab ea vobis emendari post dictum tempus omnes dies quibus causa infirmitatis, fugue vel aliis modis a vobis absens fuerat propter sui culpam. Promitto etiam vobis quod restituam et emendabo vobis si quod malum dicta filia mea vobis fecerit infra dictum tempus. Item promitto vobis quod providebo dicte filie mee in omnibus suis necessariis suis alimentis sine aliqua missione vestra. Et obligo bona mea et cet. Ad hec ego dicta Rumia (2) uxor dicti Jacobi Martini quondam laudans predicta gratis et cet., convenio et promitto vobis dicto Petro de Folqueriis quod per totum dictum tempus docebo dictam filiam vestram dictum officium meum prout melius potero. Et obligo bona mea et cet.

Testes Jacobus Michaelis, Petrus Serra, Bernardus Clerici de Monte Regali et Marcus fusterii.

ACB, notaria, Guillem Borrell, *Manual de 1321, 1327 i 1328*, folis 34-34v.

Notes: (1) i (2) ratlletes de la ferma.

Sedera (II)

1335, juny 3. Barcelona.

Valentina Calsada, de Vilafranca del Penedès, contracta amb Benvinguda, esposa de Guillem de Palau, fuster, de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de sedera durant quatre anys, en els que dita Valentina es proveirà de vestit i complementarà l'esmerç per la resta amb 150 sous barcelonesos.

Sit omnibus manifestum quod ego Valentina filia Ferrarii Calsada de Villa Francha de Penitensi quondam et domine Elicsendis uxoris eiusdem viventis, convenio et promito vobis domine Benvengude uxori Guillelmi de Palacio fusterii sederie Barchinone, quod a presenti die qua hoc presens conficitur instrumentum ad quatuor annos continue sequentes et completos morabor vobiscum ad adiscendum a vobis officium vestrum predictum et ad serviendum vobis in eodem et in aliis mandatis vestris licitis et honestis, promittens vobis quod per dictum tempus morabor vobiscum ut predicatur, et quod ero vobis paciens, hoberdiens, fidelis et legalis in omnibus mandatis

vestris licitis et honestis die noctuque secundum meum posse, et quod a vobis non recedam nec a predicto servicio vestro desistam infra dictum tempus sine vestra voluntate; quod si facerem dono et concedo vobis plenam et liberam potestatem quod possitis me ubique capere seu capi facere et me compellere seu compelli facere ad complendum vobis predicta. Et ego promitto vobis quod emendabo vobis post tempus predictum immediate omnes dies quibus a vobis absens fuero racione fuge vel infirmitatis aut aliter culpa mea. Promitto etiam vobis quod emendabo vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum vobis seu bonis vestris infra dictum tempus intulero. Promitto etiam vobis quod per dictum tempus providebo michi in vestitu, et quod in auxilium provisionis per vos michi per dictum tempus prestande dabo vobis centum quinquaginta solidos barchinonenses quos vobis solvam in hunc modum, scilicet in proximo venturo festo Nathalis Domini viginti quinque solidos et a proximo venturo festo Sancti Johannis mensis junii ad unum annum alios viginti quinque solidos et deinde annuatim in eisdem terminis sive festis alios viginti quinque solidos donec dicti centum quinquaginta solidos fuerint vobis vel vestris bene et integre exsoluti. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda, et juro per Deum et eius sancta quatuor evangelia manibus meis corporaliter tacta predicta omnia et singula attendere, complere, tenere et observare et in aliquo non contravenire aliquo jure, causa vel etiam racione. Insuper ut de predictis vobis et vestris diligencius cautum sit dono vobis fidejussorem Nicholaum Calsada beneficiatum in Sede barchinonense qui mecum et sine me compleat et attendat vobis et vestris, et compleri et attendi faciat omnia et singula supradicta a me vobis supra promissa. Ego itaque Nicholaus Calsada fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem convenio et promitto vobis dicte domine Benvengude quod cum dicta Valentina et sine ea complebo et attendam vobis et vestris et compleri et attendi faciam omnia et singula predicta a dicta Valentina vobis supra promissa. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda, renuncians quantum ad hec legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri, racioni et consuetudini contra hec repugnantibus. Ad hec ego dicta Benvenguda laudans, approbans, ratificans et confirmans predicta omnia et singula et eisdem omnibus et singulis expresse consencies convenio et promitto vobis dicte Valentine quod per dictum tempus providebo vobis in cibo et potu et calciatu, et quod colam vos sanam et infirmam juxta consuetudinem barchinonensem, et quod docebo vos dictum officium meum prout vos ipsum melius adiscere poteritis. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Actum est hoc tercio nonas junii anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto. S+ num Valentine jurantis.

S+num Nicholai Calsada. S+num Benvengude predictorum, qui hec laudamus et firmamus. Testes huius rei sunt Guilelmus de Fabrica et Romeus Gilaberti cives Barchinone.

Sig+num Romei Çabatalle notarii publici Barchinone qui hec scribi fecit et clausit cum litteris rasis et emendatis in linea octavadedecima ubi scribitur Valentine.

ACB, Pergamí *Diversorum C* (c), carpeta 19, núm. 2854.

Nota: És l'únic document de la present sèrie que hem trobat en el document original, i que, per consegüent, no presenta cap abreujament, ans porta el text per extens. (Pot servir per completar els altres, molts dels quals estalvien sols uns quants mots.) Com anotà el notari en la subscripció final, el mot «Valentine» de les signatures és escrit sobre d'un rascat per la pròpia mà del valedor.

26

Teixidora (I)

1318, agost 21. Barcelona.

Elisenda Caselles, de Moià, ja púber, contracta amb Jaume Caldes, ciutadà de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de teixidor durant dos anys i l'alimentarà, vestirà i calçarà, a més de regalar-li una sobretúnica de fustany, i una túnica de drap morat, per valor de cinc sous i sis diners l'alna, i de consentir que al darrer any ella podrà sortir per raó de la sega.

Die lune XII° kalendas septembris anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

Ego Elicsendis (1) filia Petri de Casellis de parrochia Sancte Marie de Modiliano confitens me excessisse etatem pubertatis de assensu et voluntate dicti patris mei, convenio et promito vobis Jacobo de Calidis textori civi Barchinone quod morabor vobiscum a proxime instanti festo beati Bartholomei ad duos annos ex tunc continue sequentes pro adiscendo officium vestrum textorie. Et promito vobis quod per dictum tempus serviam vobis in omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum meum posse et quod ero vobis paciens, legalis, humilis, obediens et fidelis, et quod non recedam a vobis infra dictum tempus, quod si fecero possitis me ubique capere et capi facere vestra propria auctoritate. Promito etiam vobis quod restituum vobis si quid mali aut dampni vobis, rebus aut bonis vestris fecero seu intulero quoquomodo; et quod emendabo vobis omnes dies quibus a vobis absens fuero causa fuge, morbi vel infirmitatis vel modis aliis quibuslibet culpa mei. Et obligo bona mea, et juro [per dominum Deum...], juro etiam me etatem pubertatis plenarie excessisse. Insuper dono

vobis fidejussorem dictum Petrum de Casellis patrem meum qui mecum et cet. Ego itaque Petrus de Casellis (2) fidejussor predictus suscipiens in me sponte hanc fidejussionem convenio (et promito vobis) dicto Jacobo quod tenebor vobis et cet. Et obligo bona mea et cet., et renuncio legi et cet. Ad hec ego Jacobus de Calidis (3) predictus laudans predicta convenio et promito tibi diete Elicendi quod per dictum tempus duorum annorum providebo (tibi in cibo) et (potu) et calciamento prout deceat te, et faciam tibi unum supertunicale fustanei et unam tunicam panni lividi valoris quinque solidorum et VI denariorum proalna; et quod colam te et cet. Volo etiam et consencio tibi quod ultimo anno dictorum duorum annorum possis ire et facere segetes ad opus tui; tu vero tenatis michi emendare dies si quos a me absens fueris racione ipsarum segetum. Et obligo bona mea et cet.

Testes Petrus Grenoya rector ecclesie Sancti Genesii de Agudellis, Raymondus de Casellis et Petrus Cifreni textoris et Jacobus de Monte Veteri notarius.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 6 kalendas aprilis ad idus septembris 1318*, foli 215.

Notes: Ratlla vertical ondulada i contínua en senyal de cancel·lació, expressada així mateix en la nota avantposada al text posteriorment: «fuit dampnata de parciū voluntate». (1) ratlletes de la ferma i «iuravit». (2) i (3) ratlletes de la ferma. (Lectura suplerta en dos forats fets pels corcs.)

27

Teixidora (II)

1337, gener 27. Barcelona.

Maria Ros, de Coletes, terme de Castellfolit (de Riubregós, Anoia), contracta amb Jaumeta, esposa de Bernat Gassull, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de teixidora durant quatre anys, en els que dita Maria es proveirà de vestit de llana mentre que l'educadora, a més d'aliment, beguda i calçat, li lliurarà camises amb corporal de lli i «fabula» d'estopa; cada any disposarà d'un mes a l'estiu per anar a casa seva al moment de la sega.

(Die lune VI° kalendas febrearii anno Domini M^o CCC^o XXXVI°).

Ego Maria (1) filia Guilelmi Ros, de Colitis de termino Castri Fullit, gratis et cet., convenio et promito vobis domine Jacmete uxori Bernardi Gassulli magistri domorum civi Barchinone, quod per IIII^{or} annos primos et ab hodie inantea continue computandos manebo vobiscum ad adiscendum

officium vestrum textorie et aliter ad serviendum vobis in dicto officio vestro et in aliis negociis vestris, promitens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predictur, et quod ero vobis paciens, fidelis, diligens et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse meum, et intenta de bono et utilitate vestra, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabo. Promito etiam vobis quod infra dictum tempus a vobis et vestro servicio no recedam nec desistam vobis servire; et si fecero dono et concedo vobis plenam et liberam potestatem quod possitis me in continenti in posse vestro reducere. Et ego promito vobis quod post dictum tempus emandabo vobis omnes die per quos a vobis (absens) fuero racione infirmitatis, fuge vel aliter propter meam culpam. Et quod emandabo et reservam (?) vobis ad cognicionem proborum hominum si quod malum quod absit vobis fecero. Promito etiam vobis quod ego infra dictum tempus providebo michi in vestitu lane. Et pro hiis complendis et attendendis obligo vobis et vestris me et omnia bona mea, et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo se sponte juro per dominum Deum et eius sancta quatuor evangelia manibus meis corporaliter tacta predicta attendere et complere et tenere et observare et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Ad hec ego Petrus Senyat (2) bastardus habitator Barchinone avus maternus dicte Marie filie dicti Guilelmi Ros, gratis et cet. ad preces dicte Marie neptis mee et de man- / dato suo convenio et promito vobis dicte domine Jacmete quod cum dicta Maria neptem meam et etiam sine ipsa tenebor vobis et vestris de predictis omnibus et singulis per eam vobis supra promissis, et quod ea omnia predicta et singula vobis et vestris complebo et attendam et compleri faciam et atendi prout melius et plenius superius continentur. Et pro predictis complendis et attendendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda, renuncians quantum ad hec gratis et cet. cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et omni alii juri et cet., et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo set sponte juro per dominum Deum et cet., predicta attendere et complere et tenere et observare et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Ego igitur Jacmeta (3) predicta laudans et approbans supradicta gratis, et cet. convenio et promito vobis dicte Marie quod ego infra dictum tempus providebo vobis in cibo et potu et in calciatu et in camisis de quibus camisis sit corporale de lino et fabula sive faules de stupa, et quod colam vos sanam et infirmam secundum usum et observanciam barcinonensem. Et pro predictis complendis et attendendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet. Intelligatur tamen quod vos possitis ire ad patriam vestram singulis annis dictorum IIII^{or} annorum pro faciendis messibus, et state et esse ibi quolibet anno predictorum IIII^{or} annorum per unum mensem tantum, quo mense finito vos

in continenti reveniatis et tornetis in posse meo et serviatis michi ut est dictum; et in fine dictorum IIII^{or} annorum emendetis michi totum ipsum tempus per quod a me extra in predicta absens extitissetis quum ita inter me et vos actum extitit et concordatum. Et volumus / contrahentes quod de predictis possit fieri utrique parti unum publicum instrumentum per notarium intrascriptum.

Testes Bernardus Messengerii, Bonanatus Xicola et Berengarius de Castellario scriptor cives Barchinone.

ACB, notaria, Bernat Vilarrúbia, *Manuale de 15 kalendas januarii ad idus marcii 1336*, folis 89-90.

Notes: (1) i (2) ratlletes de la ferma i «iuravit». (3) ratlletes de la ferma.

Teixidora de vels

1345, desembre 31. Barcelona.

Francesca, de quinze anys d'edat, filla de Guillem Mora, difunt, sabater i ciutadà de Barcelona, contracta amb Dolça, esposa de Pere Tomàs, sabater, ciutadà de Barcelona, que aquesta li ensenyarà l'ofici de teixidora de vels durant dos anys, en els que l'atendrà en menjar i beure i la meitat del calçat, a canvi de rebre 18 sous barcelonesos.

Die sabbati pridie kalendas januarii anno Domini M^o CCC^o XL° V^o.

Ego Francischa (1) filia Guilelmi Mora quondam sabaterii civis Barchinone, convenio et promitto vobis domine Dulcie textrici velorum uxorique Petri Thome sabaterii civis Barchinone quod a festo Circumcisionis Domini ad duos annos primos et continue venturos manebo vobiscum ad adiscendum dictum officium vestrum et aliter ad serviendum vobis in omnibus negociis et factis vestris, promitens vobis quod infra dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod ero vobis paciens, fidelis, diligens et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis die noctuque secundum posse meum, et intenta etiam de bono et utilitate vestra, et quod dampnum vestrum et rerum vestrarum pro viribus evitabo. Item promitto vobis quod infra dictum tempus a vobis et vestro servicio non recedam, et si fecero dono vobis potestatem quod possitis me ubique capere et in vestrum posse reducere; et quod in fine dicti temporis emendabo vobis totum illud tempus per quod a vobis absens fuero rationes fuge, infirmitatis vel aliter culpa mea. Promitto etiam vobis quod emendabo et restituam vobis ad cognitionem proborum hominum si quod malum quod absit / (vobis fecero. Item promitto vobis quod dabo vobis pro solidata vestra dictorum duorum annorum XVIII (solidos

barchinonenses de terno, de quibus solidis promito vobis) solvere de presenti XIII solidos et III denarios dicte (monete, et residuos III solidos et IX denarios solvam vobis hinc ad) unum annum primum venturum. Et pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea et cet., et ut predicta majori gaudeant firmitate quia (minor sum XXV) annis major tamen XV annis non vi nec dolo sed sponte juro per dominum Deum et cet. predicta tenere et observare, et in aliquo non contrafacere vel venire racione minoris etatis nec aliquo jure, causa vel racione. Insuper ut de predictis vobis et vestris diligentius cautum sit dono vobis fidejussores Bartholomeum de Solano pictorem civem Barchinone et Margeritam (2) uxorem eius civis Barchinone et quemlibet eorum in solidum qui mecum et sine me teneantur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis per me vobis supra promissis, eaque vobis et vestris compleant et attendant, et compleri faciant et attendi. Ad hec nos fidejussores predicti suscipientes in nos sponte hanc fidejussionem uterque nostrum in solidum convenimus et promittimus vobis dicte domine Dulcie quod cum dicta Francischa et etiam sine ipsa tenebimur vobis et vestris de predictis omnibus et singulis per me vobis supra pro-supra promissis, eaque vobis et vestris complebimus et attendemus, et compleri et attendi faciemus prout melius et plenius superius continetur. Et pro hiis complendis uterque nostrum in solidum obligamus vobis et vestris bona nostra mobilia et immobilia habita et habenda, renunciantes quantum ad hec gratis et cet. beneficio dividende accionis, et epistule divi Adriani et cuilibet legi sive juri dicenti quod prius conveniatur principalis quam fidejussor, et cuilibet legi sive juri dicenti quod sublato principali tollatur accessorium. Et ego dicta Margarita beneficio Velleyani, senatus consulti et omni alii juri et cet. Et pro hiis complendis obligamus vobis et vestris uterque nostrum in solidum omnia bona nostra et cet., et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec dolo sed sponte juramus per dominum Deum et cet. predicta tenere et observare, et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Ad hec ego Dulcia (3) predicta laudans et approbans omnia et singula supradicta et eisdem omnibus et singulis expresse consensiciens prout melius et plenius superius continentur, convenio et promitto tibi dicte Francische quod ego per dictos II annos docebo te dictum officium meum prout melius potero, et quod providebo tibi in cibo et potu et immedietate calciatus prout te deceat, et quod colam te sanam et infirmam secundum usanciam barchinonensem. Et pro hiis complendis obligo tibi et tuis omnia bona mea et cet. Et hec facio de assensu et voluntate dicti mariti mei.

Testes Petrus Torani civis Barchinone et Romeus de Bistos de parrochia Sancti Vincencii de Castro Episcopali.

ACB, notaria, Jordi Vilarrúbia, *Manuale de 13 kalendas decembris 1345 ad 11 kalendas septembris 1346*, folis 18v-19.

Notes: Anotació marginal «per dicta Francisca VI denarios». (1) i (2) ratlletes de la ferma i «juravit». (3) ratlletes de la ferma. (Al full 19 manca un fragment superior que abarca més de la meitat de les tres primeres línies de l'escrit, que hem suplert per concomitancia amb textos semblants.)

29

Torner

1319, maig 22. Barcelona.

Crexen de Met, jueu de Barcelona, contracta amb Mardofay Alentès, jueu de Barcelona, que aquest li ensenyarà l'ofici de torner durant set mesos, en els que successivament aprendrà a fondre «bustas», miralls, daus, escacs i altres treballs propis que li convinguin, corrent els aliments a compte de dit Mardofay.

(Die martis undecimo kalendas junii anno Domini M^o CCC^o XIX°).

Ego Crexen de Meti (1) judeus Barchinone gratis et cet. convenio et promitto vobis Mardofay Alentensi tornerio judeo Barchinone, quod a presenti die usque ad VII menses continue subsequentes maneam vobiscum ad adiscendum predictum officium vestrum et ad serviendum vobis in eo et in aliis etiam necessariis et mandatis vestris licitis et honestis bene et cet., promittens vobis quod per totum dictum tempus serviam vobis ut predicatur, et quod ero vobis fidelis et legalis et paciens, humilis et obediens omnibus mandatis vestris licitis et honestis, et quod infra dictum tempus a vobis (non recedam) et cet., et si fecero et cet. Et etiam promitto vobis quod emendabo vobis post dictum tempus omnes dies, et / juro etiam vobis quod restituant et emendabo vobis si quod malum vobis fecero infra dictum tempus. Et obligo omnia bona (mea et cet.), et ut predicta majori gaudeant firmitate non vi nec metu set sponte (juro) per dominum Deum et decem precepta legis que dedit Moys in monte Sinay libro ipsarum manibus meis corporaliter tacto predicta attendere et complere et in aliquo non contravenire et cet. Ad hec ego dictus Mardofay Alentensi (2) laudans predicta gratis et cet., convenio et promitto vobis dicto Crexen de Meti quod per totum dictum tempus providebo vobis prout vos decet in cibo et potu, et quod colam vos sanum et infirmum ad consuetudinem barchinonensem, et quod docebo vos predictum officium meum prout melius potero, ita quod in primis II mensibus docebo vos ad fodendum bustas (?), et per I mensem postea continue subsequentem ad fondendum mirays, et per alium mensem postea continue subsequentem ad fodendum aleas et scachs, et per residuos

III menses alia opera dicti officii mei et de quibus michi videatur. Et obligo bona mea et cet., et juro ut supra.

Testes Antiquus de Palacio scriptor et Samuel Bitá judeus Barchinone.
ACB, notaria, Guillem Borrell, *Manual de 2 kalendas mádi ad 11 kalendas augusti 1319*, folis 59-59v.

Notes: (1) i (2) ratlletes de la ferma i «iuravit». (Hem completat alguna frase perjudicada per l'acció destructora dels insectes.)

Libri e cultura nei monasteri genovesi (secc. XIV-XVI)

Se avessimo sott'occhio una carta topografica di Genova nei secoli XIII e XIV, quando la città è nel pieno rigoglio della sua potenza politica, mercantile e marinara, vedremmo emergere, con presenza suggestiva nella ristrettezza dello spazio, fra le torri, i palazzi, le casette degli artigiani, entro e fuori le cinte murarie del secolo X, dell'epoca del Barbarossa, degli ampliamenti trecenteschi, i caposaldi di alcuni edifici monastici e conventuali, fra cui principali quelli benedettini di Santo Stefano e di San Siro, di origine alto-medievale, e quelli, recenti, di San Francesco e di San Domenico, dei nuovi ordini pauperistici. Frammezzo ed intorno ad essi, in posizioni scelte con oculatazza in risposta ad esigenze varie, gl'insediamenti abbaziali di fama storica minore, anche se non sempre di minore importanza: Santa Caterina di Luccoli, Santa Maria dello Zerbino, San Tommaso, Sant'Andrea della Porta, San Benigno di Capofaro, ed altri ancora.

Connaturate al tessuto urbano ed extraurbano della Genova dell'epoca, queste abbazie, e questi conventi, impersonano la tradizione religiosa del clero regolare che accompagna e sollecita, nelle proprie fasi storiche diversificate, a Genova come altrove, le fasi storiche dell'evoluzione spirituale e culturale, economica e sociale, finanche politica, della città medesima. Santo Stefano e San Siro ricordano la Genova dei secoli oscuri delle scorrerie saracene e dell'economia terriera; San Francesco e San Domenico sono la Genova degli artigiani, dei mercanti, dei marinai: in altre parole, dell'economia monetaria.

Ogni monastero rappresenta nella città una specifica tradizione,

che riflette quella dell'ordine a cui esso appartiene, ed esplica una propria funzione non solo nel pulsare della vita cittadina, ma anche come modo portante nella rete degl'insediamenti monastici confratelli di ogni altro luogo, sulla quale si appoggia in buona parte la struttura della Chiesa. Ci piacerebbe ricostruirne la storia ad uno ad uno. Ma ce lo impediscono la grande dispersione delle memorie, operata dal tempo, per cui in molti casi, anzi nella maggioranza dei casi, non possediamo una documentazione adeguata e ci vediamo costretti ad andare cercando qua e là brandelli di notizie, ed a limitarci ad esempi paradigmatici.

Le chiese di Santo Stefano e di San Siro continuano tuttora, la prima nelle restaurate strutture trecentesche, la seconda in quelle piú tarde, la loro esistenza millenaria. I monasteri e le chiese di San Francesco e di San Domenico sono scomparsi da tempo. Furono grandi centri di vita e di speculazione religiosa, e sarebbe quanto mai interessante indagare a fondo sullo specifico momento culturale che essi rappresentarono negli ultimi secoli del medioevo. Ma il loro patrimonio archivistico, bibliologico, artistico è andato perduto o disperso con la scomparsa degli edifici (l'uno, inglobato in costruzioni successive; l'altro, distrutto), e noi rimaniamo con un grande vuoto, un buco nero, nella nostra storia.

Un caso a sé, ma che non può non ricordarsi almeno di sfuggita, riguarda il monastero di San Bartolomeo degli Armeni, fondato nel 1308 da monaci basiliani, scampati alle stragi d'Armenia. In esso si esprime, per così dire, la Genova d'Oltremare, quella che si trovò a contatto con Bisanzio, con il mondo islamico, con gl'imperi ed i principati tartari, russi, georgiani. Questi monaci cercarono nella Genova della Liguria una nuova patria, dove continuare nella propria regola e nella propria tradizione. Portarono con sé, nei codici, nella lingua, nell'abito, un filone di cultura greca ed orientale. Forse si sarebbe potuta sviluppare di qui una rifioritura di ellenismo, anteriore di circa un secolo e mezzo a quella che si accese in Italia con la caduta di Bisanzio: basta dare un'occhiata al vestibolo della chiesa attuale, con le iscrizioni greche, armene, latine del Tre e del Quattrocento, per averne la netta impressione. Fu invece un momento di esotismo, un trapianto senza frutto né propaggini, anzi destinato a

confondersi ben presto e ad essere snaturato nell'ambiente locale. Genova del Trecento, culturalmente conservatrice, non era preparata a ricevere il messaggio.

* * *

Il 10 novembre 1327 tre monaci di Santo Stefano, riuniti in capitolo dopo la morte dell'abate Guglielmo, redigono l'inventario dei beni mobili dell'abbazia: delle forniture della chiesa, della camera dell'abate, della cucina, della cantina. In quest'elenco, nel quale si va dalla cassetta argentata e dorata, che contiene la mano sinistra di santo Stefano, alle botti piene di vino, riposte nella cantina, è compreso anche il catalogo dei libri, appartenenti alla comunità claustrale. Sono 151 mss., per un totale di circa altrettanti testi, comprendendosi nel numero quelli in due, tre, quattro, cinque, sei esemplari.¹

E' questo il primo e sinora unico catalogo noto, per quanto io sappia, della raccolta libraria d'un monastero genovese per il periodo medievale e sino a tutto il secolo XIV. Ma esso è sufficiente a darci un'idea di quale fu l'attività culturale delle abbazie e dei conventi della nostra città nell'epoca in cui in esse ed in essi — e nella libreria della cattedrale — si concentrò grande parte del sapere, sia a livello speculativo sia ai fini strumentali. Perciò l'inventario dei libri di Santo Stefano, redatto nel 1327, assume per noi un valore paradigmatico, anche se non dimentichiamo che si tratta di uno dei massimi monasteri dell'area genovese e che, pertanto, la situazione in esso riscontrabile non può ritenersi comune a tutte le altre abbazie ed a tutti i conventi esistenti entro e fuori le mura di Genova.

Una prima considerazione: la quale investe il tema stesso della collocazione del libro come base precipua dell'attività culturale secondo gli schemi mentali dell'epoca. Senza dubbio 151 mss. sono una grossa cosa per il secolo XIV e rappresentano il risultato d'un

1. A. FERRETTO, *Un inventario di libri e di arredi della chiesa di Santo Stefano, fatto nel 1327*, in «Rivista storica benedettina», III, 1908, pp. 489-494; G. PISTARINO, *Libri e cultura in Liguria tra medioevo ed età moderna*, in «II Convegno storico savonese: Il libro nella cultura ligure tra medioevo ed età moderna. Atti e memorie della Società savonese di storia patria», nuova serie, IX, 1975, vol. I, pp. 24-26.

lungo processo di accumulo per acquisti, donazioni, lasciti: molto probabilmente anche —come diremo— per produzione interna del monastero stesso. E non deve neppure sottovalutarsi il fatto che l'inventario del 1327, messo giù un poco disordinatamente, si apre con l'elenco della massima parte dei codici. C'è però il particolare che questo corpo librario non viene considerato come un'entità a sé stante: è catalogato alla rinfusa, senza distinzioni interne per categorie, mentre nell'elenco librario sono compresi due sacchi di strumenti notarili, che costituiscono l'archivio del monastero, e, viceversa, taluni mss. si trovano addirittura citati frammezzo agli arredi della chiesa —i pastorali, i calici, la tovaglie, le pianete— in genere in base al criterio della loro ubicazione, permanente o temporanea, sicché sfuggono facilmente all'attenzione di chi legga il catalogo con mentalità moderna, cioè arrestandosi là dove l'elenco dei libri sembra terminato e sembra cominciare quello delle altre cose.

L'inventario è stato redatto dal notaio Benedetto Vivaldi ed è sommario ed impreciso. Non si dà la descrizione dei codici. Raramente viene specificato l'autore dell'opera. Le indicazioni dei titoli sono spesso approssimative. Di 11 codici sono dati tanto l'incipit quanto l'explicit; di 29, soltanto l'incipit: ma le citazioni sono per lo più incomplete, se non addirittura errate. Si vedano i seguenti esempi.

Propicia divinitate fratres ducetesimi (?) (Inventario, p. 489, rr. 25-26) — *Propitia divinitate, fratres dilectissimi* (*Sermones de tempore*, attribuiti a san Massimo, vescovo di Torino; *Sermo I*).

Acurrenti civitate metropoli (Inventario, p. 490, r. 26) — *A Corintho civitate metropoli* (Aimone, vescovo di Halberstadt, *In divi Pauli epistolas expositio; Argumentum*).

Aspiciens longe (Inventario, p. 490, r. 26) — *Aspiciens a longe* (Siccardo, vescovo di Cremona, *Mitrato seu de officiis ecclesiasticis summa*, libro V, cap. I, *Dominica prima de Adventu*).

Auctor universi (Inventario, p. 490, r. 34) — *Auctor universitatis* (Siccardo, vescovo di Cremona, *Mitrato* cit., libro II, *De institutione, vestibus et habitu ministrorum Ecclesiae*).

Hoc tria videntur (Inventario, p. 491, r. 6) — *Hec tria videntur*

(sono le *Glosule glosularum* sulle Lettere di san Paolo, d'incerta attribuzione).

In procedentibus pro missa (Inventario, p. 491, r. 7) — *In precedentibus premissa* (sono le *Allegoriae in Vetus Testamentum*, attribuite ad Ugo di San Vittore: Prologo).

Verborum superficies penitus reserata (Inventario, p. 491, r. 10) — *Verborum superficie penitus resecata* (Bernardo, *Decreti synopsis seu Margarita*).

Universum temporis presentis (Inventario, p. 491, r. 12) — *Universum tempus presentis* (Iacopo da Varazze, *Legenda aurea*: Prologo).

Burgodionis (Inventario, p. 491, r. 32) — *Incipit prologus Burgundionis Pisani iudicis* (san Giovanni Crisostomo, *Comentatio super Evangelium sancti Iohannis Evangeliste*).

Tutta colpa del redattore dell'inventario? No. Sono note le incertezze e le oscillazioni nelle intitolazioni dei testi medievali, come pure le non rare varianti testuali da codice a codice. Così, ad esempio, riteniamo che sia stato fedele all'originale il nostro notaio quando per due volte ha dato l'incipit: *Hora est iam de sompno surgere* (Inventario, p. 490, r. 44, p. 491, r. 38), invece di: *Hora enim est iam nos de somno surgere* (san Paolo, Lettera ai Romani, XIII, 11: cfr. Guarnerio, abate di Chiaravalle, *Sermones in festo Domini et Sanctorum, Sermo IV*). A parte però queste considerazioni, è indubbio che egli o non è stato in grado d'individuare con precisione e di leggere esattamente nei libri che via via gli capitavano sotto mano, o ha proceduto affrettatamente, o ha scritto sotto dettatura, senza un accurato controllo tra il dettante e lo scrivente. Comunque, i monaci stessi non si preoccuparono di avere un inventario redatto, come noi vorremmo, a regola d'arte.

Ciò che conta per loro è l'idea, la tesi del libro, l'argomento da utilizzare; non l'autore (a meno che non sia autorità massima ed indiscussa) o il titolo. Questa è anche la ragione, essenzialmente pragmatica, per cui in molti casi il codice, elencato nel catalogo, non contiene un'opera completa, ma solo una parte di essa, oppure

due opere (o parti di opere) diverse, però passibili di reciproci richiami.

L'incertezza nell'indicazione dei nomi degli autori e/o dei titoli, per cui capita che una medesima opera sia designata in modi diversi, ed il fatto, soprattutto, di avere a disposizione titoli od incipit applicabili ad opere differenti rendono talora difficile, se non addirittura impossibile, al lettore moderno, il sicuro riconoscimento dei testi elencati in questo come in altri inventari di biblioteche medievali. Si vedano, nel catalogo del 1327, i seguenti esempi.

Item librum dictum Policarpum (Inventario, p. 490, r. 42). Può essere il «Martirio di Policarpo», una delle più antiche e famose tra le Passioni dei Martiri, nella versione latina, come anche il cap. XVII di san Gerolamo, *De viris illustribus*, dall'incipit: *Policarpus*.

Item librum dictum Summum bonum (Inventario, p. 491, r. 16). Può essere l'epistola di papa san Dionigi I al Prefetto urbano; più probabilmente, o il *De natura boni contra Manichaeos* di sant'Agostino, o il *De summo bono* di sant'Isidoro di Siviglia (libro I delle Sentenze).

Item librum dictum Cronica (Inventario, p. 491, r. 36). E' possibile che si tratti del *Chronicon pontificum et imperatorum* di Martino di Troppau; ma il titolo, così generico, consente tutta una serie di altre ipotesi (Eusebio da Cesarea, Isidoro di Siviglia, Paolo Orosio, ecc.).

Item librum Agricultura (Inventario, p. 491, r. 37). Può essere il *De re rustica* di Varrone, o il *De agricultura* di Catone, come pure (ed è l'ipotesi più probabile) il *De re rustica* di Columella. Ci sembra difficile poter pensare ad opere recenti, come i *Ruralia commoda* di Pio de' Crescenzi di Bologna.

Item libri dicti Usi duo (Inventario, p. 491, r. 41). Riteniamo che si tratti di due copie dell'*Usus divinorum officiorum*.²

Un altro problema è rappresentato dal fatto che nel nostro inven-

2. Cfr. G. PISTARINO, *Libri e cultura nella cattedrale di Genova tra medioevo e Rinascimento*, in «Atti della Società ligure di storia patria», n.s., II, 1961, pp. 53, 57.

tario, come in genere negl'inventari delle biblioteche medievali, figurano codici contenenti opere diverse. Se ne ha indizio quando l'incipit e l'explicit tra loro non corrispondono, oppure anche da una precisa indicazione del catalogatore. Ad esempio, sotto l'indicazione: *Item librum expositionum epistolarum Pauli Apocalipsis et quicumque vult quod incipit in prima linea Acurrenti civitati metropoli*, si comprendono il Commento, già ricordato, di Aimone di Halberstadt alle Lettere di san Paolo (al quale si riferisce l'incipit dato dal catalogo del 1327), l'Apocalisse di san Giovanni o un commento della medesima, ed il ben noto incipit: *Quicumque vult esse iustus (iustus esse)*, che ricorre in diversi scritti patristici.³ Allo stesso modo, sotto la voce complessiva: *Item librum ecclesiasticum et cantica beati Bernardi*, si raccolgono, in un medesimo volume, il «Libro dell'Ecclesiastico», dalla Bibbia, ed i *Sermones in Cantica Canticorum* di san Bernardo di Chiaravalle. Sennonché non è detto che l'inventario ci fornisca sistematicamente, in un modo o in un altro, gli elementi rivelatori dei volumi miscellanei: rimane vivo in noi il sospetto che il catalogatore non si sia preoccupato a fondo d'individuare e di notificare nell'inventario tutti i mss. contenenti opere diverse.

Qual è la conclusione? Saremmo fuori strada se volessimo applicare alla raccolta libraria d'un monastero o d'un convento medievale, almeno sino al secolo XIV, i nostri concetti di biblioteca e di cultura, intendendo la prima come entità bene individuata, ad uno specifico livello, nel complesso dei beni di cui fruisce l'attività umana, e considerando la seconda come patrimonio della mente, da sviluppare al massimo grado possibile: come acquisto non finalizzato, o non sempre finalizzato, a scopo pratico, cioè al di sopra dell'esigenza concreta dell'*hic et nunc*.⁴

In realtà, per il monaco ed il conventuale di quell'epoca il libro è uno strumento dell'esistenza quotidiana, uno dei tanti: un oggetto destinato ad un intento specifico, ma sempre su piano di parità con qualsiasi strumento di lavoro, con qualsiasi suppellettile, con qual-

3. Cfr. M. VATTASSO, *Initia Patrum*, Roma - Vaticano, II, 1908, p. 281.

4. G. AIRALDI, *Biblioteche medievali in Liguria*, in «II Convegno storico», cit., vol. II.

siasi cosa utile alla vita terrena dell'uomo. Ci si può chiedere allora il perchè delle cure particolari dedicate ai codici liturgici, spesso caligraficissimi, splendidamente miniati e riccamente rilegati. La ragione non è diversa da quella per cui si fabbricano arredi sacri preziosi, si ornano le chiese, si celebrano funzioni solenni e suggestive.

C'è un'attività culturale che si svolge nell'interno del monastero, per le esigenze ed i fini della comunità monastica; c'è un'attività culturale rivolta al pubblico cittadino o di cui esso fruisce; c'è un'attività culturale di riflesso nel tempo, la quale si proietta nella storia attraverso i documenti di ogni tipo (i codici, le epigrafi dedicatorie e sepolcrali, gli arredi liturgici, gli stessi edifici religiosi), lasciati in patrimonio ai posteri. È un patrimonio di cui ancora noi oggi usufruiamo, sia pure attraverso i depauperamenti prodotti dalle ingiurie del tempo e degli uomini, e soprattutto nella difficoltà di recepire appieno un messaggio che proviene da un passato diverso e sempre più lontano dai nostri modi di vita e dai nostri moduli di civiltà.

Naturalmente non è possibile considerare come compartimenti stagni quelli che sono invece momenti o, meglio, aspetti specifici di un'unica realtà: la compenetrazione del fattore religioso, di cui le abbazie ed i conventi sono elementi portanti, nella psiche collettiva della città e l'influsso che ne deriva sul viver civile dell'epoca. Anche in un grande centro di affari, come Genova basso-medievale, i monasteri non sono o non sono soltanto oasi di pace e di preghiera: i rapporti, spesso impalpabili, tra il chiostro e la chiesa, da un lato, ed il pulsare dei traffici nel porto, il fervore delle industrie artigianali nei «caruggi», il lento decorso del tempo nelle campagne, l'operare politico a livello di governo, dall'altro, sono assai più profondi, costanti ed intensi di quanto oggi possa apparire se non si riesce a «ricostruire» globalmente, in sede storica, l'atmosfera del passato.

* * *

Una delle voci dell'inventario di Santo Stefano del 1327 recita testualmente: *Item librum dictum: «Ordo ad benedicendum cucullas*

et raubas monachorum et ad faciendum monacos. Poi ci sono tre copie della «Regola» di san Benedetto, una copia della *Vita Sanctorum Patrum*, un *Liber plurimorum martirum confessorum et virginum ad legendum in nocte*, due libri di salmi *ad canendum in nocte*, due *Quaterni de officio Corporis Christi* ed uno *ad legendum in nocte*, diversi antifonari diurni e notturni, alcuni breviarii. In questi titoli, ed in altri ancora, si esprime la vita intima della comunità claustrale: dall'ingresso dei novizi, all'organizzazione sotto la Regola; dalla meditazione individuale, alle letture collettive ed alle melopee che si levano solenni sotto le volte della chiesa alla luce del sole come al lume dei ceri.

Il chiostro è un microcosmo nel quale si armonizzano il senso del gruppo sociale, suscitato e stimolato dalla vita, dalla preghiera, dalle cerimonie in comune, e la responsabilità del singolo nei compiti che a ciascuno vengono assegnati sia nell'interno del convento sia nell'azione verso la società cittadina. Nella chiesa, durante le funzioni liturgiche, si stabilisce il contratto con la folla dei fedeli, il corpo monastico si allarga alla compartecipazione dei credenti, mentre la preparazione dottrinale del chierico si trasfonde sugli ascoltatori attraverso la predicazione e la catechesi.

Il catalogo dei libri rispecchia fedelmente questa situazione e questo rapporto. Sono numerosi i messali di vario tipo: ne abbiamo contato quattordici, tra cui alcuni *vetera et obscura*, altri *bona*, non pochi certamente decorati di quelle splendide miniature di cui abbiamo esempi insigni, seppure di diversa provenienza, nei fondi di manoscritti delle attuali biblioteche genovesi, pubbliche e private. Troviamo due libri di *Ordo ad baptizandum*, un *Liber sequentiarum*, un innario, un processionario, un collettario, un *Liber explanationis epistolarum totius anni*; e poi, salteri, epistolari, passionari, evangelitari, orazionari, sermonari, omeliari estivi ed invernali... Il monastero possiede una sola copia completa della Bibbia, mentre sono più numerose le parti separate: fra esse, il Libro dei Proverbi, l'Ecclesiastico, i Libri profetici (con glossa), Isaia, per l'Antico Testamento; le Lettere di san Paolo, per il Nuovo. Né mancano opere di esposizione e di commento: sui Libri dei Re, su Giobbe, su Salo-

mone ed i Proverbi, sul Cantico dei Cantici, sull'Ecclesiaste, sui Libri profetici, su Isaia e su Daniele.

Alle medesime finalità pratiche, secondo schemi tradizionali e vetusti, è improntata la presenza di alcune opere dei Padri della Chiesa, sia dell'antichità sia del medioevo, l'esistenza delle quali o è specificamente indicata nell'inventario o si ricava dagl'incipit: Origene (*Commentariorum in epistulam beati Pauli ad Romanos*), san Clemente (*Recognitiones*), sant'Ambrogio (*De sacramentis*), san Giovanni Crisostomo (*Comentatio super Evangelium sancti Iohannis Evangeliste*), San Gerolamo (*Vita sanctorum patrum*), i *Sermones de tempore* attribuiti a san Massimo vescovo di Torino, san Gregorio Magno (*Dialoghi*, *Regula pastoralis*, *Moralia in Iob*, *In Ezechielem*), sant'Isidoro di Siviglia, Siccardo di Cremona (*Mitrale*), Alano di Lilla (*Summa de arte praedicatoria*), Guarnerio di Chiaravalle (*Sermones in festo Domini et Sanctorum*), san Bernardo di Chiaravalle (*Sermones in Cantica Cantorum*), le *Allegoriae in Vetus Testamentum* attribuite ad Ugo di San Vittore, Aimone di Halberstadt (*In divi Pauli epistolas expositio*)... Vi sono anche la *Vita sanctae Balthildis* di Anonimo, un *Liber expositionum moralium super Gregorium* e qualche altra opera d'incerta identificazione. Non scendiamo, comunque, più in qua del secolo XII se non in via eccezionale, come nel caso di Iacopo da Varazze (*Legenda aurea*): la presenza del quale autore appare più che logica in un monastero genovese.

Non possiamo stabilire un confine preciso tra i testi e commenti biblici ed i testi patristici, or ora citati, e le opere che più propriamente sono destinate alla scuola per la preparazione dell'ecclesiastico in grammatica ed in retorica, in diritto, in teologia, in morale. Comunque, collochiamo in un gruppo specifico un Prisciano, un Papias, un *Liber formule pastorum et significationis vocabulorum*, un *Liber alphabeti in arte sermocinandi*, un salterio con glossa, un *Liber distinctionum super psalterium*, un volume di *Regule distinctionum*, infine —esempi quanto mai interessanti— l'*Ars dictandi* di Tommaso da Capua ed un *Liber de sermonibus vulgariis*, che piacerebbe identificare con il *De vulgari eloquentia* di Dante Alighieri.

Nel campo del diritto troviamo un *Decretum*, le «Decretali» di papa Gregorio IX, un *Liber decretalium verarum*, una *Summa super titulis decretalium* (che potrebbe essere quella di Goffredo di Trani), un *Liber in ordine canonum*, a cui si aggiungono un *Liber de iure naturali et consuetudine* ed un *Liber qui incipit: «Cupientibus ius Romanum»*, mentre, spostandoci di piano culturale, possiamo citare una *Summa de iustitia Ecclesie*, un volume di *Questiones theologie* (forse i *Quodlibeta* di Goffredo de Fontaines?) ed un *Liber de criminalibus peccatis*.

Dobbiamo sottolineare un determinato interesse per la cultura storica. E ciò non tanto per la presenza di una *Cronica* e di una *Historia ecclesiastica*, quanto per l'esistenza di una *Cronica civitatis Ianue*, che riteniamo sia quella di Iacopo da Varazze, ma che potrebbe anche identificarsi con la raccolta degli *Annales Ianuenses*.

Più ancora è sintomatica, soprattutto per noi moderni, la preparazione, per così dire, a livello tecnico nel settore della vita agraria: alla quale di solito è meno rivolta l'attenzione di un centro artigianale e mercantile, qual è Genova, repubblica marinara per definizione. Il monastero di Santo Stefano, come quello di San Siro, come altri enti ecclesiastici cittadini, possiede vasti beni terrieri in Liguria e nell'Oltregiogo appenninico: basterà ricordare che era una sua dipendenza l'intero territorio dell'antica *Villaregia* (attualmente Santo Stefano al Mare, nella Riviera di Ponente).⁵ La conduzione di questo complesso patrimoniale richiedeva competenza non solo in campo giuridico, ma anche in agronomia: una competenza che dal centro direzionale, nel chiostro stesso, si estendeva agli organi periferici, all'esperienza diretta sul terreno. Perciò nel chiostro si hanno a portata di mano l'*Opus agriculturae* del Palladio ed un testo di *Agricoltura*, per noi non bene identificabile.

Nel richiamo alla storia ed alle memorie patrie, come pure all'agiografia ed alla leggenda, ai fini dell'edificazione religiosa dei fedeli e dei più stretti legami con la città, si colloca la presenza, tra

5. G. PISTARINO, *Monasteri cittadini genovesi*, in «Monasteri in Alta Italia dopo le invasioni saracene e magiare (secc. X - XII). Relazioni e comunicazioni presentate al XXXII Congresso storico subalpino (Pinerolo, 6 - 9 settembre 1964)», Torino, 1966, pp. 239 - 281.

i libri di cui al catalogo del 1327, di un *Quaternus de ystoria beati Ampelii*: quel sant'Ampelio al quale è dedicata una chiesa antichissima in Bordighera e che fu a Genova patrono della corporazione dei fabbri ferrai, con sede presso la cappella dedicata al santo nella chiesa di Santo Stefano.⁶ *L'altare sancti Ampelii* è citato nel nostro inventario, insieme a quelli di San Michele, di Santo Stefano, della beata Vergine, degli Apostoli, di San Benedetto. Ad esso è assegnata una propria dotazione di paramenti e di arredi, di due messali (che abbiano compreso già nel numero complessivo dei quattordici di proprietà del monastero), uno votivo ed uno per la messa cantata, di un *Testum Evangelii argentatum* (certo il codice di maggior pregio nell'intera raccolta libraria), più il citato ms. della vita del santo: il quale assumeva quindi più l'aspetto di una cosa preziosa, tra le suppellettili sacre, che non di un testo da biblioteca. La *Ystoria* era quasi certamente opera di un monaco di Santo Stefano. Il ms. si presentava in «caratteri gotici e in carta pecora», secondo una fonte del secolo XVIII, quando esso si conservava nella «Cassa Maestra dell'Arte de Ferrai».⁷ Oggi deve considerarsi perduto, come sono andate perdute due copie, esse pure in pergamena, che furono ricavate dall'originale posteriormente al 1327: rimane comunque la testimonianza della funzione del monastero (ed è un discorso che si potrebbe generalizzare) nel campo dell'elaborazione agiografica, sia per uso interno sia per destinazione al pubblico.

D'altronde è probabile che una parte di quanti nella Genova del secolo XIV sanno leggere, scrivere, fare di conto, od anche posseggono un tono culturale di livello superiore ai rudimenti indispensabili alla professione del mercante o dell'imprenditore, esca dalla scuola del monastero. Certo, esistono in Genova maestri laici, i quali svolgono l'insegnamento in varie parti della città sia a titolo privato sia, ad un certo momento, con l'appoggio della Repubblica. Ma senza dubbio la tradizione scolastica più antica e continua è quella che vive all'ombra dei chiostrì come presso la cattedrale.

Né il monastero si limita ad impartire un'istruzione a livello

6. Le reliquie di sant'Ampelio furono portate da Ventimiglia a Genova, come bottino di guerra intorno alla metà del secolo XII.

7. G. ODICINI, *L'abbazia di Santo Stefano*, Genova, 1974, pp. 72-81.

generale, a preparare in più alto grado confessori, predicatori, esperti di diritto e di tecnica agraria. Esso possiede anche un proprio centro scrittorio, nel quale si addestrano i calligrafi, e forse qualche alluminatore; si preparano le pergamene e gli strumenti per scrivere; si eseguono le rilegature: insomma si producono codici. Così almeno ci sembra debba interpretarsi il fatto —che è tipico delle officine dei manoscritti— di trovare nell'inventario del 1327 qualche opera in quaderni non ancora rilegati. Alludiamo in particolare ad un messale *in quaternis*, oltre ai tre quaderni *De officio corporis Christi*, a quello, sopra citato, *De ystoria beati Ampelii* e ad uno *ad canendum ad missam*: i quali ultimi cinque protrebbero però anche non essere stati destinati, già *ab origine*, alla rilegatura. E come a Santo Stefano, un centro di produzione di codici, di cui si hanno indizi rivelatori d'una certa consistenza, parrebbe essere stato il convento di San Domenico, da cui diversi manoscritti passarono successivamente a Santa Maria di Castello.

Genova annoverò nel secolo xv qualche centinaio di scribi, professionali od occasionali, oltre all'officina libraria di Bartolomeo Lupoto,⁸ che non era certamente l'unica nel suo genere, nè fu, probabilmente, la prima in ordine di tempo. Però anche in questo settore, come in quello dell'istruzione pubblica, la priorità spetta senza dubbio agli scrittori monastici, dove operarono calligrafi esperti ed illuminatori valenti, come quel Lodovico da Taggia, entrato nell'ordine domenicano nel 1467 e defunto nel 1523, il quale ha firmato nel 1501 la miniature di un salterio notturno per il convento genovese di Santa Maria di Castello.⁹

* * *

Prima di parlare di quest'ultimo, compiamo un breve *excursus* fuori le mura di Genova, in pieno secolo xv, all'abbazia cistercense di Sant'Andrea di Sestri (Ponente), dove un inventario in data 12

8. G. PISTARINO, *Bartolomeo Lupoto e l'arte libraria a Genova nel Quattrocento*, Genova, 1961.

9. *Coralì miniatì di Santa Maria di Castello. Catalogo della mostra*, Genova, 1976, pp. 101-111.

marzo 1452 ci documenta il persistere della tradizione di conservatorismo culturale, che abbiamo rilevato nel 1327 nel monastero di Santo Stefano.¹⁰ In questo inventario non v'è progresso verso la pratica d'indicare sistematicamente e con maggior precisione il nome dell'autore dell'opera ed il titolo. Si notano invece una maggiore cura nella descrizione del codice ed una maggiore esattezza nella citazione degl'incipit e degli explicit. Il notaio che ha redatto l'elenco, Andrea di Cairo, specifica se il libro è di grandi o piccole dimensioni; se è cartaceo; qual è la rilegatura, ivi compreso il colore del rivestimento in cuoio (bianco, nero, rosso, giallo); se è in buono o cattivo stato di conservazione; se è antico; qual è l'incipit della rubrica iniziale (in inchiostro rosso) e quale quello del testo (in inchiostro nero).

Complessivamente abbiamo 59 volumi, di cui 16 si trovano nella chiesa, i restanti nella sacrestia, più, in quest'ultima, un libro dei possessi de monastero, quattro libri di conti ed un certo numero di volumi senza rilegatura, dei quali non si dà specificazione.¹¹ Il fatto di trovare libri contabili frammisti a quelli liturgici e culturali (come i due sacchi di strumenti notariali nell'elenco dei libri di Santo Stefano) e la mancata identificazione di alcuni testi confermano il perdurare del concetto del libro come semplice strumento d'uso e l'assenza del concetto vero e proprio di biblioteca.

Quella di Sant'Andrea di Sestri è una raccolta libraria vecchia ed in buona parte logora. Su 59 mss. (a parte quelli squinternati di cui non si dà il numero), 22 sono detti «antichi» o acefali oppure con la rilegatura malandata: priva di una delle due tavole di copertina, o senza rivestimento in cuoio, o con il cuoio lacero. Soltanto in un caso il codice viene qualificato come «buono» (è un messale) ed in un altro viene detto fornito di tavole nuove (è un omeliario). Ma è una raccolta vecchia anche dal punto di vista contenutistico.

Nella chiesa troviamo: quattro antifonari, due salteri, due collettari, due innarii, un epistolario, un breviario, un *liber subtilis* con

10. A. FERRETTO, *Annali storici di Sestri Ponente e delle sue famiglie*, in «Atti della Società ligure di storia patria», XXXIV, 1904, doc. 1327.

11. Questi volumi sono qualificati come *pateria* (dalla voce *paterius*=rigattiere), ad indicare il loro pessimo stato di conservazione.

notazione musicale, un *liber parvus* per la benedizione delle acque, una copia della «Regola» di san Benedetto con annesso un martirologio, un libro delle Costituzioni dell'Ordine cistercense.

Poichè nella massima parte questi volumi rispondono alle necessità del culto, si potrebbe pensare ad una ripartizione del complesso librario (implicante un'evoluzione concettuale e quindi nell'ordinamento sistematico della collocazione dei mss.), in virtù del quale sono state raccolte nella sacrestia le opere di carattere più schiettamente culturale. Invece anche qui compaiono testi proprii delle esigenze liturgiche, frammisti a scritti patristici che però appartengono al repertorio vetusto e tradizionale.

Troviamo nella sacrestia 31 codici di cui si dà la descrizione con elementi atti a farne identificare il contenuto, più 7 non identificati, più i 5 relativi al patrimonio del monastero, più i libri squinternati e non identificati, dei quali non viene specificato il numero. Abbiamo, per quanto riguarda l'ufficiatura della chiesa, una quindicina di mss. tra messali, antifonari, evangelistari, lezionari, sermonari, un graduale, un libro per l'ufficiatura de l'Eucaristia, un passionario... Non c'è una Bibbia completa, bensì una copia del Libro dei Re. E c'è un *Liber historiarum Sanctorum*. Ricorrono, per i nomi dei Padri della Chiesa, san Gerolamo, sant'Agostino (*De civitate Dei*), sant'Ambrogio, san Gregorio Magno, Beda il Venerabile, san Bernardo (*Expositio in Cantica Cantorum*). Il maggiore interesse è rappresentato, per noi, da un Burcardo, *De universis constitutionibus Sanctorum Patrum*.

Salvo errore, è tutto un panorama culturale che non avanza al di qua del secolo XII, e che si presenta come assai meno ricco e vario di quello del monastero di Santo Stefano secondo il catalogo de 1327.¹²

* * *

Ben diversa è la situazione che, nello stesso volger di tempo, riscontriamo in Genova, nel convento domenicano di Santa Maria di

12. Cfr. G. PISTARINO, in «Il Convegno storico», cit., p. 159.

Castello.¹³ Qui, come, nella Riviera di Ponente, nell'altro grande centro domenicano di Santa Maria della Misericordia a Taggia,¹⁴ si esprime in modo peculiare il rinnovamento religioso e culturale dell'Ordine dei Predicatori, a cui diede grande impulso l'opera energica di papa Eugenio IV, impegnato nella restaurazione della Chiesa romana dopo il Grande Scisma d'Occidente e durante lo Scisma di Basilea.

Istituito nel 1442 su precedente fondazione, il convento di Castello può considerarsi l'epicentro ideale degli enti religiosi nuovi, o rinnovati, che in quel medesimo secolo variarono il panorama ecclesiastico della città e dei dintorni: Santa Brigida, prima dell'Ordine brigidino, poi cistercense; Santa Maria dei Servi; Santa Maria del Monte, prima dei Canonici di Mortara, poi dei Francescani dell'Osservanza; Santa Maria Annunziata di Sturla, della Congregazione di San Giorgio in Alga; San Nicolò del Boschetto, della Congregazione di Santa Giustina...¹⁵

Com'era logico in una comunità dedita, come a compito tra i fondamentali, alla predicazione, Santa Maria di Castello ebbe per tempo una propria *libreria*, che doveva già essere ben fornita nel 1461, quando 24 dei 211 codici, portati in salvo a Genova da Pera dopo la caduta di Bisanzio in mano turca, vennero consegnati in deposito ai Domenicani di Castello. Un'opera attiva per l'incremento del patrimonio librario svolse il priore Vincenzo Maglio, durante il suo governo nel convento dal 1461 al 1463. Per ordine suo «libri chorales scripti sunt et etiam pro libreria»: dalla quale notizia dell'annalista emerge chiara ormai la distinzione — che non è dato di scorgere nel catalogo di Santo Stefano del 1327 e neppure in quello di Sant'Andrea di Sestri del 1452 — tra i libri d'uso per la chiesa e

13. A. VIGNA, *Farmacia, biblioteca e archivio del convento di Santa Maria di Castello*, in «Atti della Società ligure di storia patria», XX, 2, 1896; E. POLEGGI, *Per la storia del convento di Santa Maria di Castello (Genova - sec. XV)*, nel vol. miscellaneo «Momenti di storia e arte religiosa in Liguria», Genova, 1963, pp. 127-144; *ib.*, *Santa Maria di Castello e il romanico a Genova*, Genova, 1973.

14. L. BALLETO, *La biblioteca del convento dei Domenicani di Taggia*, in «II Convegno storico», cit., vol. II.

15. V. POLONIO, *Crisi e riforma nella Chiesa genovese ai tempi dell'arcivescovo Giacomo Imperiale (1439-1452)*, in «Miscellanea di studi storici I», Genova, 1969, pp. 263-363.

quelli destinati alla biblioteca, raccolta in locale apposito, a scopo di formazione culturale sia per la pura speculazione, teologica, giuridica, morale, letteraria, sia per i compiti propri dell'Ordine nel contatto quotidiano con l'ambiente cittadino.

Altre accessioni si aggiunsero per provenienza da altri monasteri, come —a quanto pare— quello di San Domenico, per lasciti, per acquisti. Nel 1465 Marco *de Cassina* legò al convento una bibbia di notevole valore pecuniario. Nel 1500 il padre Giacomo Giustiniani donò alla biblioteca l'intera collezione dei suoi libri, «riservandosi l'uso d'alcuni per studio, e sua vita durante»; ed i frati del convento decisero l'acquisto di una Bibbia con la glossa ordinaria ed ordinarono la fabbricazione d'un salterio notturno «a lettere grosse», dato che i due, di cui disponevano, risultavano faticosi da leggersi per il corpo piccolo dei caratteri.¹⁶ Nel 1502 Paolo Moneglia, vescovo di Chio e nunzio apostolico, facendo testamento in Ungheria, a Buda, lasciò per legato al convento i libri che, partendo da Genova, aveva affidati in deposito al cavaliere gerosolimitano Paride de Mari.

Chi più di tutti contribuì all'incremento del patrimonio librario di Santa Maria fu senza dubbio il padre Bartolomeo Rivarola, morto nel 1511, il quale «emit ex pecunia parentum libros quasi innumeros, quos posuit in libraria». Ed ancora per il secolo XVI sappiamo della donazione ereditaria di un breviario in pergamena, fatta ai confratelli dal famoso oratore padre Benedetto Goano, e della consegna, per mano ignota, di circa 400 libri della biblioteca di padre Agostino Giustiniani nel 1544. Così pure sappiamo che in una cella del convento lavorò il celebre padre Sisto da Siena, autore, fra gli altri scritti, della nota *Bibliotheca Sancta*, dedicata al papa san Pio V.

Ben poco, per non dire quasi nulla rispetto alla ricchezza originaria, rimane di questo vasto patrimonio. Secondo una tradizione, che non è noto però se risponda a verità, le maggiori devastazioni sarebbero state provocate dalla rivoluzione del 1797, quando i soldati,

16. Si tratta, molto probabilmente del salterio notturno che venne miniato da frate Lodovico da Taggia, di cui si è sopra discusso.

acquartierati nel convento, si sarebbero serviti dei libri per il fuoco del rancio.¹⁷

Abbiamo parlato di rinnovamento culturale. Se anche la biblioteca, messa insieme tra il Quattro ed il Cinquecento, è andata tutta, o quasi tutta, perduta, un'idea sommaria, ma abbastanza precisa, ci è offerta dall'inventario, in data 27 febbraio 1509, dei libri lasciati in eredità al convento da padre Paolo da Moneglia nel 1502. Sono una quarantina di volumi, più alcuni opuscoli e *multi quaterni*. Di alcune di queste opere l'estensore nell'inventario, un notaio, non indica né l'autore né il contenuto, limitandosi ad annotare: *Opuscula quedam, Quidam liber, Quiddam aliud opusculum in pergameno...* Per il resto, l'identificazione, spesso così ostica nei cataloghi medievali dei libri, non presenta grandi difficoltà.

Troviamo dunque ben tredici volumi dedicati alle opere di san Tommaso (come, d'altra parte, era logico attendersi), una delle quali col commento di Pietro d'Alvernia; le *Quaestiones* di Giovanni Scoto in due volumi; le *Quaestiones* di Giovanni Capreolo in quattro volumi; la *Summa* di sant'Antonino arcivescovo di Firenze in quattro volumi, più un volume di *Quaestiones*; le *Quaestiones super I et II* di san Bonaventura; le *Quaestiones super II sententiarum* di Egidio Romano; le *Quaestiones in libr. de anima* di Domenico di Fiandra; le *Quaestiones* di Riccardo *de Mediavilla*; il Vecchio ed il Nuovo Testamento col commento di Nicolò *de Lyra*; il *Catholicon* di Giovanni Balbi. E poi: un volume di *Concordantiae Bibliae*; un breviario dell'Ordine dei Predicatori; un *Directorium inquisitorum*, che ci ricorda il problema degli eretici; ed un *Libellus in logica*, non identificabile.

Come si vede, c'è una parte sostanziale degli scrittori dell'Ordine, come capita normalmente di riscontrare nelle biblioteche dei conventi domenicani. Accanto ad essi compaiono però anche un Paolo Orosio, un Origene, ed inoltre Aristotele coi *Politicorum*, Seneca (*Universa opera* ed un *Tractatus*), le orazioni di Cicerone, Averroè (*Super libr. Phisic.*), e Francesco Petrarca col *De remediis utriusque fortunae*.

17. A. VIGNA, *Farmacia, biblioteca e archivio*, cit., p. 378.

Quante di queste opere fossero in manoscritto e quante a stampa, non è dato di sapere, né interessa qui in modo particolare. Ciò che colpisce è la totale differenza di struttura rispetto all'inventario dei Benedettini di Santo Stefano nel 1327 ed a quello dei Cistercensi di Sant'Andrea di Sestri del 1452. Differenza di tempi e differenza di ambiente claustrale. La teologia assume una parte preponderante, attraverso gli autori da san Tommaso e da san Bonaventura in poi. Accanto ai Padri della Chiesa che più interessano per il problema della affermazione della fede cattolica, compaiono gli *Auctores* che la tradizione cristiana ha recepito nella problematica dell'etica, della fisica e della metafisica. Il mondo laico si apre uno spiraglio attraverso un'opera del Petrarca accolta di buon grado dalla tradizione religiosa. Si potrebbe osservare che questo complesso di libri rispecchia gl'interessi culturali di chi li donò in legato al convento di Castello: ma occorre ricordare che il donatore è un domenicano egli stesso e che la sua raccolta riflette gl'interessi e le direttive culturali dell'Ordine. Se poi ci rivolgessimo alla parte della biblioteca pervenuta al convento dall'eredità di Agostino Giustiniani e della quale conosciamo il catalogo, qui allora troveremmo un'apertura verso ogni ramo dello scibile in lingue diverse: l'ebraico, l'arabo, il greco, il latino, il volgare... Ma entreremmo ormai nel campo della passione personale dei grandi bibliofili che segnano l'inizio, anche sotto questo aspetto, dell'evo moderno.

A questo punto ci fermiamo. Col secolo XVI il libro a stampa si sostituisce progressivamente al codice, anche nel settore degli usi liturgici, creando una nuova circolazione d'idee e di cultura. La tradizione calligrafica e miniaturistica si esaurisce, con una splendida fioritura sino quasi alla fine, cedendo il campo alla xilografia ed al gusto per l'eleganza dei caratteri tipografici. Il campo della cultura si apre decisamente alle istanze del mondo laico, che vi si afferma in modo massiccio, riducendo sempre più la funzione di conventi e monasteri come punti-base di riferimento nel settore culturale.

E' vero che ancora nel secolo XVI e successivi abbiamo ordini religiosi nuovi o riformati, nuove congregazioni; e si fondano cappelle, chiese ed abbazie. Ed è vero che con la Controriforma taluni ordini religiosi diventano l'elemento portante della Chiesa romana

per la tutela della società contro scismi ed eresie. Ma i termini del problema sono profondamente mutati e richiederebbero un nuovo ampio discorso.

In ultima istanza, potremmo parlare dell'ulteriore, più rigoglioso sviluppo di quel fatto d'arte, che in certo qual modo viene a compensare, per la magnificenza della chiesa, la scomparsa della miniatura: cioè l'attenzione rivolta dal clero e dai fedeli per l'arricchimento della propria chiesa con opere d'intaglio, di scultura, di pittura, delle cosiddette armi minori. E potremmo ricordare, a titolo di esempio, la cantoria di Donato Benti e Ben. da Rovezzano in Santo Stefano, od i dipinti di Giulio Romano, di Domenico Piola, dei Castello, di Gregorio de Ferrari, di Gioacchino Assereto e di altri non meno famosi; per Santa Maria di Castello, le due tavole trecentesche della «Madonna col Bambino», il Quattrocento che si esprime nella statuetta della «Madonna col Bambino», nello «Sposalizio di Santa Caterina», nell'intaglio ligneo dell'«Incoronazione della Vergine», nella tavola del «Crocefisso», nel «Battesimo di Gesù» di Elia Gagini, nell'«Annunciazione» di Giusto d'Alemagna, nelle sculture di Leon. Riccomanni; il Cinquecento dei dipinti di Ludovico Brea, di Pier Francesco Sacchi, di Bernardo Castello, delle decorazioni in maiolica. Ma saremmo pur sempre in altro ordine di idee.

Ultimo residuo del medioevo, che muore lentamente negli epigoni: le tombe del Quattro-cinquecento in Santa Maria di Castello; le epigrafi nel chiostro di questo e di altri conventi e monasteri, delle quali si leggono le date fino al secolo XVIII.

* * *

Il nostro quadro non sarebbe completo, se noi non tenessimo presente ancora un fatto, positivo e negativo al tempo stesso. Monasteri e conventi di grande prestigio in Genova, quali sono Santo Stefano e Santa Maria di Castello, da noi assunti a paradigma, mantengono viva ed attiva una tradizione culturale, che rappresenta uno dei punti di forza della loro presenza nella città e della loro azione tra la gente d'ogni ceto sociale. Ma si limitano in genere a riprodurre modelli consueti, senza dare vita a filoni originali di pensiero. A dif-

ferenza che in altri luoghi, non emergono in Genova, tra i monaci ed i conventuali, figure di primissimo piano, tali da imporsi all'attenzione dei contemporanei e dei posteri, al di sopra della pura risonanza locale o momentanea. In sede di produzione letteraria ci sembra di potere citare due sole eccezioni, e sono frati domenicani: Iacopo da Varazze, con i «Sermoni», la «Cronaca» e la *Legenda aurea*; soprattutto Giovanni Balbi, con il famosissimo *Catholicon*.

Di fronte a questa scarsezza di esempi non possiamo però dimenticare quanta parte monaci e conventuali, benedettini, francescani e domenicani, svolsero al di fuori del chiostro, nella vita operosa della città: da coloro che venivano utilizzati dalla Repubblica, per missioni diplomatiche, ai due frati minori che partirono nella spedizione di Vadino ed Ugolino Vivaldi e scomparvero nella leggenda; ai monaci ed ai conventuali che salirono sulla cattedra episcopale: Iacopo da Varazze; Porchetto Spinola, dei Minori; Giacomo di Santa Vittoria, dei Canonici regolari di Sant'Agostino della Congregazione di Mortara; Andrea della Torre, domenicano; Lanfranco de Sacchi, benedettino; Giacomo Imperiale, benedettino. Accanto ai quali dobbiamo ricordare quanti assunsero il carico, talora non facile, di vescovo nelle diocesi degli stabilimenti orientali, come Giacomo Campora, domenicano, a Caffa,¹⁸ Gregorio Corsanego, benedettino, a Trebisonda,¹⁹ Leonardo da Chio, domenicano, a Mitilene,²⁰ nel secolo XV. Furono, anche questi, impegni di cultura, nei contatti e nei contrasti tra mondi diversi.

* * *

L'uomo medievale assorbe sin dall'infanzia, nella costruzione della propria personalità, temi e suggestioni che gli derivano dal chiostro, dalla chiesa, dalla pratica religiosa sentita non come

18. Su Caffa all'epoca di Domenico Campora e la bibliografia relativa cfr. L. BALLETO, *Genova Mediterraneo Mar Nero (secc. XIII - XV)*, Civico Istituto Colombiano - Studi e testi - serie storica - 1, Genova, 1976, pp. 269-290.

19. Su Gregorio Corsanego, vescovo di Trebisonda, e la sua biblioteca, cfr. G. AIRALDI, *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, Genova, 1974, cap. III.

20. Su Leonardo da Chio, arcivescovo di Mitilene, cfr. L. BALLETO, *Matrimonio, «separatio» e legittimazione nel Quattrocento genovese*, in «Studi genuensi», X, 1973-74 (pubblicato nel 1976), pp. 35-40.

antitesi, ma come naturale alimento del mondo laico. Le sculture degli edifici del culto, cariche di simbolismo, i dipinti negl'interni, le miniature dei codici liturgici parlano oggi a noi come fatti stilistici ed artistici, stimolando la nostra ricerca di tipo tecnico ed estetico, ma non rivelandoci spesso il significato riposto di un discorso per immagini che più non sappiamo intendere. Parlavano all'uomo dell'epoca in un linguaggio di verità pedagogica, in cui il raggiungimento dell'espressione di bellezza formale non era fine a stesso, ma risultava in funzione di un messaggio che tutt' tanto più potevano recepire quanto più era suggestivo.

Proprio perchè si tratta d'un messaggio da trasmettere al mondo dei laici come norma di vita da attuarsi in preparazione d'una verità superiore, l'attività culturale del monastero si svolge per lo più all'insegna dell'anonimo. Costruttori e decoratori di chiese e di chiostrì, calligrafi ed alluminatori sono spesso monaci e frati di cui s'ignora il nome. Questo graduale accumulo di un enorme patrimonio collettivo di cultura segna il ritmo stesso dei tempi storici, esprime e certifica generalí aspirazioni, ideali comunitari, intenti sociali, nei quali il negozio terreno, per umile che sia, trova tutela e compenso, al di là della fatica del viver quotidiano, in una convinzione superiore: nel messale miniato, nell'immagine votiva, nella confraternita religiosa, nella cappella del santo.

Perciò non v'è da stupirsi se il notaio roga il contratto di compra-vendita nell'interno d'una chiesa; se nella chiesa si riunisce il governo del Comune; se nella chiesa si portano bandiere e trofei tolti ai nemici. Perciò chiese e chiostrì di monasteri conservano, talvolta a decine e decine, epigrafi funerarie.

Per noi tutto questo sembra un mondo perduto. Perduto perchè talmente sconvolto e disperso, distrutto o deturpato proprio in senso materiale, che noi non sappiamo spesso quale sia la provenienza originaria di un codice liturgico oggi conservato in una biblioteca pubblica, o di un'epigrafe accatastata in un deposito; non riusciamo ad immaginare il tono della vita d'un tempo nei palazzi degradati del «centro storico»; non risentiamo il gusto delle facciate policrome; non intendiamo — fatta eccezione per pochi specialisti — l'originario significato strutturale d'un vicolo, d'una piazza, d'una torre, d'un

palazzo, d'una chiesa. Perduto soprattutto perchè non riusciamo a risentire il senso comunitario della città stretta entro ed intorno alle mure, pur nelle divisioni faziose; il valore della cappella, della chiesa, del chiostro come punti di riferimento dell'organizzazione sociale; il significato umanamente profondo, come espressione di civica solidarietà e di patriottismo municipale, delle antiche gare sulle piazze, delle sfilate, dei cortei, delle casacce, di cui ammiriamo il colorito folklore dei costumi.

Noi ricerchiamo e cataloghiamo reperti, studiamo le ceramiche policrome dei campanili e delle facciate, asportiamo dalle sedi originarie e raccogliamo lapidi nei musei, quando addirittura non contrattiamo epigrafi, codici, oggetti ed arredi del culto in antiquariato: ma forse non ci rendiamo conto, per lo meno sino in fondo, che questa dissociazione di un tessuto unitario ci lascia in mano frammenti di vita estinta, foglie morte; e che il singolo pezzo, avulso del suo contesto culturale, perde gran parte della sua pregnanza, direi quasi della sua bellezza.

Appendiamo la pagina del codice come quadro; trasformiamo il candeliere dell'altare in abat-jour; collochiamo nel giardino la lapide onoraria o sepolcrale. Ma soltanto aggirandoci per il chiostro in silenzio, decifrando l'epigrafe nel deposito secolare, ammirando nella chiesa gli arredi d'un tempo, consultando il manoscritto nell'antica *libreria* possiamo ritrovare il passato quale esso fu e cogliere in noi stessi l'eco di un mondo da cui proveniamo.

Geo PISTARINO

The sale of Gumerin on Malta: 1318

During the thirteenth century the islands of Malta and Gozo were colonized from Sicily and Sicilian institutions were introduced. These included the notaries who drew up acts in the presence of *judices* and witnesses.¹ Scarcely any documents survive from the Hohenstaufen period, but an Antonius de Cappillerio, *publicus insularum Malta et Gaudisii notarius*, was acting at Malta on 29 July 1274 and again on 2 April 1277.² The will of Guillelmus de Malta was drawn up in Gozo on 8 February 1299 by Leone de Puntetremulo, *regius publicus insularum Malte et Gaudisii notarius*, and it was witnessed by Henricus de Montemurro *notarius* while two other notaries, Nicolaus de Lentini *publicus insularum Malte et Gaudisii notarius* and Teninus de Daniele *regius publicus insularum Malte et Gaudisii notarius*, both signed for witnesses who could not write; thus four notaries were gathered together simultaneously on the tiny island of Gozo.³ On 23 January 1324 an act manumitting a slave at Malta was drawn up by Rogerius de Alammano, *regius publicus notarius Insularum Malte et Gaudisii*.⁴ On 8 May 1318 at Malta this same Rogerius de Alammano drew up an act recording

1. Though earlier individual acts survive in original or copy, the earliest notarial register in the Notarial Archives, Valletta, dates to 1467; on these archives see G. Wettinger, «Our Medieval Historical Archives and their Care», in *Maltese History: What Future?*, ed. A. Williams and R. Vella Bonavita (Malta, 1974), 96-98.

2. Texts in V. Laurenza, «Malta nei documenti Angioini del R. Archivio di Napoli», *Archivio Storico di Malta*, v (1934), 132-136 (1274), and R. Moscati, «Fonti per la Storia di Malta nel R. Archivio di Stato di Napoli», *ibid.*, vii (1935-1936), 504-506 (1277).

3. Original parchment published in H. Bresc, «Malta dopo il Vestro Siciliano», *Melita Historica*, vi no. 3 (1974), 317-320. Cf. A. Luttrell, «The Administration of Gozo: 1335», *ibid.*, vii no. 2 (1977).

4. Original parchment published in Bresc, 320-321.

the sale of Gumerin on Malta, which well illustrates the Maltese judicial bureaucracy at work and the part the notary played in it, again with the witnesses including two other notaries, Petrus Marranchi and Symon de Carlo who was notary to the royal *castellanus* of Malta; the document survives in a copy of 1398.

In February 1398 Martino, King of Sicily, was carrying out a general reorganization of fiefs and other royal concessions, confirming old privileges and rewarding his supporters with confiscated lands, arrangements which included a number of new grants and confirmations on Malta and Gozo.⁵ On 9 February from Catania he instructed the *secreto* of Malta to restore to Anonio or Antonello de Santa Sofia the Maltese *viridarium* of Gumerin which had once belonged to Antonello's father, the late Guglielmo de Santa Sofia, but which had subsequently passed to the royal *curia*; Antonello had produced a privilege of King Federico III and other notarial documents *publica documenta*.⁶ On the same day Martino, who was also acting in the name of his father King Martin of Aragon and of his wife Maria of Sicily, confirmed and granted *de novo* to Antonello, who was described as a *civis* of Malta, a royal privilege of 1320 which had confirmed the purchase of Gumerin by Guglielmo de Ragusia; the 1320 privilege itself contained two other acts of 1317 and 1318. Antonello claimed to be a direct descendant of Guglielmo de Ragusia. Following the evidence of «sufficient» witnesses and the presentation of a document drawn up in Malta by Rogerio *de laturrj*, another public notary of Malta, the Crown accepted that Thomasio de Santa Sofia had married Ylagia, daughter of Guglielmo de Ragusia, and that their son Antonio had a son Guglielmo who was Antonello's father. This privilege of 9 February 1398 was copied into the register of the Chancery⁷ and into that of the Protonotaro.⁸

5. See H. Bresc, «The *Secrezia* and the Royal Patrimony in Malta: 1240-1450», in *Medieval Malta: Studies on Malta before the Knights*, ed. A. Luttrell (London, 1975), 152-155; see also R. Valentini, «Il Patrimonio della Corona in Malta fino alla venuta dell'Ordine», *Archivio Storico di Malta*, v (1934), who published and discussed a number of the 1398 texts.

6. Palermo, Archivio di Stato, Cancelleria, Reg. 32, f. 162v.

7. Palermo, Archivio di Stato, Cancelleria, Reg. 32, f. 181-184v [*olim* 156-159v]: text published below.

8. Palermo, Archivio di Stato, Protonotaro del Regno, Reg. 11, f. 18-20v.

In 1316 Guglielmo de Ragusia, along with Symon de Carlo of Messina, were both notaries who were serving the king as *procuratores iurium, reddituum et proventuum gabellarum, iurium et bonorum Curie nostre dicte insole Malte*.⁹ On 17 June 1320 at Messina King Federico III confirmed to Guglielmo de Ragusia, who was described as a *ciuis* of Malta but not as a notary, an earlier act of 8 May 1318 which recorded his purchase of Gumerin from Guglielmo de Surdu. Guglielmo de Ragusia and his heirs were to hold the *viridarium* or *jardinum* in perpetuity, owing to the Crown the same obligations owed by Guglielmo de Surdu, that is they had, at least in theory, to reside in the Kingdom of Sicily or the island of Malta; they had to hold Gumerin from the royal *curia* and to perform the services due, which were not explicitly listed in the document; and they were to hold the property *iure francorum*, that is the eldest son was to inherit and males were to take precedence over females.

The document of 8 May 1318 was witnessed in Malta by two *Iudices*, Johannes de Lavagna and Ansaldus Dragone; by Rogerio de Alamanno, the royal public notary of Malta and Gozo, who drew up and validated the instrument; by Arnaldo de Solimella, the royal castellan, justiciar and procurator for the island and *castrum* of Malta; and by seven other witnesses. They declared that Gumerin had previously been granted to Skius de Solimella who had died intestate and without legitimate heirs, so that it had devolved to the Crown. The document testified that Guglielmo de Surdu, a royal *familiaris*, had produced both a document issued at Messina on 17 June 1317 by which the king had granted him Gumerin and also a royal licence given at Mazzara on 3 February 1318, the text of which was repeated in the instrument of 8 May 1318; this licence empowered him to sell or otherwise alienate the property on certain conditions preserving the Crown's rights there. Guglielmo de Surdu received 58 gold *uncie*; he formally invested Guglielmo de Ragusia

9. Text in Valentini, 32-34.

per lapidem,¹⁰ that is with a symbolic stone, and he handed over to the purchaser his royal licence to alienate.

These documents were known at the beginning of the sixteenth century to the Sicilian archivist and bureaucrat Gian Luca Barberi, who summarized them in his *Capibrevi*.¹¹ A copy of those parts of the *Capibrevi* which concerned Malta and Gozo was made in 1644 at Palermo to be sent to Malta; this transcript was made by Leonardo Biasini, who also copied the complete text of 1398 which included the earlier documents of 1317, 1318 and 1320.¹² The details given by Barberi concerning the families of Santa Sofia, Solimella and Surdu were used by the Maltese historian Gianfrancesco Abela in the history he published in 1647.¹³ This information has subsequently been repeated, sometimes inaccurately,¹⁴ but the text has never been published, despite its interest. Previous to the grant of Dejr il-Bniet to Francesco Gatto, who was himself a notary, in 1351,¹⁵ only one other royal grant or confirmation of property on Malta is known; that is the grant of Tabrija to Actardus de Barba in 1316.¹⁶ The texts concerning Gumerin show the Crown's theoretical rights over lands of the royal *curia* on Malta, with the king granting properties or licences and seeking to maintain the conditions of service. They illustrate the local machinery of royal castellan, notary and judges at work. They also provide an early toponym in *Gumerin*, the modern Ghemieri lying some three kilometres north-west of Rabat; they give details concerning Latin settlers on Malta; and they show the Santa Sofia family maintaining the Maltese claims it had established

10. On investiture *per vexillum*, see E. Mazzaresse Fardella, *I feudi comitali di Sicilia dai Normanni agli Aragonesi* (Milan, 1974), 82-84.

11. *I Capibrevi di Giovanni Luca Barberi*, ed. G. Silvestri, iii (Palermo, 1888), 440-441.

12. Valletta, Royal Malta Library, Ms. Università 206 [olim Biblioteca 870], f. 205-214; modern copies in Royal Malta Library, Ms. Biblioteca 1226, f. 293-309, and Mdina, Cathedral Archives, Ms. 27, f. 437-444.

13. G.-F. Abela, *Della Descrizione di Malta* (Malta, 1647), 530-531.

14. One paragraph derived from Barberi and Biasini contained at least eleven errors, some of them gross (eg. wrong king, dates incorrect by ten years, husband as father, etc.).

15. Text (with minor inaccuracies) in Anon., *Memoirs of the Family of Inguanez* (Malta, 1888), 19-20.

16. Text in Valentini, 32-34.

by marriage. In addition, the text of 1320 was noted by G. La Mantia as the second earliest known example of a royal document being registered in the office of the Protonotary as well as in the Chancery.¹⁷ The text is here given from the Chancery register, with a few words supplied or expanded from the Protonotary version which seems to have been copied with less care and which contains numerous variations in word order, spelling, contractions and above all in punctuation; only in a few significant cases are these noted. As far as possible, the text is generally given as found, without alterations to capitals, spelling or punctuation.

A. LUTTRELL

17. G. La Mantia, «Su l'uso della registrazione nella Cancelleria del Regno di Sicilia...», *Archivio Storico Siciliano*, ns. xxxi (1906), 208-209.

DOCUMENT *

Martinus dei gratia Rex Aragonum, Et Martinus eadem gratia Rex Sicilie¹⁸ etc. Presentis priuilegij serie notum fieri volumus Vniuersis tam presentibus quam futuris, quod Antonius de sancta sophia filius quondam guillelmi de sancta sophia ciuis Ciuitatis meliuetj coram maiestatis nostre conspectu nuperrime constitutus obtulit culmini nostro et presentauit quoddam priuilegium serenissimi principis dominj domini friderici Regis Sicilie proauj nostri memorie recolende sigillo pendentj dicti Illustrissimi principis commonitum, confirmationis videlicet cuiusdam venditionis vnus viridarij vocati de Gumerin positi in Insola meliveti facte olim guillelmo de ragusia ab auo ipsius Antonellj per quondam guillelmum surdu dominum et patronum ipsius viridarij sive Iardinj cui guillelmo Surdo concessum extitit viridarium predictum per serenissimos principes predecessores nostros diue memorie, quod priuilegium nos Inspici fecimus diligenter et viderj cuius quidem priuilegij tenor per omnia talis est, Fridericus dei gratia Rex sicilie per presens priuilegium notum fierj volumus uniuersis tam presentibus quam futuris quod pro parte guillelmi de ragusia Ciuis malte fidelis nostri ostensum et presentatum fuit nostro culminj quoddam Instrumentum publicum de quadam venditione cuiusdam viridarij dicti de gumerin positi In Insola malte facta per guillelmum Surdu familiarem et fidelem nostrum dicto guillelmo de ragusia, et heredibus suis continentie talis. In nomine domini nostri Ihesu Christi Amen Anno eiusdem ab Incarnatione m^occc^ooctauodecimo, mense madij octauo eiusdem prime Indictionis Regnante serenissimo domino domino nostro Rege friderico dei gratia Inclito Rege Sicilie, felcis dominij regni eius, anno xxiiij^o feliciter Amen, Nos Iohannes de lauagna et Ansaldus draconus Iudices malte rogerius de alamanno regius puplicus Insolarum malte et gaudisij notarius et testes subscripti ad hoc uocati specialiter et rogatj, presenti scripto puplico notum facimus et testamur, quod guillelmus surdus familiaris domini nostri regis, dominus et patronus cuiusdam Iardinj dicti de gumerin positj In Insola malte cum terris Iuribus, et pertinentijs suis ex concessione sibj facta per regiam maiestatem prout in priuilegio concessionis ipsius sub pendentj sigillo eiusdem maiestatis regie datum messane per nobilem dominum fridericum de Incisa de Sacca militem Regni Sicilie cancellarium Anno dominice Incarnationis m^occc^odecimoseptimo mense Iunij xvj^o eiusdem xv^o Indictionis plenius continetur, Auctoritate sibi traddita ab eadem regia maiestate Infrascripta omnia faciendj in patentibus litteris

* Hemos mantenido la transcripción enviada por el autor, respetando su original.
18. Reg. 32 omits *sicilie*.

Regijs subscriptj tenoris videlicet. fridericus dei gratia Rex Sicilie, notum fierj volumus vniuersijs presentes litteras Inspecturis Quod nos ad supplicationem guillelmi Surdu familiaris et fidelis nostrj culmini nostro pro Inde humiliter factam, eidem guillelmo pignorandj vendendj dandj distrahendj permutandj pro anima Indicandj et quicquid Infe voluerit tamquam de re propria faciendj Iardinum dictum de gumerin positum In Insola malte cum omnibus Iuribus rationibus et pertinentijs suis quod ex concessione sibi et heredibus suis sub certis forma et modo per celsitudinem nostram facta a curia nostra sub debito et consueto seruitio per eum pro Inde et heredes suos curie nostre prestando tenet et possidet sicut in quodam priuilegio Sub pendenti maiestatis nostre sigillo sibi pro Inde facto plenius continetur, Sub forma modo et seruitio quibus Sibi per nostram excellentiam est concessum licentiam et liberam facultatem gratiose duximus concedendum lege seu constitutione aliqua huiusmodj concessionj nostre contraria non obstante, fidelitate nostra nec non constitutionibus serenissimi domini Jacobi Aragonum et olim Sicilie regis Illustris Reuerendj et carissimi fratris nostrj dum regno sicilie prefuit editis atque nostris nec non seruitio quod pro Inde curie nostre debetur ac curie et cuiuslibet alterius Iuribus semper saluis In cuius rei testimonium certitudinem et cautelam presentes sibi ex Inde fierj Iussimus maiestatis nostre sigillo munitas, datum mazarie tercio februarij prime Indictionis Iure concessionis predicte et sub forma modo et seruitio in predicto priuilegio contentis consentiens prius in nos predictos Iudices et notarium tamquam in suos cum sciret sx certa nostra scientia nos suos Iudices et notarium non esse per se et heredes suos uendidit et ex ipsa causa venditionis presentialiter assignauit et tradidit guillelmo de ragusia cui malte et suis heredibus inperpetuum predictum Iardinum de gumerin cum terris mandris criptis spacijs misiratis aquis Ingressibus et egressibus accessibus Iusticijs et pertinencijs suis et omnibus alijs Iuribus ipsi Iardino pertinentibus et adiacentibus, quod quidem Iardinum cum predictis terris Iuribus et pertinencijs suis quondam skio de solimella et heredibus suis de suo corpore legitime descendentibus regia celsitudo dudum concesserat ipsumque dum vixit idem quondam skius tenuit, et possedit, et pro eo dictus quondam skius ab intestato mortuus extitit liberis legitimis non relictis ad manus regie curie rationabiliter et Iuste deuenit pro pretio Inter eos conuento unciarum auri quinquaginta octo ponderis generalis quas uncias quinquaginta octo eiusdem ponderis predictus guillelmus venditor ibi presentialiter recepit et habuit et fuit confessus recepisse et habuisse a predicto guillelmo emptore ex predicta causa, renunciat ... exceptioni non numerate et non recepte dicte pecunie spei future numerationis et receptionis et dicti aurj non bonj non Iusti et non recti ponderati exceptionj doli malj metus causa actionj in factum conditioni siue causa et exceptioni deceptionis in dimidia seu vltra dimidiam Iusti precij beneficio restitutionis et omni legum auxilio omnique

probationj et defensionj in contrarium, quod quidem priuilegium concesionis facte per dictum dominum regem predicto guillelmo surdo et predictas patentes regales literas ibi presentialiter, dictus venditor dedit et assignauit predicto emptorj, conseruandas penes eum ad cautelam et defensionem dicti Iardinj terrarum eius et Iurium predictorum, Quare predictus guillelmus venditor ex predicta causa venditionis cessit dedit atque mandauit predicto guillelmo emptorj omnes acciones utiles et directas reales et personales et omnia Iura quocumque modo et Iure competentes et competentia in predicto et pro predicto Iardino et eius terris et Iuribus superius venditis et eorum occasione transferens predictus guillelmus venditor in predictum guillelmum emptorem plenum dominium et plenam possessionem uel quasi predicti Iardinj terrarum Iurium et pertinenciarum suarum, cui dominio et possessionj illico renuntiauit et se absentem ex Inde fecit uolens eum facere suo ministerio possessorem uel quasi, Insuper predictus guillelmus uenditor Inducens predictum guillelmum emptorem per lapidem¹⁹ in corporalem uacuum et expeditam possessionem predicti Iardinj terrarum et Iurium predictorum ad habendum tenendum et possidendum dandum uendendum et alienandum et quicquid sibi suisque heredibus de Inceps placuerit perpetuo faciendum tamquam de re sua propria, sibi Iusto emptionis titulo acquisita promisit et conuenit sub obligatione omnium bonorum suorum mobilium et immobilium presentium et futurum predicto guillelmo emptorj stipulanti pro se et suis heredibus quod defendet gaurentabit et excalumpniabit eidem emptorj et suis heredibus et sui dederit predictum Iardinum cum predictis terris Iuribus pertinentijs et adiacentijs suis ab omnibus et singulis personis puplicis et priuatis omni tempore siue de facto siue de Iure de predicto Iardino et eius terris et predictis Iuribus litem seu questionem Inferentibus dicto emptorj et quod restituet eidem emptorj omnes expensas dampna et Interesse quas et que pro Inde faceret et sustineret in Iudicio et extra Iudicium et credatur de omnibus supradictis et de omnibus expensis faciendis in curia uel extra occasione dicti Iardinj terrarum eius et predictorum Iurium simplici et nudo uerbo ipsius emptoris et quod non teneatur dictus emptor se defendere et post latam sententiam appellare nec eidem uenditorj aliquatenus denunciare si occasione dicti Iardinj terrarum et Iurium predictorum dictus emptor siue de facto siue de Iure in curia uel extra aliquatenus molestetur ab aliquibus personis puplicis uel priuatis dans et concedens eidem emptorj dictus uenditor quod propria auctoritate siue magistratus decreto possit Intrare capere et vendere tantum de bonis ipsius uenditoris quod sibi satisfiat de precio dampnis et Interesse factis In curia uel extra de quibus omnibus statur simplici et nudo uerbo ipsius emptoris, Quam quidem uenditionem

19. For a transfer of a *fedum* at Scicli in Sicily made *pro quadam lapide*, see a text of 1346 in E. Sipione, «Tre documenti trecenteschi», *Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, lxiv (1968), 246-248.

et omnia et singula suprascripta predictus uenditor promisit attendere obseruare et adimplere rata et firma habere et tenere et contra non facere nec venire nec pro Inde litem seu controuersiam mouere nec mouerj facere aliqua ratione uel occasione sub pena solemnī stipulatione promissa dublj predicti precij per ipsum uenditorem Si contrafaceret regie curie persoluenda et a me predicto notario tamquam publica persona per eandam curiam stipulata, qua pena soluta uel non soluta semper nihilominus presens contractus et omnia suprascripta in suo robore perseuerent, Et ad maiorem cautelam prenominatus uenditor renunciauit expresse in premissis omnibus beneficio restitutionis et appellationis priuilegio et beneficio curialibus Indultis exceptioni delj malj conditioni siue causa et in fact.. priuilegio forj quod nullum forum dictus uenditor possit eligere sed in quolibet foro a predicto emptore electo possit et debeat conuenirj ferijs literis Impetratis uel impetrandis et omnibus generaliter Iuribus legibus canonicis et ciuilibus constitutionibus consuetis exceptionibus et allegationibus scriptis et non scriptis hic expressis et non expressis de predictis uel aliquo predictorum in contrarium facientibus mentionem omnique alij probationj auxilio et defensionj Iuris et facti quibus se tuerj uel contrauenire posset, quod autem abrasum est supra in xva linea ubi legitur atque nostris necnon pro autentico habeatur, quia per me predictum notarium abrasum et emendatum est non vitio sed errore, unde ad futuram memoriam et predicti guillelmi emptoris cautelam suorumque heredum presens publicum Instrumentum sibi ex Inde factum est per manus mei predicti notarij signo et subscriptionibus tam nostrum qui supra Iudicum et notarij quam testium subscriptorum subscriptionibus et testimonio roboratum. Actum malte anno die mense et Indictione premissis, + Ego Johannes dela vagna²⁰ qui supra Iudex malte + Ego Ansaldus dragone quj supra Iudex malte. + nos arnaldus de solinella miles regius castellanus Iust[itiarius] et procurator Insole et castri malte scribere nescientes per manus notarij Symonis de carlo notarij nostri nos scribi fecimus et testamur. + Ego benedictus de friderico testis sum + Ego notarius petrus marranchi testor + Ego homodeus de salerno testor + Ego nicolus de asmundo testor sum + Ego Symon de carlo testor + Ego nicolus de trapano testor + Ego benedictus de scuto testor + Ego Rogerius de alamano qui supra regius publicus Insolarum et malte et gaudisij notarius predictis omnibus Interfuj rogatus scripsi et solito signo meo proprio signaui. Et nostro culmini fuit humiliter supplicatum ut predictam vendicionem predicti Iardinj cum omnibus Iuribus rationibus et pertinentijs suis factam per dictum guillelmum surdum dicto guillelmo de ragusia et suis heredibus In perpetuum ratificare acceptare et confirmare de benignitate regia dignamur, Nos huiusmodj supplicatione benigne admissa predictam vendicionem dictj Iardinj Iurium rationum et pertinentiarum suarum per dictum guillel-

20. Protonotario gives *de alauagna*.

mum Surdu dicto guillelmo de ragusia et dictis heredibus suis inperpetuum ut predicatur factam quatenus Iuste rite et rationabiliter factam extitit eidem guillelmo et dictis suis heredibus sub illis tamen forma modo et seruitio sub quibus predicto guillelmo Surdo et suis heredibus predictum Iardinum cum Iuribus rationibus et pertinencijs suis per nostram excellentiam fuit concessum ratificamus acceptamus et pleno fauore regio confirmamus. Ita tamen quod dicti guillelmus de ragusia et eius heredes sint Incole regni nostrj sicilie uel dicte Insole malte et in eodem regno uel dicta Insole nostro et heredum nostrorum dominio habitent et morentur, et quod dictum Iardinum cum omnibus Iuribus rationibus et pertinencijs suis a nostra curia teneant et cognoscant et ex Inde seruire dicto seruitio eidem nostre curie teneantur et vivant Inde Iure francorum uidelicet quod maior natu minoribus fratribus et coheredibus suis et masculus feminis preferentur, fidelitate nostra nec non constitutionibus serenissimi dominj Iacobj aragonum et olim sicilie regis Illustris reuerendj et carissimi fratris nostrj dum regno sicilie prefuit editis atque nostris predicto seruitio ac curie nostre et cuiuslibet alterius Iuribus semper saluis. In cuius rei testimonium certitudinem et cautelam presens priuilegium sibj ex Inde fierj et sigillo maiestatis nostre pendentj Iussimus communirj. datum messane per nobilem fridericum de Incisa de Sacca militem Regnj sicilie cancellarium Anno dominice Incarnationis millesimo ccc^o xx^o mense Junij xvij^o eiusdem tercię Indictionis Registratum In cancelleria Registratum penes Prothonotarium. Et Maiestatibus nostris idem Antonellus humiliter supplicauit vt cum ipse Antonellus exponens sit heres legitimus per rectam lineam descendens eiusdem quondam guillelmj de ragusia per modum Infrascriptum Videlicet quod dictus guillelmus de ragusia primus emptor dicti viridarij fuit pater legitimus et naturalis quondam ylagie ex qua ylagia et quondam [margherita]²¹ thomasio de sancta sophia eius viro fuit natus quondam Antonius de sancta sophia auus dicti exponentis et ex eodem Antonio et quondam eius vxore natus fuit quondam guillelmus de sancta sophia pater legitimus ipsius Antonellj exponentis cui quondam guillelmo patri suo idem antonellus tamquam filius et heres legitimus successit, et succedere debet in bonis dicti quondam guillelmi patris suj et potissime in viridario predicto eidem Antonello et suis heredibus de suo corpore legitime descendentibus In perpetuum prefatum viridarium ac priuilegium predictum et omnia et singula contenta in eodem acceptare approbare ratificare et de nouo ipsum viridarium sibi et suis heredibus supradictis concedere et donare benigniter dignemur, Nos autem ipsius antonellj Supplicationem benigne admicentes consideratione presertim seruitiorum per dictum quondam guillelmum patrem ipsius Antonellj nostris

21. Reg. 32 and Protonotaro both give *mag^a*; Barberi, iii. 441, Abela, 530, and others give *magna*.

predecessoribus gratissime prestitorum pro quorum nomine et seruitijs fuit ut percepimus Interfectus, habita informatione plenaria per testes ydoneos in numero competentj et Instrumento testimonialj omnibus solemnitatibus roborato confecto In Inſola meliuetj manu notarij rogerij de laturrj puplici notarij dicte Inſole, quod propterea Inſpici fecimus et viderj ac in archivo dilecti noſtrj prothonotarij propterea conſervarj de genologia ſupradicta et qualiter dictus Antonellus exponens per rectam lineam eſt ſucceſſor dicti guillelmi de ragusia primj dominj emptoris dicti viridarij, ac etiam actendentes ſeruitia que idem Antonellus noſtris conatur continue preſtare maiestatibus et que preſtare poterit In futurum dante domino gratiora eidem Antonello et ſuis heredibus Inperpetuum predictum viridarium de certa noſtra ſcientia, ac gratia ſpecialj approbamus confirmamus acceptamus ratificamus et de nouo concedimus et donamus ſub debito tamen et conſueto ſeruitio per eundem Antonellum et heredes ſuos predictos noſtre curie preſtando prout in priuilegio ſuperius Inſerto continetur, noſtre curie et aliorum Iuribus ſemper ſaluis. Ad huius autem noſtre confirmationis ac noue donationis et gratie futuram memoriam et robur perpetuo valiturum preſens priuilegium ex Inde fierj Iuſſimus noſtri magni ſigillj pendentis munimine roboratum, Renunciatiſque prius ſponte per eundem Antonellum in manibus noſtre curie omnibus et ſingulis Iuribus ſibi forſitan competentibus ex gratia ſeu gratijs ſibi uel antecessoribus ſuis ſuper Iuribus cuiusuis ſecretie regni noſtrj aut ſuper Iuribus tractarum portuum et maritimarum dicti regni noſtrj per maiestates noſtras ſeu diue memorie gloriosos principes predeceſſores noſtros factis uel conſeſſis, p[rimus] cancellarius primogeniti aragonum Rex Martinus.²²

datum cathanie per nobilem bartholomeum de Iuuenio militem regni ſicilie cancellarium conſiliarium etc²³ Anno dominice Incarnationis m^occc^ox^oc^o ſeptimo die nono februarij ſexte Indictionis. Regnique noſtrj dicti regis Aragonum anno ſecundo dicti regis ſicilie ſexto et dicte Regine²⁴ xx primo:

dominus rex mandauit michi

I. de aricio In conſilio -

p.

22. Reg. 32 gives *p' canc.' p' mog.' arag' Rex Mart.'*

23. Protonotaro gives *conſiliarum familiarem et fidelem noſtrum.*

24. Queen Maria's name was not, in fact, mentioned at the head of the document.

Clarícies sobre Jaume, fill bastard del rei Jaume II el Just

Són coneguts els dos fills bastards del rei Jaume II el Just, tots dos haguts de dues senyores sicilianes al temps que era en aquella illa, ans d'accedir a la corona aragonesa. Es digueren Napolió i Jaume. Aquest, menys conegut que el primer; però no silenciats dels tractadistes. Durant molt de temps hom no en coneixia altra cosa que els passatgers esments que el rei Cerimoniós en fa a la seva crònica. D'ella en tragué, segurament, la referència que Bofarull en dóna als seus *Condes vindicados*.

Però no fou sinó Giménez Soler qui, ja començant el segle xx actual, en donà més notícies concretes,¹ que utilitzà tan destrament com sabia fer, i àdhuc amplià, Martínez Ferrando.² Per bé que aquesta aportació en allò que té de nova, és poc feliç en la transcripció d'alguns noms propis; així com en l'atribució de qui promogué l'enquesta per a identificar el presumpte fill reial, i algunes altres precisions que conjectura. És ben cert que tota la informació li venia, gairebé exclusivament, d'una nota continguda en un índex antic de l'arxiu reial referent a un document «l'original del qual no ha estat possible de trobar».³

1. Andrés GIMÉNEZ SOLER, *Caballeros españoles en Africa y africanos en España*, «Revue Hispanique» (París-Nova York, 1905 i 1907), vols. XII i XVI.

2. Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II. Su vida familiar* (Barcelona, 1948), I, pp. 189 ss.; *Els fills de Jaume II* (Barcelona, 1950); *Els descendents de Pere el Gran* [amb Santiago SOBREQÜÉS i Enric BAGUÉ] (Barcelona, 1954); i *Jaume II i el seny català* (Barcelona, 1956), que és el resum més complet del personatge, pp. 95 ss.

3. L'autor — *Jaime II. Su vida*, I, p. 194, nota —, després d'aquesta confessió copia la nota, que resumeix força defectuosament el document que donem a l'apèndix.

En les nostres recerques sobre el primogènit Jaume, fill i hereu frustrat del rei Just —com es veu, homònim del Jaume bastard, fill de la siciliana—, ens topàrem amb alguns documents referents a aquest que donem a l'apèndix. Algun d'ells sembla el que Martínez Ferrando no va trobar. Aquests documents aclareixen una mica la coneixença del fill bastard de Jaume II, que, en l'estat actual de la qüestió, podem resumir així:

Ha estat reiterat que trobant-se l'infant Alfons al setge de Càller se li presentà un jove d'excel·lent aspecte que li assegurà ésser fill del propi rei d'Aragó i que, com aquest, es deia Jaume. Hom ha dit, encara, que aquest jove portava en un plec clos les credencials de la seva afirmació; plec tancat i segellat que Alfons s'abstingué d'obrir; però que trameté al rei son pare, perquè ell prengués la decisió que cregués convenient sobre aquell cas. Amb els documents hom diu que li envià igualment una carta —que ningú no coneix, naturalment— en la qual l'infant explicava el fet a son pare i li comunicava la bona impressió que li havia produït físicament el pretès bastard del rei; el qual, a més a més, s'havia comportat valerosament en totes les accions de guerra en què havia pres part.

Tot aquest breu ordit cau per la seva base si comprovem que durant el setge de Càller, posterior a la presa de la vila d'Esglésies —febrer de 1324— i anterior a la de Càller —juliol del mateix any—, ja feia molt de temps que el rei Jaume II coneixia l'existència a Sicília del seu fill bastard i homònim, sinó que probablement ja n'havia acceptat l'evidència. Efectivament, el 7 d'octubre de 1322 i des de Barcelona, el rei Jaume II el Just escrivia una carta a Berenguer de Pujol i a Pere de Montmeló. Aquests cavallers havien fet saber al rei com se'ls havia presentat un tal Jaume que assegurava ésser fill del rei d'Aragó i d'una senyora anomenada Luquèsia, ara muller de Vanno de Bonavida, habitant a Mazzara, demanant que el rei el volgués admetre o reconèixer com a fill. El rei vol esvair els dubtes sobre el seu pretès fill, i per això els prega que amb la major sollicitud que puguin inquirixin en quin mes i de quin any, i on havia nascut l'esmentat

Jaume. De la llur informació caldrà deduir si li és fill, o no (Apèndix, 1).

Encara que l'anterior ordre reial anava adreçada a dos personatges o cavallers, el segon d'ells, Pere de Montmeló, no apareix més a la documentació que coneixem, i el mateix Berenguer de Pujol, sembla que s'anomenava Arnau.

Com fos, el dissabte 18 de juny de 1323 a la ciutat de Mazzara i a la casa del cavaller Llop Talac; davant d'aquest i de l'escrivà Simó de Torres, comissionats per l'esmentat Arnau de Pujol, comparegué la senyora Luquèsia, muller de Vanno de Bonavida, la qual, després del jurament damunt els Sants Evangelis fou interrogada llargament sobre el fet que assegurava que el seu fill Jaume era fill del rei homònim d'Aragó. D'aquesta declaració és deduïble que Luquèsia era una veritable amistançada del rei, i que l'aventura que engendrà el seu fill no fou merament ocasional. Tanmateix aquest engendrament s'escaigué ans de l'anada del rei des de Sicília a Catalunya. És a dir, ans de juliol de 1291.

Sabem que la mitjanceria entre el jove rei sicilià i Luquèsia fou exercitada per dos servidors reials: un tal Giraldí, i Miquel Campaner, aquest darrer barber del rei. La declaració precisa reiteradament que l'engendrament es produí l'abril de 1291, que Luquèsia se n'adonà el maig, que de seguida ho féu saber al rei. Com que aquest estava a punt d'embarcar cap a Catalunya a fer-se càrrec de la corona que havia heretat per la mort del seu germà Alfons —18 de juny de 1291— degué encomanar l'afer al seu fidel servidor Joan de Pròxida, el qual féu casar la dita Luquèsia amb Vanno de Bonavida.

Luquèsia deslliurà els seus prenys la darrerria de desembre de 1291, a Mazzara. Nascut el seu fill, al qual fou imposat el nom de Jaume, com el seu pare, Luquèsia ho feu saber al rei per mitjà de fra Bon Joan, de l'orde dels predicadors, que aniria a veure al rei Jaume el Just que ja era a Catalunya (Apèndix, 2).

Closes aquestes declaracions el 30 de juny, eren trameses a Arnau de Pujol (Apèndix, 3), el qual, amb data 17 de juliol de 1323, ja trametia la informació al rei (Apèndix, 4). Suposem amb fonament, que aquesta informació esvaí els dubtes —més acomoda-

ticis que sincers— que el rei Jaume II el Just pogué tenir sobre la paternitat del fill de la siciliana Luquèsia. No és clar que, com ha estat afirmat, el bastard Jaume hagués d'aspirar a ésser admès a la cort reial de son pare; ni menys que el rei Just el refusés. Aquest supòsit no sembla que vagi més enllà d'una possibilitat.

Obligat, o no, és cert que Jaume, el fill del rei i de la siciliana Luquèsia, passà a l'Àfrica al servei del soldà de Tlemecèn. Servint aquest sobirà li són conegudes algunes gestions diplomàtiques amb la cort aragonesa. Les notícies que d'aquests afers divulgà Giménez Soler han estat aprofitades i acrescudes per l'esmentat Martínez Ferrando.⁴ A elles ens és grat d'afegir un document del 15 de març de 1324, en el qual el rei Jaume l'anomena clarament «lo noble en Jacme d'Aragó, fill nostre». Es tracta d'una carta de Jaume II el Just al rei de Tirimça. El rei aragonès havia rebut el seu fill amb cartes de credença de l'esmentat sobirà africà, i li contesta amablement que cregui tot el que l'esmentat Jaume li dirà de part seva, que és missatger de tota la confiança (Apèndix, 5).

EUFEMIA FORT I COGUL

4. *Jaime II. Su vida*, II, p. 326, publica, com inèdit, un document del 14 de juliol de 1327, que hi fa referència.

Apèndix 1

1322, octubre, 7. Barcelona.

El rei Jaume el Just encomana a Berenguer de Pujol i a Pere de Montmeló la pràctica d'investigació sobre la veritat de la seva paternitat envers Jaume, fill de Luquèsia, siciliana; el qual Jaume assegura que és fill del rei i demana que aquest el reconegui com a tal.

ACA. Cartes reials diplomàtiques de Jaume II, caixa 55, n.º 9945.

Jacobus, Dei gracia, rex Aragonum, etc.

Dilectis nostris Berengario de Podiolo et Petro de Montemelone. Salutem et dileccionem.

Cum noviter adiens presenciam vestram Jacobus, qui se asserit filium nostrum et cuidam domine voccate Luquese, que nunc est uxor Vanni de Bona Vita, custi habitatoris de Marzana, supplicans nobis ut ipsum in filium admittamur. Et nos licet bene recolimur dictam matrem suam carnaliter cognovisse actamen dubitemur ipsum fore filium nostrum, cum predictus Jacobus natus fuit matrimonio constante inter dictam matrem suam et virum eidem predictum. Ea propter ad habendam de hoc plenam calificacionem vos rogamur quatenus indegetis cum ea maiori qua poteritis sollicitudine, quo mense et quo anno, et ubi natus fuit Jacobus supradictus; nam scita de hoc veritate manifeste apparebit dictus Jacobus possit esse filius noster nec non. Et id quod super predictis secundum veritatem repereritis nobis protinus rescribatis.

Data Barchinone, sub nostro Sigillo secreto, nonas octobris anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo secundo.

Apèndix 2

[1323] juny 18. Mazzara.

Informació presa per Pere Stagna, notari del rei Frederic de Sicília, per part d'Arnau de Pujol, sobre el naixement de Jaume, fill del rei Jaume d'Aragó, i d'una siciliana anomenada Luquèsia.

ACA. Cartes reials diplomàtiques de Jaume II, caixa 55, n.º 9935.

Testes recepti in Messina per notarium Petrum Stagna, notarii camere domini regis Frederici, de conscia ipsius domini regis, pro parte predicti domini Arnaldi de Podiolo, militis.

Die sabbati decimo .VIII. mense iunii in Manzar, in domo domini Lupi Talac militis, fuit recepta presens confessio per eundem dominum Lupum Talac, instanti civitatis et terrarum et locorum ville Manzar, ex comissione sibi... per dominum regem per litteras suas et per Symone de Turribus, scriptore, quietacionis gentis regie ad mandatum regium oretenus sibi factum, et ex comissione... per dominum Arnaldum de Podiolo, in presencia eiusdem domini regis.

Domina Luchesia, uxor Vanni de Bona Vita constituta ante sancta Dei evangelia de veritate deixenda, et interrogata super eo quod ipsa asserit Jacobum filium suum fuisse genitum ex predicto domino rege Jacobo illustri rege Aragonum domino, quod in rei veritate predictus Jacobus fuit in ea genitus ex predicto domino rege Jacobo, cui, ipso tempore quod ipse dominus rex in Scicilia persudebat, de persona sua serviebat et eam dominus rex carnaliter cognoscebat. Et hoc fuit ante recessum eidem domini regis de partibus Scicilie in Cathaloniam. Et eo credente dicta domina remansit pregnans de eo, ut predicatur; de qua pregnicie natus est dictus Jacobus. Dixit etiam pro existens pregnans post recessum dicti domini regis Aragonum, de cuitatu (?) et mandato domini Johannis de Prochida tunc munitis, fuit intrata in uxorem dicto Vanno de Bona Vita. Dixit et post iuramentum predictum antequam dictum matrimonium compleretur cum predicto Vanno dicta Luchesia venit ad terminum de predicta sua pregnitie peperitque filium predictum Jacobi. Et statim iacens in lecto miserit pro domino Johanne de Prochida domino rege Jacobo pro denunciacione sibi paternitatem suam statim. Et ego significabo sibi per fratrem Bon Johannem de ordine predicatorum qui in proximo iturus esse ad dictum dominum regem Jacobum.

Interrogata de mense et anno quibus natus fuit dictus Jacobus, dixit quod dictus dominus rex Jacobus genuit predictum Jacobum filium suum in ea, ut ipsa asserit; et dixit quod fuit ante recessum ipsius domini regis Aragonum in Calabriam, in magio, quod tunc fecit; et ipsa habuit accesum ad dictum dominum regem pluries veniendo ad lectum alotium (?) vocari per eum per nuncios suos sepe sepius, videlicet, per Michaelem Campaner barberium suum et Giraldinum de Canunemsua, in hiis adventibus ante transitum suum in Calabria vim transitus sui ut ipsa credit in anno circa (M.CCXCI.?) ipsa remansit ex eo pregnans. Ita quod in mense aprilis eidem anni quin apparitur ipsius transitus fiebat.

Ipsa sensit se pregnantem ex predicta pregnicie et denunciavit hoc domino regi, dixit etiam quod fuit illo anno quo dictus rex Jacobus auditis novis de morte domini regis Alfonsi fratris sui recessit de partibus Sicilie et ivit in Cathaloniam.

Hoc dixit quod dictus Jacobus natus fuit in fine mensis decembris tunc proxime venientis post dictum recessum eiusdem domini regis Jacobi de

Sicilia et adventum suum ad partes Cathalonie, ut predicatur. Qui mensis decembris fuit in anno sequenti vere est tamen ea mulier est et nescit verum nec recognoscit indiciones Bn (?) iusi ex auditur dixit et affirmat quod dictus Jacobus natus fuit in predicto mense decembris, ut predictus qui tunc primo venit post recessum predicti domini regis Aragonum.

Interrogata quin recessit predictus rex Jacobus dixit ipsa scenciit sibi pregnacionem ut predicatur de mense aprilis predicto, et ipse rex Jacobus recessit de partibus Sicilie in proximo sequentem mensem iulii dominice .IIII. et ivit ad partes Cathalonie. Et in proximo mense augusti eidem entrante post recessum eidem domini regis in festo sancti Salvatoris ordinare et tractare predicto domino Johanne de Prochida dicta Luchesia fuit... per avulum predicto Vanno de Bona Vita ipsa existente pregnante ut predicatur. Et postea peperit ut iam dictum est in mense decembris in fine mensis ipsius dictum Jacobum.

Interrogata de loco ubi natus fuit dictus Jacobus, dixit quod in civitate Messere in riga qui dicitur Florentina in domibus quibusdam qui sunt archimandrite et ecclesie sancti Salvatoris.

Interrogata ubi morabitur ante recessum dicti domini regis Jacobi, dixit quod in quibusdam domibus qui sunt ante Babala nova, in civitate Messere iuxta domus sancte Marie de Parisio Theocamorum et post recessum dicti domini regis mutuit se in Riga predicta que dicitur Florentina.

Dixit quod dum dominus rex erat in Siciliam ante transitum suum in Calabria ipso anno denunciavit eidem domino regi seperi pregnacionem suam, dixit in prorediens dictus dominus rex de Calabria nunquam vidit ipsum nec locutus est secum.

Interrogata si ipsa negocium istud possit clarari per alias personas demonstravit ipsis, videlicet, domina Bamprisa de Babello, nunc domini Jacobi de Aldumo, militis, ... domina uxor mihi phatacionis (?) obsteteritis autem sive mammam fuit quedam domina Johanna et plures alie, de quibus non recordatur. Dixit eciam ex se dicta Luchesia quod diu est pro dictis Ceroradna de Castro Manando qui tunc iuvebat de beneplacito, ut asserebat, predicti domini regis Aragonum vel domini nostri regis, felici voluit scire a dicta domina Luchesia generatorem predicti Jacobi et informati ad plenum per ipsum, et fecit scribi per Petrum Stagna scriptorem suum Cathalonie, qui tunc iuvebat totam confessionem et dictam dicte domine Luchesie super predictis et semper pro ipso dicebat nolebat idem dominus Conradus ipsam informacionem scribere predicto domino regi Aragonum, dixit eciam predictus dominus Conradus comendavit nunc predictum Jacobum domino Michaeli Pesis, militi regis, eum pro honore dicti domini regis Aragonum teneret ipsum secum quod quidem tunc dictus dominus Michael fecit.

Apèndix 3

[1323] juny, 30. Mazzara.

Llop Talac i Simó de Torres envien al noble Arnau de Pujol el resultat de la informació presa sobre la gènesi del pretès fill del rei Jaume II el Just.

ACA. Cartes reials diplomàtiques de Jaume II, caixa, 55, n.º 9935.

Nobili et prudenti viro Arnaldo de Podiolo, militi, regis consiliario et familiario reverendo, eorum Lupus Talac, miles regnis iusticiam cunctorum locorum ville Manzar et Symmo de Turribus, scriba, quietacionis gentis regie. Salutem et honoris augmentum.

Prudencie vestre notum facimur per presentes quod iuxta mandatum litterarum regiarum directarum mihi predicto Lupo Talac et comissionem oreretenus factam mihi Simoni de Turribus super inquirenda quedam in civitate Manzar tangeant serenissimum dominum dominum regem Aragonum, videlicet, super nativitate Jacobi filii domine Luchesie, uxoris Vanni de Bona Vita. Qui Jacobus se asserit filium domini domini regis Aragonum; inquisimur disorssimur cum predicta domina Luchesia, in presencium melius pocius quam de premissis (?) ab eidem domina Luchesia et conceptione nuntiante (?) dictus Jacobi filii sui totam integram veritatem prout in confessione eiusdem (?) domine Luchesie largius continetur, quam confessionem vobis in scriptis transmitemur cum presentibus litteris infra contentam.

Significantes vobis quod de huiusmodi talibus secretis per aliam per dictam dominam Luchesiam certificari vel informari velimus nisi tamen quod fama comunis est in civitate et valle Manzar quod predictus Jacobus fuit dictus filius dicti domini regis Jacobi regis Aragonum.

Scripto Manzar ultimo iunii.

Apèndix 4

[1323], juliol, 17. Mazzara.

Arnau de Pujol envia al rei Jaume la informació obtinguda sobre l'infant Jaume, fill natural del rei.

ACA. Cartes reials diplomàtiques de Jaume II, caixa 55, n.º 9945.

Serenissimo principi domino domino Jacobo illustri regi Aragonum, Valencia, Sardinie et Corsice, comitique Barchinone, ac Sancte Romane ecclesie vexillario, ammirato et capitaneo generali. Suo domino suis Arnaldo

de Podiolo miles debet fidei litatis obsequium ac terre osculum ante pedes. Pridem a sacra maiestate vestra sacras recepi litteras, in hac forma;

Jacobus, Dei gracia etc. (Ací és transcrit el document n.º 1 d'aquest apèndix, datat a Barcelona el 7 d'octubre de 1322.)

Ad quorum regiarum litterarum execucione predicta quondam Petro Mundi sublato de medio, tam debite, quam devote, ac eciam reverenter incendens qua etas mea ad senun iam declinat nec victus corporea immensos ulterius potest ferre labores de consciam, nichilominus serenissimi domini regis Frederici karissimi fratris vestri inquisicione huiusmodi iuxta modum et formam in vestris litteris declaratos, nobili Lупpo Talach, milite regio iusticiario civitatis et certorum locorum vallis Manzar, ac Sumoni de Turribus scribe generacionis gentis regie, quorum condiciones et famam vestram scire non ambigo maiestatem, litteris regis eisdem presenti missis quarum formam in quibusdam litteris per dictos Luppum et Symonem predicto domino regi Frederico pro me destinatis videbitis contineri, quas vobis mitto presentibus alligatis, statim tanquam fidedignis et probis viris pro parte vestre celsitudinis comittendam.

Qui dicti Luppus et Symon ea que potuerunt indagine huiusmodi veritatem negocii perquirentes quicquid per confessionem predictae Luchesie scire potuerunt in quibusdam litteris sub eorum sigillis michi miserunt; quas mitto vestre celsitudine presentibus alligatis meo in eisdem sigillo appposito cereorum. De instancia eidem Jacobi, quosdam semper premissis testes recepi ordinavit in civitate Messere per Petrum Stagnam notarii camere ipsius domini regis Frederici de ipsius domini regis consciam quorum diposicionum et dicta mitto similiter vestre celsitudini presentibus interclusa.

Et sicut domine hoc est informacio quam habere potui de premissis. Verum quantum ad famam publicam istius Jacobi qui eum noscunt filium regis Aragonum esse dicunt nichilominus iusta conscia que semper Deum habet pre oculis in negocio ipso faciet quod iuste videbitur faciendum.

Scripta Massere .XVII. iuli, sexte indiccione.

Apèndix 5

1324, març 15. València.

Carta del rei Jaume II al de Tirimça, acusant rebuda de la missatgeria que aquest li féu per mitjà del noble Jaume, fill bastard de l'aragonès, i recomanant-li que cregui tot el que li dirà de part seva.

ACA, Reg. 339, f. 178.

Super legacione que venit noviter ad dominum regem et ad dominum

infantem Alfonsum nobilis Jacobus de Aragonia, filius domini regis ex parte regis de Tirimçe.

Al rey molt alt e molt poderós Abderrahmen Biumuçà Beniozumen Beniahamor, rey de Tirimçe.

En Jacme per la gràcia de Déu rey d'Aragó, etc.

Salut com a rey qui amam e per qui volriem molta de honor e de bona ventura.

Rey: fem-vos saver que és vengut davant la nostra presència lo noble en Jacme d'Aragó, fill nostre, qui'ns presenta vostra letra de creença. E nos entesem bé e cumplidament ço que era contengut en la letra, e ço que ell nos dix de vostra part .E sobre aquestes coses li havem nos respost e dit nostre enteniment per recomptar ho a vós de part nostra. E axí creets lo de tot ço que us dirà de nostra part axí com aquell en qui podets bé fiar.

Dada en València, a .XV. dies del mes de març del any de nostre Senyor. .MCCCXXIII.

Sequitur informacio tradita predicto nobili Jacobo.

Un il·lustre barceloní poc conegut

*Contribució a la biografia de Berenguer Morey, ciutadà
de Barcelona*

En el transcurs dels segles hauran passat als llimbs de l'oblit els noms de molts vilatans o ciutadans que en els anys en què visqueren o, sobretot, per la forma com visqueren mereixerien d'aconseguir el grau de notorietat que d'altres, no sé si anomenar-los més sortosos, plenament obtingueren.

Els qui manegen i llegeixen els papers de l'antigor, tenen de tant en tant ocasió de topar-se amb algun cas d'aquests, i si els és possible, fan esforç per treure'ls de l'anonimat o de la menysvalença en què rauen. Hom esmenta llurs mèrits, l'exemplaritat de llur vida i en conseqüència els proposen com exemples i models de ciutadania en l'època en què visqueren.

Espigolant ací a allà, ens ha tocat a nosaltres esmentar prou vegades el nom d'un d'aquells homes que s'honoraven amb el títol de ciutadà de Barcelona, títol honorabilíssim per tants capítols, i que ells intentaven encara nobilitar més, si els semblava possible i oportú. D'aquest barceloní meritíssim que nomia Berenguer Morey, fins ara no ens ha llegut de descobrir la data del naixement ni la de la seva mort; però sabem prou coses de la seva —a la força— llarga vida, plena de les activitats de més variada índole, tant en l'ordre privat com en el públic.

D'aquest últim aspecte, el de la vida pública, és natural que trobem major esment en la documentació oficial, com són ara les nominacions, les cartes reials, els retiments de comptes, informacions,

etcètera. Si d'ell mateix el document o l'escrit tenia veritable importància, mereixia d'ésser curosament conservat en arxius o dipòsits, d'on estava en disposició d'ésser extret o bé on podia ésser consultat en cas necessari.

La documentació particular, és a dir, la referent a escaïences de la vida diària, ordinària, era més caduca. L'interès de la peça —singularment petita— ben sovint era momentani, sense transcendència, com ho és una nova que se sent, com ho és la notificació d'un esdeveniment familiar, com ho és la recepció d'un detall que hom tenia sol·licitat, com ho és una lletra privada donant fe de l'estat de salut. Escrits habitualment, com hem dit, en petits fragments de carta o foli, solen ésser perduts en ésser perduda la companyia de l'interessat, del destinatari. Quan són conservats, freqüentment ho són només parcialment, i llur valor històric, encara més, resta minvat per diferents concauses, la més lamentable, la manca de datació.

Tot això ve a compte de la biografia de Berenguer Morey. Observem, de passada, que aquesta és la més corrent grafia del seu cognom, per bé que també el llegim, i per cert en un mateix document, amb les de Morell, Moreyll i Morel. Les dates determinants extremes que hem comprovat referents a ell, són les de 1366, en què consta que és cambrer de la reina Leonor, esposa de Pere IV d'Aragó, i la de 1402 en la qual fou nomenat Batlle reial de Barcelona per segona vegada. Hom pot deduir, doncs, que havia nascut cap a mitjan segle XIV, i que hauria tingut una vida bastant dilatada. Una vida que li permeté d'alternar els quefers particulars amb l'acompliment d'empreses de caràcter nacional, social o de designació reial.

D'aquests nomenaments i exercitacions amb caràcter més o menys oficial, hem tingut ocasió de parlar-ne en anteriors publicacions: *Galeres catalanes trescentistes*, «Cuadernos de Historia económica de Cataluña», VIII, 1972, Barcelona; *Reparació d'una galera l'any 1390*, «Miscelánea de textos medievales, 2», Instituto de Historia medieval, Barcelona, 1974; *Llibre del Batlle reial de Barcelona, 1375*, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976.

Berenguer Morey fou home molt meticulós, i especialment en allò que pertocava a la hisenda pública extremadament primmirat. Feia corregir i posar en net (en bell en deia ell) les seves escrip-

tures, originalment imperfectes i difícils d'entendre; per això hem pogut donar al públic els documents esmentats, i llegir-ne d'altres, als quals arribarà potser també l'hora de veure la llum pública posats en lletra impresa per mediació nostra o d'algun altre benintencionat estudiós.

D'altra banda, conservava sempre que podia, potser instintivament, els papers en què constava la seva gestió directa o intervenció ocasional o consell, i així mateix molta correspondència i papers per l'estil. Una bona quantitat d'aquesta classe de documents que romanien dispersos, han estat arreplegats en una capsa pel bon amic Joan de Déu Domènec, col·laborador de l'Arxiu de la Seu barcelonina. A aquest Arxiu, excellentment renovat en les seves instal·lacions i disposat per a la còmoda consulta dels seus fons, anaren a parar molta part, si no tots, els papers d'en Berenguer Morey conservats, i a la Secció de documents extravagants han trobat un bon refugi. A nosaltres, amb motiu de voler dedicar unes ratlles d'homenatge a la vuitantena de l'incansable investigador Josep M.ª Madurell, ens ha plagut de regirar l'esmentada capsa farcida, i extreure'n unes notes complementàries per a la biografia basada en la documentació de papers amb distintiu oficial.

Algunes de les lletres contingudes, esmenten activitats comercials de variades matèries i en llocs molt diferents dins la terra ferma o enllà de la mar, principalment a Gènova o Sicília. Consta tràfec de draps, d'or filat, de vi, de grans, d'altra classe de robes... ja des de l'any 1369. Es veu que tenia per corresponsal i soci a l'illa siciliana un germà anomenat Joan.

Fou casat en primeres noces amb madona Simoneta, per mor de la qual el 1378 sostingué un procés amb la muller de Jaume Desbach. Per aquell temps hom parla d'altres plets. L'any 1379 la dona Simoneta li acusa rebut de lletres i li dona compte de diversos esdeveniments de vaixells. Amb aquesta dama visqué matrimonialment fins a l'any 1385, en què traspassà el 13 de maig. Ho sabem per un quadern manuscrit de pròpia mà, que porta aquest títol: *En lo present quèrn són scrits e continuats les messions e despeses, les quals jo, Berenguer Morey he fetes per na Simoneta, muller mia, a la qual Déu per sa mercè reba la sua ànima e la sua glòria...* És una producció

clàssicament moreiana, contenint detallada i ordenada exposició de les despeses i de llurs motius.

Quant a les segones núpcies, per una carta que al final publiquem, redactada un 21 d'abril (?), sabem que la muller es deia Francesca i que, excel·lent corresponsal, l'informa de la salut pròpia i de la família. B. Morey és a Càller, des d'on ha escrit el 27 de març; allí li convé de saber l'arribada de l'estol a Tràpani, a la banda nord-occidental de Sicília, sota el manament del Duc. Altrament, tot són salutacions familiars i uns encàrrecs, com d'un violari de n'Averçó, probablement Lluís.

Per dos folis dipositats en la mateixa caixa, amb dates 1391-1392, tenim coneixença del «Compte de rebudes e dates les quals jo Berenguer Morey he fetes per lo senyor Duch de Muntblanch e per sos aministradors, per raó del passatge que'l dit senyor féu en Sicília». Això ens detalla la personalitat del comandant de l'estol i ens data l'epístola. Amb ella té segura relació l'altra que també publiquem, per tal com tracta d'afers que Morey podia resoldre des de Sardenya. Sabem que hi era oficialment perquè un document fa constar: «En Berenguer Morey ha feta apocha de la quantitat defora escrita, que li és estada liurada per portar a la illa de Sardenya, per ço com aquella deu distribuir en pagar lo sou dels hòmens a cavall qui són en la dita illa e en altres coses necessàries, segons que d'açò li és estat liurat memorial per lo Consell del senyor Rei. E la dita quantitat li és estada liurada en la forma següent...» Segueixen en la detallada forma que té acostumada el nostre autor les justificacions de les despeses. La quantitat que li ha estat encomanada de pagar és la de 8.430 florins, segons detalla una altra carta.

Morey era baró que coneixia molt bé la mar Mediterrània, i com d'altres mercaders barcelonins i catalans, tenia establertes relacions professionals amb comerciants i banquers dels ports més importants, sobretot als de Sicília.

Per altres cartes tenim constància que estava en bona relació amb la religió de Rodes, i que havia entrat en contacte amb superiors de la mentada Religió i fins amb el gran Mestre. Les adreces dels documents epistolars van dirigides a ell i al Comanador de València indistintament: «Molt honorables senyors en Berenguer

Morey e frare A. Ermengol, Comanador de València, en casa del senyor Mestre de Rodes, en Avinyó». En un altre sobre afegeix: «...en Avinyó o en l'hostal de la Milanesa, pres de la travessia principal». És gran llàstima que s'ha perdut el contingut de les lletres. No ens resta més que els sobrescrits, els quals, però, considerem que són prou significatius.

Aquestes i semblants relacions polítiques ens fan deduir que, més que les connexions comercials i que les particulars pogueren ésser causa que estant ell a Sicília justament «per negocis del Rey», fos pres i robat per dues galeres genoveses que se l'emportaren a llur ciutat. És cert que en altres ocasions hom pot veure escrits de lluita o de pau amb gent de Gènova, però en aquesta escaiença trobem major nombre de detalls per mor de la importància que en Morey havia aconseguit. Consta per escrit que fins fou redactat un inventari dels béns que ell considera robats, per bé que no tots devien ésser propis, com a persona gestora, sinó que n'hi devia haver del rei. És llàstima que no ha estat trobat encara aquest inventari, que estem esperançats que apareixerà.

No sabem que Morey hagués intervingut en cap empresa pròpiament bèl·lica. Les seves intervencions més aviat tenien compte de les qüestions administratives: assoldar tripulacions i xurma; proveir dels forniments necessaris (fusta o metall) les drassanes nacionals o els armadors particulars; encarregar-se ell mateix de les reparacions i armament de les galeres. Això fins als darrers anys de la vida, després d'haver estat Batlle reial a la Ciutat comtal, i haver exercit arreu altres càrrecs, tals com el de Conseller de la ciutat de Barcelona. Diversos documents fan referència a l'exercici d'aquest últim càrrec: una lletra d'un nebot; una altra llarga lletra dirigida «Al molt honorable e savi senyor en Berenguer Morey, Conseller de la ciutat de Barchinona», i encara d'altres.

En l'acompliment d'aquest càrrec tan honorífic, la documentació ens prova palesament que els col·legues de Morey al Consistori, tenien en compte els seus mèrits, habilitats i pràctiques, i que els reconeixien i estimaven altament.

Per això a ell és encarregada per general decisió la tria i compra dels draps per a la indumentària pròpia dels Consellers; per això a

ell és confiada la capitania d'una galera de la Ciutat. Que aquestes resolucions foren preses per unanimitat o per gran majoria, ho manifesta ben clar un escrit que li és dirigit el dia 14 de febrer de 1398: «Al molt honorable e savi senyor en Berenguer Morey, Conseller de Barcelona e cap de la galea per la Ciutat armada...» Després del contingut documental, signen «Los Consellers de Barcelona, companys vostres, a vostra honor e plaer en totes coses aparellats». Sembla que no podia ésser més expressiva la dedicació.

Allargaria molt aquesta nota el detallat esment de totes les classes de lletres trameses i rebudes, originals o alienes, familiars o de negocis, completes o fragmentàries. La caixa de les sorpreses, serà la caixa dels documents a què fa estona que ens referim, per a qui es decideixi a emprar-ne tots els elements que és capaç de proporcionar al futur historiador de l'honorable i savi ciutadà, capità de navili, mercader, ambaixador, Conseller, polític que «ab tractament e no per força d'armes» podia aconseguir l'apoderament d'un castell, i oferir-ne la glòria a l'Almirall, que l'hauria d'haver vençut guerejant. La força, les armes del nostre Morey, del gran ciutadà barceloní, eren l'honradesa, la capacitat de portar una convicció, en fi, el «tractament».

Només per la bona anomenada i la plena confiança assolida arreu, troba explicació que a la mort de Ramon De Tous, el des-penser, és a dir l'encarregat, el ministre quasi dels afers econòmics que eren plantejats a la princesa —futura reina— Maria de Luna, com a principal substitut, amb beneplàcit de Martí l'Humà, fos designat Berenguer Morey. Aquest reverend baró, de natural sentit pràctic, de nobles procediments, pogué aconsellar adesiara la conducta prudent sempre, però enèrgica quan convingué d'aquella dama que regí en moltes ocasions —absent el rei— la nau de la pàtria.

Màxima glòria de Berenguer Morey és la d'haver col·laborat positivament a la governació de Catalunya.

JOSEP M. CASAS HOMS

I

Senyer : Per altres lletres vos he scrit com mercè de Déu jo són bé sana, e tots vostres amics e meus, axí matex com havia rebuda letra vostra feta en Càller a xvij de març prop passat. Despuys, senyer, sich és dit que lo senyor Duch ab tot l'estol era junt denant Trapena, con serà stat reebut de cert no's sabrà, però tothom ne presumeix tot bé, plàcia a Déu que axí sia. Als, senyer, no us pren (?) mas que us prech me saludets vostres frares e tots los de casa vostra. Mon frare e tots los amichs vos envien molt a saludar. En lo fet del violari d'en Aversó, jo u faré tenir a prop, segons me havets fet saber. M. Jacme vostre cosí que'm havets lexat, és bon fadrí e fa bé sos affers. Prech-vos, senyer, scrivats a madona Muntserrat e a Madona de Togores, cor desplagut los ha com no'ls havets scrit. Scrites en Barchna. a xxj d'abril.

Na Francesch muller vostra, qui molt vos saluda.

Al molt honorable senyor en Berenguer Morey.

II

Honorat senyer : Fas-vos a saber con jo e donada la letra a mon sen Berenguer de Cruilles, que axí con lo senyor ma menà qu. el me dagés pagar, e el m'a respòs que .l no té diner ni malla de lo senyor Duch, hi van sen el aquí de què jo tench la gent ab bones paraules hi ab bones maneres, que no fassen ramor ni sa lamentan de lo senyor Duch. Jo tramet aytambé una letra al senyor Duch, que el que fasa de g[u]isa que aquesta gent sia pagada, que no faran ramor ni tabustol. Jo, senyer, vos prech que de so parleu ab lo senyor Duch, hi que'm trametau resposta. Prech-vos, senyor, que damaneu an P.^o Alamany patró de la galera .x. ducats, los quals li doní a Trapani, perquè el me devia fer donar a la mia casa .iiij. salmes de gra, hi[h]a'm enganat, que no n'ha res fet. Axí prech-vos que vós los ajats. Prech-vos que demaneu a l'al-gutzir del capità los .x. ducats d'en Molins, hi los prengats a qui va Pino canpo, qui ha ma naboda per muller. Prech-vos que'l comaneu en gran al senyor Duch hi que li ajudeu en so que aja menester. Hi prech-vos que con ajau aquests diners, que'ls doneu a Pino canpo. Comenau-me gran de mosèn Bn. de Cabrera. Si que us sia bo afer-nos rebre aquesta paga hi que li sia racomant Pino canpo. Digau an Berenguer Sastre (?) com jo li tramet racapte per Antoni de la taula. Axí matex al senyor en Nicolau Torn (?) que aytambé li tramet racapte per Antoni de la taula. Saludeu-me molt a tots vostres frares. Hi si en res vos puch servir a vós ni a els, prech-vos que me n'anpreu.

Fetes a xxvi d'abril mcccclxxxij (1392).

Mateu del Sey, moltes saluts.

III

Jo P. Comta, prevera, vicari de Citges, atorch a vós honrat senyor en Bngr. Morey, ciutadà de Barchna, que tinch de vós les coses següents per sexanta florins de Aragó, los quals jo us he prestats comptans dins lo loch de Citges. Primerament .j. capmeu que pot pasar .j. argens d'or de .xviiiij. quirats per valor .j. florí. It. .j. balax de .viiij. cayres encastat en .j. anell de .iiij. compassos mig e ab coronetes e ab fil(l) tort. I... .j. anell de perles francès, armaltat de armalt negra ab cinch perles e ab una turquesa escaldada de poch for. It. .j. altra anell de safir de .viiij. cayres encastat en .iiij. migs compassos ab fil(l) retort e ab coronetes; poden pesar ame dues les pedres, ço és del balax demunt scrit e del present safir cinch quirats. It. .j. anel francès armaltat de rogidor. It. .j. diamà en .j. anell encastat a l'antigor. It. una onza e miga de perles, valent la onza deu florins. E en testimoni de questes coses ésser veres, fas-vos-en aquest present albarà scrit de la mia mà dins lo dit loch de Citges lo darrer dia del mes de vuytubri del any .m.ccc.lxxx. cinch.

Inventari dels béns de Guillem de Coll apotecari-especier de Girona. 1454

L'inventari que donem a llum l'hem transcrit d'un petit lligall de «Varios» de l'Arxiu Municipal de Girona.

Ben conservat, escrit sobre paper i a una sola línia, fa 15 × 21,8 cm i duu el número 2.127. Desconeixem la seva procedència, que no sembla pas municipal, ja que al si d'aquest fons no trobem exemplars d'aquesta mena. Guillem de Coll, pel seu ofici o professió d'apotecari, formava part de l'estament ciutadà de la mà menor, la qual tenia representació dintre del Consell General de la Universitat de la ciutat de Girona. Amb aquesta representació, i només repassant uns pocs registres d'abans del seu traspàs, trobem que el 1447 va ser Jurat —Regidor diríem avui— i que els anys de 1448 a 1453 va ser ininterrompudament prohóm de la meritada mà dintre del Consell. El 1450 també forma part d'aquesta secció un altre apotecari dit Petrus Frou. En l'esmentat any de 1453, davant del seu nom hi ha l'anotació *obiit*. Efectivament, Guillem de Coll havia passat a millor vida el 23 de desembre del dit any.

Quant al seu gremi no era, doncs, un qualsevol. Seria apreciat com a professional i també en l'ordre social, car com veurem tot seguit era un petit propietari, tot i que pagava arrendament de l'habitable on tenia la botiga o obrador, situada a la «plassa de les Cols», que era, com és ara —la Rambla—, un dels llocs principals de la ciutat, i on encara existeixen dues antigues i acreditades farmàcies —Folch i Murtra— que desconeixen, segurament, la tradició que serveixen i avalen. De la mateixa manera que en el primer terç del segle hi havia un herbolari i fins fa

pocs anys dues adrogueries ben acreditades, que han donat pas a prestigioses botigues.

Blanca, vídua de Guillem de Coll, en virtut de la disposició de Pere III donada a la Cort de Perpinyà l'any 1351,¹ tenia l'obligació de fer inventari dels béns que havien estat del seu marit: començar-lo dintre del mes en què havia mort i acabar-lo en el termini del següent, o sigui que tenia dos mesos per fer-lo. En compliment d'aquesta disposició, el va iniciar el dia 5 de gener de 1454, el continuà el dia 7 de febrer, el divendres dia 15 i el dissabte dia 16 i s'acabà el dia 20 en què van signar-lo la vídua Blanca, el notari Guillem Roure i els testimonis Pere Font, sabater, i Gabriel Viader, sastre, tots de Girona. La disposició havia quedat atesa i la vídua alliberada de qualsevol preocupació legal, i de retop deixà a la posteritat un inventari prou interessant perquè sigui conegut.

Primer es fa esment dels immobles, els quals eren tres: Una *casa amb celler* situada «en lo Mercadal de Girona en lo carrer del cap del pont den Cardonet». Aquest pont sobre el riu Onyar devia ser el que avui diem de Sant Agustí, i enllaçava la ciutat vella amb l'altre costat del riu, o sigui el Mercadal, aleshores amb pocs habitacles i moltes hortes, sobretot fora de la muralla, terres en les quals es localitza la segona de les finques, que era un *verger* —hort amb varietat de flors i arbres fruiters— encerclat per una paret, i que tenia com a emfiteuta de l'Abat de la Col·legiata de Sant Feliu. És curiós que en la nomenclatura dels carrers que formen el Mercadal se n'hagi mantingut un que encara és dit «Calle de las Huertas» i que si bé avui és tot edificat, pot ser molt bé reminiscència de tota aquella zona que antigament era hortes. Dissortadament de cap d'aquestes dues peces no consten les afrontacions, com tampoc no ho fan de la tercera, que era una *vinya ab avallers*, és a dir amb ruscs, situada aquesta a la part alta de Girona i també fora de les muralles, a sol ixent, en la muntanya anomenada de les Pedreres.

1. Pedro Nolasco VIVES, *Usages y demás derechos de Cataluña*, 2 (Barcelona, 1883), 251.

No era pròpia, sinó de lloguer, la casa on vivia el difunt i on tenia la botiga-apotecaria en la popular i cèntrica plaça de les Cols, avui dita Rambla del Generalísimo.

Primerament es fa esment del *menjador*, on no hi ha res de particular si no és la taula de noguera i una esplanadora per a allisar les candeles i ciris. L'*escriptori* era dins el menjador i sembla fer la comesa de rebotiga. Hi destaca un llibre «Art de medecina appellat Nicolau» i un altre llibre del dit «Art appellat Receptor» descosit, per ser molt consultat; probablement els dos llibres no són més que el cèlebre *Antidotarium* de Nicolau el salernità, veritable farmacopea on són expressats els medicaments i la manera de preparar-los. Escripures, sedassos i uns pots amb gingebre, altres amb escorça de poncem i uns petits massapans de codony.

Seguia la *cambrà* dormitori, on hi havia el llit en què res no hi faltava i amb una bona provisió de llençols, flassades, tovalloles, coixineres, catifes —una morisca—, cobrellits, etc. En un cofre ferrat es guardava la plata o argent: vuit culleres, un vas, dues copes daurades, un altre vas, un plat mitjancer —una safata potser—, tres corretges guarnides amb civella i plafons, com hem dit tot de plata; armaris, diversos vestits i tot gènere de draps i teles folrades de pells bones, mantells, gipons, camises, gonelles, cotes, rosaris de coral amb botons de perles i argent; una capelleta amb la imatge de la Mare de Déu, i finalment una caixa vella on es guardaven unes cuirasses velles cobertes de cuir vermell, una cervellera antiga, un mandret antic de ferro, un punyal, una ballesta de cer, un parell d'esperons i una espasa, conjunt que podia haver servit per a un torneig, guerra o simplement heretat d'un avantpassat afeccionat d'aquestes coses.

Segueix la *cuina*, en la qual no hi falta res d'una cuina del segle xv: molls grans i petits, fogons, marmites, plats, olles, escudelles, talladors, morters, gerres, galledes, pitxells, fregadora de pedra, peroles, paelles, asts, escumadores i esbromadores, una gerra i un bugader de terra de València, tassetes per a fer ungüents, neulers de cresp amb senyal reial, llumeneres, castanya

—que així s'anomena una mena d'ampolla de vidre, per a licor—alambins, destrals, magalls, cadires i fins una debanadora.

Fent un salt ens trobem amb el *galliner*, que palesa la malaltia i traspàs del seu propietari; car aleshores no hi quedaven sinó tres gallines. Tot seguit tornem a la cuina per inventariar la *cambrà* de la susdita *prop l'escala*, en la qual es fa memòria d'una pastera amb rasadora, sedassos, una post i dos cistells per a portar pa, sacs fariners, un peu de debanadora de ferro, i un sac i un costal amb avellanes.

Segurament, al damunt de l'escala, en la *cambrà damont*, on dormia en Jaume, fill del difunt i com ell també especier, hi trobem el llit i tot el que hi diu relació, a més d'un cove «en què ha molles de terra de l'ofici d'especier», conques o gibrelles i bacins d'aram.

Ací s'interromp l'inventari, que no va prosseguir fins al dijous dia 7 de febrer del calendat any 1454, en què es va acabar d'anotar el que restava de l'habitació d'en Jaume i començà la relació, probablement la de més interès, de l'*obrador* o apotecaria. Entre el material es fa esment de: gerres, pesos, canastró, morters, copes, plats, balances, càntirs, bazines, capsos, polveres, 43 pots grans de terra de València, un de terra «domesquina», 13 de terra «pintats venecians», confiteres, barralets de vidre, 33 ampolles de vidre, dos tamisos (un per a passar pòlvores i l'altre per a passar salsa), 15 tasses de fusta vermelles, espàtules, escalfadors, caixons, un cristeri amb cànula d'argent, etc., i entre el material no específic de l'apotecaria: un tinter, bacina morisca per a tenir diners, cadira i altre de fusta subtil de barber, caixes, armari, farda de lli d'Alexandria, candeles i ciris, tauler d'escacs, catifes, torn per a filar, sacs, mans de paper, tisoires, estoig de pesos per a pesar florins o «reals»... i finalment entre els medicaments: vinagre, mel, pebre, gingebre, nous confitades, ametlló, cumí, condony, goma aràbiga, màstec, encens, pols, confits, unguents, coral vermell polvoritzat, llimonada, olives de llor, melrosat colat, oli, argent viu (mercuri), clavell de girofle i cera gomada, sèver i cicuta, pols de mòmia i aigües vàries.

Proseguí l'inventari el dia 15 tornant a la casa celler del

Mercadal, esmentada al començament. Propi del celler eren una tina de fusta, amb cabuda per a quinze somades de raïms cada una de dos barrilets, hótes grans de roure de diferents cabudes, gerres per a vinagre, embuts, semals, una tramostera de terra i una embudera i un pontal per a posar gerros. Quant al vi, es parla del vi prim i del vi blanc.

L'endemà, dissabte dia 16, continuà l'inventari del que hi havia a l'habitable pròpiament dit, i s'anotà una copa de plata amb peu daurat i una altra copa (anap) de plata daurada les quals tenia en Nicolau Labia, botiguer, en penyora de noranta sous que li devia el difunt; tres escudelles amb anses, totes tres d'argent, que tenia en Joan Rovira, canvista, per set lliures que també li devia el difunt; un llibre en què Guillem de Coll anotava deutes i altres coses en relació amb la botiga com alienes a la susdita; un llibre compte corrent —entrades i sortides— retolat així: «En nom de Deu sia e de la humil Verge (Maria e de la Verge Sancta Eulàlia cors sant de Barchinona, manual començat per mi Guillem Coll especier de Gerona a vint e nou de decembre 1444)». Finalment es fa esment d'un gran llibre vermell començat en els darrers dies del difunt amb el desig que fos continuació dels altres dos i a la vegada simplificar-los, prescindint dels deutes ja percebuts i deixant únicament els pendents, potser amb la bona intenció d'evitar maldecaps el dia del seu traspàs als susdits muller i fill, tasca a la qual dissortadament no va poder donar fi.

Com hem dit al començament, l'inventari restà acabat el dia 20 de febrer de l'any 1454, pocs dies abans del terme legal manat per aquesta formalitat.

A través d'aquest lleuger resum que hem intentat de fer, s'endevina una persona si no rica, benestant; per això ens meravella que al costat de tants deutes, ell mateix tingués empenyorades aquelles copes d'argent. També ens ha sobtat la invocació a Santa Eulàlia «cors sant de Barcelona». Per ventura Guillem de Coll seria nadiu d'aquella ciutat? Tal vegada en seria devotíssim, de la patrona de Barcelona?

Quant al Col·legi d'especiers direm que amb els barbers, metges i cirurgians componia la «Confraria dels Deu mil màrtirs i

dels sants Cosme i Damià», fundada el 20 de setembre de 1366 al Convent dels Carmelites, aleshores al carrer que encara avui porta aquest nom.² Com a metge fundador no hi havia sinó el famós mestre Guillem Culteller, que era així mateix metge de la Cort. D'apotecaris n'hem comptat catorze, la qual cosa vol dir que el concepte que tenim avui de l'apotecari era molt diferent de l'especier; els estatuts de la Confraria, i també a l'inventari, quan empren el llatí els anomenen apotecari, i especier quan ho fan en llengua catalana. De fet, els documents del temps es refereixen indistintament als apotecaris i als especiers en reglamentar la preparació i venda de medicines, xarops, aigües, unguents, cataplasmes, herbes, etc. Altres documents parlen alhora dels apotecaris i dels candelers de cera, per tal com uns i altres podien elaborar candeles, ciris, torxes, presentalles, ex-vots, així com també neules, torrons, etc.³

Direm, per acabar, que Ramon Llull, en parlar de l'exercici de la medicina a la segona meitat del segle XIII, aconsellava que en cas de caure hom malalt es deixés obrar lliurement la natura, més que sotmetre's a mesures terapèutiques, ja que, segons diu, ni els metges tasten les medicines que donen als malalts, ni els cirurgians es treuen carn dels seus membres per posar-la als nafrats, afegint que en algun cas els metges participaven dels beneficis dels especiers.⁴

Lluís BATLLE I PRATS
Arxiu Municipal. Girona.

2. Enrique C. GIRBAL, *Noticias sobre los antiguos gremios y cofradías de Gerona*, «Revista de Gerona», 6 (Gerona, 1882), 229.

3. *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 2, p. 304.

4. *Llibre de contemplació en Déu*. Llibre III, cap. 115, que cito a través del llibre de Ramon Sarró, *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, p. 92.

DOCUMENT

Translatum inventarii facti de bonis que fuerunt Guillelmi de Colle apothecarii Gerunde per dominam Blancham eius uxorem tenentem et possidentem obligata et ypothecata omnia eius bona pro dote sponsalicio et aliis juribus sibi in bonis dicti viri sui pertinentibus inceptum die infrascripta.

Noverint universi. Quod cum mulieres mortuis eorum viris post quam morte ipsorum sciverint de bonis eorumde suorum virorum inventarium facere teneantur iuxta constitutionem per serenissimum dominum Regem in villa Perpiniani editam. Idcirco ego Blanca uxor Guillelmi de Colle quondam apothecarii civis Gerunde tenens et possidens hereditatem et bona dicti quondam viri mei obligata et ypothecata pro dote sponsalicio et aliis juribus meis cupiens penam dicte constitutionis evitare propter doli maculam evitandam omnemque fraudis suspicionem tollendam et ne bona et jura que fuerunt dicti quondam viri mei valeant aliquatenus occultari precedente signo vivifice sancte Cru + cis de bonis et juribus dicti quondam viri mei infra tempus in dicta constitutione expressum facere procurarvi inventarium seu repertorium quodquidem inventarium post mortem ipsius viri mei qui die vicesima tertia mensis decembris proxime preteriti diem suum clausit extremum incepti quinta mensis januarii anno a nativitate domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto et aliis subsequentibus diebus continuavi et perferi ut sequitur in hunc modum.

Primo una casa ab celler situada en lo Mercadal de Gerona en lo carrer del cap del pont den Cardonet segons afronta a sol ixent en la casa den (en blanc).

Item un verger situat en la orta fora los murs del Mercadal de Gerona circuhit de paret qui ten se endreta senyoria per mossen l. abbat de Sant Feliu de Gerona segons afronta a sol ixent (en blanc).

Item una vinya ab avallers situada en la montanya de Gerona segons afronta a sol ixent (en blanc).

Item en la casa on lo dit Guillem Coll quondam apothecari habitava a lloguer situada en la Plassa de les Cols foren trobats los bens següents :

Primerament *en lo mejador* de la dita casa una taula gran d. una pesa de noguer ab sos capitells.

Item dos bancs de fust.

Item una cadira de fust baixa de corda guarnida.

Item foguer de ferra ab corrilles.

Item una bacina de lauto apedessada.

Item una altra bacina plana migensera.

Item una altra semblant bacina un poc maior.

- Item una altra bacina de leuto molt maior plana.
- Item dos bacins de leuto quasi d. una talla.
- Item un altre baci de lauto maior ab les ores trencades.
- Item dos pitxers de stany ab cubertor d. una talla.
- Item una concha gran de coure.
- Item tres canalobres de ferra.
- Item un canalobre de lauto.
- Item una splenadora de fust per fer ciris.
- Item una coltellera ab tres ganivetes de pochà valor.
- Item tres scabells de fust sotils.
- Item una caxeta de fust prima sens clau e pany.

En lo scriptori

- Item en l'escriptori qui es en lo dit manjador un libre d. Art de medicina appellat Nicolau.
- Item un altre libre del dit Art appellat Receptor descornat.
- Item un stuig de tela negra.
- Item una capsà pintada de fust.
- Item dues cernidores de vidre domesgunies.
- Item diverses cartes e scriptures.
- Item un pot vert en que ha un poc de gingibre vert.
- Item un altre pot de terra en que ha un poc de scorsa de ponsem.
- Item dos massapans petits de mige liure cascuna en que ha carn de codeny.
- Item un cabas de palma en que ha entorn dues liures e mige de reffus.
- Item dos gitadors de candelas cere de coure.
- Item una coladora de candelar cere de coure.

En la cambra

- Item en la cambra on lo dit deffunt jahia foren trobats los bens següents:
- Primo un lit de colga antiga ab posts e marfaga.
- Item un matalaf ab la cuberta de rasolariu ab la sotana de canamars usats.
- Item un travesser ple de ploma ab cuberta de cossiril.
- Item dues pessas de corines blaves.
- Item una stora de paret usada.
- Item un bancal de fust ab pany e clau.
- Item una altra colga petita ab posts e marfaga.
- Item un matalaf ab la cuberta blava e sotana de canamarç blanc sotil.
- Item un travasser ab ploma.
- Item un parell de lansols de stopa de dos teles e mige cascun.

- Item una vanova prima ab puntes molt sotil.
- Item un vayrat de molts colors sotil.
- Item una flassada burella ab listes burelles.
- Item una vanova de bastes de quatre teles.
- Item un parell de lansols de lin de quatre teles e d'estopa de quatre teles.
- Item un altre parell de lansols de lin de quatre teles.
- Item un lansol d'estopa de dues teles e mige.
- Item dues pesses de tovalles d'estopa.
- Item una pessa de tovalles d'estopa.
- Item sis pesses de tovalles de lin e d'estopa.
- Item dues coxineres de lin.
- Item dues peces de axugamans.
- Item un bancar vert e groc ben sotil.
- Item una tovalla de lin de mans.
- Item una caixa o cofre groc dins lo qual foren trobats les coses següents :
- Primo una pessa de lin tirant en torn XVIII canes.
- Item quatre peces de tovalles quis tenen.
- Item una vanova de cayro de cinc teles.
- Item una altra vanova de llor ab rosa al mig de cinc teles.
- Item de lin de tres teles.
- Item una catifa morisca.
- Item un cofre ferrat ab pany e clau en que ha XVIII canes de tovallons d'estopa.
- Item unes tovalles d'estopa.
- Item unes altres tovalles d'estopa.
- Item tovalles de li e de coto ab listes balves als caps.
- Item un parell de lansols de lin cascun de quatre teles.
- Item dues teles de lansol de lin.
- Item vuit culleres d'argent pesants (en blanc).
- Item un anap d'argent blanc pesant (en blanc).
- Item dues copes daurades ab peu pesants (en blanc).
- Item un altra anap d'argent blanc pesant (en blanc).
- Item un plat d'argent migenser pesant (en blanc).
- Item una correge ab partxe negre cap e civella e vuit platons d'argent pesant (en blanc).
- Item un altra correge ab parxe de cuyre cap a civella e un plato d'argent pesant (en blanc).
- Item un altre correge ab parxe de ceda negre cap e civella e set platons dobles d'argent endeurats pesant (en blanc).
- Item un bancal de fust ab pany e clau en que ha un lansol sotil de quatre teles.
- Item una tovallola de mans de lin.

- Item una pessa d'estopa tiran en torn vint e vuyt canes.
- Item un armari o plega de fust.
- Item dos bancals verts ab colors.
- Item un cofre pintat de fust en que ha una roba de bruneta negre folrada ab mostres de ludries.
- Item un altra roba de mesclat folrada de negre.
- Item un altra roba negre folrada sotil.
- Item un altra roba folrada de friso ab mostres de marts e capiro tot de grana.
- Item un manto negre oldo.
- Item un altra manto negre bo.
- Item dos gipons de fustani sotils.
- Item un parell de camises.
- Item un parell de calses negres sotils tot de la persona del dit defunt.
- Item una gonella vermella folrada de tela cenrosa de dona.
- Item un cot negre de dona.
- Item un altra gonella blava folrada de tela negre.
- Item una cota de vristo de dona.
- Item una caixa petita ab pany e clau ab caixons de dins en lantorn en que ha una capsa pintada.
- Item dos pans de sucre de mostures.
- Item dos cofrets petits ferrats.
- Item un renc de paternostres de coral en que ha xxx grans de coral ab dos botons de perles e nou d'argent.
- Item un altre renc de paternostres de coral en que ha L grans de coral.
- Item unes robes de dones ab flocs.
- Item una flassada blanca.
- Item un cobertor de molts colors.
- Item una flassadota blanca tota trencada.
- Item un stuix de tela.
- Item un besalaed.
- Item uns anats brassors de ferra.
- Item una sposa d'una ma.
- Item un oratori de la image de la Verge Maria.
- Item una caixa petita de fust ab pany e clau en que ha fil de lin e d'estopa pensant vint e quatre liures e mige.
- Item un banc de fust.
- Item una vanova prima sotil.
- Item un lit de pochà valor ab corries.
- Item un altre vanova sotil.
- Item un matalas vell e de poca valor.
- Item un travesser ab ploma.

- Item una caixa vella de fust en que ha unes cuyrasses velles cubertes de cuyro vermell ab son gorniment de muscleres.
- Item una cervellera antiga.
- Item un mandret antic de ferra.
- Item un punyal antic.
- Item una ballesta d.asser retlonera menys de corda.
- Item un parell d.esperons.
- Item una espasa de dos mans vella.

En la cuyna

- Item en la cuyna uns ferres de foc grans.
- Item uns altres ferres de foc petits.
- Item uns fornells de tres cares de ferro.
- Item dues olles de coure mingenses.
- Item una olla de coure pocha.
- Item dos plats d.estany grans.
- Item cinc plats d.estany petits.
- Item dues escudelles d.estany ab orelles
- Item sis escudelles de terra.
- Item un telledor de fust gran ab un anell.
- Item tres boixos de fust.
- Item tres morters de pedra.
- Item una gerra de coure aulana.
- Item un poal de coure petit sotil.
- Item un peyrolet de coure.
- Item un pitxer d.estany.
- Item una pica estarrajadora de pedra.
- Item una creola gran de coure de dotze blevens.
- Item una paella ab se giradora tot vell.
- Item una parola gran de coure ab sa cassa.
- Item dos asts de ferra.
- Item unes mores e un forrel de ferra.
- Item un fogo de tres peus per obrar de cere.
- Item un parol de coure de reffurs.
- Item un altra perol de coure per reffurs de cere vella.
- Item un parol gran de coure per fer torróns.
- Item un altra perol petit de coure per fer confits.
- Item una tassa de coure per fer exerops trencada.
- Item una tasseta petita per fer enguents.
- Item una sbromadora de coure.

- Item una tassa petita trencada.
- Item uns neulers grans de cresp menut ab senyal reyal ab se losseta de ferra.
- Item una serra petita d. una ma aulana.
- Item tres lumaners de poca valor.
- Item una axada de ferra sens manec.
- Item una castanya de vidre gornida de palma.
- Item un parell de banyes sotils.
- Item un bugader o lexiver de terra d. obre de Valencia.
- Item un sac nou de quatre migeres vuit.
- Item una tovallola de cota ab listes de ceda blava e vermella.
- Item una caixota ab pany e clau.
- Item un fogo de coure sotil.
- Item uns alembics grans.
- Item dos magays de ferro.
- Item una fans bosquera.
- Item una destral vella.
- Item una altra destral petita.
- Item una cadira plegadissa de fust.
- Item una colga petita sotil sens posts.
- Item una gerra petita d. obra de Valencia.
- Item un debanell de debanar lana.

En lo galliner

- Item en lo galliner tres gallines.

En la cambra

- Item en la cambra de la cuyna prop l. escala.
- Item un pastreny de fust ab se rahora.
- Item dos cedassos ab sa passadora de fust.
- Item una alfama de terra ab un poc de farina.
- Item un carratell de fust ab breny.
- Item unes tovalles d. estopa per cubrir lo pa.
- Item una flassadeta.
- Item una post per portar pa ab son cobertor de lana
- Item tres sacs sotils.
- Item un pitxer gran d. estany ab sa cuberta.
- Item un sac fariner de quatre migeres vuit.

- Item dues sanayes de palma.
- Item dos covens per portar pa.
- Item un peu de debanell de ferra.
- Item un sac on ha una migera d.avellanes.
- Item un costaler on ha engir d. una corteda d.avallanes boscanes.

En la cambra damont

Item en la cambra on jau en Jacme fill del dit defunct una colga ab post e marfaga.

Item un matalas ab cuberta de tela blava e sotana de canamas blanc.

Item un travasser ab ploma.

Item un parell de lansols de dues teles e mige cascun.

Item tres flassades burelles sotils.

Item una vanova vella prima e de poca valor.

Item un cove gran en que ha lana sutza pesant (en blanc).

Item un cove de canya en que ha molles de terra del ofici d.especier.

Item tres tovalles sotils e dos trossos de drap de lin sotils.

Item una conca o bacina gran d.aram.

Item dues barres de vidre cobert d.espart.

Succesive vero die jovis septima mensis febroarii anno predicto scilicet a nativitate Domini 1454 dicta domina Blanca uxor dicti Guillermi de Colle quondam tenens et possidens eius bona et supra continuando dictum suum inventarium invenit bona sequencia.

Primo dues bacines d.aram sotils.

Item un parell de lansols de lin e d.estopa cascun de quatre teles.

Item un lansol de lin e d.estopa de dues teles e mige cascun.

Item un lansol de lin e d.estopa de tres teles.

En lo obredor

Item *en lo obredor* del dit alberc foren trobades les coses següents.

Primo un armari gran de dues portes de fust vell.

Item una gerra de terra envernissada per tenir vin qui te entorn mige bota de vin, buida.

Item un tauler de escacs de poca valor.

Item un sac blader de canamasaula.

Item un torn per filar lana de fust de poca valor.

Item una gerra de terra vinagrera petita.

Item una gran caxassa de fust ab pany.

Item quatre pessés de pesos un d'un quintar, e mig quintar, una rova e mige rova.

Item una farda de lin ensatada de lin d.Alexandria la qual pesa tres quintars una rova encanturat ab la farda.

Item un calasto de ferro ab les copes de coure.

Item un morter d.Apothecari de matall de l.obrador.

Item tres mans o morters de ferra.

Item unes balanses petites per pessar de coure.

Item un canter de mel pesant un quintar encamerat.

Item un'altra quanter de mel pesant mig quintar e vuit lliures encamerat.

Item un'altra cantir de mel pesant entorn xxx lliures encamerat.

Item quatre caixes de fust primes per portar candeles primes buides.

Item una caixa petita de fust ab caixons en l.antorn buyda.

Item un bassi morisc per tenir diners.

Item un stoig de fust per tenir pesos en que ha sis pessés de pesos de ferra qui son set liures e mige e un corto.

Item dos parells de balanses de lauto petites de pes d. una onse.

Item unes balanses de leuto migenseres.

Item una cadira de fust de barber sotil.

Item una catifa vermella aulana.

Item un'altra catifa gran suficient.

Item vint e set liures de cera noxiada.

Item dues bassines petites testes de leuto per tenir pebre i gingibre.

Item sinc liures e mige de gingibre entir.

Item una capsa pintada en que ha onze liures d.amello.

Item un saquet en que ha XVIII liures de comi encamerat.

Item deisset mans de paper blanc.

Item una managa de crestiri ab lo cano d. argent.

Item nou capsés pintades buydes per obs del dit obredor.

Item vint e nou capsés grans pintades en les quals ha en l. una un poc de codenya, en l. altre un poc de goma arapica e mastec e ensens e diverses polveres de l. Art.

Item quaranta tres pots grans de terra de Valencia en que ha diverses enguents de l. Art de poca valor.

Item un gran pot de terra domesquina en que ha un poc de nous confites.

Item un'altra pot de terra gran vuyt.

Item dues confiteres de terra grans.

Item XIII pots de terra pintats venecians en que ha diverses enguents de poca valor de l. Art.

Item un barralet de vidre en que ha un poc de coral vermell pulveritzat.

Item un pot de vidre en que ha un poc de limonada.

Item un'altra pot de vidre en que ha un poc d. enguent d. olives de llor.

- Item un altra pot de vidre en que ha un poc de mel rosat colat.
- Item un plat de terra gran per tenir confits.
- Item trenta tres ampoles de vidre en que ha diverses aygues de dit Art.
- Item un tamis per passar polvores.
- Item un altra tamis per passar salsa.
- Item dues gerras petites per tenir olis.
- Item un bastiment de ferre per tenir ciris en que ha tres ciris cascuns de pes de mige liure trencats.
- Item una verga de ferra prima per posar la romana.
- Item tres ciris rodons de terra bella fets a mans pesats sis liures.
- Item dos lanses de poca valor.
- Item tres ciris de cera trencats de raffos pesants sis liures.
- Item unes tisorettes de poca valor.
- Item un pot de terra petit ab un poc d'argent viu.
- Item un tinter de plom.
- Item un stoig de pesos per pesar florins e reynals.
- Item un bastiment apellat tom per tenir capsas d'especier en que ha quinze tases de fust vermelles mijanceres en que ha un poc de clavells de girofle e pimentes e cere gomada.
- Item dotze capsas petites vermelles en que ha en l. una un poc de mumia e un poc de pebre lonc e cever cicotu.
- Item un altre bastiment de caxons de l'ofici o art d'apothecaria de poca valor en que ha moltes frasques de poca valor.
- Item dues spatoles de ferra.
- Item un scalfador de ferra de lit.
- Item sinc liures de ciris pintats de cera blanca.
- Demum die veneris quintadecima febroarii anno predicto dicta domina Blanca continuando dictum inventarium fuerunt descripta bona sequencia.
- Item en la casa e *celler* damont designada foren trobats los bens següents :
- Primo una tina de fust de raims de XV somades o entorn, ab sa exeta de fust.
- Item un banc de fust ab quatre petges.
- Item un vixell de roure de vuit botes colleres plen de vin prim.
- Item un altre vixell de roure de sis botes buit.
- Item un altre vixell de roure de quatre botes ab un poc de vin prim.
- Item una bota de mena buida.
- Item un altra bota meresa buida de poca valor.
- Item una bota o cortarola petita en que ha un poc de vin blanc.
- Item un altra bota o cortarola buida.
- Item una gerra de terra vinadera buida.
- Item unambut de fust gran de colar vin.

Item sis botes entre botes e miges botes de fust sgavellades e de poca valor.

Item tres samals de fust per portar raims de poca valor.

Item una tremostera de terra.

Item una ambudera de terra petita.

Item certs pontals en que stan fermada la dita vigella.

Preterea die sabbati sextadecima mensis febroarii anno predicto scilicet a Nativitate Domini 1454 dicta domina Blanca continuando dictum inventarium invenit bona sequencia.

Primo una copa d.argent en demirada ab peu deurat qui pesa ——— marches.

Item un anap d.argent qui es stat daurat de pes de ——— onses la qual copa daurada e lo dit anap d.argent te en Nicolau Labia botiguer de Gerona en penyora per norante solidos que lo dit defunct li devia.

Item tres scudelles d.argent ab orelles qui pesen ——— marches les quals tres scudelles d.argent stan en poder den Johan Rovira cambiador de Gerona per set liures barceloneses quel dit defunct li devia.

Item dos banquetes de fust la un dels quals serveix a parar la taula de la botiga.

Item un libre de paper ab cubertes d.engrut de pel blanca molt usada ab dos botons en lo qual libre son scrits de ma del dit defunct deutes e altres afers seus, axi de la sua botiga com d.altres en lo qual libre ha nombre de cartes qui son scrites doscentes e una cartes.

Item un altre libre del dit defunct ab semblants cubertes engrutades e es entitulat en la primera fulla segons se segueix «En nom de Deu sia e de la humil Verge Maria e de la Verge Sancta Eulalia cors sant de Barchinona manual comensat per mi Guillem Coll specier de Gerona a vint e nou de decembre de 1444» lo qual libre es de deu e deix de la botiga del dit defunct. E en lo qual libre ha cartes scrites e no scrites cent sinquanta tres fulles comptades.

Item un libre gran vermell cobert de paper de forma maior en lo qual lo dit defunct en sos derres dies comensa a continuar e scriure e volia mudar los deutes dels dits libres o manuals en lo dit libre vermell.

Item una gerra de terra vinadera.

Hec autem bona que et ——— prout superius subscripta et non plura dicto viro meo dum in humanis ageret et eius hereditati universali pertinencia et spectantia fateor me hactenus invenisse protestor tunc expresse quod si aliqua alia bona et jura ipsi hereditati spectantia potero in posterum invenire quod ipsa bona et jura possim ad finem inventarii huiusmodi inseri facere et ad jungi vel de novo aliud de novo facere ad presentem inventarium seu reportorium taliter quod bona et jura ipsa nullatenus valeant occultari. De quibus omnibus et singulis peto et requiror michi

fieri et tradi unum et plura publicum et publica instrumentum et instrumenta per notarium infrascriptum ad habendum memoriam in futurum.

Quodquidem inventarium fuit firmatum et per dictam dominam Blancham laudatum Gerunde die vicesima febroarii anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto presentibus et ad hec vocatis Guillermo Roure scriptore substituto in notaria Gerunde vice et nomine mei subscripti notarii interveniente et testibus scilicet Petro Font sabaterio et Gabriele Viader sartore Gerunde.

El bisbe Arnau Roger de Pallars i la Seu d'Urgell (1437-1461)

Aportem la nostra col·laboració a l'homenatge dedicat al Sr. Josep M.ª Madurell i Marimon amb un episodi de la història de la Seu d'Urgell, no solament per impuls de la nostra vinculació a aquesta ciutat pirinenca, sinó també recordant l'interès demostrat per l'il·lustre investigador pel desenvolupament artístic en aquelles contrades.

S'inicià la nostra tasca per conèixer i donar a conèixer la història de la Seu d'Urgell a mitjan segle xv, amb ocasió del congrés d'Estudis Pirinencs, que tingué lloc a la dita ciutat el setembre de 1974.¹ Ja abans, durant el nostre estudi de la Barcelona de la mateixa època, ens havia interessat la figura del bisbe Arnau Roger de Pallars com a canceller del rei Alfons el Magnànim.² Ara voldríem veure quines foren les relacions de la ciutat d'Urgell, que consta amb tal nom als documents medievals, i l'esmentat bisbe durant els gairebé vint-i-cinc anys del seu llarg episcopat (1437-1461).

Primer de tot hem de presentar la personalitat del senyor de la vila, en aquest cas Arnau Roger, encara que el seu absentisme

1. *Algunas noticias sobre la ciudad de la Seu d'Urgell (siglo XV)*. VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, Seo de Urgel, 1974 (en prensa).

2. *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*. Universidad de Barcelona, 1973, 2 vols.

gairebé permanent féu migrats els contactes del prelat amb la ciutat i el seu govern municipal.³

El bisbe d'Urgell pertanyia a l'antiga nissaga dels comtes piri-nencs del Pallars, l'única supervivent en el segle xv de les grans cases nobles catalanes. Sembla que nasqué el 1408 del matrimoni d'Huc Roger II i Blanca de Foix, enllaç celebrat després del 1376. A Arnau l'havien precedit dos germans, Bernat i Huc, nascuts ambdòs abans del 1391. Tots tres foren declarats fills legítims pel bisbe d'Urgell d'aquesta data per ser nul el primer enllaç de llur mare a causa d'existir parentiu entre els esposos.⁴

Un altre germà, potser també més gran que Arnau, fou Artau, que més tard serví lleialment a Alfons el Magnànim a Nàpols, Castella i Navarra.

Tornant a Arnau Roger, sabem que fou destinat a la carrera eclesiàstica pel seu pare, que des del primer moment tenia els ulls posats a la mitra d'Urgell, ciutat on trobem el futur prelat essent un nen. Ja el 1415, com a clergue d'Urgell, obtingué del papa Benet XIII les primeres prebendes: la concessió de l'ardiaconat de l'Empordà i una canongia i prebenda de l'església de Girona.⁵

El papa Martí V, seguint el camí del seu predecessor, el nomenà canonge de la catedral de Lleida i de la de València, quan només tenia dotze anys.⁶ Potser cursà els seus estudis a la universitat lleidatana, on obtindria el títol de batxiller en decrets, per continuar-los a Tolosa. Això ho sabem segur, perquè el 1433 aconseguí un permis reial d'extracció de cinquanta càrregues de blat del Rosselló destinat a Tolosa, on residia amb motiu dels seus estudis i on es

3. Utilitzem sobretot les actes municipals, perquè d'aquest pontificat no existeix la sèrie corresponent de registres a l'arxiu capitular, Villanueva (*Viage literario a las iglesias de Espanya*, XI, Madrid, 1850, pàg. 13), ja indicà que mancaven els de 1455 a 1464.

4. Llobet, *Cronología de los condes de Pallars*, manuscrit 425 de la Biblioteca de Catalunya, fols. 88v, 90v. Blanca de Foix, filla del vescomte de Castellbò i de Constança de Luna, sobrevisqué al seu espós mort el 1416.

5. Llobet, op. cit., fol. 94v. El document pontifici, un breu, és del 28 de desembre de 1415.

6. La corresponent butlla fou vista per Villanueva, op. cit., pàg. 130.

patia fam per haver-hi hagut una migrada collita aquí i a tot el Llenguadoc.⁷

Poc després ja obtenia el doctorat en teologia i lleis, títols que units a la seva noble ascendència el col·locaven en lloc preeminent a la cort d'Alfons el Magnànim, camp de la seva activitat i ambició al llarg de tota la vida.⁸

Estrenà la seva actuació cortesana amb un episodi novellesc, la desastrosa batalla naval de Ponça, durant la qual caigué presoner dels genovesos junt amb el sobirà, els seus germans els infants d'Aragó, nobles, etc. Mig any després, el 1436, ja era conseller reial i canceller, el càrrec més important de la cort reservat sempre a un eclesiàstic-jurista de categoria. L'enlairament polític era paral·lel a la carrera dins la jerarquia de l'Església, on Arnau Roger pujava amb el nomenament de bisbe electe d'Urgell, que li discutia el seu parent el cardenal de Foix.

Ambdós eclesiàstics presentaren llurs arguments a les Corts de Barcelona (1436-1437), el primer per mitjà de procuradors a fi de poder continuar més temps al costat del rei Alfons. Els seus representants reclamaren l'acatament de les reials ordres a favor d'Arnau Roger i presentaren com un perill per al país el triomf del seu oponent, un estranger que dominaria un bisbat limítrof amb França.

El cardenal de Foix, que era l'administrador del bisbat abans de la mort del titular el 14 d'abril del 1436, no acceptava l'ordre del Magnànim, que *a inoportunitat del dit noble [de Pallars] es stada impetrada*, i basava la protesta en el fet que la jurisdicció reial s'havia de retirar davant la papal. Aquesta discussió repercutí segurament en la família, ja que veiem aparèixer una enemistat

7. Alart et Brutails, *Inventaire-sommaire des archives Départementales antérieures à 1790*. Pyrénées-Orientales. Archives civiles. Série B, tome 1.er Paris, 1886, pàg. 158.

8. Sobre les activitats oficials del bisbe resumim el nostre treball titulat *Colaboradores catalanes de Alfonso el Magnánimo en Nápoles*. Comunicació al IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Nápoles, 1973 (en prensa).

patent entre el comte Arnau Roger de Pallars, nebot del canceller, i el seu parent Joan, comte de Foix.

Vencedor el protegit del rei i per fi bisbe d'Urgell, l'ambició prelat anà aviat a la ciutat urgellenca per fer-se'n càrrec, i fou una de les seves escasses visites a una seu que tingué sempre ben abandonada. Aquí, els cònsols, assabentats de la notícia, li preparaven la rebuda amb l'ofrena de l'acostumat donatiu, que fou *un redelme de pa, vi e erba magenqua e de saffrà per una collita primer vinent*, o sia un nou delme sobre els productes de la terra; pels desgraciats mancats de possessions es procediria a una talla encarregada a quatre prohoms.⁹ En aquest cas no s'esmenta, com es feia altres vegades, si el redelme és venut o cobrat directament per uns prohoms nomenats pel consell.

Arribat a la darrerria de novembre del 1437 el nou bisbe, que ja es titulava patriarca d'Alexandria, fou rebut pels cònsols vells, elegits el 24 de desembre passat, excepte Joan Tàrrega, paraire, difunt, i eren Joan Fonoll, mercader; mossèn Guillem Fabre, *batxiller en quiscun dret*, que havia estat advocat municipal, i Bernat Çabater, hostaler.¹⁰

Pocs dies després de la solemne arribada, el 19 de desembre, el prelat es reuní amb els cònsols i el consell general de la ciutat d'Urgell per canviar l'elecció de les esmentades autoritats a petició del comú, perquè les usances antigues i la del 1424 havien estat qualificades de *scures e duptoses*.¹¹ L'elecció es feia la vigília de Nadal i de

9. Arxiu municipal de la Seu d'Urgell (citada des d'ara AMS), Llibre Vermell del Consolat I (1430-1506), fol. 51, consell general del 12 de novembre de 1437.

10. Després de l'elecció sorgí un conflicte: Fabre no acceptava el tercer lloc que li pertocava per haver tret el tercer rodolí, el de color vermell, i volia ser cònsol en cap, càrrec que ja havia tingut altres anys, per considerar que un *hom de sciència* com ell devia precedir els altres en *l'anar e lo seure*, i es basava en què *la usança fins ací no es stada serrada, segons ell se oferie a provar en son cars e loch*. Fonoll s'hi oposava, però acceptà la decisió del vicari general, el canonge mossèn Pere de Senillosa, del capítol i del consell general favorable al jurista, amb la condició de què si un altre cop sortia elegit el mercader Fonoll, seria cònsol en cap (AMS Ll. Consolat, fol. 44).

11. Consell general del 3 d'abril de 1431, full solt dins el Llibre del Consolat.

la següent forma: dels vuit noms elegits pels cònsols vells el bisbe o el seu vicari, si es trobava absent com sempre, en treia quatre a sort davant un escrivà, tot segons l'antiga usança modificada el 1424. Ara, per tornar al sistema tradicional i més antic, es fixà l'elecció el dia de Ninou, o sia el primer de l'any.¹² Els primers cònsols elegits a la nova data foren el jurista mossèn Joan Lerat o Lezat, Joan Savinya, que havia estat obrer, síndic municipal i cònsol molts cops, Pere Guilla i Berart de Lordat.¹³

Aquests cònsols toparen amb una grossa dificultat quan tractaren d'elegir clavari, junt amb el consell general reunit a la casa de la ciutat. En l'adjudicació dels altres càrrecs municipals no hi hagué protestes, però ningú acceptà el de clavari, dotat amb 20 lliures de sou l'any, degut a l'estat deplorable de les finances del comú i, suposem, degut a la presència del bisbe, disposat sempre a treure diners als seus vassalls. La solució, donada pel consell secret, fou la construcció d'una caixa amb un pany i tres claus per tal de guardar les monedes de la ciutat sota certes condicions: només es podrà obrir en presència dels tres possessors de les claus i del cònsol Savinya que la tindrà en lloc segur; les claus quedaran en poder del cònsol Pere Guilla, de mossèn Guillem Fabre, personatge indispensable en el govern municipal de la Seu d'Urgell durant aquests anys, i Joan Fonoll, ex-cònsol de tota confiança, que també tindrà el llibre de la clavaria.¹⁴

En l'esmentat llibre, perdut per desgràcia, constaven els comptes del municipi, que disposava aquest any d'un pressupost de més de 760 lliures, que només és el producte de la venda de les impositions

12. El bisbe ho concedí el 19 de desembre de 1437, segons consta en el privilegi de 1460 atorgat per ell mateix (Francesch Carreras y Candi, *Les usances o privilegis de la Seu d'Urgell (any 1470)*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XI, n.º 83 [1924], pàg. 271). Ferran Valls i Taberner indica la data de 1430 sense explicacions (*Franqueses i usances de la ciutat d'Urgell*, «Estudis Universitaris Catalans», XII, n.º 1 [1927], pàg. 165).

13. Així es féu el 1434 (AMS L. Cons., fol. 34). Com que no es detalla el sistema d'elecció dels dos anys posteriors a aquesta data, suposem que seria de la mateixa forma. Els cònsols vells elegeixen els nous segons l'antiga usança el dia de Ninou de 1443 (Ll. Cons., fol. 72).

14. Ll. Cons., fols. 52 v-53, consells del 7 i 29 de gener de 1438.

als jueus urgellencs Maimó, don Mair i Saltell, i a rics mercaders del país com Andreu d'Alàs, menor de dies. La més important de les despeses era cada any el pagament dels interessos dels censals, unes 300 lliures, ja que els censals constituïen el recurs obligat de la deficitària hisenda de la ciutat.¹⁵ Part de la culpa la tenia la notable disminució del producte de la venda de les imposicions, ja que a principi del 1433 es venderen per 813 lliures, el 1435 per 1.059 ll. 19 s. 5 d.,¹⁶ i la davallada continuarà, igual que a Barcelona, com a conseqüència de la crisi general: 637 ll. el 1439, 328 ll. el 1448, etc.

Per això una de les peticions dels còsols més repetides, al rei, a la reina i al bisbe, és la de reduir els censals a costa dels creditors.¹⁷

En aquesta situació només els mancava la nova exigència del bisbe Arnau; quan ja li havien regalat el redelme, demanà 2.500 florins, més de 1.300 lliures, però es decidí que aquesta quantitat no es cobrés directament als ciutadans, sinó que procedís de les rendes del bisbat: els drets sobre el forn de la catedral, les rendes d'Andorra, d'Arcabell i de Sanaüja, dels drets del segell, de les visites i altres.¹⁸

Potser es podria relacionar la nova exigència del prelat, el maig del 1438, amb la concessió feta per ell recentment sobre el nomenament dels còsols el dia de Ninou, perquè els governs municipals sempre pagaven els favors concedits pel rei o llurs senyors a petició dels vassalls. En aquest cas serviria el redelme.

En teoria la imposició d'un redelme un cop l'any era extraordinària, però podia ser més freqüent en cas d'extrema necessitat. Seria impopular perquè s'exigia després de pagar el delme i les primícies

15. La venda es realitzà el 28 d'abril de 1438 (Ll. Cons., fol. 56v). Les quantitats destinades a pagar els interessos dels censals són crescudes: només a un sol creditor, els pubills de Guerau d'Aguilar, ja els han de donar 45 lliures (fols. 57-58). A la primeria del 1435 es paguen unes 300 lliures d'interessos (fol. 36).

16. Ll. Cons., full solt i fol. 35 v. En general les imposicions es venien el mateix dia, però a vegades, si es feia difícil llur venda, alguna trobava comprador més endavant. Per tant les xifres que donem només tenen un valor indicatiu, ja que són les resultants de la venda en bloc. El 1439 es vengueren per 637 lliures (foli 110v), el 1448 per 328 (fol. 137), el 1460 per 450 inclosa la imposició de la carn que se solia contractar a part i que aquest any pujava a 250 lliures (fol. 221).

17. Ll. Cons., fols. 67 i 70, 10 de gener i 19 de juliol de 1442.

18. Ll. Cons., fol. 58, 3 de juny de 1438.

i gravava les collites, els animals nascuts durant l'any i tots els guanyts. La quantitat recollida oscil·lava segons es gravés tot o només algunes collites, per exemple el 1433 fou venut per 5.000 lliures.¹⁹ Ara bé, el concedit al bisbe en ocasió de la seva primera vinguda a la ciutat d'Urgell era un redelme limitat a unes collites determinades, per tant la xifra devia ser inferior. Ens en podem fer una idea comprovant que a mitjan 1445 els urgellencs volgueren comprar un redelme a llur senyor per 150 lliures,²⁰ quantitat ben diferent de l'esmentada abans.

A més d'aquestes exigències pecuniàries als seus vassalls, el prelat els ocasionà moltes despeses per culpa del seu absentisme, tal com succeïa a tots els súbdits del rei Alfons. Tots es veien obligats a trametre missatgers a Nàpols per resoldre els afers del regne per mitjà d'neus freqüents ambaixades, que representaven per als municipis una càrrega important per ser el viatge llarg i l'estada costosa. Els urgellencs enviaven un cònsol, un síndic o missatgers especials a Nàpols o altres llocs on es trobava llur senyor,²¹ amb memorials plens de peticions necessàries al bon govern, a la solució de plets o a la desastrosa hisenda municipal. Al mateix temps en trametien al lloc-tinent reial a Catalunya, primer la reina Maria i després Joan rei de Navarra; per exemple, a la reina n'hi enviaren per demanar-li la concessió al comú de les imposicions de la fira i del pontatge que pertanyien a la monarquia, i com que no hi havia clavari es recorregué al tauler de la taula de la ciutat per resoldre la qüestió financera de l'ambaixada.²²

Els viatges del bisbe a Catalunya no sovintejaren i si vingué, fou per afers del monarca. Efectivament, a la primavera del 1440 comparegué a les Corts de Lleida, en les quals el representava ja un

19. Ll. Cons., sisè full solt.

20. Ll. Cons., fol. 120.

21. El dia primer de l'any 1439 Ermengol Montaner reclamava, i més tard insistia, que li paguessin les despeses de la seva anada a Roma (Ll. Cons., fols. 108, 110). A l'abril ja es feia un nou memorial de peticions: reducció dels censals a costa dels creditors, intervenció a favor de la ciutat, adobar el forn, etc., que els mossens Guillem Fabre i Joan Lerat aviat presentarien al bisbe (fol. 119).

22. Ll. Cons., fol. 79, 15 de febrer de 1440.

procurador, Joan Dalmau, canonge de la catedral de Barcelona. Des del mes de maig hi assistí personalment i tingué un bon paper. També aprofità el viatge per cercar una solució a la seva querella amb el comte de Cardona, Joan Ramon Folc, que a la pràctica era el senyor de Solsona; el seu fill Joan, comte de Prades; Joan de Prades i de Cardona, fill del de Prades; Huc, Pere, de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, i Jaume de Cardona, fills del comte de Cardona. La causa del litigi, la possessió de l'abadia de Solsona, havia provocat entre ells una guerra de veritat, molt perjudicial per l'esmentada vila, que només recobrà la pau en erigir-se la reina Maria com a àrbitre del terrible conflicte.²³

Arnau Roger de Pallars demostrà en aquest cas la seva ambició i cupiditat, que també veiem manifestada en trobar-lo com a administrador perpetu del monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes.²⁴

Nomenat ambaixador per les Corts tornà altre cop al costat del rei, que continuava la conquesta del reialme napolità, i el 8 de novembre ja era a Aversa. El mes següent, els seus vassalls de la ciutat d'Urgell iniciaven de nou les ambaixades amb un intent de tramesa d'un missatger amb un memorial de coses necessàries, però fins al cap de mig any no fou elegit Jaume de Lezat per a anar a parlar al rei i al bisbe dels deutes del municipi, que no podien eixugar amb la recaudació dels drets normals.²⁵

El prelat no els resolgué el problema pecuniari, sinó que encara l'agreujà amb les seves peticions de diners. Quan els còsols s'assabentaren del seu retorn a Catalunya amb motiu d'unes noves Corts, decidiren donar-li un redelme, perquè aleshores no els quedava més remei.²⁶ Per fi arribà a Barcelona per assistir a les

23. Seguim la nostra comunicació citada a la nota 8.

24. Trobant-se a València la reina Maria concedí la seva reial protecció al bisbe d'Urgell i a l'esmentat monestir (ACA reg. 3143, fols. 113-114).

25. AMS, Ll. Cons., fols. 63v i 70, consells dels 31 de desembre de 1441 i 19 de juliol de 1442. El mateix prohoms encara consta com a missatger el maig del 1444 (fol. 93v).

26. Es decidí el 5 de desembre de 1444 (fol. 98v). El 4 de febrer de 1445 encara reberen una carta del bisbe, en què els aconsellava armar gent a causa de l'amenaça d'homes d'armes de França a la frontera (fols. 103v i 105).

Corts que es reunien a l'església del convent de Santa Maria de Natzaret (1446-1448), com a representant del monarca i encarregat per ell d'aconseguir un important donatiu dels tres braços.

Arnau Roger aprofità l'ocasió per reemprendre la lluita contra els Cardona, mentre treballava activament a les reunions: formava part integrant d'una comissió de nou persones encarregada dels assumptes més difícils, com eren pagar les despeses de les Corts i solucionar els greuges. Com corresponia al canceller, ell signava en primer lloc en els documents de l'esmentada comissió i també en els escrits pel braç eclesiàstic. El mateix podem observar en els documents emanats de la cancelleria napolitana.²⁷

El bisbe no assistí a totes les sessions de les Corts, on deixà com a procurador seu a Berenguer de Muntravà, però li trobem bastant seguit durant l'etapa decisiva, des de mitjan 1446 fins a la darrerria del 1448.²⁸

Potser podríem relacionar amb alguna de les seves estades el fet que el seu nebot, Arnau Roger V de Pallars, li atorgà poders a ell i a la seva esposa, la comtessa Elionor, per a remetre els delictes comesos contra ell per qualsevol dels seus vassalls del Pallars.²⁹

Un dels problemes que més preocuparen als cònsols durant aquests anys, fou el conflicte amb el vicari general, el representant del bisbe, que es negava a jurar les usances municipals, i a més ell i els oficials episcopals feien greuges a la ciutat. Dos dels cònsols anaren a exposar tals queixes al bisbe i aconseguiren unes cartes dirigides per ell al vicari i al batlle manant-los fer l'esmentat

27 Seguim la nostra comunicació citada a la nota 8.

28. El bisbe, que intervé a les Corts per segona vegada en no haver assistit a les de Tortosa (1442), hi és convocat per la reina Maria i assisteix el 7 de juliol, 22 de setembre i 19 d'octubre de 1446, el 31 de març, 20 de maig, 28 de juliol i 18 de novembre de 1447, hi tornà el 13 d'octubre de 1448 després d'una llarga absència (*Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y principado de Cataluña*, XXI, Madrid, 1915, pàgs. 192, 202, 228, 400, 405, 430, 449, 460-462, 469-471 i 494).

29 Llobet, *Cronología de los condes de Pallars*, BC, ms. 425, fol. 100, 27 de setembre de 1447.

jurament, observar les usances i reparar els greuges. Com que es negaren, es féu necessària una segona missatgeria.⁸⁰

La discòrdia entre els cònsols i les autoritats episcopals era motivada per diverses causes, però sobretot per la divisió dels urgellencs en l'assumpte de l'elecció dels cònsols. Ho veiem en apropar-se la data del primer de gener, especialment de l'any 1448. Per tal d'evitar més lluites el bisbe es dirigia cap a la ciutat a la primeria de desembre, quan fou atacat per homes armats amb ballestes pel camí i els cònsols li oferiren de seguida una escorta.⁸¹

Reunit el consell general l'últim dia de l'any, es comprovà un cop més que persistia la divisió entre els cònsols, que eren mossèn Jaume de Lezat, Bernat Pallarols, Ermengol Montaner i Joan Gonsalbo, pintor. El primer i el tercer dels anomenats allegaven *la usança novella*, mentre el segon deia: «no ha lloc», i que no l'havia vista. Per evitar «escàndels, zitzànies e qüestions» es recorregué al mateix expedient que el 1443: l'elecció de set prohoms amigables componedors. Tot i així el vicari general intervingué i amb un manament verbal els ordenà, sots pena de 27 lliures de multa, que l'endemà fessin l'elecció a la casa de la ciutat a les set del matí, però precisava més tement noves discussions: els cònsols hi havien d'anar una hora abans.⁸² Tot es portà a terme amb una certa normalitat i la ciutat es-

80. Sembla que els inicis del conflicte s'han de cercar a la primavera del 1444 (Ll. Cons., fols. 130v i 132v, 1 d'abril i 22 de juliol). Els greuges fets pel vicari general i el capítol a la ciutat són diversos. Un d'ells fou causat per l'aldarull del batlle i la gent que anaren a socòrrer a mossèn Guillem de Puig caigut al riu; aleshores el vicari empresonà a Joan lo sastre, Bernat Pedro i altres per haver fet tant de soroll, mentre els cònsols s'oposaven a tal actitud i volien alliberar-los (folis 124v i 137v, primavera del 1446). Altres problemes semblen ser els ocasionats entorn del «marc de l'argent», portat al bisbe per un missatger de la ciutat encarregat de plantejar-li la reducció del censal Aguilar (fol. 125, 25 de juliol de 1446), els termes entre el territori de la ciutat i les possessions del capítol de la catedral (fol. 140v, 27 de juny de 1448), i la manca de col·laboració econòmica del capítol en el manteniment d'un mestre per les escoles d'arts i metge per l'hospital (fol. 121, 11 d'octubre de 1445). Els missatgers (un partí a l'agost de 1446), ja havien tornat a la Seu el 7 d'agost de 1447 i el 29 de novembre presentaren una requesta al vicari perquè jurés i reparés greuges (fol. 126, 132v i 133v).

81. Ll. Cons., fol. 133v. El 6 de desembre llegeixen la carta del bisbe i decideixen oferir-li una escorta.

82. El consell general delegà el problema a set prohoms i també decidí reduir l'assignació als cònsols: només rebran 50 sous per mantells i la resta dels diners aniran a augmentar la recaptació de les imposicions (Ll. Cons., fols. 127 i 134).

trenà l'any 1448 junt amb un nou consolat, que presidia mossèn Guillem Fabre com tantes altres vegades.⁸³

Sembla que en aquesta normalització del funcionament del sistema electiu hi tingué bona part el bisbe, ja que poc després manava al vicari general mossèn Miquel Bramon la prestació del discutit jurament. L'acte solemne es realitzà davant la llibreria del capítol en els claustres de Santa Maria i per fi el vicari jurà observar les usances de la ciutat amb la mà sobre el missal, mentre un notari feia la corresponent carta pública.⁸⁴

El juny d'aquest mateix any el bisbe era esperat a la Seu i el 27 potser ja hi era, perquè els cònsols tractaren d'una iniciativa del prelat: la construcció d'un molí nou amb un rec que passaria pel portal d'Andorra, i altres obres.⁸⁵ Poc després se'n tornava a Nàpols al servei del rei, quan ja finalitzaven les Corts de Barcelona, però abans de partir demanà una ajuda pecuniària al capítol de la seva catedral i també a la ciutat d'Urgell. El consell general de la mateixa decidí donar-li una ajuda de 100 lliures, que s'havien de pagar part per la ciutat i part pels llocs veïns, i pensà aprofitar l'ocasió per presentar al prelat un memorial de greuges contra les usances municipals a fi d'arranjar-les en benefici del comú.⁸⁶

33. Fabre és nomenat batxiller en quiscun dret en ser elegit cònsol el 24 de desembre de 1436, potser el primer cop que arribà al consolat (Ll. Cons., fol. 44), però ja era al consell municipal el febrer de 1431 (full solt del Ll. Cons.). Encara fou elegit cònsol en cap el primer de gener de 1460 (fol. 218v). Moltes vegades durant els seus consolats es reunia amb els companys de treball a la botiga de casa seva. La seva esposa Caterina, que visqué anys vídua, ja era difunta el 22 de maig de 1472, quan actuaven els seus marmessors, els mercaders urgellesos Andreu d'Artedó i Pere Savinya (ACU, Antoni Janoher, llig. 331, man. 1444-1477, fols. 228v-229v).

34. Ll. Cons., fol. 137 v, 21 de febrer del 1448.

35. Ll. Cons., fol. 140, 2 de juny de 1448. El consell elegí a nou prohoms per tractar amb el bisbe la situació del nou molí. El prelat volia que el rec del molí o molins passés i entrés pel portal d'Andorra i seguís avall pel carrer major. El consell s'hi oposà, perquè perjudicava a la ciutat i als veïns, tot i fent constar l'interès general per tenir un nou molí: «mas si ell volia fer molí, que en nom de Déu lo fasse, solament lo reguer no pas per loch que don dan a la ciutat ni singulars d'aquella». Sobre la subvenció demanada pel bisbe «per metre més aygüe e examplar lo reguer», decidiren no imposar cap càrrec a les propietats que prenién aigua del rec, però per aixemplar-lo hi ajudarien amb mà d'obra per aquesta vegada (fols. 140v i 148v).

36. Ll. Cons., fol. 149, 18 d'octubre del 1449.

Ll trameteren una ambaixada per fer efectiva l'esmentada quantitat i exposar el plet que la ciutat tenia amb Joan d'Aguilar, donzell de la Seu, per qüestió dels censals comprats pel seu pare al municipi. Els enviats foren Arnau Guillem de Talarn, notari, i Joan Savinya, mercader, elegits com a síndics el 21 de març de 1449 pel consell general reunit a la casa de la ciutat al so de la trompeta del crida.³⁷ Aquests dos no aconseguiren la modificació de les usances i el conflicte dels urgellencs per tal motiu continuava al cap de dos anys, quan Gabriel Pallarols fou tancat a la presó per defendre-les, i més endavant durant l'elecció de cònsols del primer de gener de 1452, data en què les discòrdies foren tan greus que el consell general hi féu intervenir quatre prohoms.³⁸

A causa de la lluita entre els dos grups començà el plet a la cort reial i davant l'arquebisbe de Tarragona, plantejat per iniciativa del bàndol del pintor Gonsalbo, el defenedor de les usances com veurem més endavant.

A més dels assumptes esmentats coneixem altres peticions de la ciutat, sobretot de caire econòmic, presentades al bisbe trobant-se a Nàpols i sabem quina fou la seva intervenció vora el monarca per tal d'aconseguir-les. Aquí és on comprovem la influència del canceller i president del consell reial i veiem la seva eficaç actuació per afavorir els vassalls de la mitra.³⁹

Com que la ciutat només podia imposar sises o imposicions sobre l'adquisició i venda de vitualles i altres coses dins la ciutat i

37. Hi assistiren tres cònsols i trenta quatre prohoms: Jaume Ferrer alias Ribesaygües, Tomàs Cubells i Jaume Sentmartí cònsols, Guillem Fabra, Jaume de Lczat, Arnau G. de Talarn, Pere Sartre, Joan Savinya, Ermengol Roger, Pere Borrell, Pere Delmas, Ramon Gonsalbo, P. Prat, Leonard Canet, P. Pinell, P. Corts, P. Giner, Bartomeu Aranó, P. Cerqueda, Salvador Puig, P. Ubach, P. Savinya, Antoni Castell, P. Soldevila, Jaume Comelles, Guerau de la Riba, Francí Vidal, P. Martí, P. Barber, P. Castells, Joan Aguilar sabater, Jaume Gilabert, Ramon Bellstar, Jaume Tragó, Joan Aguilar, Joan Quer, Arnau Capdevila, convocats a la casa de la ciutat per Jaume de la Fos, crida públic (ACU, Bosch i Soler, llig. 326, man. 1449-1453, fol. 22).

38. Ll. Cons., fols. 159v i 162v.

39. També intervingué alguna vegada vora la reina Maria, ja que veiem com la lloctinent posà sota la seva especial protecció al bisbe, la seva església, la ciutat d'Urgell i altres terres i drets, i sobretot el castell d'Anglès, de la vegueria de Girona, que acabava d'adquirir el prelat (ACA, reg. 3155, fols. 167-168, Perpinyà 13 de novembre del 1450).

el seu terme amb el permís del rei, el sol·licitava de tant en tant i l'obtenia mitjançant la renúncia d'una cinquena part de la recaudació a favor de la tresoreria reial. Concedit un permís el 3 de març de 1441 per la reina Maria per un terme de deu anys, un cop passats es sol·licità la renovació per un nou decenni, que el monarca atorgà a prec del bisbe. On es demostra la influència del prelat és en les novetats contingudes en el document: el rei Alfons renuncià a la cinquena part i perdonà les quantitats degudes per la ciutat durant els deu anys ja transcorreguts en saber la situació desesperada de la hisenda municipal, i encara permeté a la ciutat disposar dels diners recollits entre el 5 de març, data de l'acabament de la llicència de la reina, i el 19 de maig, data de la nova concessió.⁴⁰

També veiem la mà del bisbe-canceller en dues decisions reials molt favorables a la nostra ciutat, que consten en dos documents expedits al Castellnou de Nàpols el 10 de gener de 1452 i que segueixen la línia de l'anterior amb la mateixa finalitat d'aixecar la decaiguda hisenda municipal. La primera concessió, sol·licitada pels cònsols i prohoms, es refereix a la fira que des d'ara tindrà lloc dos cops l'any amb una duració de vuit dies cada vegada al començament de l'estiu, substituint la tradicional fira de fi d'octubre.⁴¹

La segona afavoria al comú urgellès amb un dret, el pontatge, que la ciutat podrà cobrar als estrangers en trànsit pel pont de fusta sobre el riu Segre, dit el pont de Santa Maria. Les contínues reparacions que exigia la seva estructura de fusta arruinaven el municipi, que des d'ara les podrà efectuar o podrà fer el pont nou amb la recaptació de l'esmentat dret: 2 diners de Barcelona per un home a cavall, i també per un animal carregat i el seu conductor, i un diner per peató.⁴²

40. Documents escrits pel protonotari Arnau Fonolleda en el Castellnou de Nàpols el 19 de maig de 1451 (ACA, reg. 2619, fols. 70v-71v, i reg. 2945, folis 153-154).

41. ACA, reg. 2945, fols. 161v-162, document citat per J. E. Martínez Ferrando i Federico Udina Martorell, *Índice cronológico de CODOIN ACA*, 2.ª parte, Barcelona, 1973, n.º 2710.

42. ACA, reg. 2945, fol. 162r-v i la comunicació citada a la nota 1. Des de temps antic la universitat de la ciutat d'Urgell tenia els pontatges dels ponts de Bo-

Amb tals mesures econòmiques els còsols pretenien impulsar el redreç de llur ciutat essencialment agrícola i ramadera, però amb una producció tèxtil bastant activa i completada amb un tint.⁴³

¶Més o menys amb aquestes concessions coincideix el viatge d'un missatger, micer Ramon Grau, còsol aquell any, que fou elegit el 8 de febrer de 1451 per anar a Roma i a Nàpols a exposar els problemes econòmics plantejats a les autoritats municipals. Primer de tot es tractava del maridatge exigít pel rei, feia mig any, amb motiu del matrimoni dels seus fills naturals, Ferran, hereu de Nàpils, i Maria, que es casà amb el marquès de Ferrara.⁴⁴ Sembla que els còsols no veien clarament l'obligació de pagar-lo; per això volgueren consultar l'arxiu capitular per assegurar-se'n i després decidiren protestar a fi de no pagar res.⁴⁵

El comte de Pallars volgué aprofitar el viatge de Grau per donar-li alguns encàrrecs per al seu oncle i ho feu amb el consentiment de la ciutat, que era la pagadora.⁴⁶ Els viatges a Itàlia resultaven cars i eren un pes excessiu per a les exigües i endeutades finances municipals. Ramon Grau, prou reclamava el seu sou abans de partir, però veiem que no li quedà més remei que manllevar 24 ducats.⁴⁷

Grau aprofità el viatge i en pasar per Barcelona visità la reina Maria, els diputats del General y també els consellers de la ciutat per exposar que en l'assumpte de l'amenaça dels hòmens d'armes de França els urgellesos no hi podien fer res per la seva pobresa, i a més els demanà una subvenció.⁴⁸ Es veu que l'acompanyà el notari Pere Çabater, establert des de feia un parell d'anys a la Seu; en efecte, ell pregué un canvi a Nàpols per valor de 60 ducats.⁴⁹

xadera i Sant Esteve amb llurs acaptes acostumats, segons consta en les usances sense data (segle XIV), aprovades per un rei no identificat (F. Valls i Taberner, op. cit. [1927], pàg. 176).

43. Vid. la comunicació citada a la nota 1.

44. José Ametller Vinyas, *Alfonso V de Aragón en Italia y la crisis religiosa del siglo XV*, II, Girona, 1903, pàg. 465. Una altra filla natural es deia Elionor.

45. Ll. Cons., fols. 154, 155 v i 156.

46. Ll. Cons., fols. 157, 159.

47. Ll. Cons., fol. 160, 2 d'agost del 1451.

48. Ll. Cons., fol. 161 v, 3 de setembre del 1451.

49. Els còsols es plantegen el problema de pagar-ho (Ll. Cons., fol. 166).

El dèficit municipal encara s'accentuà a causa de les collites dolentes de cereals que motivaren la preocupació de les autoritats per al proveïment dels urgellesos. A fi de comprar blat per al poble manllevaren 110 florins al jurista Jaume de Lezat i els confiaren a Tomàs Cubells, l'encarregat de comprar-lo.⁵⁰

El problema de la manca de diners preocupava al comú, que es trobava carregat de deutes, i de retruc afectava al bisbe, sempre necessitat de recursos i exigint-ne als seus vassalls. Arnau Roger augmentava les seves rendes per mitjà del sistema d'acumular les procedents dels monestirs de la seva diòcesi, per als quals no deixava nomenar abats; així ho féu a Solsona, Bellpuig de les Avellanes i Gerri de la Sal. Comptant amb tantes rendes i el sou de canceller encara tenia deutes,⁵¹ potser perquè estirava més el braç que la mà-nega o per seguir el mateix sistema del monarca respecte als seus súbdits.

Comprovem el seu interès per treure diners de tot arreu un cop acabada la primera etapa de la pugna dels dos partits de Barcelona, la «Busca» i la «Biga», durant la qual intervingué a favor del grup popular, potser induït per Galceran de Requesens o només per seguir-li la corrent al rei Alfons. Quan la «Busca» aconseguí el poder, feu un donatiu al monarca i un altre a Requesens amb ocasió del nou privilegi municipal atorgat el 1455; aleshores sembla que oblidà l'ajuda donada pel canceller en uns moments difícils durant l'absència de Requesens de Nàpols. El bisbe protestà un cop en tingué l'ocasió, el moment en què els consellers buscaris sollicitaren la seva influència i els respongué citant un proverbi: «Qui serveix a infant e a comú, no serveix a nengú».⁵²

Poc després el bisbe abandonava la cort d'Alfons el Magnànim per anar a Roma com a representant del rei i del seu regne davant

50. ACU, Bosch i Soler, llig. 326, man. 1449-1453, fol. 235v, 7 d'agost de 1452.

51. Ja hem vist que els Cardona li discutien l'abadia de Solsona. També era administrador apostòlic de Bellpuig des del 1445, quan Nicolau V el nomenà abad comendatari de Gerri a la mort de Pasqual de Cuberes el 1453. Sabem que tenia deutes a Itàlia (vid. notes 23 i 26 de la nostra comunicació citada a la nota 8).

52. Seguim la comunicació citada a la nota 8.

del nou papa, el valencià Alfons de Borja entronitzat amb el nom de Calixte III, i presidint l'ambaixada composta de nobles i prelatats. El nou papa encomanà al de Pallars, a qui concedí el cardenalat, la informació dels mèrits, vida i miracles de Vicenç Ferrer. Amb aquest motiu i per la canonització del nou sant valencià, el prelat tornà a Roma (1455).⁵³

Potser en aquest temps tenia el projecte de venir a Catalunya, perquè ho comentaven els cònsols de la ciutat d'Urgell el 28 de desembre de 1453 en tractar-se de la venda de la imposició de la carnisseria als carnisers; dubtaven a formalitzar-la pensant que si venia el bisbe, pujaria molt el seu valor i el negoci seria per als carnisers, no per al municipi.⁵⁴ No podem afirmar que el prelat arribés aquí, perquè les notícies no ens semblen prou clares: les excuses presentades al prelat i al comte de Foix per un grup d'urgellesos que atacaren el vescomtat de Castellbò,⁵⁵ la missatgeria de Joan Quer a Barcelona.⁵⁶ De fet, el bisbe no comparegué ni a les Corts de Perpinyà (1449-1453) ni a les de Barcelona (1454-1458).

A mitjan 1456 un missatger de la ciutat es trobava a Nàpols amb el bisbe, quan els cònsols de Puigcerdà demanaren que es preocupés d'uns afers d'ells a la cort.⁵⁷ És més o menys la data de la gran recepció organitzada per Alfons el Magnànim amb motiu de l'arribada dels ambaixadors d'Enric IV de Castella, en la qual foren presents el seu fill Ferran, el canceller i molts nobles.⁵⁸

L'últim missatger de la Seu a Nàpols serà Joan Quer el 1458,⁵⁹

53. Llobet, *Cronologia...*, BC ms. 425, fol. 100 v. Ametller Vinyas, *Alfonso V...*, II, Girona, 1903, pàg. 807, i III, St. Feliu de Guíxols, 1928, pàg. 418.

54. Ll. Cons., fol. 171.

55. El 14 de gener de 1454 el consell general decidí que un grup d'urgellesos, atacants de les possessions del vescomtat de Castellbò sense permís de les autoritats, s'excusessin davant del bisbe i del comte de Foix. Com que es presentaren deseiximents al jutge del vescomtat per iniciativa d'Antoni Pujol, de Puigcerdà però habitant de la Seu, el consell secret reunit al claustre de Sant Miquel manà que fos desguaiat i expulsat (Ll. Cons., fol. 172r-v).

56. Els cònsols han de manllevar 15 florins destinats a Joan Quer, llur missatger, que els despengué a Barcelona (Ll. Cons., fol. 174v, 3 d'agost de 1454).

57. Ll. Cons., fol. 183v.

58. Ametller Vinyas, *Alfonso V...*, II, Girona, 1903, pàg. 831.

59. Ll. Cons., fol. 200v, 10 de desembre de 1458.

perquè el bisbe aleshores tornà definitivament a Catalunya, poc després de la mort d'Alfons el Magnànim (juny del 1458) i un cop resolta la pugna de Carles de Viana amb Ferran per la successió a Nàpols, intervenint-hi el prelat-canceller.

Alguns problemes esperaven el prelat a la seva ciutat d'Urgell, el més greu dels quals era el de les dissensions amb motiu de les eleccions dels cònsols. Les lluites pel consolat es reproduïren a la darrerria de l'any 1457 i s'arribà a posar uns desafiaments a la porta d'un dels cònsols, Ramon Gonsalbo, pintor. Per això el consell general nomenà una comissió el 30 de desembre en relació amb l'elecció del dia primer de l'any vinent.⁶⁰

L'esmentat pintor, una personalitat destacada en la vida ciutadana, ens és bastant conegut.⁶¹ Sabem que s'inicià en els secrets de l'ofici al costat del seu pare Jaume, artista urgellenc mort el 1428, i segurament completà l'aprenentatge a Barcelona a l'obra-dor de Jaume Cirera. Per desgràcia, les seves obres, que decoraren les esglésies de la Seu i de la comarca, no s'han conservat, en canvi, coneixem la seva família i ara podem aportar notícies sobre la seva actuació com a cònsol de la ciutat, càrrec ocupat per ell el 1447, 1450, 1457, 1461, 1465 i 1471. Durant la dècada dels cinquanta intervingué en les lluites per la conservació de l'autonomia municipal contra un grup que potser podríem qualificar d'innovador. La manca de detalls no ens permet definir les aspiracions i les idees de cada partit.

Segons un grup d'urgellesos, aleshores les usances «eren rum-pudes e anichilades si no fos la defensa que s'i és feta a mà de la dita manleuta». Foren Bernat Guilla, Ramon Gonsalbo, Ermengol Montaner, Bartomeu Rovell, Bernat Pallerols i Joan Gauzió, els que manllevaren 60 lliures en forma de censal a micer Ramon Grau,

60. Ll. Cons., fol. 194v.

61. Aquesta biografia, a base de documents del ACU, fou iniciada per Pere Pujol Tubau, *Notes i documents sobre construcció de retaules en l'Alt País d'Urgell*, Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, II, Barcelona, 1936, i completada per Josep M. Madurell, *El arte en la comarca alta de Urgel*, «Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona», III (1945), pàgs. 334-340.

el 1451, a fi d'iniciar una acció judicial per conservar les usances municipals i defensar l'autonomia de la ciutat. Pledejaren a la cort reial i davant l'arquebisbe de Tarragona, en el consistori del qual fou donada querella per via de la constitució del sagrat consell de Tarragona contra tots els habitants de la Seu, que foren citats davant l'oficial tarragoní. Els esmentats hi anaren i feren despeses pel viatge, per advocat, procuradors i escriptures, pel bé del comú, ja que aconseguiren l'estabilitat municipal existent el 1459. En aquesta data els sis ciutadans citats devien, per raó del censal i les corresponents pensions anuals, 200 florins i es trobaven condemnats a pagar esperant que els fessin execució.

Dos d'ells i els hereus dels altres quatre, ja difunts, acudiren a la ciutat cercant ajuda, però la hisenda municipal no es podia permetre semblant despesa, només aconseguiren que se'ls traspassés un deute que podien intentar cobrar en nom del comú.⁶²

La sentència donada a Tarragona, centre de la suprema autoritat eclesiàstica de Catalunya, fou discutida aquest mateix any pel vicari general micer Berenguer i el consell urgellès no pensà pas acudir per res al bisbe, sinó altre cop directament a Tarragona.⁶³ Fou més tard quan acudiren al prelat per mitjà d'un enviat, que li trameté les queixes dels ciutadans: des de la seva partida el bisbat és mal regit i s'ha d'esbrinar si la culpa recau sobre els oficials episcopals o sobre les autoritats del municipi.⁶⁴

El següent conflicte presentat al de Pallars fou produït per un motiu concret, ja que el provocà el preu de la carn, jutjat excessiu pel capítol catedralici i els capellans. Com que la imposició de la carn era una de les essencials per la hisenda del comú i en general la minva dels impostos era continua des de feia anys, el 1460 el de la carn es vengué al preu més alt possible, per 250 lliures, mentre la xifra global de les impositcions, incluída l'esmentada, arribava

62. Ll. Cons., fols. 208v-209, febrer de 1459. Presentaren la corresponent súplica Bernat Guilla, Ramon Gonsalbo i Pere Soler, àlies Gauzió, en nom propi i dels pubills d'Ermengol Montaner, dels fills de Bartomeu Rovell, de l'hereu de Bernat Pallarols i del de Joan Gauzió.

63. Ll. Cons., fols. 209v, 210, 6 de març de 1459.

64. Ll. Cons., fol. 216, 22 d'agost del 1459.

només a 450 lliures.⁶⁵ Això encarí el producte i de seguida protestà el clergat, que amenaçà la ciutat amb la instal·lació d'una carnisseria pròpia al deganat per tallar la carn al millor preu. Els còsols respongueren que ho podien fer, si volien, segons les usances, però tancaren els portals per evitar l'entrada dels capellans carregats de carn. La lluita acabà amb la signatura d'una concòrdia sota l'arbitratge del bisbe: els carnisseres de la ciutat faran un preu especial per als capellans, de 12 diners la lliura de carn magra i de 8 la grassa, i un altre per a la resta de la població, de 13 diners i 10 diners respectivament, i encara el capítol rondinà.⁶⁶ Les protestes del poble no consten en acta.

Mentre intervenia en aquesta qüestió, el bisbe aprofità el moment per a sol·licitar dos redelmes, amb gran desesperació de la ciutat, que li exposà la seva desastrosa situació per mitjà del comte de Pallars i d'Anton de Cardona. La hisenda municipal sempre estava endeutada, era el seu estat natural, però últimament una sèrie d'anys calamitosos l'havien acabat d'ensorrar. Des de *les morts passades*, o sia la pesta del 1457, i de *les fams* per collites deficientes el comú despengué 100 florins per la provisió de blat i per recobrar-les ha d'imposar una talla a la gent, que també passa *fretura* en no poder cobrar els deutes a la ciutat. A més s'ha de fer una palanca sobre el Segre, que ja no es pot adobar i l'obra costarà més de 300 florins pagadors pels ciutadans a base del sistema usual, els redelmes.⁶⁷

Sembla que s'arribà a un compromís entre les dues parts: el redelme a canvi de nous privilegis per acabar d'un cop amb les discòrdies, que no s'havien resolt amb la sentència de Tarragona. El problema no era privatiu de la Seu d'Urgell, sinó també extensiu a les altres universitats del bisbat i s'arrossegava des de feia temps. Per parlar-ne, el bisbe, que es trobava a Guissona, demanà missat-

65. Ll. Cons., fol. 221, 21 de gener de 1460. Tots els compradors són cristians, no n'hi ha de jueus com anys enrera.

66. Ll. Cons., fols. 223r-v, 224, 225v, 226 i 229. El conflicte durà de març a maig de 1460, mes en què mossèn Antoni de Cardona s'oferia com a àrbitre entre la ciutat i el capítol per la carnisseria.

67. Ll. Cons., fol. 225. Consell general del 16 d'abril de 1460 reunit a l'era del convent dels Predicadors.

gers a fi de concloure l'afer i fixar la subvenció corresponent al prelat. Els enviats urgellenses foren el cònsol Pere Sabater i Joan Aguilar, sabater, que reberen les instruccions pertinents al cas, «de les quals instruccions a romàs trellat en lo libre del consolat en la bossa de les cubertes».⁶⁸

Aconseguiren bastant ràpidament, uns quinze dies, els privilegis que ja feia temps es discutien, tornant a ser a la Seu el 24 d'octubre després d'haver promès al bisbe un redelme de pa, vi i herba.⁶⁹ El privilegi, concedit pel bisbe trobant-se a Guissona el 21 d'octubre de 1460, és molt complet i regula el govern, la vida i les activitats de la ciutat per afavorir el seu desenvolupament social i econòmic.⁷⁰

Fou l'obra d'un grup de prohoms de la universitat que havien lluitat durant anys amb les dificultats del govern i de l'administració municipal, i també amb l'oposició d'altres urgellenses com hem vist. Creiem que el mèrit és d'ells, però no volem despreciar la possible col·laboració del bisbe, que potser per influència de la seva llarga estada a Itàlia podia ser més obert i comprensiu davant les peticions dels seus vassalls. De totes maneres no es pot afirmar res de semblant després d'haver vist la seva continuada preocupació monetària, ja que l'interès en la concessió de privilegis potser es basaria en la consegüent rebuda de diners.

Ja establert a Catalunya, sembla que el prelat fou proposat pel rei Joan per a ocupar el bisbat de Monreale, vora Palerm a l'illa de Sicília, quedant com a administrador perpetu de la seu urgellense.⁷¹

Més que l'activitat eclesiàstica del de Pallars destaca la seva intervenció en l'agitada política contemporània en els moments previs a la guerra civil. En circumstàncies difícils per al país, a la primavera de l'any 1461, la seva presència era sol·licitada a Barcelona pels diputats del General, ja que com a membre integrant del braç eclesiàstic de les Corts havia estat elegit per a formar part d'una

68. Ll. Cons., fol. 231v, 13 i 14 d'octubre de 1460. Les instruccions s'han perdut.

69. Ll. Cons., fol. 232.

70. El publicà Carreras Candi (op. cit. a la nota 12).

71. Llobet, *Cronologia...*, BC ms. 425, fol. 100v. Cita la petició de la dignitat de cardenal a favor del de Pallars feta per Joan II el 1459 al papa.

ambaixada de les dites Corts dirigida al rei Joan II. Ell fou un dels quaranta-cinc ambaixadors que demanaren al monarca la llibertat del seu fill Carles de Viana, i aleshores es trobava al costat del prelat el seu nebot Huc Roger, comte de Pallars, present per primer cop en un acte de la vida pública catalana.⁷²

El bisbe, que també havia intervingut en la firma de la concòrdia entre pare i fill el 26 de gener de 1460,⁷³ fou una figura important en aquest conflicte, però morí durant el desenvolupament dels esdeveniments, el 16 d'agost de 1461, estalviant-se de viure la tragèdia de la guerra civil.

Els anys de lluita afectaren de manera greu la ciutat d'Urgell. Com sempre, la guerra portà la desolació i la ruïna a una població que es desenvolupava, com hem vist, enmig de dificultats: el recinte emmurallat fou destruït i en certs indrets fins a ras de sòl, l'artilleria fou anihilada, molts dels habitants, que en total eren uns vuit-cents aproximadament, fugiren o foren morts; amb tot el municipi arruïnat encara havia de manllevar per la reconstrucció de les fortificacions. El signe més evident de la decadència fou la decisió, presa el 1466, de reduir el perímetre de l'esmentat recinte per adaptar-lo a les necessitats d'una ciutat tan despoblada; però això ja pertany a una altra etapa de la història de la Seu d'Urgell.

CARME BATLLE GALLART
Universitat de Barcelona

72. J. E. Martínez Ferrando y Federico Udina Martorell, *Índice cronológico de la Colección de Documentos Inéditos del ACA*, 2.ª parte, Barcelona, 1973, núms. 2855, 2869 i 2911.

73. Llobet, *Cronología...*, fols. 100v-101.

Els XII seniores del monument de Setmana Santa a la catedral de Vic

Entre les institucions paralitúrgiques que, a l'època medieval, enriquiren les demostracions del culte, compta aquesta dels XII SENIORES o preveres que vetllaven el monument de setmana santa, des de la reserva efectuada després de la missa del dijous sant fins a les cerimònies del divendres sant al matí.

Des de temps molt anteriors, la manifestació del monument, obrerta a la devoció dels fidels, acabava a l'entrada de la nit del dijous sant. La catedral aleshores romania tancada fins a l'endemà a l'hora de la funció matutina del divendres. Però la devoció creixent vers l'eucaristia, dintre l'esperit de fe i de religiositat de l'època, a mesura que anà enriquint les actuacions del culte i rera les exhibicions dels drames litúrgics que provenien de segles anteriors, especialment els que era de consuetud de celebrar en la diada del Corpus, conduí a omplonar les hores de la reserva del monument del dijous sant amb l'establiment d'una institució, mig inspirada en el drama sagrat, que calia desenrotllar amb la serietat d'una acomodació litúrgica de pregària i de promoció devocional dels fidels com a tribut de veneració al misteri eucarístic.

És la fundació que establí a la catedral de Vic el prevere Francesc Terrades, després de les gestions oportunes, aprovades pel bisbe i acceptades pel capítol dels canonges, en concurs amb el consell de la ciutat.

El 5 d'abril de 1463 aquest prengué de Francesc Terrades un censal de preu de 70 lliures i de 60 sous de pensió amb la finalitat d'administrar els rèdits i distribuir-los anyalment a dotze preveres als

quals s'encomanava la representació del XII seniores en figures d'apòstols que havien d'efectuar la vetlla del monument.

Els tràmits de la fundació s'allargaren fins al 1467, quan, a 7 de març, la vinculà a l'administració del Capbreu de la catedral mitjançant el lliurament de 20 lliures fet al capbrever pel mateix Francesc Terrades, el rèdit de les quals permeté assignar els salaris competents a les persones a les quales quedava encomanada. Ço és: 4 sous al conseller en cap i 4 sous al canonge més antic, com a administradors principals; 6 sous al capbrever per cuidar quiscun any del nomenament dels preveres que havien d'intervenir en l'acte; 2 sous al sagristà en compensació dels treballs de preparar i desmuntar les taules i bancs, més 4 sous per la despesa dels ciris de cera negra que duïen els preveres. A aquests s'assignà l'estipendi de 5 sous a cada un a pagar de la pensió derivada del censal pres pel consell de la ciutat.

Mancava subvenir a les despeses originades pel vestuari dels preveres i pels elements indispensables a la funció. Per això el mateix Francesc Terrades esmerçà 25 lliures lliurades al capbrever, el 13 d'octubre de 1467, que serviren per adquirir dotze albes blanques amb paraments negres, dotze mantells o tovalloles negres amb els cinyells blancs de fil corresponents i també una dotzena de diademes, cabelleres i barbes amb els quals s'havien de revestir els preveres en representació dels dotze apòstols, a més dels ciris i dels cartells on cada un tenia escrit el text dels himnes a cantar durant la processó al monument.

De les mateixes 25 lliures es confeccionaren dos bancs, un per cada costat del monument, amb les respectives taules, consistents en posts de fusta sobre capitells, cobertes amb draps negres o bancals, on aquells podien recolzar-se.

El vestuari quedà dipositat a la sagristia de la Seu en un cofre d'àlber groc llistonat i tancat amb dos panys a càrrec del capbrever que es comprometé vetllar per la seva neteja i conservació i fins de la reposició de les peces que quedessin malmeses amb el temps.

És probable que ja a l'any següent 1468 fos estada posada en pràctica la cerimònia dels XII seniores a la vetlla del monument que, de fet, quedà consolidada, per acta notarial de 4 de juliol de

1478, en la concòrdia feta d'una part entre el prevere Francesc Terrades i el consell de la ciutat, i per altra part acceptada i aprobada pel capítol del canonges, com és de veure en les actes dipositades a l'arxiu del Capbreu de la catedral en un pergamí i dues còpies en paper, a més del memorial que resumeix tota la institució en un text en pergamí que es transcriu a continuació. Actualment a l'Arxiu Capitular, calaix 31.

En aquest s'exposen els motius de la fundació i es fa referència als documents notariais que consignen els lliuraments de les quantitats destinades a la seva subsistència. Però sobretot es descriu el cerimonial a seguir.

Els dotze preveres designats a representar els apòstols havien d'estar revestits a la sagristia de la Seu amb llurs albes blanques i mantells negres, cofats amb les cabelleres i barbes i amb les diademes, portant a les mans els ciris de cera negra i els cartells amb el text dels himnes. Sortien de la sagristia durant el prefaci de la missa per trobar-se a l'altar on s'agenollaven durant la consagració. Acabada la missa participaven en la processó vers el monument, cantant amb veu baixa els himnes escrits en els cartells que duïen a la mà, després que haguessin adorat la reserva de l'eucaristia agenollats de tres en tres i amb la testa inclinada. Arribats al monument es posaven sis de cada part en els bancs aparellats i recolzats a les taules cobertes de bancal. Començaven aleshores el res del salteri amb veu baixa i pausada, que no sembla pas que fos el corresponent a l'ofici de tenebres de la diada que es feia en el cor de la catedral, sinó de salms segurament triats a posta amb una recitació que havia d'omplir les hores de la vetlla. Només que a la nit podien fer pauses que omplien amb la lectura del llibre anomenat *Llàtzer* que tractava del misteri i de la passió de Crist a la qual participaven els fidels que concorrien a la vetlla. Així romanien fins l'endemà a l'hora de sumir la reserva eucarística que tornaven a formar part de la processó des del monument cap a l'altar.

La institució arrelà fonament en el costumari de la catedral on perdurà durant diversos segles sense que actualment consti quan caigué en desús i fou abolida.

N'havia donat notícia el P. Villanueva (*Viaje Literario*, VI, 98)

i hi havia fet alguna referència Mn. Gudiol en l'article *El drama sagrat a Catalunya*, publicat a «Gazeta de Vic», n.º 2776 de 1924. A ells remet també una notícia Richard B. Donovan: *The Liturgical Drama in medieval Spain*, Toronto, 1958, p. 87.

EDUARD JUNYENT

TEXT DEL MEMORIAL DE LA INSTITUCIÓ

Per hauer memòria en esdevenidor e que la pia ordinació davall escrita sia feta perpetualment, és fet lo present memorial continent que lo discret mossèn Ffrancesch Terrades, prevere, beneficiat en la Seu de Vich, mogut per gran devoció devers lo preciós cors de Nostro Senyor Déu Ihesuxrist. Considerat que tan alt senyor, e redemptor e Salvador qui per la sua gran misericòrdia nos ha salvats e rehemuts ab la sua preciosa sanch, en lo dijous sant quant en la Seu de Vich és reservat e mes en lo moniment fins al diven-dres sant a mig jorn no era cosa deguda ne rahonable en aquell temps de la reservació estigués desacompanyat e sens que algú no y estigués, ans acustumaven tencar la iglésia e anar-se colguar. Ha ordonat lo dit mossèn Terrades que per companyia, veneració, reverència e honor del dit Senyor, recordant se que es lig: *Regi autem seculorum omnis honor et gloria*, estiguen .XII. preveres apellats seniores ab camís, diademes, mantos vels negres e barbes en recordança e significança dels XII apòstols que tenia per companyia en vida sua, ordonats en aquesta manera: que lo dijous sant, quant se començarà la missa en l'altar major de la dita Seu, los dits .XII. preveres seniores sien aparellats e vestits en la Sagristia de la dita Seu e que cascú aport en la mà un ciri negre; e com vindrà al profaci isquen de la dita Sagristia ab los ciris cremants per orde aionollant se davant l altar al levar del Corpus, e dita la missa major acompanyen lo dit corpus al moniment cantant tostemp a veu submissa e vaxa certs imnes continguts en un cartell que cascú d ells haze a portar aionollant-se de tres en tres devant lo dit corpus ab la testa enclinada, e com pus reverentment e devota fer-se pusca fins en lo moniment; e ésser en lo moniment se asseguen per orde .VI. d una part e altres .VI. de altre en sengles banchs e recoldats sobre les taules cubertes de bancals per lo dit mossèn Terrades aquí ordonats e donats, e aquí ab veu submissa e baxa psalmeiant uns d una part e altres d altra altro lo psaltiri; e hauer fet lo dit ofici en la nit, algú d ells lige alta veu un llibre apellat Lätzer tractant de la passió del dit nostro Redemptor al poble qui serà aiustat, aquell promovent a recordació, memòria e devoció del misteri de la passió del nostro mestre Jhesús, e axí siguen tota la nit fins al sendemà quant lo trahuen del moniment acompanyant aquell en la dita manera fins a l altar maior, e fins que per lo prevera és rebut.

E de la dita pia ordenació vol sien afministradors lo conseller en cap de la ciutat de Vich qui qui sia aquell any, e lo canonge pus antich de la dita Seu qui, après mort del dit mossèn Terrades, puguen fermar àpoca dels dits .IX. sous e aquells rebre e distrivuir en los dits .XII. seniores, ço és: V sous a quascú d aquells LX sous que la universitat e singulars de Vich fan cascan any al dit mossèn Terrades a .XV. de abril. Segons de la dita pia ordenació

se apar largament per carta continuada en poder del discret en Jacme Vall, notari públich de la ciutat de Vich, en son libre comú a V de abril any M.CCCC.LXIII. E del dit censal dels dits .LX. sous apar per carta feta en poder del dit Jacme Vall, notari públich de Vich, lo dit dia de .V. de abril any M.CCCC.LXIII. ab àpoca e possessió fetes lo dit die e any en poder del dit Jacme Vall, notari públich de Vich.

E més auant lo dit mossèn Terrades per ampliació, confirmació e perpetuació de la dita pia ordenació ha feta donació al Capbreu de la Seu de Vich de .XX. lliures barchinoneses. E lo Capbreu e capbrever de aquell ha promès donar cascun any lo dimecres sant los salaris següents: per que la dita pia ordenació se fassa, ço és: al conseller en cap .IIII. sous, e al canonge pus antich de la Seu de Vich administradors de dita ordenació altres .IIII. sous. E lo capbrever qui s ha aturar per son salari .VI. sous per càrrech de entretenir en fer vestir los dits .XII. seniores e aquells ordenar e anar ab ells en la professó que s fa de metre lo corpus al moniment, e aquell traurell lo divendres sant, e de aparellar e fer metre les taules, banchs e bancals qui seruexen als dits .XII. seniores. E al Sagristà .II. sous per treball de traure e aparellar les vestiments e arres dels dits .XII. seniores, e aquels cascun any pleguar e stoiar. E deuers lo Capbreu que resten quascun any .IIII. sous per los quals lo dit capbrever e capbreu se són obligat en refer los .XII. ciris que porten los dits .XII. seniores tostemps que se hagen a refer e tornar los de nou, en la manera que per lo dit mossèn Terrades hi són stats fets principiats e donats. Segons aquestes coses aparen per carta feta per mossèn Joan Sunyol, prevere, beneficiat en la Seu lavors capbrever, e mossèn Lorenç Bonell e Agustí Beuló, consellers del dit Capbreu, micer Damià Ferreres, mossèn Andreu Morgades, mossèn Guillem Coma, mossèn Pons de Puigsech, mossèn Joan Pujol e mossèn Joan Corcó, preveres benefeciats en la dita Seu, deputats e assignats per part de tot lo clero de la dita Seu, la qual carta és en poder del dit Jacme Vall, notari públich de la ciutat de Vich en libre comú a .VII. de març any M.CCCC..LXVII. E en lo dit libre comú és la àpoca feta per lo dit mossèn-Sunyol de les dites .XX. lliures al dit mossèn Terrades a .XVIII. de març del dit any .LXVII. en poder del dit Jacme Vall, notari públich de Vich.

E no res menys per los dits esguarda, desitjant lo dit mossèn Terrades que la dita pia ordenació sia perpetuada, ha donades al Capbreu e capbrever prop dits .XXV. lliures. E lo dit Capbreu e capbrever de aquell s és obligat e ha promès tenir en condret les diademes, cabelleres, barbes .XII. cartells que aporten los seniores, bancal e cofre dins los quals estan los ciris e bancals, vels negres e un libre apellat Làtzer, e encara dues taules, quatre capitells, dos banchs qui tot serveix en la dita pia ordenació en aquesta manera que si per avant alguna de les dites coses se rompia, disminuïa o s perdia que lo

dit Capbreu a totes ses despeses ho ha a fer fer de nou e reparar axí que totes les dites coses sien tostemps e hagen ésser complidament a ops de la dita pia ordinació. Segons largament se mostre e es conté en una carta continuada en lo libre comú del discret en Jacme Vall, notari públich de Vich a .XII. de octubre any Mil.CCCC.LXVII., en la qual han fermat mossèn Joan Corcó, capbrever, e mossèn Gabriel Pons Stanyol e Lorenç Bonell, consellers del dit Capbreu, e és decretada per micer Damià Ferreres, vicari del Senyor Bisbe de Vich, en lo dit dia e any. En la dita carta és la época feta de les dites .XXV. lliures per lo dit capbrever al dit mossèn Ffrancesch Terrades, en poder del dit Jacme Vall, notari públich de Vich.

Un memorial sobre importació de llibres al Regne de Castella

El *Memorial* que ara publico forma part d'un recull factici de 105 opuscles sobre impremta i llicències de llibres, que es troba al fons Isidre Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya, on porta la signatura Bon. 10-VI-4. Estan reunits en un volum en foli. Vint-i-set són del segle XVII i la resta pertanyen al segle següent. La majoria són impresos, però també n'hi ha alguns de manuscrits. El que ara publico, que porta el n.º 18 en l'esmentat recull, es compon de dos fulls en foli, i està mancat de nom d'autor, de data i de peu d'impremta. Contesta «a ciertas proposiciones que se han presentado» sobre importació de llibres d'autors dels regnes que constitueixen la Corona de Castella, impresos en altres regnes de dins i fora de la Península. Sobre això hi havia una legislació dràstica, que, pel que es veu, no es complia, segons es dedueix de diversos testimoniatges i denúncies de l'època, entre les quals n'hi ha de summament greus, com les que va fer en dues ocasions el llibreter de Sevilla Juan Serrano de Vargas.¹ El text que publiquem respon a denúncies d'aquesta mena i tracta de justificar la tolerància que hi havia en l'aplicació de la legislació sobre importació de llibres procedents de regnes forans a la Corona de Castella. És un contrapunt a denúncies com les de l'esmentat Serrano, que revelen a més de relaxament una veritable i estesa corrupció.

1. *Memorial dado por Juan Serrano de Vargas, Maestro impresor de libros en Sevilla, en julio de 1625, sobre los excesos de libros* (Transcripció de J[esús] D[omínguez] B[ordona] en *Rev. de Arch. Bibl. Mus.*, 47, 1926, 224-227). Un altre memorial semblant a l'anterior, sense data, però de vers 1624 o 1625, fou publicat per Mercedes Agulló Cobo en *Cuadernos Bibliográficos*, 28, 1972, 146-148.

L'obligació d'obtenir llicència per a la publicació de llibres i la prohibició d'exportar-ne als territoris de la Corona de Castella sense llicència, data ja del temps dels Reis Catòlics, els quals el 8 de juliol de 1502 publicaren a Toledo la *Carta para los libreros e impressores*, que diu entre altres coses: «Ni más ni menos seáis osados de vender en estos nuestros reynos ningunos libros de molde que truxéredes de fuera de ellos de ninguna facultad ni materia que sean, ni otra obra alguna, pequeña ni grande, en latín ni en romance, sin que primeramente todos los dichos libros y obras que assí truxéredes o tuviéredes por vender (*sic*) sean vistos y examinados por las dichas personas² o por las personas a quien ellos lo cometieren para que los vean y examinen e ayáis de ellos su especial licencia para ello...».³ Amb aquesta disposició quedà derogada per més de tres segles la llibertat d'imprimir a Espanya. Una pragmàtica de Carles V, de 1544, encomanava la concessió de llicències d'impressió al Consell de Castella, per delegació del rei.⁴ La censura, però, no estava encomanada a cap funcionari especial sinó a persones que els membres del Consell consideraven capacitades per a jutjar una obra.⁵ La censura no esdevingué governativa fins entrat el segle XVIII, quan se'n féu càrrec el Jutjat d'imprentes.⁶ Aquestes lleis foren seguides de la pragmàtica de Fe-

2. Aquests eren els presidents de les audiències de Valladolid i Ciudad Real, els arquebisbes de Toledo, Sevilla i Granada, i el bisbe de Salamanca.

3. F. Gil Ayuso: *Noticia bibliográfica de Textos y disposiciones legales de los reinos de Castilla, impresos en los siglos XVI y XVII*, Madrid, 1935, ap. XXXVI, p. 414 ss.

4. Rumeu de Armas: *Historia de la censura literaria gubernativa en España*, Madrid, 1940, p. 16.

5. La seva aprovació i la llicència no eximia de prohibicions i sancions, si la Inquisició denunciava l'obra, un cop publicada. Per això Pedro López de Montoya escriví una carta a Mateo Vázquez, secretari de Felip II, acompanyant un memorial que havia d'ésser presentat al rei, on demanava la creació del càrrec de censor general de llibres, per tal d'evitar la prohibició d'una obra, quan ja havia sortit al carrer amb totes les llicències. La carta ha estat publicada per Pérez Pastor en *Bibliografía madrilenya*, I, pp. 248-250. El *Memorial* ha estat reproduït en la mateixa obra, III, p. 450. Un prec semblant féu al rei Felip III l'Inquisidor general Andrés Pacheco el 21-IX-1623. Veg. P. Pastor, *O. c.*, III, p. 450.

6. El Jutjat d'imprentes, que ja existia a la darrereria del s. XVII, tingué al principi un caràcter contenciós. Posteriorment intervingué en la concessió de llicències. Des de 1752 les llicències foren atorgades pel jutge d'imprentes. Veg. Rumeu de Armas, *O. c.*, p. 17.

lip II, aprovada per les corts de Valladolid el 7 de setembre de 1558, en presència de la infanta Joana, que ostentava la representació reial. Aquesta extensa pragmàtica reglamentava minuciosament la censura i els tràmits per a l'obtenció de llicències, prohibia publicar llibres condemnats per la Inquisició, i importar sense permís a la Corona de Castella llibres publicats fora dels seus territoris, incloent-hi els publicats a Aragó, València, Catalunya i Navarra. Les penes aplicables als infractors podien ésser de mort i de confiscació de béns.⁷ A part les seves motivacions d'ordre religiós i polític —era evident que pels ports de mar i per la frontera amb França podien entrar llibres herètics més o menys camuflats—, aquesta llei tingué repercussions econòmiques, perquè de fet establia un proteccionisme a favor del llibre imprès als països de la Corona de Castella. Ara, que la llei anés bé per a tothom, ja era una altra qüestió. Si el petit comerç i els impressors del regne de Castella es beneficiaven d'aquestes lleis protectores, el comerç de llibres a l'engròs se n'havia de ressentir.

Aquesta legislació es veié enfortida per la concessió de privilegis de publicació i de venda de llibres que obtenien la major part d'obres que s'imprimien. El privilegi, de fet, concedia la propietat temporal de l'obra a la persona que l'obtenia, i aquesta podia ésser l'autor, l'impressor, un llibreter o qualsevol altra persona. Sovint el privilegi tenia una vigència de deu anys, durant els quals el beneficiari tenia l'exclusiva de publicació de l'obra, i no era rar que hom sollicités, a més del privilegi per als dominis de la Corona de Castella, privilegis per als altres regnes que integraven la Corona d'Espanya i per a Amèrica. Però els llibres privilegiats en aquesta forma no podien entrar a la Corona de Castella sense permís especial, com el que fou concedit al cronista Jerónimo Zurita per a imprimir durant deu anys els *Anales de Aragón* amb llicència de vendre els exemplars impresos a Saragossa al regne de Castella.⁸ Un cas a la inversa fou la concessió feta per Felip II al prototipògraf de Madrid «Alonso Gómez nuestro Impresor», re-

7. Gil Ayuso, *O. c.*, n.º 225. Moltes de les seves disposicions estigueren en vigor fins ben entrat el segle XVIII.

8. P. Pastor, *Bibliograf. madr.*, I, 62.

lativa al *Calendarium perpetuum quod usui est Breviario Romano*, imprès per l'esmentat Gómez al monestir de San Jerónimo el Real de Madrid, el 1572. Aquest privilegi diu, referint-se a aquesta obra, que «queremos que no se imprima ni pueda imprimir en ninguna parte ni por impresor o persona alguna en los reynos de nuestra Corona de Aragón, ni llevar a vender en ellos al impresso o impressos fuera, excepto los que por el dicho Gómez se han imprimido».⁹

Els interessats, especialment els editors, vetllaven per l'estricta compliment d'aquestes lleis protectores. El 2 de juliol de 1584, Blas de Robles demanà que es fes informació sobre les parts primera i segona de la *Historia Pontifical y Cesárea* del Dr. Gonzalo de Illescas, impreses a Saragossa per Doménico de Portonariis el 1583, que havien estat introduïdes subreptíciament al regne de Castella «en perjuicio de Blas de Robles, cesionario de Antonio de Cartagena, que tiene el privilegio para Castilla». Francisco López, un dels testimonis cridats, declarà que havia vist una carta del llibreter Ibarra de Saragossa al llibreter de Salamanca Antonio Bonart, anunciant-li la tramesa de dos exemplars d'aquesta obra i dient-li que, si ho volia, n'hi enviaria més.¹⁰ Encara en una edició de la *Tragicomedia de Calisto y Melibea*, de Madrid, per Juan de la Cuesta, 1619, hi ha un advertiment recordant «que por la ley 24 del tit. 7.º del libro 1.º de la *Nueva Recopilación*, está prohibido que ningún libro de *Romance*, impreso fuera destes Reynos, se pueda meter ni vender so graves penas, aunque sean impresos en la Corona de Aragón, Valencia, Cataluña y Navarra», i reproduïx als preliminars l'*Auto de los Señores del Consejo*, recordant aquesta prohibició i les severes penes que castigaven la seva infracció, i ordenant «que los libreros desta corte y Reynos de Castilla tengan y pongan este mandato en parte pública de sus tiendas, so pena de diez mil maravedís».¹¹

El nostre *Memorial* també fa referència a la disposició de Felip III, datada a Lerna el 4 de juny de 1610, «para que no se pue-

9. Id. Id., I, 56.

10. Id. Id., II, p. 254.

11. Id. Id., II, p. 481.

dan imprimir fuera destos Reynos las obras y libros que en ellos se compusieren o escribieren de cualquier facultad que fueren».¹² Pel text del *Memorial* es veu que aquesta disposició era de difícil compliment i que es feren moltes excepcions. D'altra banda testimonis de l'època demostren que una de les causes per les quals aquestes edicions es feien a l'estranger era les poques facilitats que hom trobava a Espanya per a fer-les. Són prou significatives aquestes paraules del bisbe de Bugia, en carta al seu nebot Antonio de Vera i Zúñiga, anunciant-li la tramesa d'un tractat que aleshores escrivia el Llic. Juan Martínez y Bahamonde, sobre els sants canonitzats, dels quals l'esmentat Vera descendia. El bisbe diu que enviarà aquest tractat manuscrit «*porque impresso, por la poca comodidad que hay aquí, no sería posible, hasta que por los árboles se imbie a Flandes o a otra parte donde se imprima*».¹³ Cristóbal Suárez de Figueroa, en *El Passagero*, Madrid, L. Sánchez, 1617, també aixeca el clam per la manca de protecció que tenia la impremta a Espanya i per la sortida de diners que ocasionava la importació de llibres estrangers. «Si se alentara —diu— a los libreros españoles y se diera cumplido favor a las imprentas, en ninguna parte de Europa se hicieran impresiones de menos erratas ni más lucidas. Así se escusaran las venidas de extranjeros, que, codiciosos sobremanera, introducen quantos libros les piden, sean o no prohibidos; con que se seguiría también el ahorro de mucho dinero que se saca de España para jamás volver a ella.»¹⁴ L'escriptor polític Sancho de Moncada en el seu opuscle *Restauración política de España*, Madrid, L. Sánchez, 1619, fa remarcar, a més, que la importació de llibres contribueix a la decadència de la impremta espanyola. Els llibres —diu— són «género muy perjudicial que vedó V. M. entrar, siendo de autor español, pocos días ha. Algunos doctos han sentido el decreto, pero yo hallo daño en no haberlos vedado todos. Lo primero porque los libros extranjeros han causado en la arte de imprimir la misma barbarie que las demás mercaderías es-

12. Gil Ayuso, *O. c.*, n.º 495.

13. P. Pastor, *Bibliogr. madril.*, III, p. 95.

14. *Id. Id.*, II, p. 434a.

trangeras en las demás artes, porque hay en España poca letra griega y hebrea; ortografía, acentuación y puntuación la saben pocos, y como importa que no entren las demás mercaderías porque no se acaben de olvidar las demás artes, importa no entren los libros extranjeros porque se impriman aquí por un original, y se perfeccione esta arte, usándola».¹⁵

Veiem ara amb quins arguments l'anònim autor del nostre *Memorial*, que devia ésser persona atansada al món dels llibres i potser al de les autoritats, pretén llevar força a les imputacions d'un desconegut denunciament.

PERE BOHIGAS
Barcelona

15. Id. Id., II, p. 492a.

DOCUMENT

B. C., Bon. 10-6-4, n° 18

IESVS, MARIA, IOSEPH.

Respondiendo a ciertas proposiciones que se han presentado, en razon de los libros de autores naturales destes Reynos, que se han impresso fuera de ellos, para que no se puedan meter, se ha de considerar que esto no se ha de entender en igual grado de los libros que se han impresso en Italia, Francia, Flandes y Alemania, como con los que se han impresso en Aragon, Barcelona, Nauarra, Valencia y Portugal. Porque es muy distinta cosa lo vno de lo otro, como se verá.

La primera proposicion se responde, que el Consejo Supremo de la Santa y General Inquisicion tiene gran cuidado y vigilancia, en las cosas pertenecientes a libros que entran en estos reynos, assi de Italia, Francia, Flandes y Alemania, que es imposible entrar en estos Reynos libros ningunos, sin que antes y primeramente que entren en poder del mercader para quien vienen, no los aya visitado el dicho Consejo de Inquisicion; porque lo que en esto ay, y las diligencias que se hazen, son que el dicho Consejo de Inquisicion tiene puesto en cada uno de los puertos destes reynos un comissario para que no puedan entrar ningunos, sin que sean visitados por el dicho comissario; y si en las balas de libros que visita, vienen algunos nuevos, que no ayan entrado en estos reynos, los embia, cerrados y sellados con el sello del Santo Oficio, dirigidos al Consejo de Inquisición, el qual los comete a la persona que para esto tiene señalado en esta Corte, el qual los ve y haze ver, y, siendo buenos y catolicos, da licencia que se vendan, y, no lo siendo, los detiene y no sale a luz ninguno de los tales libros, y, si tiene necessidad de expurgarse algun libro, da la expurgacion, y con ella corren los tales libros; y auiendo tanta diligencia, rectitud y puntualidad en esto, no hay para que inovar en este caso por ningun modo.

En esta misma proposicion se pone que los libreros que imprimen fuera destes reynos, como es Italia, Francia, Flandes y Alemania, ayan de venir a España a pedir tassa y licencia para venderlos en España.¹⁶ Se responde que ningún librero de las tales partes lo hará por ninguna manera, porque en estos reynos de Castilla no hay librero que tenga correspondencia en ningún lugar de toda Alemania con ningún mercader de libros de aque-

16. *Premática en que se prohíbe a quales quier personas... que traxeren o metieren en ellos quales quier libros impresos, nos los puedan vender sin que primero sean tassados.* Madrid, P. Madrigal, 1598 (Gil Ayuso, O. c., 495).

llas partes, ni de allá tienen trato ni comercio con ninguna persona destes reynos; porque si destes reynos han menester sus libros, se los han de comprar allá, porque ellos no los han de venir a vender aquí, por ser tan poca la cantidad que se despacha en estos reynos, que, con tardar en venir los libros que se piden más de seis o ocho meses, nunca se piden más de seis o ocho por suerte, que es bastante indicio de lo poco que aquí se despacha, y esta cantidad [tan] pequeña no da lugar a poder hazerse gasto de presentar vno en el Consejo y pedir licencia, tassa y erratas, pues de hazerlo, se auia de quedar vn volumen en poder del Secretario y otro en poder del Corretor, el qual inconueniente seria causa de no hazer venir libros ningunos, por lo qual parece no conuenir aya en esto inouación alguna.

A la segunda proposicion que dize que en los reynos estrangeros, como es Italia, Francia, Flandes y Alemania, luego que sale un libro en estos reynos bueno, lo imprimen allá. A esto se responde que esto no se les puede estoruar, porque no tan solamente de España, pero si sale vn libro nuevo y bueno en Francia, lo imprimen luego en Flandes y Alemania, y si sale vn libro nuevo y bueno en Alemania, lo imprimen luego en Francia, y esto para surtir sus tiendas y cumplir con sus correspondientes, y en las dichas partes los libreros les sucede gastar dos impresiones de vn libro, sin que en estos reynos¹⁷ aya noticia del tal libro, que es indicio imprimir para aquellas partes y no para España. Y si en las tales partes imprimen algún libro nuevo de autor español, que tenga priuilegio de aquí, y lo haya impresso aquí, se responde que, mientras no ha espirado el tal priuilegio, no se mete libro ninguno en estos reinos.¹⁸ Y los libros de autores españoles que se han impresso en aquellas partes, que ha muchos años que espiraron sus priuilegios, como ha auido tanta falta de los dichos libros y no se hallan en estos reinos por ningún dinero, los libreros que tratan en las partes donde se han impresso, hazen venir seis o ocho por suerte para surtir sus tiendas, pues de traer los tales libros, no se sigue daño a nadie, por auer tantos años que fenecieron los tales priuilegios, y no auiendo priuilegio, no es razon aya estanco, y más de cosa de que tanto prouecho es para la república, como no carecer en estos reynos de los libros que sus propios naturales han compuesto, explicando las leyes de estos reynos.

A la tercera proposición, en que se pide se haga una tassa general para todos los libros que entraren y huieren entrado de fuera de estos reynos, como es Italia, Francia, Flandes y Alemania, se responde que en buena razón y justicia, no la podía ni deua auer por algunas causas. Lo primero por ser los libros como son mercadería voluntaria y no forçosa; lo otro por el

17. O sigui d'Espanya.

18. Veg. més amunt, p. 247.

riesgo que tienen de pérdida, de mar, cosarios y mojar-se, assí en la mar como en la tierra; lo otro porque los mercaderes que venden los dichos libros fuera destos reynos, no tienen tassa, sino que nos los venden por lo que quieren, y ninguna mercaderia, aunque sea forçosa, teniendo riesgo de mar, no se acostumbra tassar.¹⁹

Y en quanto a lo que se propone que los libros de autores españoles que estuuieren impressos fuera destos reynos, no pueden entrar en ellos sin licencia particular, y que los que entraren sean visitados y firmados por la persona que los señores del Consejo ordenaren, se responde que hazer esto es quitar que ningún librero meta libros ningunos de autores españoles impressos fuera destos reynos, lo qual será causa que en ellos carecerán de las obras de sus propios naturales, pues es cierto no poderse imprimir en estos reynos la menor parte de los libros que cada día se componen.²⁰ Y para que mejor se entienda el intento de los que los pretenden, se presupone que todos los libros que entran de autores españoles impressos fuera destos reynos, son quatro géneros. Los tres primeros géneros de libros pertenecen a los que se hazen venir de Italia, Francia, Flandes y Alemania, que es muy diferente cosa de los del quarto género, que es de libros que se hazen venir de Aragón, Barcelona, Valencia, Nauarra y Portugal.

El primer género es de libros de autores españoles que se han hallado fuera destos reinos, donde han impresso sus libros y obras, como son el señor D. Juan Beltran de Guevara, *Contra Vénetos*,²¹ el P. Maluenda, sus obras,²² el P. Miranda, sus obras,²³ Gerónimo Gonçález, *In 8 reg. Chancellarie*,²⁴ Gregorio de Valencia sobre S. Tomás y sus controversias,²⁵ y otros muchos, que hallándose en reinos estrangeros, imprimieron allá, y estos tales libros, siendo buenos y católicos y estando visitados por el

19. Aquestes paraules no anul·len la llei esmentada en la n.º 16, però la condicionen.

20. Veg. més amunt, p. 248 s.

21. *Propugnaculum Ecclesiasticae libertatis et Pontificiae potestatis adversus leges Venetiis latae et contra earum defensores*. Romae, L. Factum, 1607 (Palau, 110436).

22. Veg. els llocs d'impressió de les obres del P. Maluenda en P (=Palau), 147981-993.

23. Pot referir-se al P. Luis Miranda, franciscà (P. 172127-154). Les obres del P. Miranda s'imprimiren a Espanya i a l'estranger.

24. J. González: *Dilectidum ac parvum glosserum seu commentatio ad Regulae octavam Cancellariae...* (P. 104800-802. P. registra eds. de Roma (1604, 1611, 1624), Lió, 1611, 1676, 1728 i 1728), Colònia (1615, 2 eds.) i Ginebra (1615). Colònia (1642, compendi).

25. Obra en 4 vols. P. 438113-121. Eds. d'Ingolstadt (1591-97; 1592, vol. I; 1603; 1611). Venècia (1593; 1600; 1608). Lió (1600; 1603, 2 eds. 1609; 1619). París (1609). Colònia (1642, compendi.)

Consejo del S. Oficio, no ay razón por donde se pretenda estoruar no entren en estos reynos libremente.

El segundo género es de libros de autores españoles que ha muchos años que espiraron y fenecieron sus priuilegios, y siendo como son, libros muy buenos, y essenciales, como son las obras de Couarrubias,²⁶ Antonio Gómez,²⁷ Molina, *De primo*,²⁸ y otros muchos, no ha auido librero ni impressor en estos reynos que los aya buelto a imprimir, con auer que espiró el priuilegio de algunos más ha de 50 años, y libros deste tal género, se han impresso algunos en Francia, otros en Alemania, otros en Flandes y otros en Italia; y como ha auido tanta falta destes libros en estos reynos, los libreros de aquí, que tratan en aquellas partes, hazen venir seis o ocho de los tales libros para assurtir sus tiendas, pues no van contra ningún priuilegio dado por su Magestad, por auer tantos años que espiraron los tales priuilegios; y muchos libros deste género, como no se han impresso fuera destes reynos, y aquí ha tantos año que faltan, por no hauer quien los imprima, valen tan caros y son tan dificultosos de auerse, que quando se vienen a hallar los pagan por mucho más de lo que valen, lo qual no se hiziera, si se huieran impresso en las dichas partes y los libreros los traxeran; y estos libros que no se hallan, son las obras de Mexía,²⁹ de Padilla,³⁰ Mieres, *De mayorazgos*,³¹ Lara, *De alimentis*,³² Burgos de Paz,³³

26. Probablement es refereix a Diego Covarrubias de Leyva. P. 64174-209, registra eds. salmantines, saragossanes i estrangeres de les seves obres.

27. P. 103494-536 registra eds. espanyoles i gran nombre d'estrangeres de les seves obres. Antonio Gómez fou professor a la Universitat de Salamanca. La data més antiga que dóna P. és de 1552. Les seves obres continuaren imprimint-se durant els segles XVII i XVIII.

28. Creiem que es tracta del jesuïta Luis Molina. La cita del *Memorial* podria referir-se als *Commentaria in primam Divi Thomae Partem* (P. 174610-614), dels quals hi ha eds. a *Conchae* (1592), Venècia (1612) i Lió (1593, 1622); o *De Justitia Tomus primus* (P. 174615-626), del qual hi ha eds. de *Conchae* (1593), Venècia (1594, 1611, 1614), Magúncia (1602, 1614), Colònia (1613, 1733) i Anvers (1615, 1659).

29. Tal vegada es refereixi al jurista Luis Mexía Ponce de León, autor del tractat *In legem Regiam Toleti conditam sub titulo tercio de los propios y Rentas de los concejos*, Sevilla, 1568 (P. 167407) i de *Laconismus seu chilonium pro pragmatica precium taxatur*, Sevilla, 1569 (P. 167408).

30. Hi ha diversos autors anomenats Padilla. No hem sabut veure a quin d'ells pot referir-se aquest esment.

31. Sancius de Mieres, àlias Silventes. Veg. N. Antonio: *Bibl. hisp. nova*, II, p. 277: «Scripsisse is dicitur: *De Maioratibus nescio quid*».

32. Antonio Córdoba de Lara autor de *Yn legem «Si quis à liberis ff. de Liberis agnoscendis sive de re alimentaria*, Sevilla, 1575, Venècia, 1580 (P. 61923) i *Commentarii In quibus res alimentaria in foro frequentissima novis quidem rationibus fulcitur...*, Venècia, 1580 (P. 61924).

33. És Marcos Salón de Paz, jurista de Burgos.

Gómez Arias,³⁴ Fortunio García³⁵ y otros. Por las cuales razones es bien dexar entrar libremente los tales libros, pues de traerlos, no resulta daño a nadie sinó prouecho a muchos.

El 3 género es de libros que se han impresso fuera destes reynos después que salió la premática que ningún autor español pueda imprimir fuera destes reynos sin licencia del Consejo;³⁶ y luego que salió la tal premática, se vio el inconveniente de cómo no se podía guardar, y luego el Consejo empeçó a dar licencia a muchas personas para imprimir fuera destes reynos, como fue al P. Alcaçar,³⁷ al P. Gaspar Sánchez,³⁸ al P. Luis de Torres,³⁹ al P. Labata,⁴⁰ y otros muy muchos, los cuales, siendo tan buenos, y quando entran en estos reynos, el Consejo de Inquisición haze con ellos la misma diligencia que con los demás, es bien dexarlos entrar libremente, porque de no lo hazer, se podrá entender que el trabajo de los tales autores gozaron naciones estrangeras, y los propios naturales, no tan solamente no las gozarán, pero apenas tendrán noticias dellas.

El 4.º género de libros que pretenden que no entren en estos reynos, son libros impresos en romance en Zaragoza, Barcelona, Valencia, Nauarra y Portugal &c. Se responde que todos los libros de autores españoles que se imprimen en las dichas partes y se traen a vender a estos reynos, parece tienen necesidad para poder entrar en este reyno libremente, que en ellos se

34. Possiblement Fernando Gómez Arias de Talavera, autor de *Subtilissima necnon utilis glosa ad famosissimas leges Tauri*, Alcalá, 1542-1546; *Saragossa*, 1546 (P. 103717).

35. Fortunio García de Ercilla, àlias Arteaga (P. 98786-793). Hi ha eds. de les seves obres de Bolònia (1514, 1517), Francfurt (1611), Lió (1518, 1523, 1661), Colònia (1585, 1599) i Amsterdam (1666).

36. Gil Ayuso, *O. c.*, n.º 648.

37. Pot referir-se al jesuïta P. Lluís Alcàzar, autor de *Vestigatio Arcani sensus in Apocalypsi* i *In eas Veteris Testamenti partes quas respicit Apocalypsis Libri quinque* (P. 6003-04). Hi ha eds. d'aquestes obres d'Anvers-Sevilla (1614), Anvers (1619), Lió (1618, 1631).

38. Jesuïta, natural de Ciempozuelos, autor de diversos comentaris bíblics (P. 294192-156), publicats a Lió (1615, 1616, 1618, 1619, 1621, 1623, 1625, 1628), Magúncia (1616), Colònia (1617) i Anvers (1624, 2 eds., i 1712). Hi ha un altre Gaspar Sánchez, també jesuïta, natural de Granada, autor de *Conciones* (P. 294135-141), publicades a Toledo (1597), Brèscia (1599, 1600), Venècia (1601, 1605, 1608), Magúncia (1602), Colònia (1609).

39. Jesuïta teòleg (P. 336590-98). D'algunes de les seves obres: *Disputationvm in secundam secundae D. Thomae*, 2 vols., *Tractatus de gratia*, *Diversorum opusculorum Theologiae Tomus unus*, *Selectarum disputationvm in Theologiam Scholasticam positivam et Moralem Partes duae*, *Summae Theologiae moralis Partes duae*, etc. hi ha eds. de Lió (1617-24, 1623, 1625, 1634, etc.). Algunes altres obres (P. 336593-96) foren publicades a Madrid entre els anys 1628 i 1630.

40. Francisco Labata, jesuïta, natural de Montsó (P. 128903-07), autor de *Aparatus Concionatorum seu loci communes ad contiones*, 3 vols. (Lió, 1614-1621); *Loca Moralia... SS. Patrum expositionibus illustrata...* (Lió, 1638). Aparegueren obres seves en castellà a Madrid, Lleida i Valladolid.

haga más diligencia que en otros por lo siguiente: porque sucede que aquí los señores del Consejo no quieren dar licencia para imprimir algún libro, y passando a aquellos reynos, con las diligencias que allá hazen, los imprimen en gran desacato y desobediencia de los dichos señores del Consejo. Y otros libros que aquí se han impresso con licencia y priuilegio, luego los imprimen allá y los procuran vender y despachar en estos reynos, y en Sevilla, y en las Indias, lo qual es en mucho daño y perjuyzio de los librereros e impressores destos reynos. Y esto tiene vn remedio facilíssimo y muy importante, que es que su Magestad prohibiesse que los que dan las licencias en aquellos reynos, no las puedan dar de autores naturales destos reynos de Castilla, sino que las tales licencias las hayan de pedir y despachar aquí en el Consejo, y en acabándose de imprimir el tal libro, también los hayan de boluer a presentar aquí para pedir tassa y erratas, y con esto se euitarán muy grandes daños e inconuenientes. Y podrá estar la contratación de los libros en su punto sin daño ni perjuyzio de nadie, y los libros de priuilegios que se dan en estos reynos, se guardarán inuiolablemente, y con la contratación y comercio de los tales reynos, irá en mucho aumento, y los librereros e impressores destos reynos se animarán a imprimir mucho más que imprimen agora.⁴¹

41. Hom pot remarcar que l'anònim autor del *Memorial* es mostra molt més sever quan tracta de la importació a Castella dels llibres dels altres reialmes d'Espanya que no pas dels que s'imprimeixen fora d'ells, i que no dissimula els motius econòmics en què aquesta oposició es basa. És interessant de comparar les seves paraules amb les de l'impressor sevillà Juan Serrano de Vargas, que diu entre altres coses: «El Consejo Real de Castilla tiene en esta corte, Valladolid, Granada y Sevilla juezes particulares, oydores de las audiencias, para la entrada de libros estrangeros, dar licencias de un pliego de impresión, dos o tres a lo más largo, y visitar las imprentas y librerías. Lo uno ni otro hazen, ni se acuerdan más [que] de llenar sus estudios de los mejores libros sin paga, procuran su amistad los extrangeros, y trávanla de manera que hazen lo que quieren en este caso; y en los pleytos suyos y de personas que piden su favor tienen famosa salida y a medida de su pretensión y gusto, y assí libremente venden y compran; y si alguna vez esconden algunas balas, es por miedo de algunos encuadernadores, con quien suelen disgustarse por encontros que entre ellos suceden. En Madrid tienen nombrados por fiscales de libros a Juan Berrido y Alonso Pérez; éstos son los que más bien los entran y hazen cosas contra ley y razón, son correspondientes de Cormellas en Barcelona y Bonilla en Zaragoza, con quien tienen estrecha amistad, de que soy testigo...» (D. B. en *Rev. de Archivos, Bibl. y Mus.*, XLVII, p. 224).

Sobre «argenters» barceloneses de los siglos XVII y XVIII

La vida familiar de los artistas, aparte las normales circunstancias de carácter personal, puede proporcionarnos, además, múltiples referencias acerca del ambiente en que se produjo o fue creada la obra de arte, puede ayudarnos a explicar el concepto que a sus contemporáneos merecían las realizaciones de los artistas, puede permitirnos unas profundizaciones en otros sentidos que acaso sean distintos de los habituales en los planteamientos relacionados con la Historia del Arte y que también nos parecen interesantes.

A tal efecto analizamos en esta oportunidad el contenido de algunos documentos seleccionados que pertenecen al inagotable Archivo de Protocolos Notariales de Barcelona. Corresponden a momentos destacados de la vida de varios plateros barceloneses y se sitúan en fechas comprendidas desde mediados del siglo XVII hasta los promedios del siglo XVIII. Unos son capítulos matrimoniales, otros son testamentos y la mayoría son inventarios de sus bienes, particularmente interesantes por permitirnos una curiosa mirada hacia la intimidad de sus domicilios, de sus tiendas y de sus talleres. En algunas ocasiones se complementan con detalladas noticias acerca del valor de sus pertenencias ya que, por motivos varios, fueron vendidas en pública subasta.

CAPÍTULOS MATRIMONIALES. — Son particularmente importantes porque nos permiten precisar circunstancias biográficas de los artistas y concretar las conexiones familiares entre ellos, tan frecuentes en el mundo de nivel básicamente artesano a que estaban reducidos

los cultivadores de las Bellas Artes en la Barcelona de entonces. Algunos de estos capítulos hacen referencia a miembros de la familia Tramulles, tan copiosa y de aportaciones tan variadas a lo largo de los siglos XVII y XVIII. El primero de ellos corresponde al platero Josep Tramulles, hijo del escultor Sever Tramulles, residente en Vilafranca del Penedès, que el 16 de agosto de 1671 concertó dichos capítulos con Maria Company, hija del pasamanero barcelonés Francesc Company, la qual aportó como dote la no pequeña cantidad de 687 libras barcelonesas y 10 sueldos.¹ Años más adelante, el 1.º de julio de 1696, un hijo de este matrimonio, llamado Francesc, y también platero como su padre, casó con Isabel, hija del guarnicionero barcelonés Josep Ferrera, que aportó 1.200 libras de dote.² Algunos años más tarde, el 10 de febrero de 1711, el mismo Francesc Tramulles emparentó con un destacado platero barcelonés, Bonaventura Fornaguera, al casar con su hija Mònica.³ La dote en estas segundas nupcias fue algo menor, pues ascendió a 800 libras y dos arcas con el ajuar de ropas y joyas acostumbradas y de acuerdo con la condición de la novia, lo cual es, en definitiva, un reflejo de la acomodada posición de Bonaventura Fornaguera. Otro hijo del citado Josep Tramulles, llamado también Josep y asimismo platero, concertó dichos capítulos el 10 de mayo de 1705 con Francesca Macià, hija del «paraire» barcelonés Joan Macià, y en este caso la dote fue de 1.100 libras.⁴ Tónica semejante nos muestran los capítulos concertados el 7 de abril de 1711 entre Enric Costa, joven platero, hijo del agricultor de Taradell (Barcelona), Vicens Costa, con Mariàngela, hija del platero barcelonés Joan Mas, la cual aportó una dote de 125 doblas de oro de España equivalentes a 700 libras barcelonesas.⁵ Todas estas noticias nos indican el nivel,

1. AHPB Not. Josep Quatre Casas Solà, Man. Contractes 1671, fol. 640 vº y sgs.

2. AHPB Not. Antoni Riera, Llibre segon de Capítols Matrimonials, 1695-1708, n.º 5.

3. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre de Capítols Matrimonials i Concòrdies, 1708-1711, fol. 226.

4. AHPB Not. Antoni Riera, Llibre segon de Capítols Matrimonials, 1695-1708, n.º 71.

5. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre de Capítols Matrimonials i Concòrdies, 1708-1711, fols. 250

que en cierto modo podríamos considerar de clase media acomodada en que, por lo general, se desenvolvían los plateros barceloneses de aquella época.

TESTAMENTOS. — Tanto interés por lo menos encierran otro tipo de documentos, los que corresponden a las últimas voluntades que, aparte proporcionarnos datos de carácter familiar, acostumbran aportar otro dato importante en la biografía de un artista, el de su defunción, por ser esta circunstancia la que determina que su testamento se haga público. En este grupo comentaremos el de algunos plateros barceloneses como lo fueron Francesc Buquet (1713), Jaume Llavina (1714), Francesc Via (1720), Jaume de Braver (1730), Pere Costa (1734) y Joan Matons (1735). Por el testamento de F. Buquet, publicado el 13 de junio de 1713, sabemos que era hijo de un labrador de Sant Genís de Vilassar (Barcelona), que eran cuñados suyos los plateros barceloneses Joan Nadal Coll y Josep Corts y que su esposa Teresa se convirtió en heredera universal de sus bienes.⁶ Por el de Jaume Llavina, publicado el 2 de septiembre de 1715, tenemos noticia de que su padre fue Miquel Llavina, escultor de Barcelona ya difunto en esa fecha; nombró como albaceas a sus hermanos Domènec, presbítero de Santa Maria del Mar; Miquel, escultor de Barcelona, y Sever, cirujano barcelonés, que al mismo tiempo quedaron constituidos en tutores de los cinco hijos, Salvador, Domènec, Maria, Josefa y Maria Rosa, que dicho Jaume Llavina había tenido de su matrimonio con Maria, hija del conocido platero barcelonés Bonaventura Fornaguera.⁷ No menos conocido fue el platero Francesc Vía, hijo de otro platero barcelonés también llamado así, cuyo testamento autógrafo y de excelente caligrafía, fue publicado el 5 de marzo de 1720. En el mismo quedaron nombrados albaceas testamentarios su hermana Francesca, su sobrino Jeroni Elias, platero; su cuñado Francesc Capalà, platero; su sobrino e hijo del anterior, también llamado Francesc Capalà, y el notario barcelonés Anton Cassani. Como heredera universal aparece designada

6. AHPB Not. Josep A. Cassani, Llibre primer de Testaments, 1706-1727, fol. 52.

7. AHPB Not. Josep A. Cassani, Llibre primer de Testaments, 1706-1727, fol. 100.

su hermana Francesca durante su vida y acabada ésta debía sucederle su hija, también llamada Francesca, casada con el platero Jeroni Elías. Se incluyen en este testamento algunas curiosas referencias, como las cantidades que el difunto debía a su hermano Josep Via, mercader en la ciudad de Génova, o una carta de Fr. Josep Llobet, monje de la cartuja tarraconense de Scala Dei, fechada el 20 de enero de 1724 y dirigida al platero Jeroni Elías, en la cual se habla de varias herramientas, propias del arte de la platería, que sería preferible quedasen en Scala Dei hasta que se terminase una obra que no se especifica.⁸

El 24 de agosto de 1730 fue publicado el testamento de Jaume de Braver,⁹ flamenco residente desde hacía años en Barcelona, que suponemos relacionado con las tareas de los orfebres y nos interesa en particular por ser padre de Joan de Braver, platero barcelonés de amplia actividad en los siguientes años de este siglo XVIII que se extenderá hasta el núcleo cortesano por sus obras para el Palacio Real de Madrid. Pocos años más tarde, el 26 de septiembre de 1734, se publicó el testamento del platero Pere Costa, hijo del tabernero barcelonés Carles Costa; aparecen como albaceas testamentarios su esposa Eulàlia, su hija Madrona con su esposo Jaume Rodoreda, platero, y los también plateros barceloneses Ignasi Clarà y Pau Vilalonga.¹⁰ Finalmente, el día 22 de junio del siguiente año 1735, quedó publicado el testamento de Joan Matons, uno de los más destacados plateros de Barcelona, que era hijo de Gabriel Matons, labrador de Vilanova de Cubelles (Tarragona). Fueron los albaceas su hijo Joan B. Matons y su nieto Josep Matons, los dos plateros, y su cuñada Mònica Fornaguera, que en esas fechas era ya viuda del citado Francesc Tramulles. Como heredero se nombra a su hijo J. B. Matons.¹¹

INVENTARIOS Y ALMONEDAS. — Más amplias y detalladas, al tiempo que de mayor enjundia, son las noticias que se contienen en

8. AHPB Not. Josep A. Cassani, Llibre primer de Testaments, 1706-1727, fol. 175.

9. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Testaments, 1710-1739, fol. 17.

10. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Testaments, 1710-1739, fol. 75.

11. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Testaments, 1710-1739, fol. 95.

los inventarios de los bienes de plateros fallecidos que por distintos motivos se realizan y en ocasiones van seguidos de la venta de dichos bienes en pública subasta. De ello se deriva una prolija información, aprovechable en varios aspectos, sobre la vida, el trabajo, el arte, la economía y muchas otras facetas de la época de que se trata. De lo contenido en los inventarios que a continuación comentamos nos interesa concretamente cuanto pueda darnos noticia de la vida profesional de los plateros barceloneses de los siglos XVII y XVIII, prescindiendo de muchos otros datos que contienen y que, desde otros puntos de vista, podrían tener interés.

El más antiguo de los que ahora nos ocupan es el que se hizo el 9 de junio de 1645 a la muerte de Caterina, viuda del platero de Barcelona Bernardí Camp, por sus albaceas Gràcia Tamarit, viuda de Andreu Tamarit, platero; Hermengol Cañadell, también platero, y su esposa Victòria.¹² Habitaba en la calle de la Argenteria y de lo detallado en el documento entresacamos algunas referencias. El mobiliario era de tipo medio y en él se incluyen una veintena de cuadros de tipo religioso. Entre los objetos de oro y plata se mencionan candeleros, escupideras, piletas, escudillas, palmatorias, cuchillos, un cantarillo, un salero, unas espabiladeras y otras piezas menores. Más importancia tendrían unas figuritas de la Inmaculada, de oro con esmaltes y pedrería, que pesaban algo más de una onza; una figura del Niño Jesús y otra de San Francisco, de oro esmaltado con pedrería y un tamaño semejante; un leoncillo de oro esmaltado, un basilisco de oro esmaltado con amatistas y dos higas de coral guarnecidas de oro y plata, además de algunas otras joyas. Estas últimas piezas son las que, lógicamente, alcanzaron precio más elevado en la almoneda realizada unos días más tarde.

El 16 de abril de 1647 se inició el inventario de los bienes del platero Simó Ravella hallados en la casa que habitaba en la calle de la Argenteria.¹³ Aparte el ajuar que se detalla, de tipo medio acomodado, se describe lo existente en la habitación contigua a la

12. AHPB Not. Francesc Reverter, Manual Inventaris i Encants n.º 1 (1638-1647), fol. 239.

13. AIIPB Not. Francesc Reverter, Manual Inventaris i Encants n.º 1 (1638-1647), fol. 466.

calle, que sería el sector destinado a las piezas puestas a la venta. En ella había dos aparadores con muchas campanillas, llaveros, piletas, tazas, cucharas y otras piezas de plata hasta un total de 61 marcos y 4 onzas de peso. Se citan también diversas piezas de oro labrado, algunas con perlas y otras con pedrería, entre las cuales había anillos, gargantillas, cruces, pendientes y otras piezas que en conjunto pesaban 42 onzas. Aparte van enumeradas algunas sortijas de oro con diamantes, rubíes o esmeraldas que serían piezas más valiosas.

De otra índole es el inventario de los bienes del platero Bonaventura Fornaguera, realizado a partir del 17 de marzo de 1712.¹⁴ «Veguer en cap» de la ciudad de Barcelona residía en la misma Casa Consistorial y no en la calle de la Argentería o sus inmediaciones como era habitual para los plateros. Por ello no aparecen en su inventario las noticias que detallan el contenido de la tienda aneja a la vivienda, pero en cambio es interesante por las referencias al utillaje del arte de la platería en todas sus fases, y así nos enumera el hogar con sus fuelles, las tenazas de varios tipos y tamaños, martillos no menos variados y abundantes, yunques, tijeras, taladros, hileras, balanzas, moldes, recipientes de madera con tierra para fundir, un armario con todo lo necesario para ensayar metales, punzones, patrones de plomo, limas, buriles, barrenas, piedras de toque y otras para bruñir con sus mangos, algunos dibujos y diferentes libros de carácter religioso. Se citan asimismo algunos modelos de madera para la realización de imágenes de plata. Aparte se detalla lo contenido en otro local, sito detrás de los molinos de San Pedro, donde el difunto tenía instalaciones propias para la metalurgia del oro y la plata. Se mencionan existencias de mercurio, balanzas, molinos y demás utillaje necesario. Esta instalación debe de corresponder al procedimiento inventado por el citado B. Fornaguera para la metalurgia de dichos metales, por el cual le fue concedido un Real Privilegio el 6 de octubre de 1678.¹⁵ En este inventario quedan mencionadas dos hijas del difunto: María,

14. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre primer de Inventaris, 1701-1712, fol. 234.

15. ACA Cancillería, serie Registros, Diversorum (1677-1685), vol. 5931, fol. 95 (Nota comunicada por C. Dorico).

casada con el platero Jaume Llavina y residente en la calle de la Argentería, y Francesca, que estaba casada con el también platero Joan Matons.

Quizá el inventario más rico entre los revisados por sus informaciones específicas acerca de lo que en este momento nos interesa, es el de los bienes de Josep Bassas, platero, hecho a instancias de su viuda, Mariàngela, a partir del 5 de agosto de 1712.¹⁶ En la casa que habitaba en la calle de la Argentería, frente al callejón de Montjuich, se hallaron los habituales enseres domésticos y varios escaparates con diverso contenido, unos con objetos de plata y otros con piezas de oro. En uno de ellos había plata con un peso total de noventa y ocho onzas y ocho adarnes, correspondiente a once «agnus», otros cinco «agnus» de filigrana y quince ordinarios de plancha; siete cajas de plata con muelle y a la capuchina; tres puños de bastón, tres imágenes de Nuestra Señora del Pilar, once cadenas y dos soguillas, varias docenas más de botones de filigrana y planos, cuatro agujas para colocar en el cabello, varias docenas más de cintillas y anillos, con o sin piedras, y algunas otras piezas menores. En otra vitrina o escaparate había plata por un peso de 176 onzas, que comprendía ocho cestillos, casi tres docenas de cucharas, seis estuches para agujas con sus cadenas, dos pomos, una sirena, tres campanillas con sus cadenas, siete llaveros y más de veintiséis docenas de botones de varios tipos.

En un tercer escaparate se detallan piezas que en conjunto pesaron 181 onzas de plata. Corresponden a una docena de cucharas a la moda; un juego de vasos ordinarios; tres tazas semiesféricas, un espadín, cinco mangos de cuchillos lisos, una sotacopa mediana con su pie y más botones, en cantidad de casi setenta docenas; cinco soguillas, una docena de medallas y una cruz de Caravaca. Otro escaparate contenía también objetos de plata en cantidad de 164 onzas y ocho adarnes en los que se incluyeron dos candeleros pequeños, cuatro piletas de flores, doce mangos de cuchillo, una palmatoria, una escudilla grande y otra pequeña con sus tapaderas, un salero ochavado y otro con departamentos y tapadera, tazas, juegos de vasos,

16. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre primer de Inventaris, 1701-1712, fol. 261.

un jarrito, un azucarero, cucharas, espabiladeras y poco más. El quinto escaparate que se menciona contenía también plata por un peso de 150 onzas correspondientes a unas espuelas, más de ciento treinta pares de hebillas de varios tipos, varios juegos de charreteras y doce docenas de anillos. Aparte se detalla otra partida de 104 onzas en que se incluían numerosas piezas usadas como una escupidera, sotacopas, una palmatoria, una taza, cucharas, vasos, botones de casaca, hebillas y anillas de plata dorada; otra partida de 39 onzas de plata para fundir, 16 onzas y media de coral y algunas otras piezas menores.

En el aparador donde se contenían las piezas de oro se detalla un variado repertorio de joyas además de un lote cuyo peso era de 72 onzas y 13 adarnes que comprendía botones de filigrana o lisos con piedras, con perlas o sin ellas; numerosos y variados tipos de pendientes, muchos anillos con piedras o esmaltes, ocho cruces, unos lacillos con cuatro esmeraldas dispuestas a modo de almendra, una cigüeña esmaltada con tres perlas y dos granates colgantes y múltiples piezas de los tipos habituales. En sendos envoltorios de papel se hallaron centenares de docenas de piedras preciosas, violadas, jacintos, amatistas, diamantes, esmeraldas, topacios, rubíes, granates, cristal de roca, de variada calidad y tamaño que se concretan muy poco; centenares de monedas de plata de diverso tipo y un crecido importe. Completa el interés de lo inventariado un libro de anotaciones en que se recogen las cantidades que diversas personas debían al difunto por trabajos realizados, como el cirujano de San Andreu de Palomar Andreu Sivilla, que era deudor de 90 libras por varias joyas; el boticario Pau Morreras que debía 3 libras y 9 sueldos por una pileta de plata, o el comisionista Magí Mercader deudor de 1 libra y 18 sueldos por unas hebillas de plata.

Pocos días más tarde se realizó la venta en pública subasta de los bienes enumerados. De entre las múltiples partidas reseñadas entresacamos algunas que nos parecen indicativas en varios sentidos, como la adjudicación al platero Josep Moragull de los seis aparadores mencionados, de madera y vidrio, por un valor global de 36 libras; las varias partidas de piezas de oro o plata adjudicadas al platero de Figueras Josep Padern por un importe de 193 libras y 19 suel-

dos; al platero Joan Ramendo otras por valor de 471 libras y 17 sueldos, o al citado platero Josep Moragull al que fue adjudicado el lote más importante que comprendía joyas de oro y plata y unas partidas de piedras preciosas, que alcanzó un valor de 2.936 libras, 1 sueldo y 2 dineros. Por las noticias que anteceden cabe suponer que el difunto Josep Bassas sería uno de los plateros más activos, por lo menos en la faceta comercial, de la ciudad de Barcelona.

El 14 de junio de 1728 se hizo público el testamento del platero barcelonés Francesc Tramulles del que hemos comentado ya los capítulos matrimoniales. El mismo día se inició el inventario de sus bienes a instancias de su hijo y heredero universal Josep Tramulles y Ferrera, que también era platero.¹⁷ En él se cita una casa en la calle de la Argentería, cerca de la plaza del Ángel y contigua a la del platero Josep Arnó, en cuya entrada se hallaban dos muebles de madera adecuados al trabajo de los plateros en cuyo interior se encontraban 18 onzas de plata dispuestas para ser trabajadas, junto con diferentes patrones de plomo y algunas herramientas propias del oficio, como son limas, buriles, martillos, alicates o tenazas; dos mesas de madera, yunques, unas balanzas medianas y una hilera de hierro. También se citan dos escaparates de madera con cristales en cuyo interior se hallaron varias joyas, como una pieza con veintisiete diamantes engastados en plata cuyo valor se sitúa en 112 libras; un aderezo de rubíes valorado en 28 libras y 3 sueldos; unos pendientes de rubíes, de 15 libras; una gran pieza con esmeraldas cuyo precio se sitúa en 56 libras; un pez, una sirena y caballitos, en 40 libras; dos pares de pendientes con esmeraldas, de 39 libras y 4 sueldos; una cruz de rubíes tasada en 11 libras; una pieza con rubíes, en 19 libras y 12 sueldos, y otra con esmeraldas de San José en 17 libras; unos pendientes de esmeraldas de lazos de cuatro, en 11 libras y 4 sueldos; unos pendientes de diamantes y rubíes, en 20 libras; cuatro lazos de esmeraldas, también valorados en 20 libras; un Ave Fénix que alcanzó uno de los precios más elevados, pues fue tasada en 50 libras y 8 sueldos; un león, en 20 libras; tres anillos de Vic con dos diamantes, en 33 libras y 12 sueldos; un anillo con tres rubíes, otros con diamantes o esmeraldas, con rubíes o topacios; ocho

corales y dos almendras de nácar y otras piezas. El valor total de todos estos lotes y piezas fue de 752 libras y 6 sueldos.

Continúa la relación con diecinueve cajitas de plata, algunas doradas por dentro y fuera y otras tan sólo por dentro, valoradas en 186 libras y 18 sueldos; siete miras de plata para escopetas, en 12 libras y 5 sueldos; veintiocho peines de plata; una pileta con una placa de porcelana en que estaba representada la Virgen de Montserrat y se valoró en 22 libras y 8 sueldos; otra pileta con San José, en 16 libras y 16 sueldos; tres piletas más, con un valor de 21 libras, y un lote de piezas menores tasado en 78 libras en el que estaban incluidos botones, anillos, hebillas, agnus, cadenas, imágenes de la Virgen de Montserrat, relicarios y otros. Por lo demás el inventario nos revela un ajuar doméstico de nivel medio que puede completarnos la imagen humana de este artífice barcelonés.

Aspectos distintos muestra el inventario de otro platero, también citado ya, Pere Costa, que se realizó el 22 de octubre de 1734 a instancias de su viuda Eulàlia Costa i Guilló y de su hija Mariana, esposa del platero barcelonés Jaume Rodoreda.¹⁸ En el mismo se incluyen dos casas en la calle de la Argentería, esquina a la de Aymerich, y se detallan elementos correspondientes al taller, pero no aparecen las habituales referencias a objetos propios de la actividad profesional destinados a la venta. En el zaguán de dicha vivienda se anotan dos mostradores puestos frente a la puerta con dos banquetas; un banco de estirar plata con su rueda; una mesa mediana con su cajón; un pilón para forjar con su martillo, todo de hierro; un fuelle, un par de tenazas pequeñas y otras mayores; sillas de cuero y taburetes; un par de balanzas grandes y otras menores; tijeras, alicates, lamparilla para soldar, candeleros de madera y otras piezas habituales en los talleres. Es posible que el apartado relativo a las piezas labradas estuviese integrado en la participación de Pere Costa en la compañía establecida con su yerno Jaume Rodoreda. En el día del inventario la citada parte de Costa en dicha Compañía al-

17. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Inventaris i Encants, 1727-1735, fol. 13.

18. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Inventaris i Encants, 1727-1735, fol. 184.

canzaba un total de 3.844 libras y 13 sueldos. que habían de ser incrementados con otras partidas que varios deudores tenían pendientes con el difunto, sin especificarse el motivo de tal deuda.

Sorprendente es el inventario de los bienes del platero Joan Matons¹⁹ del que hemos comentado ya el testamento. Se realizó el día 12 de julio de 1735 y en él figuran algunos muebles, muy poca ropa y sencillos enseres, conjunto de pertenencias que no concuerdan con la categoría artística del difunto, conocida a través de realizaciones de primer orden, ni con el inventario que algunos años antes, el 21 de marzo de 1723, se realizó de los bienes de su esposa Francesca Fornaguera.²⁰ En este inventario figuran una casa con dos portales, uno abierto a la calle de la Argentería y otro al callejón de la Taverna d'en Mas que fue del platero Bonaventura Fornaguera y era entonces el domicilio de J. Matons; otra casa, contigua a la anterior y situada en dicho callejón de la Taverna d'en Mas, y otra casita situada en la plazuela llamada dels Argenters.

Mayor interés presenta el inventario que, el 27 de mayo de 1755, se realizó de los bienes de Joan B. Matons, hijo y heredero del anterior, y, como él, platero de Barcelona.²¹ Seguía viviendo en la calle de la Argentería y, entre lo que se halló en su casa, destacamos lo más directamente relacionado con su actividad como platero. En el sector de dicha vivienda destinado a tienda se cita un escaparate de madera de nogal, con cerradura y llave y un cristal delantero, en cuyo interior había numerosas joyas de oro con esmaltes o piedras preciosas cuyo valor se va detallando, entre las cuales destacamos los siete anillos con piedras violadas o granates tasadas en 33 libras y 16 sueldos; dos anillos con tres piedras, en uno dos diamantes y una esmeralda y en otro dos rubíes y una esmeralda, con un valor de 10 libras; veinticuatro pares de botones de oro con piedras violadas y granates, valorados en 178 libras y 10 sueldos; veintidós pares de pendientes de oro con piedras violadas y

19. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre tercer de Inventaris i Encants, 1727-1735, fol. 214.

20. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre segon de Inventaris i Encants, 1718-1726, fol. 217.

21. AHPB Not. Félix Veguer Avellà, Manual Inventaris 1752-1755, fol. 290.

granates que se evalúan en 280 libras; tres pares de pendientes con jacintos, apreciados en 45 libras y 13 sueldos, y otros diecinueve pares de pendientes de oro con piedras violadas y rojas, de un valor de 119 libras.

En un segundo escaparate, también de nogal con su cerradura y llave, se reunían piezas de plata muy variadas, cuyo valor era, lógicamente, más reducido: botones ochavados, corchetes, relicarios, hebillas, cierres de charretera, hebillas de corbatín, un aderezo de pendientes, agujas para la cabeza, dedales, un recipiente para agua perfumada y algunos más de uso impreciso. Más piezas de plata de similares características se contenían en un tercer escaparate análogo a los precedentes. Además de los habituales botones, hebillas, anillos, pendientes, relicarios, etc., se mencionan una cajita de madreperla guarnecida de plata, valorada en 3 libras y 10 sueldos, y una docena de mondadientes cuyo valor era de dos libras.

En lo que debía ser el taller se mencionan un mostrador, dos yunques, fuelles, una artesa con tierra para preparar moldes, herramientas variadas (tenazas, cinceles, martillos, etc.), una mesa de nogal, sillas de badana, taburetes y distintos crisoles para fundir metales. Ya en la vivienda, aparte las detalladas referencias al ajuar doméstico, de un nivel medio, debemos subrayar la referencia a lo que se halló en el cajón de una cómoda, como son algunos envoltorios de papel con pequeñas piedras preciosas (granates, diamantes, rubíes, etc.), varios libros que no se detallan, estampas, dibujos, patrones de plomo y una relación de acreedores, que seguramente serían clientes del difunto, que abarca unas ciento cincuenta personas. Las cantidades anotadas son variables, aunque con un máximo de 50 o 60 libras cada una, pero no quedan detallados los trabajos que determinaron tales deudas.

Algunas de las piezas previamente citadas se mencionan también en la almoneda de una parte de dichos bienes que se celebró el siguiente 9 de julio. Entresacamos la referencia de que fueron vendidos al platero Carles Pañó la artesa con la tierra para moldes, varios moldes y crisoles por 11 libras y 8 sueldos; que el platero Joan Brauver adquirió varios libros de dibujos, suponemos relacionados con la orfebrería, por 4 libras y 1 sueldo, y que el también

platero Feliu Durán compró cuatro libros de diferentes historias por una libra y 13 sueldos.

Finalmente, aunque de un modo directo no corresponda a un platero, incluimos el inventario de los bienes de Francesc y Josepa Priu, hijos de Josepa Montagud i Solà, que había sido esposa del pintor Pau Priu († 1714), y en la fecha del inventario, 11 de enero de 1718, estaba casada con el platero barcelonés Gaspar Montagud.²² Se mencionan en él numerosas obras pictóricas que seguramente serían obra de Pau Priu, de carácter religioso o bíblico en su mayoría, pero con alguna excepción tan interesante como «un quadro que es un retrato de un gran pintor Carlos Marata» y dos bodegones con frutas. Hay que señalar, además, tres libros de «Flos Sanctorum» y algunos otros no detallados, que estaban en mal estado, y varias joyas de singular atractivo como una joya de oro, constituida por una tortuga con cadeneta y cuatro perlas colgantes, y otra que era un loro de oro con sus colgantes de perlas. En la venta de estos bienes podemos apreciar el corto precio alcanzado por los cuadros, pues el más elevado fue de 7 libras y 8 sueldos pagados por una pintura de Santa Teresa. Por la tortuga de oro fueron pagadas 8 libras y 8 sueldos; los tres libros de «Flos Sanctorum» fueron adquiridos por el pintor Pere Crusells en 2 libras y 16 sueldos, y por un lote de libros varios, que no se especifican, el platero Josep Roca pagó 4 libras, 7 sueldos y 10 dineros.

* * *

Los documentos precedentes, en particular los inventarios que comentamos, pueden ser punto de partida para variados estudios en campos históricos planteados con amplio criterio. Sin embargo, nos parecen particularmente sugestivos los que hacen referencia a investigaciones de carácter económico o lingüístico, tanto para estudiar niveles de precios, por ejemplo, como para precisar denominaciones y acepciones de palabras relacionadas con la actividad pro-

22. AHPB Not. Bonaventura Galí, Llibre segon de Inventaris i Encants, 1713-1726, fol. 139.

fesional de los orfebres y plateros. No escasean los vocablos cuyo significado nos parece, por lo menos, confuso y por tanto estaría justificada una investigación que lo aclarase y contribuyese a revalorizar un vocabulario profesional constituido a lo largo de siglos y que hoy podemos considerar en desuso en buena parte.

Limitándonos al presente objetivo, bastante más estricto, podemos apreciar que los inventarios examinados, que abarcan una época bastante amplia, entre 1645 y 1755, nos muestran una indudable persistencia de métodos de trabajo, de organización artesanal, mantenida sin variaciones esenciales a lo largo de los siglos XVII y XVIII. A través de ellos se advierte la persistencia de los tipos de piezas de oro o de plata que realizaban nuestros plateros para atender a la demanda general de sus conciudadanos. Lo que aparece relacionado en los inventarios es lo que se destinaba a la venta corriente, pues es lógico que los grandes encargos, que las destacadas obras de orfebrería y en particular las de carácter religioso, fueran realizadas a través de unas demandas que se concretaban en los oportunos contratos. Son, pues, las que se citan, en general, obras menores, aunque entre ellas podamos entresacar algunas de particular interés, como el leoncillo o el basilisco de 1645, una cigüeña de 1716, una tortuga y un loro de 1718; un pez, una sirena y en particular un Ave Fénix que, por su elevado precio, debía ser una pieza singular citada en 1748. Nos demuestran que este tipo de joyas, constituido por estas figuras colgantes, fue también de amplio uso en el ámbito barcelonés. Tampoco faltan referencias a las imágenes religiosas, desde las figuras de la Inmaculada y de San Francisco (1645), hasta las de la Virgen del Pilar (1712) o de Montserrat (1748), que debían ser de pequeño tamaño. Ejemplos de las grandes esculturas de madera recubiertas de plata, que tan frecuentes fueron en la época y de las cuales se conservan todavía algunos ejemplos, tenemos en el inventario correspondiente a B. Fornaguera, de 1712, pues en él se especifican sendos modelos en madera para otras tantas imágenes de Santa Mónica, San Benito y Santa Escolástica que se hallaban en su taller. No olvidemos que este artífice barcelonés está citado en relación con varias imágenes de plata, como la figura de la Concepción (1672) para el obispo de Gerona, según modelo reali-

zado por el escultor barcelonés Domingo Rovira; la imagen de San Antonio Abad (1675) que hizo para Torroella de Montgrí; la imagen de la Virgen (1683), de siete palmos de alta, para el monasterio de Ripoll, o la imagen de San Acisclo (1690) para el monasterio de San Salvador de Breda (Gerona).

El ambiente artesanal, que nos parece dominante entre los plateros barceloneses, puede advertirse en múltiples aspectos. Creemos apreciarlo en lo que se refiere a la formación profesional, limitada a los tradicionales niveles gremiales de aprendices, oficiales y maestros; en la frecuencia de conexiones familiares entre los plateros, circunstancia que facilitaba sus trabajos y su inserción en la estructura laboral representada por el Colegio de Plateros; en la inexistencia de libros técnicos acerca del arte de la orfebrería que podemos advertir en los inventarios examinados, algunos de ellos correspondientes a figuras muy destacadas en nuestros ambientes, de manera que en este sector sólo podríamos enumerar algunos libros que son de carácter religioso casi exclusivamente. Debemos recordar que en fechas algo más tardías, en 1782 en poder del pintor Manuel Arrau y en 1786 en la biblioteca del académico Joan P. Canals, consta la existencia de obras de Juan de Arfe, concretamente la «Varia conmensuración...», que posiblemente se hallaban ya en Barcelona en las fechas que nos ocupan. Por último, cabe señalar la falta de especialización de los artífices, pues a través de lo existente en sus tiendas queda perfectamente clara la orientación, por un lado, hacia los múltiples objetos de uso corriente realizados en plata y, por otro, hacia las piezas de oro, joyas enriquecidas con piedras más o menos preciosas. Es reducida la utilización de los esmaltes y parece que la técnica del repujado no encajaba en los gustos de la época a que hacemos referencia. Una época del pasado barcelonés que es sin duda de un reducido nivel, de acuerdo con la habitual valoración de los hechos artísticos, pero no por ello, está desprovista de interés y deja de ser merecedora de estudio.

SANTIAGO ALCOLEA
Universidad de Barcelona

Las casas nuevas de Poblet

La lectura de los manuales notariales de Montblanc que se conservan en el Archivo Histórico de Protocolos de Tarragona, está poniendo ante mis ojos una ininterrumpida serie de documentos relacionados con el monasterio de Nuestra Señora de Poblet que permiten conocer aspectos inéditos de su historia.

Como homenaje a José María Madurell, que dedicó al Monasterio algunos de sus trabajos como *Joan I i el monestir de Poblet* (1935) y *La obra de las cámaras sepulcrales de Poblet y la Casa de Cardona* (1955), traigo a estas páginas el testimonio de la última gran obra proyectada en el Monasterio y que, según parece, no llegó a realizarse por completo. Me refiero a las llamadas Casas Nuevas.

No sé si se ha hecho un estudio de la población monástica de Poblet a lo largo de los siglos y de su variación en relación con las circunstancias, pero de los datos que tengo recogidos creo que puede deducirse que el Monasterio, en varias ocasiones, desde mediados del siglo XVII hasta fines del XVIII, llegó a contar varias veces con setenta monjes, y en estos momentos, en que se produjo un aumento en el número de vocaciones, no se sintió la necesidad de construir unas dependencias que permitieran albergarlos a todos.

Sin embargo, el hecho de que la Comunidad, en el primer tercio del siglo XVIII, formada por unos cincuenta monjes, decidiera emprender las obras de que trato, hace pensar que no fue la necesidad de espacio la que llevó a ello si no el deseo de mejorar el que ya se tenía.

Y en efecto, las investigaciones recientes de Agustín Altisent han permitido saber que la obra de las Casas Nuevas se proyectaron

a la vista de que las casas en las que habitaban los monjes de edad, jubilados, estaban tan deterioradas que era más conveniente hacer una nueva obra que reparar la vieja.

La obra se decidió realizarla en un Capítulo celebrado el 22 de abril de 1740. Con el fin de que llegara a feliz término, se tomaron acuerdos como los de prohibir el que pudiera obstaculizarse o revocar la construcción. Altisent indica, junto con otros detalles, que el proyecto comprendía veinticinco estancias (en realidad fueron veintiséis) y hace referencia en su estudio a los planos y alzados que se han conservado.¹

Estas líneas pretenden completar los datos recogidos, dando cuenta del contrato de las citadas obras de las Casas Nuevas, en donde se detallan la extensión y características de la obra proyectada, y las obligaciones que se fijaron entre el empresario y el Monasterio.

Como los restos que han llegado a nuestros días de estas construcciones no contienen elementos artísticos que llamen la atención, los historiadores de Poblet le han dedicado poco espacio.² Con más extensión, Eduardo Toda publicó, en 1932, un artículo, *Les Cases Noves de Poblet*,³ en donde señaló los restos que se conservaban entonces y las obras de consolidación que en su tiempo se hicieron para evitar la destrucción total.

El contrato de la obra se firmó en Poblet el día 19 de mayo de 1740 y posiblemente a su vista se hizo la gestión ante el abad general del Cister para que aprobara el proyecto y las medidas tomadas con el fin de asegurar la ejecución.

Aunque el proyecto era de gran envergadura, no parece descabellada su extensión dado el plazo fijado para realizarlo; debían construirse dos viviendas por año, hasta sumar veintiséis, es decir,

1. A. ALTISENT, *Historia de Poblet*. Abadía de Poblet, 1974. Págs. 606-609.

2. L. DOMÈNECH Y MONTANER. *Historia y arquitectura del monasterio de Poblet*. Barcelona, 1927.

J. GUITERT Y FONTSERÉ. *Real Monasterio de Poblet*. Barcelona, 1929.

3. E. TODA. *Les Cases Noves de Poblet*. «Boletín Arqueológico» de Tarragona III, 41 (1932) 145-150.

Puede verse también del mismo autor *Reconstrucció de les Cases Noves de Poblet*. «Boletín Arqueológico» de Tarragona III, 45 (1933) 261-262, y la fotografía de la pág. 159 del «Boletín Arqueológico» de Tarragona III (1936).

que la obra debía terminarse en 1756, si no se paralizaba la misma, paralización que sólo podría producirse por peste, hambre y guerras. Las malas cosechas podrían dar lugar a la detención del trabajo, siempre y cuando el pago de la construcción hecha, obligara al Monasterio a empeñarse.

Las viviendas debían apoyarse en los lienzos norte y este de la muralla del recinto, muralla que quedaba en la parte interior. La distribución de las viviendas era por parejas simétricas con relación a un plano anteroposterior que pasaba por el centro del patio interior o de luces, común a cada dos viviendas.

Cada una de ellas tenía un bajo (bodega, leñera), un primer piso en donde estaban la cocina y despensa (con una ventana con rejas que daba al exterior), un segundo piso y una buhardilla. En el segundo piso había una sala principal que comunicaba por la parte anterior con una habitación que daba a una ventana «rasgada» y esta habitación a su vez con un cuarto y alcoba a cada lado, cuartos que recibían luz de dos ventanas, abierta a un lado y a otro de la ventana, central, «rasgada»; esta parte se levantaba sobre un claustro interior. Por la parte posterior la sala principal daba acceso a una segunda habitación con una alcoba que recibían luz y ventilación de una galería que se abría, sobre el campo, al exterior.

El estudio de los planos y secciones que se conservan en el Archivo Histórico Nacional permite comentar algo más el proyecto.

Para facilitar el acceso a toda esta nueva zona se construiría un claustro, «claustro de comunicación» que uniría el locutorio o «parladó» de los monjes con el claustro nuevo que a todo lo largo de la obra sostendría las habitaciones situadas en la parte interior de la muralla.

Por los restos llegados a nuestros días parece deducirse que la obra se empezó haciendo el vértice norte que cubría la torre dels «Orats», y las tres primeras viviendas de aquel lado (señaladas en los planos que se acompañan con los números 15, 16 y 17), y por el lado interior las correspondientes arcadas del nuevo claustro que eran necesarias para apoyo de las habitaciones, cuartos y alcobas que les correspondían.

En los dibujos que se reproducen, gracias a la colaboración del

Archivo Histórico Nacional, pueden verse con detalle las particularidades de la obra proyectada y completar su imagen con los detalles que figuran en el contrato.

El arrendatario de la obra fue Tomás Monguillot, maestro de casas del Aleixar que se encontraba entonces en el Monasterio terminando la Sacristía Nueva, y que con motivo del nuevo compromiso, consiguió que le permitieran retrasar la terminación de la Sacristía Nueva dos años, por lo que ésta debió concluirse en 1742.

JOSÉ SÁNCHEZ REAL

19 mayo 1740

Ajuste para la construcción de veintiséis viviendas en el monasterio de Poblet.

Lo molt Rnt. P. Dn. Joan de Armengol y de Aymerich Prd. monje profés del Real Monr. de Ntra. Sra. de Poblet, Sagrat Orde de Cister, fent aquestos no sols com a Procurador, Síndich procurador y actor que és, legitimat, constituhit y ordenat per lo M. Illtre. y Rnt. Sor Abat y demés monjos professos de dit Real Monr. com de son sindicat y procura consta ab acte rebut y testificat en poder del Dr. Salvador Alba q^o nott. pub. de la vila de Montblanch als disset dias del mes de setembre del any mil setcens trenta sis, del que jo lo not. avall escrit ab lo pnt. ne fas fe; si també en força de resolució presa (especialment per lo efft. avall escrit) per lo M. I. y Rm. Sor. Abat y santa comunitat del pnt Real Monr. de Poblet lo dia vint y dos del mes de abril pròxim passat en la qual resolució se donà ple poder y comissió per tractar, convenir y ajustar lo arrandament o preu fet avall escrit a dit M. I. y Rm. Sor Abat, P; Prior que vuy son y al Rm. P. M. Dn. Joseph Escuder, y a dit M. Rnt. P. Síndich dalt anomenat y per estos feta comissió (después de haver ben regonegut y examinat las circunstàncias, modo y pactes avall escrits) al sobredit M. Rnt. P. Dn. Joan de Armengol y de Aymerich, Síndich sobre expressat y també fent aquestas cosas ab autoritat y decret del M. I. y Rm. Sor. M. Dn. Franc^o Fornaguera en drets dr. per la gràcia de Déu y de la Sta. Sede Appca. Abat del pnt. Real Monr. de Poblet com a Vicari General de la Congregació cisterciense en los regnes de la Corona de Aragó y Navarra, baix auctorisant y decretant en dit nom per ell y per los successors en dit Real Mont.

Arrenda lo dóna a preu fet, a Thomàs Monguillot, mestre de casas, natural de la vila del Aleixar en lo Camp y Archebisbat de Targna. en estas cosas pnt., y baix acceptant lo fer y fabricar vint y sis casas y demés que se necessita per la construcció de ellas, que deuran fabricarse en lo pnt. Real Monr. per la habitació dels señors monjes de ell lo qual arrandament o preu fet fa en lo dit nom ab los pactes contenguts en la capitulació sobre assò feta, los quals són del thenor següents :

1. Situació de las 26 csaas, excavació y delineació dels fonaments.

Pmo. Sàpie lo impressari que en dit Real Monr. de Poblet se han de construir ditas vint y sis casas, que deuran tenir principi dende la torra situada al costat de la Apothecaria, a la part de tramuntana y seguidament han

de continuar fins a la torre dels Orats y de esta a la part de orien ha de córrer la mateixa línia de casas fins a la torra de la Infermaria, conforme apar en la planta se li serà entregada firmada per dit P. Bosser eo Síndich y serà de la obligació del impressari plantejar las ditas casas y senyalar los fonaments fins a encontrar lo terreno ferm, a punt de edificar ben entès que correrà a càrrech del Monr. totas las excavacions dels fonaments.

2. Fonaments.

Itt. sàpia lo impressari que serà de la sua obligació lo umplir tots los fonaments de tota la obra expressada, tant interiors, com exteriors, ben entès que los fonaments se comprenen desde la profunditat del terreno fins a la alçada del nivell del piso de las entradas y claustro de ditas casas y los fonaments exteriors de la part del Hort, deuran tenir de gruix vuit palms, fins a la superfície del terreno, que vay se troba, y de allí en amunt se han de desgruixar a sis palms, donantli un talus fins al nivell de las entrades de ditas casas per cada quinse palms de alçada un palm, que quedaran a quatre palms, y així com se encontrará lo terreno se deurà donar lo gruix a proporció dels talus ja expressat. Y així mateix deurà umplir los fonaments de las parets mitjaneras y transversals, so és, las mitjaneras a sinch palms gruix y las transversals, dels repartiments de las escalas, casas, y necessàrias a quatre palms gruix, totas, a la alçada dels pisos de las entradas de ditas casas. Així mateix deurà umplir los fonaments fins ahont se principiaran los pilans del claustro al gruix de sinch palms conforme demostra la planta de tots los fonaments, que se li entregarà.

3. Alçades y gruixos de las parets.

Itt. sàpia lo impressari que deurà fer totas las parets conforme demostra la planta y perfil, ab tota aquella alçada y medida que dit perfil demostra o monte a totas las parets exteriors, y mitjaneras que divideixen las unas cosas de las altres deuran tenir tres palms de gruix, y las parts transversals que són las de las escalas, necessàrias y mitjaneras del interior de las casas deuran tenir de gruix dos palms y mitg advertint que las parets mitjaneras de ditas casas tant solament deuran pujar fins als pisos de las cuynas y se adverteix que serà de la obligació del impressari fer tos los huecos, per las ximeneas, escalfapanxes, armaris, finestras, las que se necessitaran, per la servitut de cada casa per sí conforme demostra dita planta y perfil.

4. Ximeneas, escalfapanxa, armaris, fogons, tinells, aigueras, envans, necessàrios açentar portas y finestras.

Itt. sàpie lo impressari que serà de la sua obligació lo fer en cada una de ditas casas ximeneas, y per la cuyna y escalfapanxes, armari, tinell, fo-

gons, açentar la aiguera y així mateix fer tots los envans y repartiments dels quartos de rejola prima doblats y reparats de guix negra, y lluhits de guix blanch. Així mateix deurà fer las necessàrias ab los açientos, lluhimens y repartiments pujan a la part del cel obert, desdel segon piso en amunt, un envà de rajola plana. Deurà també açentar totas las portas y finestras de ditas vint y sis casas.

5. Traspols, rafechs y escalas.

Itt. sàpie lo impressari que deurà fer tots los traspols de ditas casas de rajola y guix y deurà enrajolar-los, exceptan los de las soteas que deuran ser solament de guix allisat. Deurà també dit impressari fer tots los rafechs que deuran córrer a un mateix nivell fabricats de obra cuita a modo de cornisa, y perfilats a junta plena mahó vist. Així mateix deurà fer totas las tauladas de ditas casas ab argamassa teula plena y las teulas des rechs, tot lo que carreganlas unas a las altres ajuntadas ab argamassa prima. Y las cubertas deuran ser ben perfiladas a fi y effe. que lo ven no las descompongua. Així mateix deurà açentar totas las bigas y fustas tan de tauladas com de sostres guarnidas de guix tot lo que carregaran sobre las parets. Així mateix deurà fabricar las escalas de obra cuita fent las voltas y escalons de obra cuita y guix, açentan las fustas a tots los escalons com també fer la barana de rajola y guix que servirà de passamà, advertin que lo primer ram de ditas escalas deguia ser de pedra picada.

6. Pilans, archs, finestras y portas.

It. sàpia lo impressari que serà de sa obligació lo fer y açentar totas las vasas, pilans, capitells y archs de pedra picada, advertin que las vasas y capitells deuran ser de orde dòrich, y per tots los quatre ànguls de dits pilans y archs deurà córrer un bossell, deurà també formar una carroada per la frenta exterior de dit claustro, fins a nivellar al piso de la sala y a la última filada deura formar un bossell ab un filet y escàpol. Deurà també fer y açentar la pedra picada las tres finestras tindrà cada casa sobre dit claustro, formant la del mitg rasgada corrent una goleta amb una faixa que hisque fora del plom de la paret, cosa de una polsada y en las dos dels costats deurà eixir la pedra tant com eixiran las pedras de las rasgadas, fenthi una llosana a cada una de ellas y no deuran córrer ninguna motllura per lo rededor de ditas finestras y collaterals. Axyí mateix deurà fer las portas principals de las casas, las finestras de las cuinas de pedra picada, advertin que las finestras de las cuinas deuran ser picadas a punta de escoda, açentant las retxas a las mateixas pedras. Y tota la demás pedra deurà ser atellentada. Totas las demás finestras deurà fer de obra cuita. Y així mateix en totas las portas y finestras de pedra picada deguián ser las esqueixadas y archs del detrás de manposteria.

7. Voltas del claustro y lluhimens.

Itt. sàpie lo impressari que deurà fer totas las voltas del dit claustro interior de rajola y guix encarrejonadas y enrajoladas a dos gruixos y ditas voltas deuran ser per erista y a la part de la muralla al endret dels pilans al mateix nivell dels capitells deurà formar uns capitells de guix corresponents als capitells de dits pilans y totas las voltas y parets de dins del claustro tot lo que no sia pedra picada deurà lluhiro de guix blanc.

8. Claustro de comunicació al parladó de monjos.

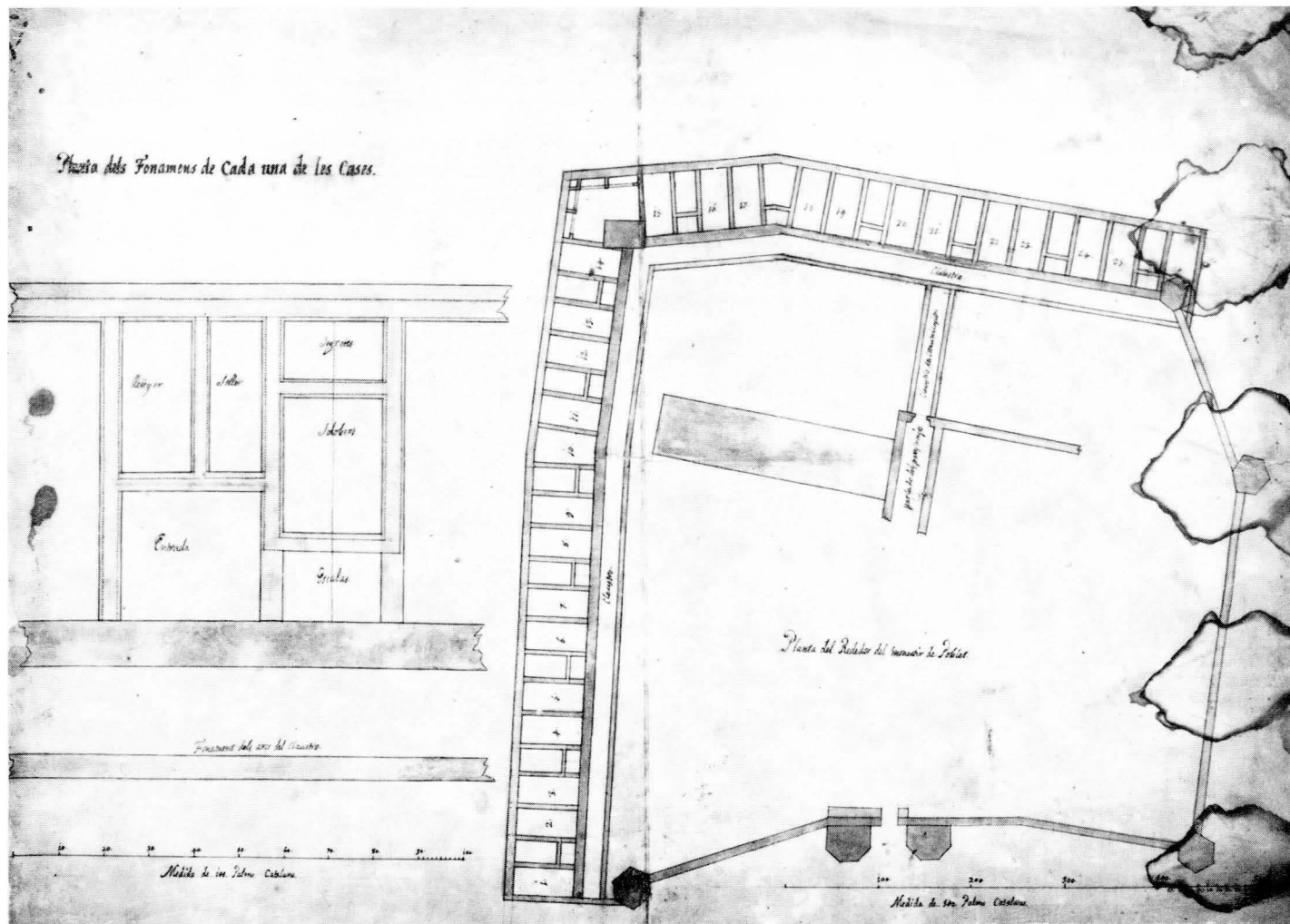
It. sàpia lo impressari que deurà fer lo claustro que córrer a la mateixa amplària que deurà tenir lo altre claustro, ço és de vint palms de ampla de llum y deurà formar los pilans, archs y carroada corresponent al altre claustro de las casas de pedra picada formant las bòvedas de obra cuyta, com las demés, ben entès, que no deuran ser encarrerionadas ni enrajoladas y deurà fer los ràfechs de obra cuyta a modo de cornisa com los demés expressats. Y deurà també acentar la encavallada y fer la taulada així com las demés de las casas y ahont se encontrará lo claustro de las casas ab dit claustro de comunicació deurà fer un rech rebaixat que sobrepuigia als demés conforme demostra planta y perfil.

9. Ànguls y parets de las torres dels Orats y Apothecaria.

It. sàpie lo impressari que serà de la sua obligació fer los dos ànguls de pedra picada advertín que lo Monr. li pagarà a jornals lo picar la pedra, y dits ànguls han de ser devant las torras de la Apothecaria y dels Orats y deurà també fer las parets dels costats a topar las casas y al àngul de la Apothecaria fins a topar la torre y deurà fer la paret que ha de córrer línea recta de la torre del Priorat a tota la longitud de las casas advertint que la paret desde la torre del Priorat a la de la longitud sols deurà puxar a la medida o alçada de trenta palms del paviment de la entrada en amunt, y lo gruix deurà ser com lo de las demés parts exteriors. Y així mateix deurà lo impressari fabricar al cel obert, que correspon a la torre dels Orats tres estribus de deu palms eixida y gruix tres palms y dos altres estribus que seran immediats a las parets mitjanes de las casas de eixida sinch palms y gruix tres palms a fi y effe. de formar uns archs de obra cuyta que vinguien al piso de la galeria, per proseguirse este sobre dits archs, la qual també deurà cubrir de taulada, ab son ràfech al mateix nivell del demés y ab la mateixa forma ab los sostres corresponens als demés de la galeria de las casas y sobre dits archs fer un envà de rajola de pla.

10. Galeria y arrebusats.

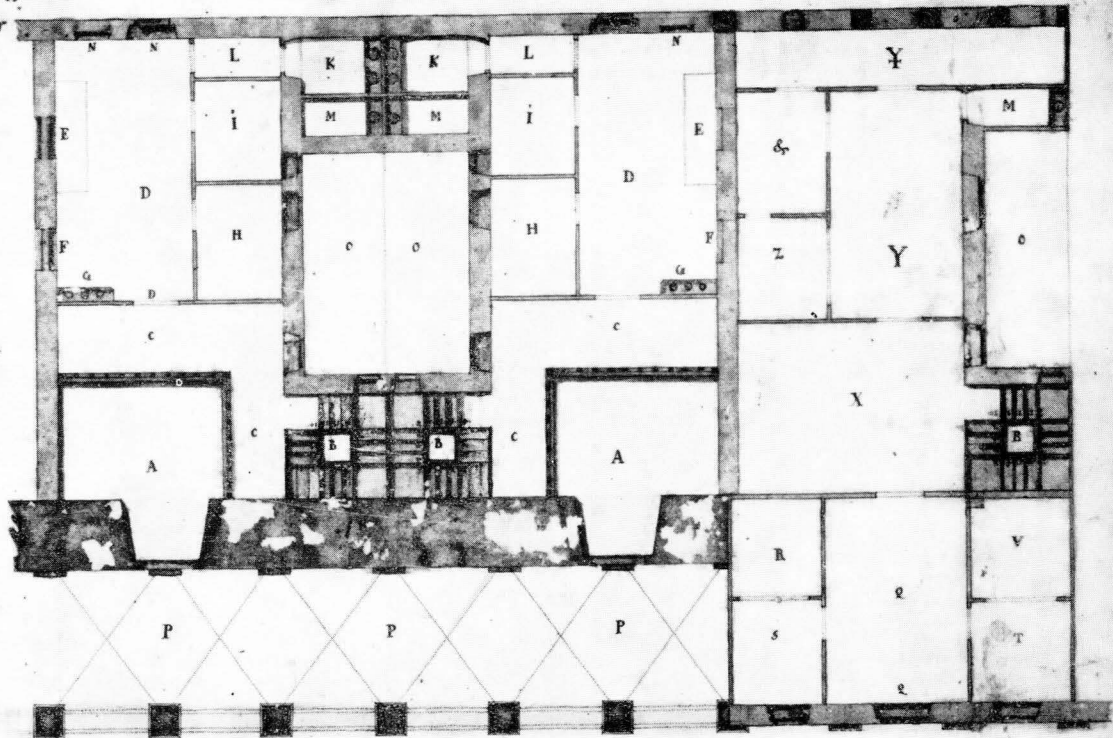
Itt. sàpie lo impressari que deurà executar y fabricar una galeria a la part exterior de tota la obra ab lo modo y forma demostran planta y perfil fent los

Plano general de las Casas Nuevas proyectadas, y plano de los cimientos de una de las casas. (Archivo Histórico Nacional. Clero. Dibujos y planos núms. 184-188.)

Explicasio de la Planta de las Casas Ce-
 deun Ferronous En lo Real Monestir
 de Poblet.

- A Sala y entrada principal de las Casas.
  - B Escalera por subir a ditas Casas.
  - C Tranco por entrar a la cocina.
  - D Cocina y puerta por entrar a dita cocina.
  - E Alta del foch.
  - F Armario.
  - G Foyos.
  - H Quarto.
  - I Ambest.
  - K Cercos de bois.
  - L Porta y entrada a ditas Cercos.
  - M Cercos de dal.
  - N Aguas y finada de la cocina.
  - O Celosio de las Casas.
  - P Planta del claustro que pasa a dita casa.
- Explicacio del sign. foyos.
- R quarto de la Anastro formada
  - S quarto y alcova de dit quarto.
  - T quarto y alcova de dit quarto.
  - X Sala principal.
  - Y signa quadr.
  - Z alcova de dita quadr.
  - aa quarto per lo cristofanous.
  - Y Sala.

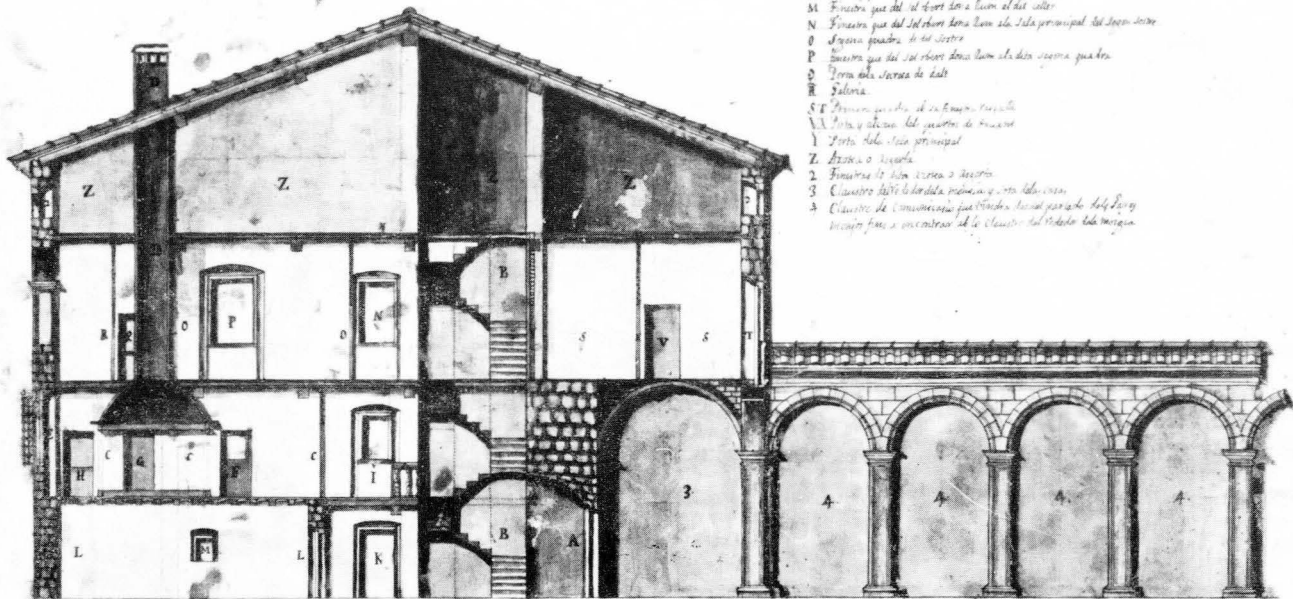
10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
 Medida de 100 Palmos Catalans.

Planta y distribución de las Casas Nuevas. (A. H. N.)

Planta y Perfil de las Casas y Com Nuevas En lo Real Monestir de Poblet demostradas por un Costal y en lo Endret de la Comunicasio del Claustro que ue del Parlado dels Pa^{res} Monjas.

Explicacio

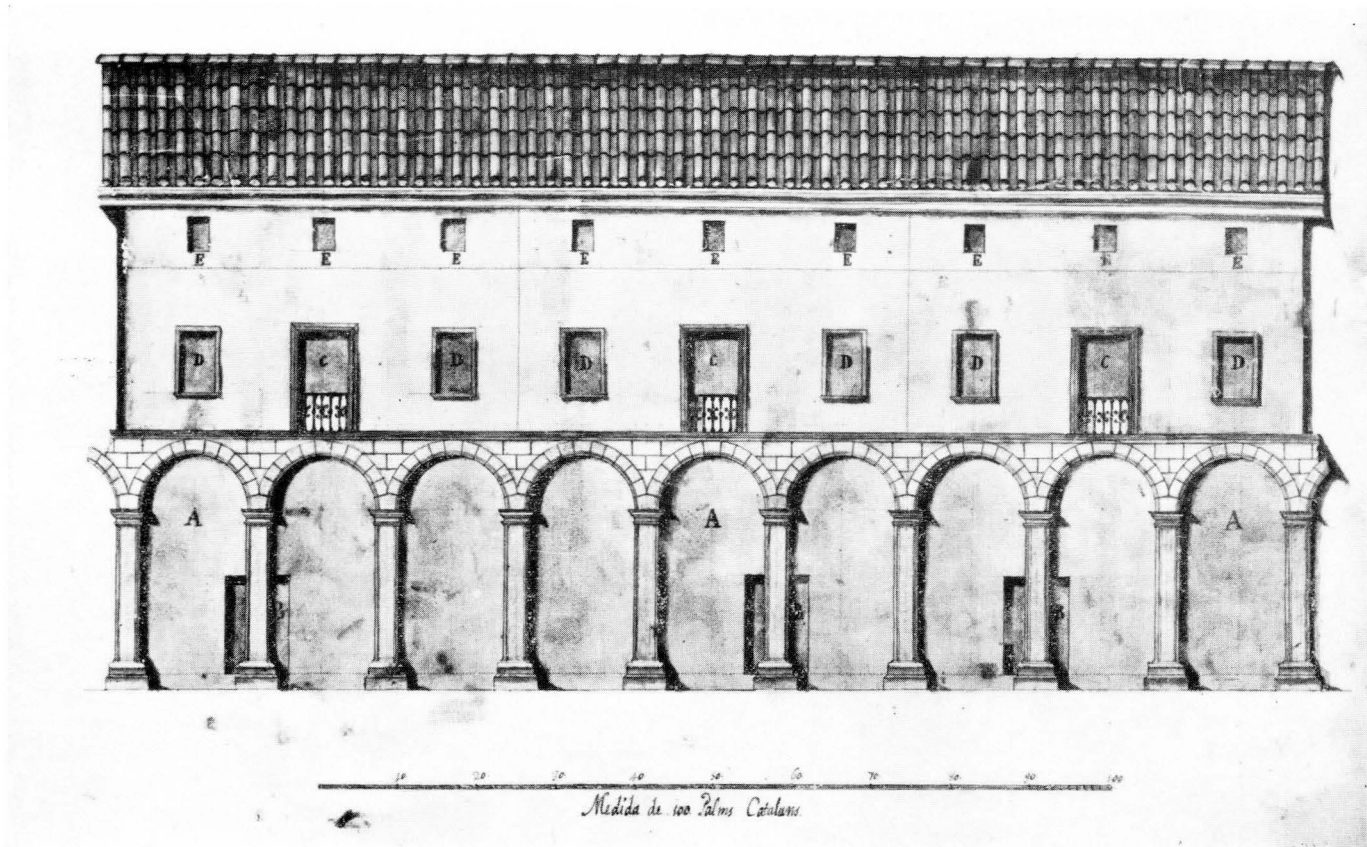
- A Porta y entrada de la casa
- B Escala que progia de baix fins dalt el altre costre
- C Cocina y porta de dita cocina
- D Distribucion de dita cocina
- E Fiestra de dita cocina
- F Porta del quarto de dita cocina
- G Porta al Abacer
- H Porta de la cocina de baix
- I Fiestra que del cel chori dona llum al parlat
- K Porta per entrar al cel chori
- L Celler y porta per entrar al cel chori
- M Fiestra que del cel chori dona llum al cel chori
- N Fiestra que del cel chori dona llum al cel chori principal del dret costre
- O Alguna quadra de cel chori
- P Fiestra que del cel chori dona llum al cel chori que deu
- Q Porta de la cocina de dalt
- R Sala
- S T
- V Porta y entrada del quarto de baix
- Y Porta de la casa principal
- Z Ataca o quart
- 1 Fiestra de dita cocina de baix
- 2 Claustro dels dretes de baix y cel chori
- 3 Claustro de comunicacio que s'obren des del parlat del dret fins a entrar en el claustro del dret de baix

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Medida de viso Tolosa Catalana.

Sección de las Casas Nuevas y claustro. (A. H. N.)

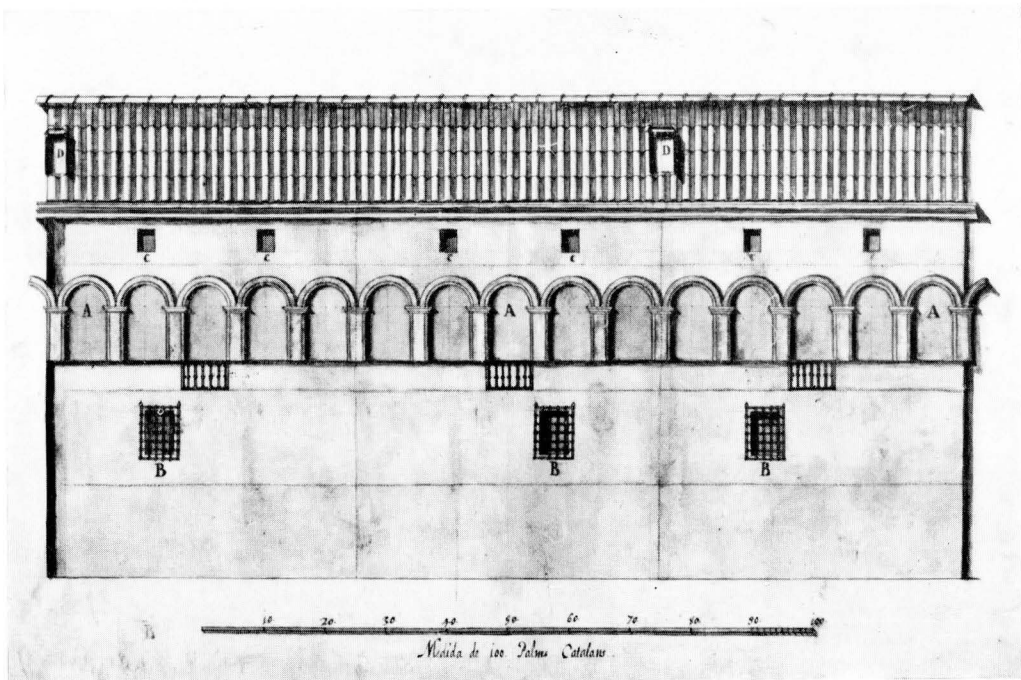

Fachada interior de las Casas Nuevas con el claustro. (A. H. N.)

Estado actual de la fachada exterior de las Casas Nuevas de Poblet.

Fachada exterior de las Casas Nuevas de Poblet. (A. H. N.)

pilans ochavats y al arrencament dels archs un capitell tot executat de obra cuyta y ben perfilats mahó vist. Y serà també de la obligació del impressari arrebuassar totas las parets exteriors y interiors de ditas casas, ab argamassa prima, advertint que les interiors de las entradas y sota la cuyna degan ser reparadas y allisadas y així mateix lo enfron de la part de la Mongia y las que se comprenen als oberts del intermedi de casa dos casas deuran ser allisadas donant-los un llet de cals ab escombra y las exteriors de la part del hort y la interior del cel obert de la torre dels Orats deuran ser tant solamen arrebuassadas.

11. Rechs o desguasederas de las aguas del claustro y cels oberts.

Itt. sàpie lo impressari que serà de la sua obligació fer los rechs de pedra y argamassa enllosats o empedrats de tota espècia de pedra a la amplària y fondària de tres palms en quadro de llum pera conduhir las aguas de las plujas que cauran a la llum del claustro nou de ditas casas y deuran dits rechs eixir fora la muralla a la part més convenient. Y deurà també a la part interior dels rechs, ahont deuran rebre la aigua fer uns receptàculos o poet de amplària quatre palms y fondo set palms, los quals deuran ser de pedra y argamassa y en las bocas de dits poets deurà posar una llosa ab son entorn y galse a ffi y effe. de poder escusar los dits poets y rechs. Y així mateix serà de la obligació del impressari deixar forats a las parets mitjaneras de ditas casas y posar unas llombardas a las parets de las necessàries que donen als cels oberts y així mateix per dins de las casas quals llombardas se hauran de topar unas ab altres y deuran tenir de bolada dos palms fora lo plom de les parets a fi y effe. pera fer lo rech per passar la aigua per la servitut de las casas qual rech correrà a gastos del Monr. Y així mateix deurà fer unas canonadas per desguasar la aigua de las aigueras y deurà també deixar a la part del hort un forat pera anar la aigua a fora a la superfície del terreno exterior així mateix deurà fer uns forats al endret de las necessàries per desguasar las aguas dels cels oberts.

12. Midas per la pedra picada, obra cuita y fustas.

Itt. serà de la obligació del impressari lo donar midas per las pedras y que se han de arrencar, donar y trava pera fer los motllos de tota la obra cuyta se hàgia de menester, traçar cindries, cavalls, tarraices o motllos corrents y demés fustas se hauran menester per tota la obra.

Obligacions del Monr.

13. Pedra picada y d'aparedar, obra cuyta, cals, guix y arena.

Itt. sàpie lo impressari que correrà a costa dels gastos del Real Monr. abastir tota la obra de tots y qualsevols gèneros de materials se hauran

menester per fer, construhir y fabricar dita obra com són: pedra de aparedar, mahons y qualsevol gènere de obra cuita, y així mateix cals, y arena, guix, negra y blanch passat per lo porgadó, y donarà çedassos al mestre per passar dit guic blanch per los lluhimens. Així mateix li donarà lo Monr. la pedra desbastada per las vasas, capitells, pilans y archs de tot lo claustro nou se ha de fabricar, de la pedrera situada en lo terme del Cudós al camí que va de dit Monr. a Senant, devan lo corral de Pau Banqué de Vinbodí; y també per la carroada de dit claustro, portas, escalas y finestras de ditas casas li donarà lo Monr. la pedra picada dels enderrochs.

14. Fustas per bastidas, trespols y tauladas.

Itt. sàpia lo impressari que correrà a gastos del Monr. lo abastir tota la obra de tot y qualsevols gèneros de fustas se hauran menester com són: entenes, travas per çíndries, peus derets per puntals, travessers, cordes per lligar las bastidas y per pujar las manobres a ditas bastidas y demés gèneros de fustas necessària, claus per clavar talons a ditas entenas ahont convinga, corriolas, ternals, torns, çíndries, revoltos, gravetas, reglas, cabassos y així mateix correrà a gastos del Monr. lo abastir la obra de tota la fusta obrada se haurà menester per los sostres, tauladas y finestras y portas y en las tauladas y tots los enllatats y demés tocan al offici de fuster correrà a gastos del Monr.

15. Excavació de fonamens replanar demolició de fàbricas y aigueras tresalladas.

Itt. sàpia lo impressari que serà de la obligació del Monr. (Itt. sàpia lo impressari que correrà a gastos del Monr.) lo obrir los fonaments com se ha dit en lo capítol primer y així mateix terraplenar tot lo terreno fins al nivell de las entrades, pavimentar dites entrades y claustro, donar las aigueras treballadas per las casas, desfer las fàbriques vellas, abaixar si convé algun tros de muralla, desfer la muralla que corre desde la torre del Priorat a la torre de la Apothecaria, endorrocar tot lo que fàcia embaràs a dita obra y fer las oberturas per las portaladas de las casas quals oberturas se han de fer a dita muralla y ditas aigueras donarà lo Monr. a peu de obra.

16. Manobres y bassas per cals.

Itt. sàpie lo impressari que serà de la obligació del Monr. donarli a peu de obra tot lo referit en los capítols tretse y catorse y així mateix lo Monr. farà las bassas pera amasar la cals y la amasarà al lloch, ahont sie més convenient y més prop de la obra corrent a compte del impressari lo pastar la argamassa y a compte del Monr. donar la aigua a peu de obra.

17. Reixas, allussar y acerar.

Itt. sàpie lo impressari que lo Monr. li donarà las reixas per las finestras de las cuynas y li llusarà y aserarà los ferros de son treball, donan lo official lo ser per ditas asseraduras.

18. Disminució o aumentació de la obra a direcció del Monr.

Itt. sàpie lo impressari que si duran la obra se adverteix lo aumentar o disminuir alguna cosa en dita obra ques deguia fer segons resoldrà lo Real Monr. si se disminueix se deguia rellevar a proporció del que estarà concertada y si se aumenta se deguia pagar lo que diran dos experts en cas de no poderse convenir las parts.

19. Facultat de visurar la obra en qualsevol estat.

Itt. sàpie lo impressari que en qualsevol estat se trobia la obra lo Real Monr. podrà passar visura y si lo mestre vol podrà posar expert per sa part y si la obra nos troba bé y llealment executada segons art, tractat y capitulat, ques deguia demolir y tornaro a fer fins a tant estigue en aquella perfecció que diran los experts a costas de dit impressari. Y en cas de trobarse bé y llealment executada segons la planta, perfil y capitulat que lo Monr. deguia pagar tot lo gasto que resultarà de semblant visura o visures.

20. Casa y bagatges per lo impressari.

Itt. sàpia lo impressari que se obliga a lo Real Monr. a donarli una casa vacua dins lo circuit de las murallas del Monr. per sa habitació y de sa família, per lo temps se treballarà en dita obra. Y axí mateix en cas se paràs la obra li donarà per lo transport de son equipatge un carro o sis batages majors y per tornar a proseguir la obra lo mateix.

(Sin número ni epígrafe.)

Itt. sàpie lo impressari que lo Real Monr. li donarà ortalissa (comprende en nom de ortalissa los llagums verts, ço és, bajoques, pèsols, faves, carxofas, cart, àpit y demés ortalissa) per ell y sa família, a proporció y conforme se dóna a la Comunitat. Y per cada un que seran de família la recció se acostuma a donar a quiscun individu de la Comunitat, ço és los dias de peix lo principi de verdura se donarà a la Comt. y a la enciam, y los dias de carn verduras per la olla al dinar, conforme se dona als P.P. Jubilats y anciam a las nits.

Y així mateix se li donaran quatre càrregas de llenya la semana, palla per una avaria (sin tindrà), neu la que se acostuma a un P. Jubilat, pagar los conduptas de metge y cirurgia menos lo afaytar y també donarà lo Monr. las medicinas per ell y sa família las que se necessitaran y se le

donarà també un macho de la aguasada qual se li entregará per tot lo corrent any mil setcens quarant y així mateix li donarà lo Monr. durant dita obra la arroba del pa blanch a rahó de deu sous arroba y una roba de sabó cada any.

22. (Sin epígrafe.)

Itt. sàpie lo impressari que deurà finir la obra dins lo termini de tretse anys a raó de dos casas lo any que deuran comensar dendl dia ques donarà principi a dita obra advertint que serà de la facultat del Monr. adelantar la obra més del expressat, donan al impressari las pagas a proporció de la obra treballarà. Y també serà de la facultat del Monr. parar dita obra en casos de pesta, fam, guerras, o malas cullitas y en lo cas de malas cullitas únicament podrà lo Monr. parar dita obra si se ha de empenyar per dita continuació, y no podrà pararla per ningun altre motiu ni respecte si sols per los motius expressats. Y en cas de pararla serà de la obligació del Monr. avisar al impressari sis mesos antes de pararla. Y en lo cas de continuarla después deurà també avisarlo sis mesos antes de donar mà a dita continuació.

23. Disposició de las pagas del preu de la obra.

Itt. sàpie lo impressari que se li pagarà lo preu se concertarà dita obra dins lo termini de dits tretse anys y a proporció de las casas se fabricaran cada any fent las ditas pagas de quatre en quatre mesos reservant intactas sinch centas lliuras las quals no deurà entregar lo Monr. fins sia finida la obra y visurada, ben entès que si se paràs la obra deguia lo Monr. pagar al official tot lo treball tingua fet.

24. Encarregament de la obra en cas de morir los impressaris.

Itt. sàpie lo impressari o impressaris de dita obra que en cas morisien duran esta, deurà lo Monr. encarregàrsela sens poder obligar a sos hereus a continuarla, visurada primeramen y constant de haveri més treball del que correspondrà al diner rebut deurà satisfer lo Monr. a dits ereus, y en cas tingan més rebut del import de la obra deuran dits ereus referho a dit Real Monr.

25. (Sin epígrafe.)

Itt. sàpie lo impressari que serà de la obligació del Monr. lo donarli lo acte autèntich en cas de necessitarlo dit impressari a costas del Monr.

26. (Sin epígrafe.)

Itt. sàpie lo impressari que serà de la obligació de la fiança o fianças que deurà donar continuar la obra si dins lo termini que durarà la obra morís lo dit

impressari y morin lo principal y fianças o fianças no tinguen obligació sos ereus de continuarla com queda dit en lo capítol vint y quatre.

Y així ab los dits pactes fa en dit nom lo dit arrendamt. lo preu fet com millor dir y entendre se pot a sa y bon enteniment de ell en dit nom y dels seus sucesors en lo dit Real Monr.

Prometent en lo referit nom posarlo en possessió de las ditas cosas arrendadas eo a preu fet donadas o que estiga en elecció sua de podersela pendrer ab clàusula de constitut llargamt. segons lo estil del not. avall escrit, y ab ces.íó de tots drets y accions.

Lo preu del dit arrendamt. o lo preu fet són vint y dos mil noucentas trenta sis lliuras divuit sous y sis diners moneda Barna. per haverse calculat y disputat antes de ajustarse lo dit preu fet ab intervenció de altre mestre de cases perit per part del dit Real Monr., pagadoras dins lo dit termini dels dal dits tretse anys repartidoras an iguals pagas fent tres pagas quiscuhn any, iguals de quatre en quatre mesos fins sien enterament pagadas y finidas satisfetas las ditas vint y dos mil noucentas trenta sis lliures, e vuit sous y sis, reservant intactas sinch centas lliuras, quals podrà retenirse lo dit M. R. Tesorer y Síndich, que vuy és y per temps serà fins a trobarse del tot finida y concluida la obra.

Y amés del sobre preu se deurà pagar y satisfèr a dit mestre Thomàs Monguillot per part del dit Real Monr. tots los fonaments y obras mortas, que se comprenen desdel piso del paviment de las entradas y claustro en avall, a rahó de una lliura sis sous per cana superficial computats uns ab altres, ço és, doblas y prims.

Y així mateix se li deurà pagar, ultra del dit preu vuit sous per cada cana lineal dels rechs o desguasederos de las aiguas de la lluna del claustro o passa fins a traurelas fora del Monr. y los pouhets o receptàculos de dits rechs a rahó de quatre lliuras quiscun y també se li pagarà a jornals la pedra picada de las contonadas dels dos àngulos de la part de la Apothecaria y torra dels Orats.

Y atnent que dit mestre Thomàs Monguillot té firmada obligació al pnt. Real Monr. de fer la obra de la Sacristia y tenir aquella concluhida per tot lo dia quinse del mes de abril del any mil set cens quaranta dos se li concedeix per dit M. R. P. Bosser y Síndich en dit nom un any més pera finir aquella respecte a la nova obligació que de pnt. contrau com aixís promet cumplirho lo dit M. R. P. Bosser y Síndich en dit nom, y aixís Rnt. promet fer haver y tenir en dit nom lo dit arrendament o preu fet y que durant aquell nol traurà de ell per major ni menor preu ni per rahó de son pròpios ni altrament (cumplint emperò dit arrendatari a tot lo de ssobre pactat) ni tampoch durant lo pnt. arrendament o preu fet farà ninguna contracta per lo qual pugués perjudicarho Rnt. quant en assò a qualsevol

ús y consuhetut de Barn.^a o altra part per lo qual fos lícit expellir al conductor de la cosa a ell arrendada ans bé promet en dit nom que lo pnt. arrendamt. eo preu fet y tot lo contengut en ell haurà y tindrà per ferm y agradable y contra de ell no farà ni vindrà per alguna causa o rahó sots obligació de tots los béns, rèddits y emoluments de dit Real Monr. mobles e immobles ab totas clàusulas y renunciacions oportunas y necessàrias y en semblants actes posar acostumadas llargamt.

E lo dit mestre Thomàs Monguillot arrendatari y conductor predit assí pnt. lo dit arrendamet. o preufet accepta y convé y en bona fe promet de cumplir y observar tot lo de ssobre pactat si y del mateix modo y forma que en la tabba y pactes sobre dits està llargamt. contingut y expressat tot lo que promet attendrer y cumplir sens dilació ni excusa alguna ab lo acostumat salari de procurador dins lo dit Real Monr. de Poblet deu sous y fora vint ab esmena de todas missions.

Y per major seguretat de ditas cosas ne dóna en fiança y principal pagador a J a u m e M o n g u i l l o t mestre de casas de dita vila del Aleixar son fill, a estas cosas pnt. lo qual accepta lo dit càrrech de fiança y convé y en bona fe promet que tant ab dit son principal com sens ell serà tingut y obligat a tot lo per ell promès y pactat.

E més avant tant principal com fiança prometen no firmar de dret sots pena de cinquanta sous, la qual gratiosamt. se imposan y volen sie executada tantas quantas vegadas serà comesa per ells.

E per ço attendrer y cumplir tant principal com fermança ne obligan tots y sengles béns seus y de quiscú de ells a solas mobles e immobles, haguts y per haver Rnt. quant en assò al benefici de novas constitucions divididoras accions, carta del Divo Adrià y consuhetut de Barn.^a que parla de dos o molts que insolidum se obligan y a tot altre dret y lley y dret que diu y disposa que primer sia convingut lo principal que la fiança y tant principal com fiança renuncian a son propi for, sometentse ells y sos béns de quiscú de ells a ssolas al for de qual se vol cúria y official, aixís ecclesiàstich com secular ab facultat de variar lo iudici una o més vegadas.

E axí lo dit M. R. P. Bosser y síndich en dit nom de una y los dits mestre Thomàs Monguillot principal y mestre Jaume Monguillot fiança de altra, firmarunt et jurarunt.

Fet fonch en lo Real Monr. de Poblet als dinou dias del mes de maig any de la Nativitat del Sor. de mil setcens quaranta, pnts. per testimonis lo Rnt. Andreu Tàrrega prev. y rector del lloch de Tarrés trobad en dit Real Monr. de Poblet y Matheu Domingo de família de dit M. R. P. Bosser y Síndich.

El comercio marítimo de Barcelona, 1675-1712.

Aproximación a partir de las escrituras de seguros

El estudio del comercio presenta siempre el interés de permitirnos una aproximación indirecta a la estructura, la evolución o el volumen de la producción cuando no disponemos de datos directos sobre la misma. Si seguidamente tenemos en cuenta que la información deficitaria sobre el hecho básico de la producción es una constante para cualquier período histórico anterior a la edad contemporánea, nos encontramos con que los historiadores de Antiguo Régimen tienen que recurrir con frecuencia al análisis de las actividades mercantiles para obtener una primera panorámica del conjunto de la estructura económica de una sociedad determinada.¹

A partir de esta premisa, el presente trabajo es una contribución limitada al conocimiento de las transformaciones económicas operadas en Cataluña a fines del siglo xvii y que hicieron posible la brillante expansión material del Principado durante el xviii y, a la larga, la aparición de la Cataluña industrial.

Sobre este despegue de fines del Seiscientos hay ya una abundante literatura, pero todavía desconocemos muchos aspectos del tema que es necesario esclarecer.² En este sentido, nos pareció útil

1. El tema ha sido objeto de numerosas elaboraciones. Para no alargar las citas, me remito al más reciente estado de la cuestión (con amplia bibliografía) que ha llegado a mis manos: A.-M. BERNAL y A. GARCÍA-BAQUERO, *Tres siglos del comercio sevillano (1598-1868). Cuestiones y problemas*, Sevilla, 1976.

2. Ya P. Vilar invitaba a proseguir las investigaciones sobre el período, apuntando algunas referencias sobre la documentación disponible (P. VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, París, 1962, t. I, 638-670). Otro trabajo importante es el

trabajar sobre una documentación que, referida al tráfico comercial del puerto de Barcelona (y secundariamente de otros puertos catalanes), nos permitía ofrecer información sobre algunos puntos concretos tales como la distribución geográfica de los intercambios, la calidad de las exportaciones, el papel de la pujante marina mercante catalana y otras características de la actividad comercial barcelonesa de fines del XVII y comienzos del XVIII.

La documentación manejada es un conjunto de unas ochocientas pólizas de seguros marítimos suscritas ante cinco notarios de Barcelona entre 1675 y 1712, según el detalle que indicamos a pie de página.³ La fecha inicial ha sido elegida como representativa del momento del despegue económico del Principado, aunque igual podría haberse escogido 1680 o algún otro año. La fecha de 1712 viene, por el contrario, impuesta por la documentación, que termina este año, aunque también tiene justificación en los hechos, ya que coincide en sentido amplio con el momento del cierre del tráfico barcelonés como consecuencia del asedio de la capital por las tropas filipistas.

La utilización de los seguros marítimos como fuente de información sobre el sector comercial no presenta especiales problemas metodológicos: el camino, además, estaba trazado, justamente para Cataluña y para el siglo XVII, por un trabajo anterior de E. Giralt, donde se señalaban claramente los aspectos que tal documentación podía descubrir y las limitaciones de la misma.⁴ En este sentido, hemos de descartar la posibilidad de una evaluación del

de J. FONTANA LÁZARO, «Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII. Notas para una interpretación de la coyuntura catalana», *Estudios de Historia Moderna*, V (1955), pp. 197-220. También yo mismo he trabajado sobre el tema, buscando establecer el momento de la renovación del comercio con los puertos atlánticos especializados en el tráfico colonial (C. MARTÍNEZ SHAW, *El comercio entre Cataluña y América, 1680-1756*, Barcelona, 1973, tesis doctoral inédita).

3. Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona. Domingo Rojas, Libro de seguros marítimos (1695); Manuel Rosell, 2 y 3 libri securitatum (1706-1712); Jacint Sescases, Manual de seguros marítimos (1675-1694); Tomás Simón, 1 y 2 libri securitatum (1677-1709); Bonaventura Vila, 2 liber securitatum (1675-1677 y 1684-1688) y Libro de seguros marítimos (1682-1684).

4. E. GIRALT RAVENTÓS, *El comercio marítimo de Barcelona entre 1630 y 1665. Hombres, técnicas y direcciones del tráfico*, Barcelona, 1957 (tesis doctoral inédita).

volumen de los intercambios, pues las pólizas conservadas en los protocolos de estos notarios, deben ser con seguridad sólo una parte del total de los seguros concertados por los comerciantes barceloneses, que además no siempre tomarían estas precauciones con sus operaciones mercantiles. Por la misma fragilidad de la documentación, tampoco nos parece posible extraer ninguna conclusión sobre la coyuntura, sobre la evolución del tráfico: en este caso, nos remitimos a las escasas indicaciones de R. S. Smith y a las más precisas de J. Fontana.⁵ Y aún más, hemos también de ser conscientes de que incluso las informaciones obtenidas sobre la estructura de los intercambios deben completarse mediante el recurso a otras fuentes disponibles, que amplíen nuestros conocimientos y nuestros puntos de vista sobre el tema. Sin embargo, aun así, la serie utilizada arroja alguna luz al menos sobre los siguientes problemas: formas de la actividad comercial, mercados, productos de intercambio, transportes, composición de la burguesía mercantil.

1. LAS FORMAS DE LA ACTIVIDAD COMERCIAL

En este campo de las formas que reviste la actividad mercantil, nuestros conocimientos se han ampliado mucho en los últimos años, sobre todo gracias a los trabajos de P. Vilar sobre la estructura del capital comercial y al estudio ya citado de E. Giralt. Las escrituras utilizadas sólo aportan a lo ya sabido algún complemento y algunas ilustraciones de modos ya constatados.

El tipo normal de operación mercantil es la venta de una partida especificada en un lugar determinado. Sin embargo, a veces, el comerciante entrega al patrón del barco una cantidad de dinero para que compre los artículos que estime más ventajosos y los traiga al punto de partida para venderlos. La doble operación de este tipo también es corriente: venta de una partida, inversión de ese dinero en mercancías, determinadas o no, y retorno con

5. R. S. SMITH, *The Spanish Guild Merchant. A history of the Consulado, 1250-1700*, Durham, 1940, pág. 140. J. Fontana Iázaró, «Sobre el comercio exterior...», 200-203.

dicho cargamento. A veces, no se especifica el lugar de destino, sino que se deja al buen criterio del patrón el decidir entre varios puertos. O incluso, de modo aún más inconcreto, se da atribuciones al mismo patrón para «vender por la costa», es decir, colocar el producto en cualquiera de los puertos que toque el barco donde surja una ocasión favorable. En otras ocasiones, especificadas la mercancía y el trayecto, es el medio de transporte el que se deja indiferenciado: cualquier barco, o diferentes embarcaciones posibles. A veces, por el contrario, un comerciante asegura todas las mercancías cargadas (en diferentes momentos) en un mismo barco por un espacio de tiempo determinado (normalmente por tres meses): el sistema parece más corriente en los primeros años del período analizado, aunque reaparece en los tiempos difíciles de la guerra.

A tenor de lo expuesto, las pólizas de seguro presentan diversas variantes. El caso más frecuente es el seguro sobre mercancías, pero a su lado encontramos numerosas escrituras sobre dinero (producto de una venta o cantidad adelantada para una compra), sobre el barco y sus fletes (*buch, nolits y arreus*). Los tipos de interés fluctúan, sobre todo según el lugar de destino y según la coyuntura política internacional.⁶ La forma más frecuente de contratación es la del viaje de ida desde Barcelona a alguna plaza de fuera de Cataluña; sin embargo, también se suscriben pólizas sobre mercancías a embarcar en otros puertos catalanes (sobre todo en Salou y Mataró), que denotan el área de influencia del capital comercial barcelonés (caso de Salou) o la importancia de Barcelona como centro de contratación de seguros (para el caso de Mataró), o sobre partidas procedentes de puertos extranjeros, remitidas por cuenta de comerciantes instalados en Cataluña; son asimismo corrientes las escrituras sobre viajes de ida y vuelta (*entrada ab eixida*) y, como ya vimos, también se dan aquellas que se conciertan por un

6. Es difícil resumir los diversos tipos de interés contratados. Como ejemplo, señalaremos que el seguro de ida a Génova oscila entre el 4 y el 6 %, aunque puede alcanzar en circunstancias bélicas cifras más altas, un 7, 8 o incluso 10 %; el seguro de ida a Cádiz fluctúa entre el 5 y el 7 %, aunque excepcionalmente puede llegar al 9 %.

espacio de tiempo, sin determinar las travesías que pueda llevar a cabo la embarcación.

Las cantidades aseguradas oscilan en un amplio abanico, desde pólizas de menos de cien libras (excepcionales, desde luego) a algunas de más de diez mil: entre mil y dos mil libras son términos frecuentes. Es característica la extraordinaria dispersión de las responsabilidades entre los aseguradores, y ello en un doble sentido. Por una parte, cada asegurador asiduo compromete pequeñas cantidades en un sinfín de operaciones, mientras cada escritura, a poco que suba la cantidad contratada, requiere el concurso de una pléyade de aseguradores, que sólo arriesgan una parte reducida del capital exigido: una ilustración más de la conocida prudencia comercial catalana a lo largo del Antiguo Régimen.

2. LA GEOGRAFÍA DE LOS INTERCAMBIOS

Salvo muy contados casos (escrituras por un plazo de tiempo, o remesas «a vender por la costa»), las pólizas analizadas señalan el punto de procedencia y destino de las mercancías aseguradas. Ello nos permitió obtener una panorámica de la red de mercados abarcada por el comercio de Barcelona. Sin embargo, a la hora de cuantificar estos datos, se nos presentan diversos problemas que señalamos muy rápidamente. 1.º Expediciones de itinerario complicado con escalas múltiples. En este caso, salvo algún ejemplo muy enrevesado, hemos anotado todas las escalas a realizar por el barco, aunque ello nos obligue a componer un cuadro de escalas y no de expediciones (por otra parte, también inútil para conocer el número total de las mismas en el período considerado). 2.º Contratación en Barcelona, pero salidas de otros puertos. Para obviar este inconveniente, hemos compuesto tres cuadros distintos, uno para la capital y dos más para Mataró y Salou, mientras hacemos mención de los restantes lugares de salida, poco frecuentes. 3.º Pólizas de seguros de ida, de ida y vuelta, o sólo de vuelta. Hemos considerado indistintamente las dos primeras (sin preocuparnos si el barco vuelve o no) y hemos hecho un cuadro complementario

CUADRO 2. DESTINO DE LOS BARCOS PROCEDENTES DE MATARÓ

	GÉNOVA-SAVONA	LIVORNO	CIVITAVECCHIA	PALERMO	CERDEÑA	MARSELLA	MALLORCA	MENORCA	ARGEL	GIBRALTAR	CÁDIZ	LISBOA
1682					2							
1683												
1684	1											1
1685												
1686												
1687												
1688							1					
1689	2			1							1	
1690	1	1			1			1			1	1
1691	1	1	1								1	
1692					1							
1693	1					1					3	
1694	2					1						
1695	1	1										
1696												
1697	1											
1698												
1699												
1700											1	
1701									1			
1702					1							
1703												
1704												1
1705												
1706	1											
1707												1
1708	1				1					3		
1709	4							1				
	16	3	1	1	6	2	1	2	1	3	7	4

CUADRO 3. DESTINO DE LOS BARCOS
PROCEDENTES DE SALOU

	MALLORCA	ALICANTE	GIBRALTAR	CÁDIZ	LISEOA	LONDRES	HAMBURGO
1677				2			
1678							
1679							
1680							
1681							
1682				1	1		
1683							
1684				1			
1685							
1686				1			
1687				2			
1688							
1689				1			
1690				2			
1691				1			
1692					1		
1693				18		1	
1694				10	1	2	
1695				4			
1696		2		11			
1697				1			
1698				3			
1699				4	1		
1700					2		
1701				1	1		
1702							
1703					1		1
1704							
1705							
1706	1				1		
1707			6				
1708			1				
1709							
1710							
1711			1				
1712							
	1	2	8	63	9	3	1

CUADRO 4. PUNTOS DE ORIGEN DE LOS BARCOS CON DESTINO
A BARCELONA, MATARÓ Y SALOU

	GÉNOVA	LIVORNO	CAGLIARI	CERDEÑA	SICILIA	FRANCIA (AGDE, MARSELLA, NARBONN)	ST. PERE PESCADOR	PALARÓS	ST. FELIU DE GUÍXOLS	ARENYS	TORTOSA-LOS ALFAQUES	MALLORCA	MINORCA	IBIZA	CASTELLÓN	DENIA	ALICANTE	CARTAGENA	ÁFRICA NORTE	CÁDIZ- EL PUERTO DE SANTA MARÍA	LISBOA-OFORTO	GALICIA (MARÍN)	TEXEL (y otros)	
1675			1								1					1								
1676			2	2	1						4													
1677			2	1	1									1										1
1678																								
1679																								
1680																								
1681																								
1682						1																		
1683						1																		
1684											4													
1685				2							5													
1686																								
1687																								
1688				1																				
1689			1	1		1	1		1			3												
1690	1	1				1											1							
1691											1		1								2			

de las pólizas que solamente indican retorno, sin respetar en este caso, de menor consideración, la diferenciación entre Barcelona, Salou y Mataró, Tras estas ligeras manipulaciones, los cuadros elaborados permiten una primera aproximación a la red comercial de los tres principales puertos catalanes durante el período considerado.⁷

A los que anteceden hay que añadir un quinto cuadro, que resume la actividad de los restantes puertos catalanes a través de las escrituras suscritas en Barcelona:⁸

- Arenys: Cagliari (1675), Mallorca (1677 y 1678), Venecia (1699).
- Blanes: Mallorca (1676 y 1694), Livorno (1689), Marsella (1693).
- Cambrils: Canet de Rosellón (1680), Marsella (1700).
- Cunit: Tortosa (1701, 2 veces).
- Los Alfaques: Málaga (1694).
- Llavaneras: Cádiz (1694).
- Palamós: Génova (1682 y 1689), Livorno (1689).
- Tamarit: Ciudadela (1679).
- Tarragona: Valencia (1707).
- Torredembarra: Génova (1676), Sant Pere Pescador (1677, 5 veces), Génova (1691), Valencia (1707).
- Torroella: Mallorca (1678).
- Tortosa: Marsella (1682), Génova (1707).
- Tossa: Cádiz (1683).
- Vilanova: Cádiz (1697), Lisboa (1699), La Escala y Cabo de Canet (1700), Mahón (1708).
- Camp de Tarragona: Mallorca (1691).

7. Han quedado excluidos del cuadro los siguientes itinerarios:

Palamós o Sant Feliu de Guíxols-Barcelona (1682), Salou-Cartagena o Cádiz (1682), Barcelona-Mataró-Cádiz-Lisboa-Barcelona (1683), Salou-Cartagena o Cádiz (1683), Barcelona-Mataró-Génova-Nápoles-Barcelona (1683), Muros o Pontevedra-Barcelona (1694), Sicilia o Cerdeña-Barcelona (1686), Barcelona-Génova y Palermo (o Livorno y Nápoles) (1690), Mataró-Livorno o Génova-Barcelona (1691), Salou-Cádiz o Lisboa (2 veces, 1684), Barcelona-Mallorca y Cerdeña-Barcelona (1708), Mataró y Salou-Gibraltar (1708). Tampoco se incluye el reducido número de pólizas en las que no se especifica el barco sobre el que se carga la partida asegurada.

8. Han quedado sin reseñar las pólizas siguientes: Sant Feliu de Guíxols, Palamós o Bagur a Marsella (1675), Palamós y Palafrugell a Marsella (1675), Bagur y Cadaqués a Génova (1683), Palamós a Arenys y Marsella (1693), Sitges a Salou, Cartagena y Barcelona (1695). Y además, una escritura sólo de vuelta: Reino de Valencia a Mongat.

Costa de Levante : Porto Torres (1691, 2 veces), Cagliari (1691), S'Alguer (1691), Génova (1691).

Costa de Cataluña : Mallorca (1675 y 1678), Cádiz (1676), Palermo (1692).

Si analizamos conjuntamente los cuadros anteriores, podemos establecer algunos hechos relevantes. En primer lugar destaca la importancia de las relaciones mantenidas con la Italia de influencia española (posesiones y aliados de los Habsburgos). Génova ocupa el primer lugar entre los puertos frecuentados por el comercio afincado en Barcelona y Mataró, pero con otras plazas se mantienen asimismo relaciones asiduas, como es el caso de Cagliari y Porto Torres en Cerdeña, Palermo y, en menor grado, Mesina en Sicilia, Livorno en Toscana. Salvo la excepción de la práctica ausencia de intercambios con Nápoles (mencionado dos veces, y una Salerno), el ámbito del Tirreno, ámbito tradicional del tráfico marítimo catalán, mantiene un lugar preferente entre los mercados frecuentados por el comercio y la marina del Principado. Por el contrario, son mínimos los contactos con puertos situados al este de esta área: el comercio catalán ha abandonado el Adriático y las escalas de Levante.⁹

En segundo lugar, nos encontramos con unas relaciones lógicas entre Cataluña y otros puertos de la Corona de Aragón: Alicante, Denia y la capital en el vecino reino de Valencia,¹⁰ y diversos puertos de las Baleares (Palma, Alcudia, Ciudadela, Mahón, Ibiza). Más acá, merece una mención especial las repetidas remesas de trigo y otros productos agrícolas procedentes de Tortosa, Flix y algún otro lugar de la zona. Más allá, los intercambios se prolongan con Cartagena (muy centrados, sin embargo, en las vísperas del ataque francés a Génova) y algún otro puerto murciano, como Águilas. Tráfico denso, por tanto, y aún más si, como creemos, los seguros para esta área debieron ser proporcionalmente menos numerosos que los concertados para puntos de destino más distantes.

9. Ello confirma las observaciones de J. Fontana, «Sobre el comercio exterior...», 206.

10. Cf. C. MARTÍNEZ SHAW, «Algunos aspectos del comercio valenciano con Lisboa, a fines del siglo XVII», en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Valencia, 1976, III, pp. 473-490.

En tercer lugar, hay que señalar un hecho clave: el extraordinario impulso que recibe a finales del xvii la presencia comercial catalana en los puertos atlánticos y singularmente en la bahía de Cádiz. Esta novedad, que ya ha sido constatada, obedece al empeño de los mercaderes catalanes por incorporarse al lucrativo tráfico colonial y es el primer jalón de un proceso que llevará al establecimiento de relaciones directas con los puertos americanos en los años cuarenta del siglo siguiente: los datos obtenidos subrayan la creciente importancia de este área en el conjunto de los intercambios marítimos del Principado y permiten situar en torno a 1693 el momento de consolidación de una corriente comercial llamada a un brillante futuro.¹¹ Hay que destacar asimismo la hegemonía de Cádiz como principal punto de destino, el mantenimiento de unas relaciones continuadas, si bien no muy intensas con Lisboa, las expediciones al Norte (Londres, Hamburgo), el declive del comercio con Sevilla-Sanlúcar, ya en plena decadencia, y el papel jugado en la coyuntura concreta de la guerra de Sucesión y la alianza inglesa por la plaza de Gibraltar, que sustituye a Cádiz durante los años de interrupción del tráfico con los puertos castellanos.¹²

El tráfico con los puertos norteafricanos parece, por el contrario, estancado a finales del xvii, aunque coyunturalmente pueda reanimarse de modo espectacular: la falta de trigo obliga a los barcos catalanes durante la guerra de Sucesión a acudir masiva-

11. La fecha de 1693 como momento de arranque ya irreversible de esta corriente aparece claramente señalada por el ritmo de las expediciones procedentes de Salou (11, antes de esta fecha; 53, después). Para Mataró y Barcelona, los datos son más ambiguos, aunque indican igualmente una cota muy elevada en los años 1693-1696; años en que salen para Cádiz más de la mitad de los barcos reseñados con este destino, subiendo la proporción a más de las dos terceras partes, si sólo retenemos los que cargan en Salou. Relacionar esta evolución con el ritmo de la Carrera de Indias nos permite nuevas precisiones, aunque no la obtención de conclusiones definitivas (cf. A. G. I. Contratación. Legs. 1248 a 1264). Entre los años 1693-1695 tienen lugar los preparativos y la salida de una de las tres grandes flotas aprestadas en esta década, lo que coincide con la llegada masiva de barcos catalanes. El hecho, por el contrario, no se ha producido para la flota de 1692, lo que refuerza la significación de 1693. Tampoco se repetirá para la flota de 1699, pero aquí con seguridad juega la circunstancia de la ocupación de Barcelona por las tropas de Vendôme, que desarticuló el comercio de la capital.

12. Cf. P. VILAR, *Le «Manual de la Companya Nova» de Gibraltar*, París, 1962.

mente a aquellas plazas, que vuelven a cumplir una vez más su tradicional función de abastecedoras de granos a las ciudades de la Corona de Aragón.¹³

Sorprende la escasa densidad de los intercambios con los puertos franceses del Mediterráneo. Varios barcos a Marsella, alguno a Agde y una relación episódica con el puerto rosellonés de Canet es el menguado balance de estas relaciones, en contraste, como veremos, con la activa presencia de la marina mercante languedociana y provenzal en las playas catalanas.

Finalmente, hay que señalar la incidencia bélica sobre el tráfico marítimo. La brusca intensificación de la presencia catalana en el norte de África, que ya hemos destacado, obedece a una seria crisis frumentaria, agravada evidentemente por la guerra. El cierre de Cádiz y la apertura de Gibraltar tienen su origen en las circunstancias del conflicto militar. El asedio de Génova por los franceses justifica la punta de 1683-1684 en el tráfico con aquella ciudad. La misma motivación bélica tiene el vacío de actividad que corre entre la primavera de 1703 (fecha prematura, sin embargo, pues el primer asedio aliado sólo se producirá un año más tarde) y el verano de 1706, momento a partir del cual la presencia de la escuadra inglesa garantizando la seguridad del ámbito mediterráneo permite la reanudación de los intercambios interrumpidos.

3. LA BALANZA COMERCIAL

Sobre la calidad de los productos intercambiados entre los puertos catalanes y las restantes plazas, la documentación resulta un tanto opaca. Las escrituras de seguros se establecen a menudo en términos generales e indiferenciados (*sobre mercaderías, efectos, etc.*) sin expresión concreta de los productos determinados garantizados por la póliza. Sin embargo, las excepciones a la regla son

13. Para Mallorca, cf. J. JUAN VIDAL, «El comercio del trigo entre Mallorca y África del Norte en los siglos XVI y XVII», *Mayurqa*, n.º 15 (1976), pp. 73-92.

numerosas y ello permite dibujar un cuadro muy aproximado del sistema de intercambios dividido por áreas geográficas.¹⁴

La balanza comercial entre Cataluña y las plazas italianas es muy sencilla. Las principales exportaciones catalanas son tejidos, paños y *cordellats* (la exportación tradicional a dichas áreas desde cuatrocientos años atrás), más los productos de la renovada agricultura catalana (piñones y vino; en menor medida, aguardiente y almendras), algunos géneros coloniales en calidad de reexportaciones (azúcar en una ocasión; drogas en general, en otras dos) y, finalmente, algunas partidas de coral (objeto asimismo de un tráfico secular en esta dirección) procedentes de Palamós y Bagur. A cambio, los barcos catalanes van a buscar principalmente trigo (granos cargados en Cerdeña y en Sicilia, y también en Livorno y Génova cuando las circunstancias del abastecimiento frumentario son difíciles) y pesca salada, en las almadrabas y pesquerías sardas (Porto Torres, Las Salinas, Portoscús, Santa Caterina...).

En cuanto a los puertos de la Corona de Aragón, las exportaciones incluyen productos agrarios (a veces se redistribuye trigo italiano), productos coloniales redistribuidos (azúcar, tabaco) y algunos artículos industriales (papel, hilo y tejidos). A cambio, Barcelona recibe de sus vecinos grandes cantidades de provisiones alimenticias: trigo (procedente, sobre todo, de Tortosa, pero también de Sant Feliu de Guíxols, Sant Pere Pescador, Palafrugell, Flix, Alcudia, Vinaroz), aceite (de Tortosa) y algún otro producto. También, materias primas, como cera (Tortosa, Flix), lana (Mallorca, Menorca, Valencia, Cartagena), sal (Ibiza, Palamós, Sant Feliu de Guíxols), hierro (Canet de Rosellón).

La exportación a los puertos atlánticos presenta rasgos innovadores: el tráfico que ahora despunta se basa fundamentalmente en el vino, el aguardiente y la avellana, completados en el caso de Cádiz con algunos productos típicos de la industria catalana (tijeras, navajas). Estos son los cargamentos que los patrones catalanes

14. Las referencias a exportaciones son mucho más numerosos que las relativas a importaciones. En este último caso, prácticamente no nos es posible añadir nada al cuadro ofrecido por J. FONTANA, «Sobre el comercio exterior...», p. 204.

desembarcan en la bahía gaditana, en Lisboa y en Gibraltar: las numerosas referencias que nos suministran los seguros se completan con la mera observación del punto de origen de la mayor parte de las remesas, el puerto de Salou, donde desemboca la producción agraria del Camp de Tarragona. Lo que además nos autoriza a pensar que los cuatro cargamentos destinados al Norte, estarían compuestos sin duda por los mismos productos, base de la más dinámica orientación del comercio exterior catalán en el siglo XVIII. Por el contrario, sabemos poco de los retornos. Una partida de azúcar procedente de Lisboa confirma la ya conocida intensidad de las importaciones coloniales desde la capital portuguesa. De la bahía de Cádiz sólo tenemos reseñadas una partida de escotes y otra de trigo: de tan exiguos datos poco puede deducirse, aunque quizá parezcan señalar que por esta época las importaciones de artículos alimenticios y textiles extranjeros debían estar bien representadas junto a los coloniales americanos en el tráfico catalán con el área gaditana.

Señaladas las tres áreas fundamentales, sólo queda añadir alguna indicación sobre los ámbitos secundarios. Una nota sobre una de las expediciones a África revela una exportación de aguardiente, mientras los retornos son siempre alimenticios: trigo para el abastecimiento de la ciudad. A Marsella se envían partidas de almendra y avellana, mientras se recibe trigo desde Narbona, y congrio y trigo desde Agde: predominio, por tanto, de las importaciones de productos alimenticios de primera necesidad y de las exportaciones de la nueva agricultura especializada, que será una de las principales riquezas de la Cataluña setecentista.

4. LA MARINA MERCANTE

La anotación detallada en las escrituras suscritas del nombre y características de los barcos sobre los que se cargan las mercancías aseguradas permiten esbozar un balance del papel jugado por las distintas flotas mercantes que surten el puerto de Barcelona (y los otros puertos catalanes citados por nuestra documentación).

Con este fin, hemos podido confeccionar un cuadro donde se señala el origen de los barcos que intervienen en cada una de las expediciones comerciales registradas. Ello permite una aproximación a los servicios prestados al comercio marítimo catalán por cada uno de los pabellones que intervienen en el mismo. Hemos desechado la elaboración de otro cuadro que expresase el origen de los barcos empeñados en dicho comercio durante los años considerados (al margen de que un mismo barco aparezca una o varias veces) a causa de las dificultades de la documentación: los barcos repiten insistentemente varios nombres (N. S. del Roser, St. Antoni de Pàdua, etc.) y no aparece siempre una indicación clara sobre su tonelaje que permita diferenciarlos suficientemente. El cuadro n.º 5 agrupa las procedencias por áreas geográficas; en el caso de la marina catalana, hemos ensayado una distinción por puertos, siguiendo el criterio (bastante generalizado, aunque no totalmente infalible, por lo que cabe un margen de error) de que los patrones (cuyo origen es el que se señala y no el del navío) son nombrados entre los marineros de la playa donde fue construida la embarcación.¹⁵

Varios hechos son observables a partir de estas cifras. En primer lugar, la notable potencialidad de la marina mercante catalana, que atiende a más del 60 % de las necesidades del comercio marítimo del Principado,¹⁶ mientras los barcos de fuera sólo garantizan el 40 % restante de los fletes.

En segundo lugar, hay que destacar la importancia entre el armamento catalán de las naves de la costa de Levante, que cubren las tres cuartas partes del total de las expediciones realizadas por embarcaciones construidas en el Principado. Sobresale la presencia de Blanes, cuya hegemonía naval se mantiene a lo largo de casi todo el período considerado, para sufrir a partir de los años noventa una competencia paulatinamente victoriosa de otros puertos (Mataró, Arenys, Canet), destinados a una mayor expansión

15. Esta práctica la hemos observado para esta época trabajando con otro tipo de documentación, actas de patronía y reconocimientos de partícipes.

16. A las expediciones reseñadas hay que añadirles otras 9, en las que el patrón se identifica solamente como catalán.

durante la centuria siguiente. Por el contrario, los puertos situados al sur de Barcelona (Vilanova, Sitges y Tortosa, especializada está última en el comercio del trigo) juegan un papel muy secundario en el tráfico marítimo catalán del momento, concordando con lo que sabemos sobre su actividad en el XVIII, igualmente muy reducida en comparación con las playas del norte de la capital. El armamento de la Corona de Aragón se cierra con una exigua representación de la marina balear y valenciana, muy atrasadas respecto de la de Cataluña, que, por lo que sabemos, a fines del XVII controlaba el tráfico atlántico del reino de Valencia.¹⁷

Entre los pabellones extranjeros destaca el papel de Génova (y algunos otros puertecitos de la Riviera), que representa la mitad del tráfico asegurado por barcos de procedencia exterior. También es importante la presencia francesa (barcos siempre languedocianos o provenzales y nunca originarios de la Francia atlántica), comprometida por las continuas guerras de Luis XIV (Reuniones, Liga de Augsburgo y Sucesión española, sostenidas contra la república de Génova, la Monarquía española o la Cataluña fiel al archiduque Carlos). Los barcos ingleses, poco frecuentes en las épocas de paz, afirman su presencia en los momentos álgidos de las confrontaciones bélicas, que también propician el incremento de la actividad genovesa. Finalmente, resulta poco significativa la actividad de los mercantes de otra procedencia, tanto atlántica (un solo barco portugués, cinco travesías sobre barcos holandeses) como mediterránea (sicilianos, napolitanos, sardos y liorneses juntos no representan ni la sexta parte de los fletes genoveses).

Finalmente, sólo es posible una leve indicación sobre los tonelajes, que siempre ofrecen en los documentos manejados un cierto margen de imprecisión. Los barcos catalanes son generalmente de porte reducido, alcanzando en los mejores casos los 3.000 quintales, frente a los navíos extranjeros de mayores dimensiones: hasta 220 toneladas (unos 5.500 quintales) los ingleses, y hasta 8.000 quintales, los italianos.

17. Cf. C. MARTÍNEZ SHAW, «Algunos aspectos...».

CUADRO 5. ORIGEN DE LOS BARCOS EN LAS EXPEDICIONES COMERCIALES REGISTRADAS

	TOSSA	LLORET	BLANES	PINEDA	CANET	ARENS	MATARÓ	BARCELONA	SITGES	VILANOVA	TORREDEMBARRA	TORTOSA	MALLORCA	MENORCA	IBIZA	VALENCIA	VINARÓZ	ALICANTE	GÉNOVA	LIJORNÓ	CERDEÑA	SICILIA	NÁPOLES	FRANCIA	PORTUGAL	INGLATERRA	HOLANDA
1675			4		2	2													5								
1676			8		3	2													1								
1677	1		8			1	1	1		2	2								2							2	
1678						3																					
1679					1																						
1680																									2		
1681			1		1																				1		
1682			4			2													7					8		1	
1683			5			1	1						1						8					1		1	
1684			1		1	2			1	1		1							8			1				3	1
1685			5		2							3	2						2						4		
1686			1			1																			5		1
1687			3		1		1		1										3					2	7		
1688			2			1																			1		
1689			5		1	5	2												5		1						
1690		1	6		1	4	8	5										1	6				1				
1691			4			4	3	3		1					1				6								
1692			6		2		2					2		1					6							1	
1693			14		4	4	9	2											5			1	1		1	2	
1694			7		4	5	9	5	3				1						2				1			1	
1695			2		1	2	4	2	2										4							2	

1696	3	2	4	3	1	1			1	1	1		1		2
1697	3		1	3		1	2	2					1		3
1698		1			5								2		3
1699	2	2			2	1							1		6
1700		1	1		2										5
1701		2	1		2			2		1					3
1702						1									3
1703				2					1				2		4
1704	1														
1705															
1706			1		1	1	1								
1707	1	1	1	4	3								1		1
1708	3	4	4	7	3	1		1					2	3	2
1709	1	2	2	6	6			1	2	1			4	2	1
1710			1	1											1
1711	1	1	1	2			1			1			18		7
1712													1	1	1
	1	1	101	3	40	53	68	43	10	11	3	11	7	3	1
															1
															2
															1
															103
															4
															2
															6
															6
															53
															2
															30
															5

5. LA BURGUESÍA COMERCIAL BARCELONESA

Las ochocientas operaciones comerciales que, seguidas de un seguro, muestra la documentación, permiten ofrecer una panorámica más o menos aproximada del mundo de los negocios de la Barcelona de fines del XVII y principios del XVIII. Nunca podremos, a partir de estos datos, conocer el volumen de dinero y de asuntos manejados por los comerciantes que con mayor frecuencia entran en relaciones con otras plazas mercantiles, pero sí podremos sumar esta información a la que poseemos de otras fuentes para estar seguros de saber con escaso margen de error quiénes componían la burguesía mercantil barcelonesa del momento.

En Barcelona existía ya a fines del XVII un importante núcleo de hombres de negocios catalanes con amplia capacidad financiera.¹⁸ Entre los nombres más citados por nuestra documentación podemos destacar a varios mercaderes, como Jaume Teixidor, Jeroni Duran, Josep Duran, Jacint y Anton Cavaller, Joan Boria y Pau Lluscà; varios *botiguers de teles*, como Joan Lapeyra, Joan Serra, Jaume Romanyà, Josep Sió, Joan Maymó, Fèlix Artimbau y Joan Puiguriquer, uno de cuyos descendientes se convertiría en uno de los negociantes más ricos de mediados del siglo XVIII; algunos *peraires*, como Francesc Lleonart y Joan Ortells; algunos drogueros, como Josep Rodoreda y el riquísimo Amador Dalmau, cuya compañía sería continuada por Pere Dalmau, ya titulado negociante, señal probable de ascenso económico y social; y finalmente, a algunos otros comerciantes procedentes de gremios diversos, como Josep Mitjans, *corredor d'orella*; Joan Alzina, *paller*, y Pere Robert, colchonero. Durante la guerra de Sucesión surgen otros nombres que cobran importancia: el *botiguer de teles* Josep

18. Esta constatación apoya la conclusión asentada por J. Fontana de que ya en 1665 un porcentaje reducido de comerciantes de apellido catalán controlaba buena parte del comercio barcelonés (cf. J. FONTANA, «Sobre el comercio exterior...», pp. 212-213). Sin embargo, como en seguida señalaremos, a su lado hay que situar en estos años a una importante colonia mercantil extranjera, que desarrolla asimismo una intensa actividad económica.

March, los drogueros Josep y Vicens Duran y Francesc Vilar, el notario Joan Bruguera y el *corredor d'orella* Domènec Gispert.

Algunos importantes hombres de negocios dirigen sus asuntos al mismo tiempo desde Barcelona y Mataró, como la conocida compañía de Pau Feu y Salvador Feliu de la Peña,¹⁹ u otra de las personalidades de la vida económica catalana de la época, el también conocido Pau Dalmasas y Ros.²⁰ En Mataró exclusivamente, actúan Josep y Fèlix Tarau, y, más tarde, durante la guerra, Esteve Ferrou.

Sin embargo, haciendo excepción de algunos de los comerciantes citados (Dalmasas, Dalmau, Feliu de la Peña), los negocios de mayor envergadura parecen estar en manos de una minoría de comerciantes extranjeros afincados en Barcelona. Destacan, en primer lugar, los nombres de dos negociantes ingleses asociados, Shallet y Crowe, el primero cónsul de Inglaterra en la capital del Principado, y el segundo también conocido por su actuación diplomática en la guerra de Sucesión.²¹ Junto a ellos, una compañía holandesa, la de Juan Kies, cónsul de la República, y Arnolfo de Jager, interesada, como la anterior, preferentemente en el tráfico atlántico y singularmente con la bahía de Cádiz. A su lado también despliega gran actividad económica la compañía de drogueros de Tomás Brinyone (¿Brignone?), quizás genoveses, pero más probablemente malteses. A todos ellos se suman los genoveses Jácome y Nicolás Meriaro, el burgués de Perpiñán Ignasi Fontaner i Joffre y, en menor escala, Diego Dolier, probablemente de origen

19. P. VILAR, *Le «Manual»...* H. KAMEN, «El Fénix catalán: la obra renovadora de Narciso Feliu de la Peña», *Estudis*, I (1972), pp. 185-203. P. MOLAS RIBALTA, «La Companyia Feu-Feliu de la Peña (1676-1708). Comerç de teixits estructura social vers 1700», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (XII) (1974), pp. 77-126.

20. La grafía que dan sus copiadore de cartas (AHMB. Fondo Comercial. B-81 y B-82) es la de Dalmasses y Ros. Sin embargo, la mala transcripción de P. Voltes Bou en el *Catálogo del Fondo Comercial del Instituto Municipal de Historia* (Documentos y Estudios), Barcelona, 1961, indujo a error a P. VILAR, *La Catalogne...*, I, 649, y a J. LLOVER, *Mataró, 1680-1719: el pas de vila a ciutat i a cap de corregiment*, Mataró, 1966, p. 32.

21. Noticias sueltas sobre varios de los comerciantes citados se encuentran en P. Voltes Bou, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, Barcelona, 1963; sobre Mitford Crowe, cfr. especialmente, t. II, p. 44.

francés, y, durante la guerra de Sucesión, los genoveses Carlos Escasso y Juan Bautista Viale.

Poco más permite añadir la documentación sobre el tema. Al menos autoriza a pensar que en la Barcelona de 1700, el núcleo mercantil catalán se hallaba ampliamente desarrollado, compitiendo y coexistiendo con una colonia mercantil extranjera minoritaria, pero que probablemente contaba entre sus miembros a los hombres de negocios dotados de mayor capacidad financiera.

Carlos MARTÍNEZ SHAW
Universidad de Barcelona

Comercio colonial y fraude en Catalunya. Algunas consideraciones en torno a los registros del libre comercio a Indias (1778-1796)

De las innovaciones consagradas por el Reglamento de Libre Comercio (12-X-1778) en el aparato administrativo del tráfico mercantil con América, el paso del monopolio gaditano al oligopolio de los puertos habilitados¹ fue, quizás, la más afortunada. La modificación de los circuitos comerciales de distribución que tal medida supuso requirió la adopción de nuevas soluciones en su gestión que armonizaran los deseos de la burguesía comercial española, interesada en lograr una mayor agilidad de los intercambios con las Indias, y los crecientes ingresos fiscales de la Corona procedentes del comercio colonial, siempre expuestos al fraude. Entre ellas merecen especial atención dos: la sustitución de los impuestos creados en el Proyecto de 1720 por derechos «ad valorem» sobre las diferentes mercancías,² con la subsiguiente generalización de las hojas de registro como formas de adeudo fiscal, y la consagración

1. Acerca del Reglamento de Libre Comercio y de su significado vid.: MUÑOZ PÉREZ, J.: «La publicación del reglamento de comercio libre de Indias de 1778», en *Anuario de Estudios Americanos* X (1953); NUNES DIAS, M.: *O comercio livre entre Havana e os portos de Espanha (1778-1789)*, Sao Paulo, 1965, especialmente vol. I, pág. 124 y ss.; del mismo autor, *El Real Consulado de Caracas*, Caracas, 1971, págs. 147 y ss.; GARCÍA-BAQUERO, A.: *Comercio colonial y guerras revolucionarias*, Sevilla, 1972, págs. 101-111; IZARD, M.: *Comercio libre, guerras y mercado americano*, en *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Barcelona, 1974, pág. 298.

2. Fueron abolidos por el Reglamento los derechos de palmeo, toneladas, San Telmo, extranjería, visitas, reconocimientos de carenas, habilitaciones, licencias para navegar «y demás gastos y formalidades anteriores y consiguientes al proyecto del año de 1720» (AHN, Hacienda, Colección de Órdenes generales, libro 2801, fols. 405-549, Reglamento y Aranceles del Comercio Libre, art. 7.º).

legal y excluyente de la navegación en «registros sueltos» como sistema de transporte trasatlántico.

Los navíos de registro, aunque gozaron ya de cierta importancia durante los siglos XVI y XVII,³ no adquirieron verdadera carta de naturaleza hasta el siglo XVIII. García Baquero sigue su evolución durante el Setecientos en tres etapas:⁴

- 1.ª (1717-1738), de «confirmación oficial».
- 2.ª (1739-1754), período de intensa actividad bélica en el mar durante el cual todo el transporte se realiza de este modo.
- 3.ª (1755-1778), de «consagración definitiva», con un porcentaje del tráfico total muy superior al de Flotas y Galeones.

El Reglamento de 1778 legalizó y amplió, como hemos dicho, la utilización de los registros confirmando sus ventajas, ampliamente demostradas en la etapa anterior, frente al sistema de flotas, inviable con la descentralización del tráfico, que se mantenía para las zonas geográficas inicialmente excluidas del libre comercio.⁵ En su artículo 7.º, al referirse a «cómo se han de despachar las Naves de los Puertos Habilitados», establecía como obligación de los capitanes el «presentarlas a la carga, participándolo desde luego a los Jueces de Indias⁶ que nunca les pondrán embarazo, y manifestar a los Administradores de Aduanas los parages de América a que quieran dirigirlas, para que todos los géneros y frutos

3. Representaron el 14,95 % del número total de navíos que cruzaron el Atlántico entre 1504 y 1650. Cf. H. y P. Chaunu, *Seville et l'Atlantique*, vol. VI, pp. 404-412.

4. GARCÍA-BAQUERO, Antonio: *Cádiz y el Atlántico (1717-1778)*, tesis doctoral inédita, Sevilla, 1975.

5. Virreinato del Río de la Plata (puertos de Montevideo y Buenos Aires), Virreinato de Nueva España (puerto de Veracruz), Reino de Chile (Valparaíso y La Concepción), Reino del Perú y Costas del Sur (Arica, Callao y Guayaquil), así como la zona que monopolizaba la Real Compañía de Caracas en la Capitanía General de Venezuela (puertos de La Guaira, Caracas, Cumaná, Guayana y Maracaibo).

6. El Juzgado de Indias, o Juzgado de Arribadas, fue un tribunal especial creado por el Reglamento en los puertos habilitados, dependiente del Ministerio de Marina, y que entendía de los asuntos concernientes al comercio con América.

que se embarcaren pasen por sus Oficinas; se cobren en ellas los derechos ahora establecidos, les formalicen los individuales registros que deben llevar».⁷ Los registros eran formalizados en las aduanas «con total separación de los géneros y frutos españoles, y de los efectos y mercaderías extranjeras, que nunca se podrán mezclar, y con expresión del aforo y adeudo de derechos exigidos de unos y otros, y firmados por los Administradores y Contador de ellas»,⁸ sacándose tres copias de las que se entregaba una sellada al capitán del barco, otra permanecía en la aduana donde se formalizó el registro y la tercera se remitía al Despacho Universal de Indias.⁹

Estos trámites constituían un requisito imprescindible para toda expedición mercantil de particulares a América¹⁰ cuya omisión acarrearía, una vez descubierta, el comiso de todo lo embarcado, aunque fuese libre de derechos.¹¹ Una última disposición prohibía las escalas y arribadas de buques de libre comercio con registro cerrado a puertos no habilitados.

Morfológicamente el registro no sufriría modificaciones legales de importancia a partir de 1778 y sus vicisitudes como sistema de transporte marcharán siempre ligadas a la coyuntura general del comercio colonial. No obstante podemos establecer, hasta el final de la centuria, tres períodos bastante definidos:

7. Reglamento de Libre Comercio (R.L.C.) art. 7.º

8. R.L.C. art. 8.º

9. Las copias correspondientes a la aduana hoy se conservan en el Archivo General de Simancas, sección Dirección General de Rentas, mientras que las del Despacho Universal de Indias en el Archivo General de Indias, sección Indiferente General.

10. «Todo lo que se cargare en las embarcaciones de este libre comercio, tanto a la salida de los Puertos habilitados en la Península e Islas de Mallorca y Canarias como a su regreso de los que van señalados en América, y también los frutos, efectos y caudales que se transporten de ida y vuelta en los Correos marítimos, han de ser precisa y formalmente registrados en las respectivas Aduanas» (art. 34, R.L.C.).

11. El comiso se extendía a todo «quanto no se contenga en los registros aunque sean géneros libres de toda contribución; y sin que puedan servir de disculpa a los conductores las Guías particulares de los Ministros de Real Hacienda, ni las manifestaciones voluntarias que hasta ahora se han admitido en algunos casos» (art. 34, R.L.C.).

- 4.º (1778-1789), año en que los registros sueltos se extienden a la Capitanía General de Venezuela y al Virreinato de Nueva España.¹²
- 5.º (1790-1796), período de dominio absoluto en el que todas las expediciones comerciales a las colonias lo emplean.¹³
- 6.º (1797-1808), las continuas guerras con Inglaterra obligan a la Corona a levantar la mayor parte de las restricciones impuestas por el Reglamento al tráfico con América y a permitir el comercio de neutrales.¹⁴

Hasta aquí nos hemos limitados a seguir, de un modo forzosa-mente esquemático, la evolución legal de los registros. Otro tipo de modificaciones, mucho más importantes, comenzaron a proliferar en su diaria aplicación. El aumento de la presión fiscal sobre el comercio colonial, plasmada en la aparición, junto a los derechos «ad valorem», de toda una serie de nuevos impuestos sobre el producto,¹⁵ que generalmente gravaban mercancías declaradas libres de adeudo por los aranceles de 1778, enseguida fue contestado por el capital comercial con un aumento paralelo del fraude y contrabando.

Esta actividad ilegal tuvo un especial significado en Catalunya. Durante todo el siglo XVIII fraude y contrabando fueron las respuestas del país a una hacienda intrusa y pueden ser consideradas

12. Real Orden de 28 de febrero de 1789.

13. Sin embargo, durante la guerra contra la Convención francesa (1793-95), para evitar los ataques corsarios, se reinstauran las flotas comboyadas que partían de Cádiz cuando ya se habían reunido allí los registros procedentes de los demás puertos habilitados.

14. Decreto de 18 de noviembre de 1797. Sobre las soluciones de emergencia adoptadas a partir de este año, id.: GARCÍA-BAQUERO, *Comercio colonial y guerras revolucionarias*, pp. 136-141.

15. Especial interés merecen, por la impopularidad de que gozaron, los derechos creados por la Real Orden de 16 de julio de 1785 y que gravaron el papel (6 reales por resma), el azúcar (4 reales la arroba) y los cueros (8 maravedís por libra) (AGS-SH-DGR, legajo 433). El mismo año (R. O. 20 de mayo) se habían establecido dos nuevos impuestos: ½ % para los Consulados, que en algunos casos se elevó a ¾ % (Málaga), y el ½ % para el Ministerio de Indias, sobre los caudales en metales preciosos procedentes de América, que se añadía al 1 % que ya percibía la Depositaria de Indias.

A todos ellos hay que añadir, como factor importante en el aumento del fraude, el hecho de que los aguardientes pagaran más derechos por el Reglamento de 1778 que por el Proyecto de 1720.

como manifestaciones sublimadas de una posible oposición al estado borbónico.¹⁶ Con todo, sólo adquirieron importancia donde el beneficio económico era importante, como fue el caso del comercio colonial. Sobre la predisposición de la burguesía catalana a estas prácticas, decía el Administrador de las Aduanas de Catalunya, Joaquín de Helguero, en 1794:

«La Economía de los Catalanes es cierta en todos sus negocios hasta en grado superlativo, y esta idea tan connatural en ellos, es el maior motivo para entregarse por todo medio al lucro, siendo uno de los más generales el del fraude con el distintivo de la libertad, entusiasmo adquirido de inmemorial, y al que caminan con arrojo sin que baste resguardo ni providencia alguna por ahora.»¹⁷

El registro, como sistema de adeudo de las mercancías, fue el centro de toda manipulación para los comerciantes interesados en el tráfico americano. Su falseamiento no resultaba excesivamente difícil ni demasiado arriesgado al contar, en muchas ocasiones, con la connivencia de los mismos funcionarios del resguardo o, cuando menos, con su falta de celo. Una idea del modo en que se despachaban los registros desde Barcelona nos la da un memorial enviado por los «patrones y sobrecargos del Comercio de Indias» a la Dirección General de Rentas, en 1784, denunciando, entre otras cosas, la negligente actitud del contador de la Aduana:

«... el que en el día está, es procurador, y no le da lugar este encargo a cumplir con su obligación, viniendo al despacho quando es hora de marcharse, y queda este ramo del comercio abandonado en manos

16. Un argumento en favor de esta opinión lo constituye la constante oposición de que hicieron gala todos los habitantes del Principado a los funcionarios de las aduanas y que, en algunos casos (Administrador del resguardo de Seo d'Urgell en 1784-AGS-SH-DGR, legajo 794) llegó a extremos realmente violentos. El jefe de las aduanas de Catalunya, Joaquín de Helguero, la confirma con su palabra al decir, refiriéndose a los pueblos de L'Escala y Cadaqués, en un memorial de 1797 que sus habitantes estaban «como los demás del Principado, entregados al Contrabando por su *resistencia en masa* al resguardo de Rentas de mar y tierra» y, además «se hallan impunes de los continuos atentados que contra él han cometido a viva fuerza con mazeración y atropellamiento» (AGS-DGR, leg. 826).

17. AGS-SH-DGR, 2.ª remesa, legajo 819.

de los entretenidos, quienes no despachan nada, sino es obrando contra todo lo que previene el capítulo 52 del Reglamento del año 78,¹⁸ y sin ello nada se hace ni se despacha, sin otros asuntos, que dejamos de exponer, no sabemos si lo saben los gefes, pero bien reparable es, que si VSS se quieren informar, y quieren decirles la verdad, encontrarán que este despacho o ramo del comercio se halla enteramente abandonado en esta ciudad, pues ni los Vistas extienden siquiera las hojas de su despacho.»¹⁹

Esta situación de abandono no se limitaba al renglón del comercio con América. De ello dan fe los numerosos testimonios que hemos encontrado en la sección Dirección General de Rentas, del Archivo General de Simancas. Entre ellos destaca una carta anónima remitida a Pedro de Lerena, director general en 1787, en la que se descubrían todo tipo de prácticas fraudulentas dando a entender que en ellas estaban complicados importantes funcionarios de la Administración:

«Bueno será, que V.E. tienda la vista hacia toda la Península para observar todo desorden: La intendencia de Cataluña padece alguna decadencia en la inteligencia de sus individuos: el Gefe —Intendente— se dexa sobornar de hombres mal intencionados, cuya conducta acredita la del Gefe. La percepción de Catastro y otros adherentes no caminan con pasos de equidad. Todo se entrega al descuido cuando se trata de aliviar al pobre. ¡Qué lástima! ¿V.E. qué piensa? Es menester que se informe de todo con exactitud para remediarlo con justicia porque de todo debe responder a Dios y al Rey.»²⁰

Y refiriéndose en concreto a las rentas, decía:

«El ramo de Rentas de Barcelona está enteramente perdido; y la inhumanidad de un Comandante Amores,²¹ ha dado lugar a todo insulto, porque se deslucen a los hombres de mérito con falsos pretextos

18. Artículo 52 R.L.C., sobre la «prohibición de tomar derechos ni emolumentos a los que hagan este comercio» por parte de los «Jueces de España y América, como los Administradores de Aduanas, Oficiales Reales, y demás empleados en el resguardo».

19. Archivo General de Simancas, S. Hacienda, Dirección General de Rentas, legajo 432.

20. AGS, Superintendencia de Hacienda, leg. 2229.

21. Comandante del resguardo de Barcelona.

para ensalzar a todo pícaro sedicioso que conspira a la maldad. ¿Y este desorden, en qué ha de venir a parar? Yo lo diré: en que no le han de quedar a V.E. derechos que percibir de las rentas en unión.»²²

Las acusaciones no carecían de fundamento. Tras la muerte del Comandante de los resguardos de Barcelona, Joaquín de Amores (1788), mediante una investigación contable de los libros de la Aduana, la Dirección General de Rentas halló un descubierto de dos millones de reales de vellón procedente de diversos adeudos de géneros impagados por los comerciantes catalanes²³ que en 1795 aún estaba por liquidar.²⁴

Estos hechos, a modo de inciso, ayudarán a comprender la viabilidad de los dos métodos más utilizados por la burguesía colonial catalana para burlar los aranceles del Reglamento: la omisión del trámite de registro de la carga y la formalización de varios en distintos puertos.

El primer sistema era muy arriesgado en su estado puro. Los patrones se limitaban a no pasar por la Aduana y si su delito era descubierto en América, intentaban excusar la falta de registro alegando su pérdida.²⁵ Pronto, con la complicidad de algunos funcionarios del Juzgado de Marina,²⁶ se consiguió reducir el riesgo.

22. AGS, Superintendencia de Hacienda, leg. 2229.

23. AGS-SH-DGR, leg. 817.

24. AGS, Superintendencia de Hacienda, Rentas Generales de Cataluña, legajo 1124.

25. Los que utilizaban este método, intentaban siempre descargar en lugares apartados de los puertos habilitados americanos; sin embargo, era frecuente que los barcos contrabandistas fueran avistados por las lanchas cañoneras del resguardo y conducidos a la aduana donde eran embargados y sus mercancías decomisadas. Para paliar en lo posible esta eventualidad, pronto aparecieron toda una serie de compañías ilegales que se dedicaban a asegurar «de los riesgos de aduanas, al modo que se hallan establecidas para los riesgos de mar, supuestos el cálculo de las probabilidades y contingencias, común a toda clase de seguros, y con el dato fijo del excesivo derecho que había de adeudar el género si se introduce lícitamente, graduada la porción que baste para granjearse a los subalternos del resguardo, la ganancia que ha de quedar al asegurador, y la que haya de resultar al mercader, con tal que haya de ser superior a la que lograría si entrase adeudando los Reales Derechos, se procede a celebrar y extender la contrata formal» (Biblioteca Nacional de la Historia. *Documentos para la Historia económica en la Época Colonial*, Caracas, 1970, pág. 497).

26. Vid. supra, nota 6.

Antes de partir, los capitanes se presentaban ante el Juzgado de Arribadas para solicitar la Real Patente de Navegación a Indias, permiso real tramitado por el Ministerio de Marina que autorizaba la navegación de particulares a las posesiones americanas de la Corona. Su gestión, independiente del registro, permitía obtenerla sin conocimiento «oficial» de la aduana, otorgando su tenencia al patrón una cierta presunción de legalidad en caso de que, llegado a su destino, se descubriese la irregularidad.²⁷

Una Real Orden de 20 de noviembre de 1786 intentó limitar en lo posible estos manejos regulando de una manera minuciosa la concesión de Patentes.²⁸ Pero fue inútil. En 1792, año en que las exportaciones a América desde el puerto de Barcelona alcanzaron su punto más alto (52 millones rs. vn.),²⁹ según documentación fiscal, utilizando las mismas fuentes, resulta que se despacharon para las colonias 87 embarcaciones,³⁰ la misma cifra que da el Diario de Barcelona,³¹ mientras que las licencias concedidas dicho año fueron 103, es decir, 16 más.³² Podría pensarse que la diferencia se refiere a permisos concedidos pero no utilizados, mas es poco probable si tenemos en cuenta que no hemos contabilizado propiamente las Patentes sino las escrituras de caución otorgadas por los patrones una vez obtenidas aquéllas y que, cronológicamente, se efectuaban después de contratada la tripulación y cargado el barco. Este orden de tramitación es confirmado por algunos contratos de

27. Los funcionarios del Juzgado de Indias tenían obligación de comunicar a la aduana las Reales Patentes que se solicitasen, pero en la práctica no sucedía así al no existir entre ambos una relación orgánica, pues, como hemos dicho, el primero dependía del Ministerio de Marina, mientras que la aduana del Ministerio de Hacienda.

28. Una de las novedades que introdujo la Real Orden citada fue la obligatoriedad por parte del patrón de prestar fianza y un fiador que garantizaran lo contenido en ella (prohibición de pasar a mares prohibidos, de hostilizar bajeles amigos, de practicar contrabando y restitución de la Real Patente). Las fianzas eran elevadas a escritura pública en la Escribanía de Marina de cada Comandancia. Para Barcelona, vid. AHPB, notarios Cosme Raurés (1787-1789), Juan Fontrodona Roura (1790-1794) y Pablo Raurés (1794-1804).

29. 55.801.565 reales de vellón (AGS-SH-DGR, legajo 577 y Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, IV, pág. 587).

30. AGS-SH-DGR, leg. 577; Pierre VILAR, *Catalunya dins...*, IV, págs. 574-575.

31. «Diario de Barcelona», 1.º de enero de 1793.

32. AHPB, Juan Fontrodona Roura, manual de marina, 1792.

fletamiento. Así en el celebrado entre el patrón Josep Mestre, del bergantín N.^a S.^a del Rosario (125 t.), y la sociedad Mestre Benaprés y Compañía, para realizar un viaje a Cumaná y La Guaira, se estipulaba que «después de haver cargado por el valor que expresa el Real Reglamento de Yndias procurarán —en este caso, los cargadores— solicitar la licencia del Cathólico Monarca, y al regreso de ella se hará a la vela dicho buque».³³ El hecho de que para nada se mencione el paso por la aduana parece confirmar que en 1792 al menos 16 embarcaciones burlaron el trámite de registro.

La práctica de formalizar varios registros para un solo barco fue mucho más utilizada debido a su carácter «*praeter legem*» y nos es mejor conocida. Consistía en llevar a cabo el adeudo de parte de los derechos en la aduana de Barcelona —los correspondientes a mercancías transportadas a la ciudad desde las playas del norte (Palamós, Sant Feliu, Tossa, Lloret, Blanes, Calella, Canet, Arenys de Mar y Mataró) y las cargadas «*in situ*»—, cerrando el primer registro y abriendo el segundo en el puerto de Málaga, donde se declaraba lo estibado en los puertos intermedios (Sitges, Vilanova y La Geltrú, La Platja, Torredembarra, Altafulla, Tarragona, Salou, Alfacs y Vinaròs).³⁴ Sobre su legalidad se plantean serias dudas que no eran resueltas por el Reglamento, pues aunque prohibía toda arribada de buques con registro cerrado a puertos no habilitados, no hacía referencia al supuesto de que se realizase para cargar nuevas mercancías a registrar en otro puerto habilitado.³⁵

La laguna de derecho —que refleja una profunda ignorancia de las costumbres marítimas del Mediterráneo por parte de los autores del texto de 1778— fue sabiamente aprovechada desde el

33. AHPB, Juan Fontrodona Roura, manual de marina, 1791, fol. 484r.

34. Más al sur, también se utilizaron como lugares de carga, Benicarló (AHJB, Cosme Raurés, manual de marina, 1778, fol. 145r., y 1785, fol. 489r.); Morviedro (Sagunto, AHPB, Fontrodona Roura, m. 1790, fol. 848r. y m.; 1791, fol. 197r.); Alicante (Cosme Raurés, escritura de 9 de mayo de 1788); y Motril (Cosme Raurés, manual de escrituras, 1789, fol. 43, y Fontrodona Roura, manual de escrituras, 1790, fol. 647r.).

35. Según el art. 35 del R.L.C., «Durante la navegación de ida y vuelta no es permitido a los Capitanes, o Patronos de las Naves mercantes hacer arribadas, ni escalas voluntarias, y mucho menos arrimarse a embarcaciones Extranjeras baxo las penas impuestas en las Leyes de Indias».

primer momento por los fletadores catalanes para desviar parte de su comercio colonial por Málaga, debido a las ventajas de confeccionar los registros en su aduana, entre ellas la posibilidad de llevar a cabo todo tipo de ocultaciones y fraudes ya que para su formalización no se requería, como en los demás puertos habilitados, la descarga del navío y los vistas se limitaban a inspeccionarlo anotando las partidas que el patrón les declaraba.

Los administradores de las aduanas de Catalunya no pusieron reparos a esta práctica hasta que, en 1794, ocupó el puesto de Administrador General Joaquín de Helguero. Éste, inmediatamente de haber tomado posesión, denunciaba su existencia a la Dirección General de Rentas:

«Observo que los capitanes de buques que abren registro a América, después de cerrado, cargan en esta ciudad, y toda la costa del Principado, géneros y frutos para Málaga y Cádiz y registran nuevamente en aquellos puertos para los de América», lo que es «susceptible de fraude y opuesto al Reglamento de Libre Comercio.»³⁶

La Dirección General mandó la carta a los jefes de aduana de Málaga y Cádiz para que manifestasen su parecer al respecto. El de Málaga, en su informe,³⁷ disintiendo de la opinión de Joaquín de Helguero, consideraba perfectamente legal el no llevar todos los productos de Catalunya a Barcelona para formalizar su registro y, además, aconsejable por motivos de seguridad y economía, argumentando la poca protección que su puerto daba a los barcos de mediano tonelaje y refiriéndose, en concreto, a la dificultad de superar la barra³⁸ y al encarecimiento de fletes que suponía el transporte de los caldos del Camp de Tarragona hasta Barcelona para su embarque.³⁹ No faltaban tampoco referencias a preceptos legales.⁴⁰

36. AGS-SH-DGR, leg. 819, Informe a la D.G.R., marzo de 1794.

37. *Ibidem*, carta de Pedro de Ortega, Administrador de la aduana de Málaga, fechada el 14-V-1794.

38. «El Puerto de Barcelona es conocido por incómodo, porque lo inunda el Río Llobregat, tanto que sin práctico del canal que forman las arenas es peligrosa la entrada.» (*Ibid.*)

39. «...la conducción de caldos desde los Puertos menores al de la Capital aumenta extrínsecamente el valor de los fletes...» (*Ibid.*)

40. R. O. de 8 de marzo de 1773, en que se autoriza el llevar frutos de Catalunya a Málaga, para enviarlos a América; R. O. de 27 de abril de 1778,

El dictamen del administrador de Cádiz, Jorge de Estada, no coincidió con el de su colega. Aún reconociendo que el cargar efectos de libre comercio en puertos no habilitados tras cerrar registro era una práctica común y no contraria al Reglamento, la calificaba de muy perniciosa «por los fraudes y perjuicios que pueden ocasionarse contra la Real Hacienda y el Comercio de buena fe».⁴¹

Esta disparidad de criterios sólo reflejaba los intereses contrapuestos de dos burguesías mercantiles: gaditana y malagueña. Ya apunté antes la preferencia de los fletadores catalanes por Málaga a la hora de formalizar el segundo registro de ida,⁴² fundada en el escaso control a que eran sometidas en su puerto las mercancías que facilitaba el fraude en el adeudo de los derechos arancelarios. De este modo resultaba enormemente favorecido el comercio de comisión malagueño al ser llamado a desempeñar las tareas otrora encomendadas a los comerciantes establecidos en Cádiz: el abastecimiento de productos agrarios andaluces (aceite, vino, pasas, etc.), de algunas manufacturas extranjeras, y el aprovisionamiento de los buques para el salto del Atlántico.⁴³

El circuito comercial creado de este modo adquirió importancia creciente a partir de 1778 amenazando seriamente los ingresos de una parte de la burguesía colonial gaditana, aquélla que monopolizara durante el período anterior los cauces de salida de las exportaciones de Catalunya al Nuevo Mundo.⁴⁴ La ruta que pasaba por

---

permitiendo a las embarcaciones aprestadas en Mallorca para el Libre Comercio, cargar géneros en Málaga; R. O. de 6 de abril de 1791, sobre la obligación de los capitanes de mostrar copia del registro cerrado, en caso de pasar a otro puerto habilitado.

41. AGS-SH-DGR, legajo 819, carta del Administrador de la aduana de Cádiz, Jorge de Estada, a la D.G.R. (27-VI-1794).

42. Los registros de vuelta presentan una problemática bastante distinta por lo que no son tratados aquí. No obstante, podemos decir que en ellos se prefería como puerto de destino el de Cádiz por su calidad de gran centro distribuidor de productos coloniales, pasando el de Málaga a un segundo lugar.

43. La compra de provisiones resultaba más barata en Málaga que en Cádiz.

44. Sobre el papel de Cádiz en el comercio de Cataluña con América antes de 1778, Pierre VILAR: *Catalunya dins...*, IV, pp. 375-380. Vid. asimismo, Carlos MARTÍNEZ SHAW: *El comercio entre Cataluña y América (1680-1756)*, tesis doctoral inédita, Barcelona, 1972; José M.ª OLIVA MELGAR: *La Real Compañía de Comercio de Barcelona*, tesis de licenciatura inédita, Barcelona, 1974.

Cádiz fue cubierta en el siglo XVIII por la numerosa flota de cabotaje catalana. Sus pequeñas embarcaciones descendían por el Mediterráneo cargando en las playas de la costa los géneros que los comerciantes remitían a la consignación de un comisionista establecido en Cádiz, o a factores propios. Éstos se encargaban de su envío a las colonias en las periódicas flotas o en registros sueltos.⁴⁵ Al deseo de conservar esta red comercial frente a la competencia de Málaga corresponde la postura del funcionario gaditano.

Pero en este caso sus aspiraciones se vieron burladas: los requerimientos de Joaquín de Helguero sucumbieron bajo la presión conjunta de comerciantes catalanes y malagueños, siendo archivados como un desecho más de la artificiosa burocracia borbónica.

El silencio del Estado significó un nuevo triunfo para el comercio fraudulento al perpetuar el sistema del registro múltiple. De las irregularidades que permitía era testigo impotente el administrador de las aduanas de Catalunya quien, en otro memorial, las describía con todo detalle:

«Los géneros que se embarcan para los Puertos Habilitados, no se reconocen, ni presentan en las Aduanas, ni llevan los atestados y certificados de su verdadera fábrica, que tan estrechamente está encargado acompañen a los que se extraigan para América; y no obligándose en Málaga a la descarga salen para Indias sin los prolijos reconocimientos, ni aquellas previas circunstancias del conocimiento de la legalidad de los documentos que tantas veces se han hallado supuestos, de cuyos fundamentos dependen la verdadera utilidad de este comercio, y de cuya inobservancia resulta su ruina, y el fraude y la contravención de los Capítulos 27, 28, 29 y 30 del Reglamento.»⁴⁶

Y más adelante concretaba:

«Con mucho sentimiento veo abrirse registros que cierran con sólo el total valor de 30, 40 ó 50 mil reales: qué objeto puede moverles a la libertad de cargar en todas las Playas de esta Costa sin intervención posible, no obstante lo arriesgado de sus surgideros, que se ven precisados a dejar volviéndose al abrigo de este Puerto y otros, y no

45. Vid. Pierre VILAR: *Catalunya dins...*, pp. 223-253.

46. AGS-SH-DGR, legajo 819, memorial de Joaquín de Helguero a la Dirección General de Rentas, fechado el 1.º de octubre de 1794.

obstante estos daños y gastos prefieren registrar en Málaga con el más recargo de derechos de Consulado, y obra de Aduanas 14 rs. y 13 maravedís por cada pipa de aguardiente a que no puede sufragar el ahorro del flete ¿cuál puede ser pues el objeto? La carga de aguardiente refinado prohibido para América.

Los demás efectos que se conducen para registrar en Málaga llevan el sobre-cargo de los derechos de salida que ascienden a 2 y 1 % lo menos, a que se añade los $3/4$ % de su Consulado y obra de Aduana, de cuyos tres derechos se eximirían si se registrasen aquí, y en que no tienen flete de reporte a este Puerto, por ser de las mismas fábricas de esta Ciudad, sus inmediateces, y parte de Levante, ¿pues cuál puede ser su aliciente en una Nación tan económica?, el cambio, la suplantación y el cargar géneros extranjeros en costa tan proporcionada como llevo expuesto.»

Finalmente concluye:

«De todo lo dicho resulta: que aquellas sabias providencias del Reglamento meditadas y combinadas con tanto pulso y acierto para el más ventajoso y útil recíproco comercio de España y América, con utilidad de la Real Hazienda, se ven destruidas y aquel Comercio hecho un simple cabotaje.»⁴⁷

La práctica del registro doble tiene especial interés a la hora de abordar la principal dificultad que plantea el estudio del tráfico marítimo directo entre Catalunya y América durante el último tercio del siglo XVIII: su cuantificación. En este campo, los resultados obtenidos hasta la fecha han llevado a una parte de nuestra historiografía⁴⁸ a dudar de la importancia del mercado colonial como motor de la acumulación de capital en nuestro país, apartándose de la teoría generalmente aceptada.⁴⁹

Esta opinión creemos que parte de un presupuesto falso. Sus conclusiones se basan en unas cifras que no reflejan, ni mucho menos, la envergadura real de las exportaciones catalanas al Nuevo

47. *Ibidem.*

48. Jordi NADAL: *La economía española 1829-1931*, en *El Banco de España. Una historia económica*, Madrid, 1970, p. 351.

49. Expuesta magistralmente por Vilar en *Catalunya dins l'Espanya moderna*, IV, pp. 623-631, como conclusión de su estudio.

Mundo, en cuyo contenido se excluyen a priori tres importantes partidas.

Una primera exclusión, inevitable, cuya trascendencia es atestiguada hasta la saciedad por la documentación de tipo descriptivo, es la del «comercio subterráneo» practicado mediante el fraude y contrabando. Aquí tendrían cabida aquellas 16 embarcaciones que cruzaron el Atlántico en 1792 y cuya carga desconocemos y los innumerables engaños y ocultaciones que tuvieron lugar en los distintos puertos habilitados y que escaparon a toda contabilidad.

El segundo olvido se refiere a toda la actividad llevada a cabo por los patrones catalanes que en sus canarios, londros y «llauds», se dirigían a Cádiz con las bodegas y cubiertas llenas a rebosar de mercancías, cambiándolas allí por los preciados productos coloniales y las remesas de plata que llegaban de América. Su importancia no escapó a Pierre Vilar.⁵⁰

Una tercera reducción se produce por la ignorancia de las mutaciones que sufrió el sistema de registro en los puertos habilitados del Mediterráneo que hemos intentado describir. Indudablemente, si atendemos al rigor literal del Reglamento,⁵¹ la «carga» de un buque de libre comercio⁵² debiera quedar reflejada íntegramente en la hoja de registro tramitada en el puerto de salida; y así sucedía en aquellos que eran despachados desde Cádiz o Santander. Pero, como vimos, la identidad de los términos «registro» y «carga» no es válida para Catalunya. Su confusión ha llevado a la generalizada creencia de que las cifras extrapoladas a partir de los registros expedidos en el puerto de Barcelona corresponden al volumen global de las exportaciones catalanas en los buques que practicaban el comercio directo con América, olvidando contabilizar los que eran formalizados en puertos distintos (Málaga o Cádiz), pertenecientes al

50. VILAR: *Catalunya dins...*, p. 371.

51. Vid. art. 7.º R.L.C. Refiriéndose a los trámites «para despachar las Naves Mercantes en los respectivos Puertos Habilitados» establece, entre otras cosas, que «los Dueños o Capitanes de ellas deberán... presentarlas a la carga» y posteriormente pasar por la aduana para que «des formen los *individuales registros* que deban llevar».

52. Esta coincidencia también podría extenderse a los que fueron despachados antes de 1778 como registros sueltos.

mismo cargo.⁵³ Un ejemplo puede dar idea del valor de esta tercera omisión.

En 1791, utilizando las cifras de García Baquero,⁵⁴ las exportaciones catalanas a América alcanzaron un valor de 34.972.250 rs. vn. ; pero si añadimos el montante de las que fueron contabilizadas en el puerto de Málaga⁵⁵ por los mismos barcos (10.998.945 rs. vn.) obtendremos una cantidad (45.971.465 rs.) superior en poco más de un 30 % que, por añadidura, supone una modificación estructural de su contenido tanto en lo que se refiere a la relación exportación-reexportación como a la no menos importante productos agrícolas-productos manufacturados.⁵⁶

La subsanación de este error, en fecha próxima, quizá nos permita una aproximación más exacta a lo que realmente significó el comercio directo de Catalunya con América a partir de 1778. Sin embargo, el desconocimiento de la importancia de las otras dos partidas aún mantendrá vigentes por mucho tiempo las palabras de Carrera i Pujal, escritas al abordar el tema :

53. Existió en Cataluña un segundo puerto para comerciar con América: Els Alfacs de Tortosa. Habilitado por R. O. de 16 de marzo de 1778 (AHN, Hacienda, Colección de Órdenes generales, libro 2750, fols. 227-229), constituyó un fracaso rotundo su elección como «sitio para producir muchas ventajas al Comercio de Tortosa y bajar de Aragón todos sus frutos y manufacturas» (AGS-SH-DGR, legajo 795).

54. GARCÍA-BAQUERO: *Comercio colonial y producción industrial en Cataluña a fines del siglo XVIII, en Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, p. 278. En realidad, habla propiamente de exportaciones por el puerto de Barcelona, pero que, en su opinión, permiten «la reconstrucción del tráfico mercantil entre Cataluña y América» (ibíd., p. 276).

55. AGS-SH-DGR, legajo 576.

56. La composición estructural de las exportaciones catalanas a América en 1793, según García-Baquero (ob. cit., pp. 285-288), podría descomponerse de la siguiente manera :

Industria textil, papelera y sombrerera	50,66 %
Vino y aguardiente	38,17 %
Otros productos	11,17 %

Se observa, de este modo, el predominio de la producción industrial en las exportaciones. Pero si realizamos la misma operación con los productos incluidos en el registro de Málaga (AGS-SH-DGR, legajo 577) el resultado es totalmente distinto :

Industria textil, papelera y sombrerera	9,57 %
Vino y aguardiente	73,76 %
Otros productos	16,67 %

«Sin duda alguna, de cuanto hicieron los catalanes en el siglo XVIII por tierras de España y América, es más lo ignorado que lo conocido».⁵⁷

Josep M.ª DELGADO RIBAS
Universitat de Barcelona

57. J. CARRERA I PUJAL: *Historia política y económica de Cataluña*, IV, página 427.

El senyoriu d'Orpí. Impacte de la primera llei abolicionista (1811) sobre les relacions entre senyors i vassalls

La problemàtica entorn del règim senyorial, indiscutiblement un dels elements fonamentals de la nostra història social i econòmica, ha merescut una escassa atenció, i encara les obres fonamentals es refereixen al senyoriu medieval.¹ Quant a la qüestió de l'abolició del règim senyorial, ben estudiada a nivell general espanyol,² en el cas de Catalunya presenta una manca gairebé absoluta de bibliografia.³

Amb aquest estudi pretenem contribuir al coneixement del règim senyorial a Catalunya durant el segle XVIII i la primera del XIX a través d'un cas concret, el del senyoriu del castell i terme d'Orpí,

1. Eduardo de HINOJOSA: *El Régimen Señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, 379 pp.; Josep COROLEU i INGLADA, en la seva obra *El feudalismo y la servidumbre de la gleba en Cataluña* (Girona, 1878, 93 pp.), només fa una petita referència en les pàgines finals a la legislació abolicionista. Pierre VILAR ha estat l'únic que ha estudiat extensament el règim senyorial a Catalunya durant l'època moderna (*Catalunya dins l'Espanya moderna*, volum III, Barcelona, 1966, pp. 485-549).

2. Miguel ARTOLA ha publicat les respostes a la «Consulta al País» feta per la Comissió de les Corts de Cadis l'any 1809, les quals contenen abundants referències sobre la situació del règim senyorial en l'etapa final de l'Antic Règim i les crítiques que hom en feia en vigílies de la promulgació de la primera llei abolicionista (*Los orígenes de la España contemporánea*, Madrid, 1959, 2 volums). Amb tot, són les diverses obres de Salvador de Moxó, i especialment *La disolución del régimen señorial en España* (Madrid, 1965, 271 pp.), les que aporten la documentació fonamental sobre el tema.

3. Sobre la situació del règim senyorial a Catalunya en l'etapa final de l'Antic Règim hi ha un estudi de Consuelo RUCIO MARCAS (*El régimen señorial: su situación en Cataluña en vísperas de su disolución*, tesina de Llicenciatura presentada l'any 1972 a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, 194 pàgines mecanografiades), que aporta documentació de tipus general.

del qual posseïm una documentació gairebé completa, des dels seus inicis en el segle XIII fins a la seva dissolució a mitjan segle XIX. D'aquesta documentació cal destacar, per la seva singularitat, la que fa referència als efectes de la legislació abolicionista dictada per les Corts de Cadis sobre les relacions entre senyors i vassalls, ja que si bé les conseqüències del canvi legislatiu han estat estudiades a nivell general, manquen monografies que posin al descobert el seu impacte sobre les relacions quotidianes en el si de cada un dels senyorius.

La documentació utilitzada és bàsicament notarial (Capbreus, Concòrdies, Contractes, Plets, etc.), procedent dels fons notariais de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'Arxiu Notarial d'Igualada. Amb tot, cal dir que la seva utilització hauria resultat molt problemàtica si no haguéssim tingut accés a l'arxiu particular dels antics propietaris del domini (el citarem per les sigles A.F.P.), en el qual hem pogut consultar la documentació que fa referència a la possessió del senyoriu per part de la família Padró d'Igualada i als seus antecedents històrics i jurídics fins al moment de la seva compra.⁴ Hem d'agrair a la senyora Maria Lluïsa Marimon i Padró, vídua Castelló, les facilitats que ens ha donat per a la consulta d'aquest arxiu.

Situació geogràfica i distribució de conreus del senyoriu d'Orpí

El senyoriu del castell i terme d'Orpí estava situat a uns 20 quilòmetres d'Igualada en direcció Sud. Els seus límits coincidien amb els de l'actual terme d'Orpí, el qual té una superfície de 1.522 hectàrees. Està travessat d'Est a Oest per la riera de Carme.

L'any 1707, la distribució dels conreus del senyoriu era la següent:

Conreu	Nombre de jornals	%
cereals	404	46'22
vinya	84	9'61

4. Hem d'advertir que aquest arxiu sofrí una greu destrucció l'any 1936, i conté solament la documentació que pogué ésser salvada de la crema del casal familiar dels Marimon-Padró d'Esparraguera, documentació que, segons el parer dels actuals propietaris, constitueix una mínima part dels fons que es conservaven abans de la destrucció.

horta	13'25	1'51
bosc	93'50	10'69
erm	99	11'32
oliveres	23'50	2'68
no consta	156'75	17'93

En total, 874 jornals de terra, repartits entre 17 propietaris, dels quals quatre acaparaven gairebé la meitat dels jornals existents, i qualitativament la terra més bona, al costat de la riera. Eren Isidre Alemany del Mas Ros, amb 100 jornals; Josep Borràs, amb 103 jornals; Jaume Claramunt de Puigdendela, amb 106 jornals; i Francesc Bou de Puigdendela, amb 131 jornals.⁵

Els antecedents del senyoriu abans de la compra per part de la família Serrals d'Igualada

El senyoriu d'Orpí formava part de la Baronia de la Conca d'Òdena, domini senyorial dels Ducs de Cardona. Ignorem el moment exacte en què els Cardona es despregueren de la possessió del «mixte imperi» sobre aquest territori. Amb tot, hem de suposar que aquesta alienació fou feta en diverses etapes i a persones diferents, ja que les primeres notícies sobre el domini d'Orpí ens parlen de tres Carlanies, que pertanyien a propietaris diferents. La Carlania Major fou venuda l'any 1280 per Pere de Cervera a Arnau Tort, i era part en alou del venedor i part en feu de Ramon Folch de Cardona. La segona Carlania, dita de Montfalcó, fou venuda l'any 1376 per Arnau de Montfalcó a Berenguer Sellent, amb el mateix règim que l'anterior. La tercera Carlania, dita d'Albert d'Orpí, fou venuda l'any 147 per Melcior Çapera a Bernat de Sellent.⁶

La família Sellent, per via matrimonial, havia aconseguit, l'any 1423, fer-se també amb el domini de la Carlania Major, a través del casament de Berenguer de Sellent amb Jolant Tort, descendent d'Arnau Tort;⁷ amb la qual cosa el fill d'aquest matrimoni, Bernat de

5. A.C.A. *Protocolos Notariales d'Igualada. Reg. 790. Not. Bartomeu Costa. Capbreu d'Orpí*, fols. 1-82v. *passim*. Iniciat el 23 de gener de 1707.

6. A.F.P. *Docs. núms. 104-105*, s. a.

7. *Id. Docs. núms. 31-32*, s. a.

Sellent, després de la compra de la Carlania d'Albert d'Orpí, culminà el procés d'unificació de les tres carlanies en la mà d'un sol propietari, fet que donarà lloc al naixement del senyoriu d'Orpí pròpiament dit. El domini restà unificat, i fou transmès per via de successius heretaments, fins l'any 1677 en què la família Ortal, de Saragossa, descendent dels Sellent, el vengué a Joan Serrals,⁸ pare d'Igualada, les dues filles del qual casaren amb membres de la família Padró d'Igualada. Joan de Padró i Serrals, fill d'un d'aquests matrimonis, quedarà com a propietari del senyoriu una vegada mort Joan Serrals, i el transmetrà als seus descendents fins a la seva dissolució.⁹

La naturalesa jurídica i econòmica del senyoriu

La naturalesa jurídica del senyoriu es desprèn de la concòrdia pactada entre Ramon Folch de Cardona, com a propietari de la Baronia de la Conca d'Òdena, de la qual el terme d'Orpí era una part, i Ramon Tort, com a propietari de la Carlania Major, el dia 12 de les calendes de novembre de 1312. Ramon Folch de Cardona quedava com a posseïdor del «mer imperi» i cedia a Ramon Tort la percepció de les diverses rendes i drets de senyoriu, així com el dret d'administrar justícia en primera instància, excepte en les causes criminals i d'efusió de sang, patrimoni dels Ducs de Cardona, els quals també es reservaven la imposició de penes corporals i d'exili perpetu. Tots els habitants del terme d'Orpí quedaven com a *homes propis, solius i afocats* del senyor subaltern, al qual havien de retre homenatge de fidelitat i propietat, segons els Usatges de Barcelona i les Constitucions Generals de Catalunya.¹⁰

En concret, les prestacions a què estaven obligats els pagesos del terme es resumien en el delme de carnalatge (que comprenia la llana, els anyells, cabrits, polls, porcells i formatge), el delme de

8. Id., *ibídem*.

9. L'entroncament entre les famílies Serrals i Padró, i l'evolució posterior d'aquesta darrera, l'hem estudiada en *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim (Els Padró d'Igualada, 1642-1862)* (inèdit).

10. A.C.A. *Protocolos Notariales d'Igualada. Reg. 790*, citat, fols. 1v.-2v.

tots els fruits, la tasca, solament sobre alguns propietaris, en el cas d'un dels pagesos la setena part del pa, vi i aglans, i en general el dret al lluïisme sobre totes les transaccions de les terres i cases del terme, incloent-hi també els heretaments que no fossin per línia directa de pares a fills.¹¹

Quant a les prestacions fixes, de caràcter anual, el seu volum total era el següent:

Forment: 18 quarteres, 10 quartans.
 Ordi: 11 quarteres.
 Civada: 257 quarteres.
 Espelta: 6 quartans.
 Gallines: 44.
 Pollastres: 1.
 Capons: 2.
 En metàl·lic: 22 lliures, 5 sous i 9 diners.

A part de tot això, la majoria dels pagesos estaven obligats a diverses prestacions personals: jova, tragí i batuda. Moltes d'aquestes prestacions, però, devien haver estat reduïdes a un cens fix anual. En molts casos aquesta commutació ja està especificada al mateix capbreu. Amb la documentació de què disposem és impossible establir cap càlcul sobre el valor global de les prestacions econòmiques derivades del senyoriu. El capbreu solament quantifica els censos fixos, la part menys important, i entre l'abundant documentació sobre el senyoriu conservada a l'arxiu de la família Padró, no hi ha cap llevador ni document semblant que ens permeti valorar la quantitat cobrada per delmes. De manera indicativa, l'evolució dels arrendaments dels drets senyorials ens permet avaluar la suma global dels beneficis obtinguts per la família Padró del senyoriu d'Orpí:

Any de l'arrendament	Valor anual
1773	525 lliures
1793	1.115 »
1796	1.420 »

11. A.F.P. doc. núm. 498, s. a.

1814	850 lliures
1817	900 »

Indubtablement quantitats importants, a les quals cal afegir, encara, el valor dels lluïsmes, que ens tots els casos se'ls reservava el propietari per a cobrar-los directament.

La compra del senyoriu per Joan Serrals

Desconeixem les circumstàncies concretes que envoltaren l'operació de canvi de propietari sobre el senyoriu d'Orpí. Amb tot, tenim elements per endevinar-ne els contorns. Possiblement l'operació s'hagi d'incloure en el fenomen bastant generalitzat de canvi de mans dels senyoriis jurisdiccionals, de l'antiga classe militar a la burgesia comerciant, menestrals, hisendats, etc., que caracteritza bona part de l'època moderna.¹²

D'ésser així, quedaria clara la motivació de la venda per part de la família Ortal: la necessitat de diners en metàl·lic. Quant als motius del comprador, cal considerar-los, també, com eminentment econòmics, atenent més als beneficis immediats que havien de derivar-se de les rendes senyoriales que a les connotacions de prestigi social que portava aparellada la possessió del senyoriu. La mateixa biografia del comprador ens ofereix abundants indicis per a suposar-ho.

Joan Serrals era un paraire i gran hisendat d'Igualada, un dels individus més destacats dintre del seu gremi,¹³ i estava en possessió d'una de les principals fortunes d'Igualada de finals del segle XVII.¹⁴ En contrast amb això, la seva actuació en els afers de la localitat

12. VILAR: *Catalunya...*, ob cit., vol. III, p. 499.

13. Gabriel CASTELLÀ RAICH: *El gremio de «Paraires» de Igualada y sus relaciones con la casa Codina «Molí Nou»*, Sabadell, 1945, pp. 33-34.

14. El patrimoni de Joan Serrals ens és conegut a través de l'inventari *post-obitum* de Joan de Padró i Serrals, el qual fa constar que la seva fortuna la posseïx «en virtut del heretament que feu lo qº Sr. Joan Serrals» (A.N.I. Not. *Josep Matheu. Testaments 1739-1756*, fol. 229). Joan de Padró i Serrals, hereu de Joan Serrals, era el primer contribuent en els anys posterior a 1714. (*Arx. Municipal d'Igualada. Lligall núm. 1, «Cadastres de 1714 a 1719»*.)

s'havia caracteritzat per un total abstencionisme respecte a la cosa pública, tot i que per la seva situació econòmica podia aspirar a jugar un paper dirigent dintre del municipi. Aquest és un dels factors que ens fa descartar una motivació immediata de lluïment i prestigi en la compra del senyoriu d'Orpí.

D'altra banda, la seva trajectòria econòmica a la darrereria del segle XVII està caracteritzada per una clara tendència a diversificar les inversions, i la mateixa complexitat de l'operació de compra ve a confirmar aquests objectius.

Efectivament, els tractes entre la família Ortal i Joan Serrals no quedaren reduïts a la venda del senyoriu d'Orpí, sinó que comprenien també la venda de dos censals, de preu nominal 250 i 70 lliures respectivament,¹⁵ i d'un altre domini menor, la Carlania de les Corts de Sellent, contigu al senyoriu d'Orpí per la banda de l'Est, dins els termes de la Pobla de Claramun, Carme i Vilanova del Camí,¹⁶ els quals, fins a l'any 1727, formaven una sola rodalia.¹⁷ Per a la compra del senyoriu, feta l'any 1677, Joan Serrals hagué de pagar 9.500 lliures, part en metàl·lic i part en lletres de canvi.¹⁸ Encara que per les seves dimensions i per les rendes senyoriales que reportava al seu propietari el domini d'Orpí hagi d'ésser considerat com a relativament poc important en el conjunt senyorial català,¹⁹ hem de concloure, atenent als rèdits que la família Serrals i Padró en fruï durant més de 150 anys, que la inversió de 9.500 lliures feta pel paraire Joan Serrals l'any 1677 representà una operació econòmica molt reeixida.

Les dificultats per fer efectiva la possessió del senyoriu per part de la família Padró i Serrals

La possessió del senyoriu d'Orpí per part de la família Padró, si

15. A.F.P. *Doc. núm. 80*, s. a.

16. A.C.A. *Protocol·s Notarials d'Igualada. Reg. 321. Not. Bartomeu Costa*. Capbreu de la Carlania de les Corts de Sellent, fol. 3v. No hem pogut precisar els límits exactes d'aquesta Carlania.

17. Cels GOMIS: *Província de Barcelona*, «Geografia General de Catalunya», dirigida per Francesc CARRERAS CANDI. Barcelona, s. a., pp. 221-222.

18. A.F.P. *Docs. núms. 104-105 i 122*, s. a.

19. VILAR: *Catalunya...*, ob. cit., vol. III, p. 504.

bé legalment quedà establerta l'any 1677 en el moment de la compra per Joan Serrals, comportà serioses dificultats per fer-la efectiva, i encara, posteriorment, donà lloc a innumbrables plets amb els pagesos, que repetidament intentaven fer-se escàpols a les prestacions senyorialials.

En primer lloc hem de tenir en compte que el senyoriu d'Orpí estava sotmès a uns vincles precisos de dependència respecte a la Baronia de la Conca d'Òdena, propietat dels Ducs de Cardona, i com és natural, immediatament després de la venda els Cardona reivindicaren la percepció del lluïisme corresponent, per un valor total de 1.130 lliures.²⁰ A aquesta exigència hi oposà la família Padró el resultat d'una concòrdia pactada l'any 1269 entre Raimon de Cardona i Berenguer Tort, per la qual el primer renunciava a qualsevol percepció sobre el senyoriu d'Orpí, incloent-hi els lluïsmes sobre les vendes total o parcial del senyoriu.²¹

No disposem de documentació que ens permeti endevinar com es resolgué finalment la qüestió, encara que en un o altre sentit la resolució degué ésser ràpida, ja que l'any 1678 els Ducs de Cardona aprovaren la venda, deixant, això sí, «salvos e ilesos nuestros derechos, pertenecientes y a nuestros sucesores sin que pueda pararnos algún perjuicio aora ni en ningún tiempo esta aprobación».²²

Encara no havia passat mig any, però, quan els Cardona consideraren lesionats els seus drets pels intents de la família Padró de capbrevar els pagesos d'Orpí, capbrevació que es Cardona volien que fos feta en el seu nom i en els seus propis llibres de capbreus.²³

20. A.F.P. *Docs. núms. 104-105*, s. a. El valor dels lluïsmes el calculaven separatament per a les tres carlanies: 1.365 lliures per la meitat del preu de la Carlania Major; 434 lliures per la meitat del preu de la Carlania segona i 1.965 lliures per la meitat de la tercera. Sobre la suma total, 3.766 ll. 17 s. 9 d., els Cardona reivindicaven la percepció del terç, ço és 1.130 lliures.

21. *Id. Doc. núm. 29*. El fragment fonamental de la concòrdia diu així: «I habeatis teneatis franche, libere, et secure in pace et quiete Vos et Vestris inperpetuum sine omni onere servitutis etiam possitis praedicta dimittere dare vendere et alienare et facere omnen Vestram, Vestrorumque Voluntatem perpetuo sine omni impedimento Nostri, et Nostrorum, et sine tertio et laudemio quae in praedictis non retinemus, si forte praedicta Volueritis Vendere vel etiam stabilire in totum vel in parte».

22. *Id. Doc. núm. 123*, 16 octubre 1678.

23. *Id. Doc. núm. 129*, 11 febrer 1679.

Aquest fet, aparentment insignificant, donà lloc a un conflicte de llarga durada entre la família Padró, per una banda, i els Ducs de Cardona i els pagesos d'Orpí per l'altra, els quals feren front comú per evitar la capbreuació a mans dels Padró, situació que culminà amb la incoació d'un plet l'any 1691. Els greuges de la família Padró eren expressats en els següents termes:

«No obstant que esta part de Joan Padró i Serrals [...] és Senyor y Possessor seu quasi del Castell y terme de Orpí, Bisbat de Barcelona, per sos serts y llegítims títols en força dels quals exercex en dit Castell lloch y terme de Orpí la jurisdicció Civil eo mixte Imperi y que en virtud de dits títols té dret de Capbrebar als habitants y terratinents de dit terme de Orpí, ab tot nos dupta per part del molt Ilustre Duch de Cardona eo de sos ministres y per part de la Universitat y particulars dels sobre referit lloch y terme de Orpí jactarse de voler impedir a dita part lo cabrebar als dits particulars y terratinents de dit lloch y terme sens causa ni raó alguna saltim que llegítima sia, lo que és en gran dany y periudici dels Drets y Jurisdicció de la dita esta part.»²⁴

L'arrel d'aquesta aliança en contra de la família Padró per part dels pagesos i els Ducs de Cardona apareix molt clara. Els pagesos d'Orpí preferien, indubtablement, que la jurisdicció fos exercida pels Cardona, que vivien a Madrid i calia suposar que es desinteressarien progressivament d'un domini petit i allunyat, que tenir per senyors uns individus com els Padró, habitants d'Igualada, que per la seva proximitat calia suposar que estarien sempre a l'aguait sobre el terreny per defensar els seus interessos i que pretendrien exigir rigorosament que els seus drets fossin respectats. Per als Cardona, emparant-se en el conflicte suscitat, es tractava d'intentar reassumir la part de jurisdicció que havien alienat feia cinc-cents anys. Altrament, aquesta mateixa situació ja s'havia donat altres vegades en el mateix senyoriu, en canviar de propietari per via d'heretament i voler capbreuar novament els pagesos. El problema queda molt ben expressat en una carta del procurador de Miquel de l'Orde i Sellent als Ducs de Cardona, de l'any 1522:

24. Id. *Doc. núm. 132*, 14 novembre 1691.

«Aquestes jurisdiccions mixtes causan molts plets y qüestions entre los Senyors Directes y los feudaters y com los poblats en los castells y termes, tenint semblants jurisdiccions, desigen libertats, tos temps treballen en occórrer als Senyors Supremos de casos no tocants a la jurisdicció dells, y assò ab ànimo deliberat de posar disenció entre dits senyors supremos y útils.»²⁵

El plet sobre la capbrevació s'allargà durant deu anys, i tot i que finalment el veredict, dictat l'any 1701, fou favorable a la família Padró i condemnatori dels Ducs de Cardona a permetre la capbrevació, i dels pagesos a ésser capbrevats,²⁶ els Cardona impugnaren la sentència²⁷ i la capbrevació hagué de demorar-se encara fins a l'any 1707; en què, finalment, la família Padró pogué portar-la a terme.²⁸

Havien passat trenta anys des del moment de la compra fins a la primera capbrevació, durant els quals la família Padró es veié privada de qualsevol benefici sobre el senyoriu. Les dificultats per a l'administració plena del domini, però, no havien acabat encara. Tan aviat com el plet amb els Cardona quedà resolt favorablement, un tal Jaume Pons i Massaguer reivindicà el reconeixement de certs drets sobre les rendes de senyoriu, derivats d'una part de jurisdicció que allegava posseir sobre una de les tres carlanies que composaven el domini, concretament la que havia pertangut a Melcior Çapera.²⁹ Hem de suposar que aquesta reivindicació estava recolzada en forts arguments legals, ja que sense acudir als tribunals, en el capbreu hom reconeix a Jaume Pons el dret a un terç dels delmes de carnalatge i de tots els fruits sobre totes les propietats del senyoriu.³⁰

25. Id. *Docs. núms. 18-20*, s. a., circa 1522.

26. Id. *Docs. núms. 164-175*. «Transsumpto de dos sentencies, y una provisió fetas en la causa que aportava en la Real Audiencia lo mag^{ch} Joan de Padró y Serrals Ciutada Honrat de Barcelona, señor del Castell, lloch y terme de Orpí, contra la Universitat de dit lloch y altres, a relació del Noble Señor Don Pedro de Amigant, notari de la dita causa, Esteve Galceran, escrivà de manamen per la Sacra y Catholica Mag^t de Nostre Rey (que Deu guard).» 28 juny 1701.

27. Id. *Doc. núm. 232*, s. a.

28. A.C.A. *Protocolos Notariales d'Igualada. Reg. 790, Capbreu d'Orpí...*, citat, fols. 1-82., 23 gener de 1707.

29. A.F.P. *Doc. núm. 475*, s. a.

30. A.C.A. *Protocolos Notariales d'Igualada. Reg. 790, Capbreu d'Orpí...*, citat, fols. 13v.-82v.

Evolució durant el segle XVIII

Una vegada superades aquestes complicacions per fer efectiva la possessió del domini, durant tot el segle XVIII hem pogut documentar indicis sobre diverses situacions conflictives amb els pagesos del terme, però aquestes dificultats eren ja les pròpies del règim senyorial de l'època.

L'any 1740 hem trobat referències sobre una nova sentència condemnatòria dels pagesos d'Orpí a deixar-se capbrevar les terres, la qual cosa denota l'existència d'un nou plet sobre la possessió del senyoriu.³¹ Novament, l'any 1771, degueren sorgir dificultats, ja que tots els pagesos d'Orpí nomenen procuradors davant dels tribunals a Ramon Feliu, causídic d'Igualada, i al Dr. Francesc Grau Rubió, causídic de Barcelona,³² i aquest mateix any, Miquel Soler de Feixes, pagès d'Orpí, fou condemnat a reconèixer i pagar les prestacions contingudes en els capbreus, a més de les costes del procés, per valor de 5 lliures, 8 sous i 9 diners.³³ En els anys 1772, 1778, 1780 i 1786 es portaren a terme noves capbreuacions,³⁴ indicatiu clar que els pagesos no cessaven en la seva lluita per escapolir-se del domini senyorial.

Impacte de la primera llei abolicionista sobre el senyoriu d'Orpí

Tots aquests indicis conflictius tindran la seva màxima expressió a la primeria del segle XIX, i això tant per la mateixa progressió natural de les reivindicacions dels pagesos, com per les convulsions polítiques de l'època, de les quals precisament havia de sorgir el

31. Aquestes referències són molt imprecises i indirectes, i tot i que en coneixem la data exacta, el 28 d'octubre de 1740, i el notari, Vicens Cots, en els seus manuals no hi hem pogut trobar la sentència ni cap document que ens permeti valorar el problema suscitat.

32. A.N.I. *Not. Josep Antoni Mateu. Man. 1781*, s. f., 28 juliol.

33. A.F.P. *Doc. núm. 473*, 13 novembre 1771.

34. A.N.I. *Not. Francesc Melcion. Man. 1772*, fols. 241-242, 25 juny; *Man. 1778*, fols. 75-77, 10 març. *Not. Josep Antoni Mateu. Man. 1780*, s. f., 31 octubre; *Man. 1786*, s. f., 28 febrer. En tots els casos es tracta de poders per a capbreuar o de nomenaments de jutges de capbreuació.

principal suport legal de les aspiracions d'alliberament de les càrregues senyoriales sobre els camperols: la llei d'abolició dels senyorius de les Corts de Cadis.

Des dels primers anys del segle la percepció regular de les rendes de senyoriu esdevingué cada cop més problemàtica, en part segurament com a expressió de la crisi econòmica general, i les citacions i requeriments dels pagesos davant dels tribunals es fan més freqüents, i des de l'inici de la guerra del francès les dificultats es feren extensives als nomenaments d'autoritats d'Orpí. Concretament, l'any 1809, es produïren diverses irregularitats en l'elecció del càrrec de Síndic Procurador, per la qual cosa Antoni Marià de Padró acudí a la Junta Superior del Principat i aconseguí que els Regidors d'Orpí fossin condemnats per les irregularitats comeses a pagar una multa de 5 lliures cadascun, a més de les costes del judici, per valor de 24 lliures.³⁵

Era, però, una de les darreres escaramusses en el terreny del nomenament de les autoritats del domini, ja que l'últim nomenament de batlle d'Orpí fet per la família Padró fou l'any 1810,³⁶ i a partir d'aquell moment la seva jurisdicció degué quedar anul·lada pel decret d'abolició dels senyorius de les Corts, de 1811, l'única legislació, precisament, que continuà en vigor després de la restauració de Ferran VII l'any 1814.³⁷

Aquesta manca de derogació explícita per part de la monarquia no fou pas accidental —un oblit legal de forma—, sinó que la qüestió fou estudiada pel Consell de Castella en ple, el qual es pronuncià per la subsistència de la normativa gaditana amb poques modificacions, en espera d'un examen general de tots els problemes referents al règim senyorial, i, encara, quan tres anys més tard es portà a terme aquest informe, hom coincidí en la conveniència de considerar abolides les jurisdiccions senyoriales.³⁸

Amb tot, més que seguir les vicissituds de la legislació sobre el tema, suficientment estudiades per Moxó, ens interessa aquí

35. A.C.A. *Junta Superior*, Caixa núm. 41, s. a.

36. A.F.P. «*Nomenaments de Batlles d'Orpí*».

37. Moxó: *La disolución...*, ob. cit., p. 82.

38. Id., *ibidem*, pp. 82-83.

conèixer quins foren els efectes d'aquesta ambigüitat legal de fet, ja que no de dret, sobre el tram de relacions socials i econòmiques concretes dels senyorius.

Una primera conseqüència d'aquesta contradictòria situació legal fou l'agudització dels conflictes entre senyors i vassalls, conflictes que no havien fet sinó augmentar des de finals del segle XVIII, amb l'agreujament, en aquestes circumstàncies, que tant els senyors com els vassalls comptaven tenir la força de la llei al seu costat. En general, la reacció antinobiliària, aguditzada durant els anys de la lluita contra els francesos, reprenia ara la seva força, no solament amb la negativa dels pagesos a pagar les rendes i prestacions senyorials, sinó fins i tot amb una actitud agressiva enfront dels senyors, la qual cosa provocà una immediata reacció d'aquesta en vistes a aconseguir de la monarquia la derogació explícita de la llei de 1811.³⁹

D'aquesta situació conflictiva en tenim un exemple especialment significatiu en el senyoriu d'Orpí. Efectivament, el mes de juliol de 1814, immediatament després de l'ambigua derogació parcial de la legislació de les Corts, tres pagesos d'Orpí, Miquel Borràs, Miquel Soler i Josep Bou de les Oliveres, es negaren a continuar el pagament regular de les prestacions senyorials acostumades, «allegant que les tals prestacions debian cessar y quedar abolidas ab la Cèdula de les Corts Generals». ⁴⁰ Podem advertir en aquesta argumentació un reflex exacte de la confusa situació legal existent.

Per la seva banda, Antoni Marià de Padró, en incoar un plet contra aquests pagesos en defensa dels seus interessos, es valgué també de la confusió general sobre el tema en exigir, de forma abusiva, que els inculpats «fossen condemnats al pago de censos y demás prestacions *Patrimoniales* que com a tals Senyors Directes han tingut y sos successors han cobrat de temps immemorial de ells y de sos antepassats». ⁴¹ En aquest cas, és l'atribució del títol *patrimonial* al seu senyoriu el que ens interessa destacar, ja que com hem tingut ocasió de veure, aquesta qualificació era totalment impròpia. Del que es tractava, però, per part de la família Padró, era d'adequar la ter-

39. Id., *ibídem*, p. 81.

40. A.N.I. *Not. Josep Mas i Torelló. Man. 1814*, fol. 289.

41. Id. *ibídem*. El subratllat és nostre.

minologia de la seva requisitòria als termes de la polèmica jurídica sobre la titularitat «patrimonial» o «jurisdiccional» dels senyorijs,⁴² optant per qualificar el seu domini de «patrimonial» amb la manifesta intenció de conservar-lo malgrat l'aplicació definitiva, arribat el moment, de les lleis abolicionistes.

Amb tot, més suggeridor encara que aquestes deformacions conceptuals interessades de cada una de les parts, és el desenllaç del litigi, no solament com a exponent de la indefinició general, sinó, encara més, com a demostració que ni els pagesos ni la família Padró tenien cap mena de confiança en sortir guanyadors en el plet que ens ocupa, degut a l'ambigüitat legal existent.

En efecte, per a la conclusió del conflicte hom és decantà per una solució de compromís, en la qual es feia explícitament una declaració de desconfiança respecte a qualsevol ordenament jurídic vigent o que pogués ésser legislat en endavant, preveient, en contrapartida, mecanismes d'avinença particulars adequats a totes i cada una de les hipotètiques sortides polítiques i legals que es poguessin produir sobre la qüestió senyorial, amb la particularitat que aquestes sortides no solament fan previsions sobre l'abolició o conservació del règim senyorial, sinó també sobre la controvertida qüestió de la titularitat «patrimonial» o «jurisdiccional» del senyoriu, avantçant-se així, d'una manera extremadament realista, a les derivacions futures del problema.

En concret, la concòrdia entre els pagesos i la família Padró fou pactada en els següents termes:⁴³

Primer: Els pagesos es comprometen a pagar, amb els respectius endarreriments, tots els «censos, delmes, lluïsmes y demás prestaciones» com des de sempre ho havien fet, amb l'excepció que si «el S^{or} Dⁿ Fernando Séptimo Rey de España (que Déu Guarde) queda restituhit en son trono, [i] si Sa Mag^t confirma, o no hagués revocat ó no revocàs dit Decret [de les Corts], en est cas deurà la casa Padró bonificar-los encontinent tot quant hagen desde la tal orde percibit

42. Moxó: *La disolución...*, ob. cit., p. 55.

43. El text complet del document està inclòs com a apèndix del present estudi.

y quant sie just y equitativ.⁴⁴ Però si lo tal Decret és ja revocat, ó S. Mag^t lo revocàs deuran continuar en pagar com havian fet fins lo dia de la introducció de las causas ells y sos antepasats».

Segon: Si sobre qualsevol dels drets que «han entrat en disputa en las mencionadas causas, ara o en lo sucesiu los aparegués que no deuhén pagar algun, ó alguns dels dits drets, ab lo pretext que la casa Padró los percivia per títol jurisdiccional i no Patrimonial, en est cas, [...] serà de la obligació de dits Borràs, Soler y Bou, y de Padró, lo elegir y anomenar dos Compromisaris y dos Advocats per cada una de les dos Parts, a costas iguals a fi y efecte que en vista dels documents ministradors per cada una de les Parts, desidesquian y terminian lo asunto amigablement y sense estrèpit de justícias», i en cas de què persistís el desacord, «concedeixen facultat i poders pera elegir y anomenar un tercer que ab sa anuència é intervenció resolguia lo punt indecís, debent estar les Parts a tot lo per ells decidit».

Tercer: Josep Antoni de Padró promet mantenir intacte perpètuament el valor de les prestacions i «contentarse ab lo cobro dels sobredits censos, delmes, lluïsmes, y demás drets dominicals que fins vuy li han correspost».

Quart: Finalment, les dues parts convenen en renunciar a qualsevol litigi o causa futura i es comprometen a cancel·lar i anul·lar tot procediment, «imposantse silenci y callament perpetu en las respectivas pretencions de cada una de las Parts, pues se las donan per finidas y determinadas respectivament».

Tot i la inqüestionable pretensió d'exhaustivitat del document, i els avantatges que en tragueren els pagesos, en el sentit de congelar definitivament, almenys sobre el paper, les apetències del senyor d'augmentar en el futur els seus ingressos amb noves prestacions, aquesta concòrdia, però, no impedí que els pagesos, davant de la continuació de la situació anterior, prosseguïssin els seus intents de

44. Aquest pacte, en el moment de l'abolició definitiva del règim senyorial, l'any 1837, quedà sense cap validesa real, ja que en la llei es feia constar expressament que «para evitar toda duda se declare que los pueblos no tienen derecho a reclamar nada de lo que han pagado a los señores territoriales, desde la publicación de la citada Ley de 1823 hasta el día». Moxó: *La disolución...*, ob. cit., p. 149.

deslliurar-se del domini senyorial, ans al contrari, en els anys següents, els plets contra els que es negaven a pagar les prestacions estipulades augmenten considerablement, en especial després del parèntesi del trienni constitucional.

L'any 1819 Santiago Serra, pagès d'Orpí, fou condemnat a pagar a la família Padró diversos lluïsmes de senyoriu endarrerits.⁴⁵ L'any 1826, Miquel Soler, de Feixes, precisament un dels pagesos firmants de la concòrdia de l'any 1814, fou condemnat a pagar 71 lliures, 17 sous i 4 diners corresponents a censos, quíties i delmes de carnalatge vençuts,⁴⁶ i també l'any 1826, Miquel Palau, pagès d'Orpí, és requerit judicialment a pagar 65 lliures, 10 sous i 11 diners per diversos censos endarrerits sobre la seva hisenda.⁴⁷ El darrer plet que hem documentat, l'any 1827, fou contra Joan Bassas, paperer de Carme, el qual fou condemnat a pagar 4 quarteres i 2 quartans de forment, 8 gallines i 25 lliures, també corresponents a prestacions senyorials endarrerides.⁴⁸

Dissolució definitiva del senyoriu

Tot i aquestes mostres de la reacció antisenyorial dels pagesos i de la lluita sorda que cal suposar existia per altres conductes, la possessió del senyoriu d'Orpí per part de la família Padró no solament es perpetuà fins a la definitiva llei abolicionista de 1837,⁴⁹ sinó que el cobrament de les prestacions senyorials sobrepassà de molt aquesta data.

L'evidència d'aquesta realitat la tenim per dos conductes diferents. Per una banda el cobrament dels lluïsmes de senyoriu, el darrer dels quals fou pagat el 14 de setembre de 1845, especificant clarament que es tractava d'una firma «per raó de senyoria»,⁵⁰ i per l'altra el cobrament de les rendes de senyoriu, que arribà fins a

45. A.N.I. Not. *Josep Mas i Torelló. Man. 1819*, fols. 511-514v., 28 maig.

46. Id., ibídem, *Man. 1826*, fol. 253v., 2 de juny.

47. Id., ibídem, fols. 334-334v., 24 juliol.

48. Id., ibídem, *Man. 1827*, fols. 271-272, 12 maig.

49. Moxó: *La disolución...*, ob. cit., p. 148 i ss.

50. A.N.I. Not. *Josep Paris i Castelló. Man. 1845*, fols. 360v.-361v.

l'any 1848, és a dir, onze anys després d'haver estat promulgada la llei abolicionista. Concretament, és d'aquest any la darrera anotació del llibre de censos del Mas Riba dels Clotets del terme d'Orpí.⁵¹

Aquesta pervivència del domini senyorial de la família Padró cal atribuir-la, indubtablement, a les dificultats de discerniment legal entre els senyories «patrimoniales» i «jurisdiccionals», equívoc argument jurídic del qual, com hem vist, la família Padró s'aprestà a servir-se'n des de l'any 1814.

Amb tot, a part d'allargar el cobrament de les rendes de senyoriu durant uns anys emparant-se en la confusió general sobre el tema, la família Padró tenia realment poques possibilitats de reeixir en les seves pretensions de convertir el seu domini sobre Orpí en patrimonial, ja que ben aviat els Cardona-Medinaceli reivindicaren per a ells aquesta qualificació, com a propietaris del «mer imperi» sobre tota la Baronia de la Conca d'Òdena, de la qual el senyoriu d'Orpí era solament una part. L'any 1867 els Medinaceli incoaren un plet en defensa dels seus drets sobre tota la Baronia, el qual fou vist en darrera instància, l'any 1898, pel Tribunal Suprem, i la sentència final resultà contrària a la casa de Medinaceli.⁵²

JOSEP M.ª TORRAS I RIBÉ
 Departament d'Història Moderna
 Universitat de Barcelona

51. *Llibre per assentar los Censos de Casa Jacinto Riba dels Clotets del Terme de Orpí, 1782*, s. f. La darrera anotació de pagament de censos de senyoriu porta la data de 28 d'agost de 1848. Agraïm a Josep M.ª Llacuna i a Marcellí Vidal, actuals propietaris del Mas Cintet del Terme d'Orpí, el fet d'haver-nos deixat consultar la documentació que posseïxen referent a aquest mas.

52. Sentència reproduïda per Josep RIBA i GABARRÓ: *La Pobla de Claramunt. Evolució econòmico-social d'un municipi de la Comarca d'Igualada*. Barcelona, 1972. Apèndix XVIII, pp. 313-320.

APÈNDIX

(Concòrdia pactada entre Antoni Marià de Padró, senyor d'Orpí, i Miquel Borràs, Miquel Soler i Josep Bou, pagesos del terme, per a resoldre un plet sobre el pagament dels drets senyorials, pagament que entrà en disputa a causa de l'ambigüitat legal sobre la qüestió senyorial derivada de la primera llei abolicionista i de la manca de derogació explícita d'aquesta llei per part de Ferran VII. 2 de juliol de 1814).*

En nom de Déu sia amén. Com se hagués mogut Plet o Causa en lo Tribunal ordinari de la Vila de Igualada, y vuy dia per comisió de la Rl. Aud^a y Sala Civil de est Principat de Catalunya devant lo Alcalde del Lloch de Carme, entre Parts del Sor. Dn. Anton Mariano de Padró, y Dn. Joseph Anton de Padró, Pare y fill residents en la present vila com a Señors Directes del Lloch y terme de Orpí de una, contra Miquel Borràs, Miquel Soler, y Joseph Bou de las Oliveras vehiins y naturals del mateix Lloch de Orpí de Part altre, Actuari Nicolau Vergés Not. y vuy Fran^{co} Raurés axí mateix Not. ; Pretenent los dits Pare i fill de Padró, que los expressats Individuos fossen condemnats al pago de censos y demás prestacions Patrimonials que com a tals Señors Directes han tingut y sos sucesors han cobrat de temps immemorial de ells y de sos antepassats, a lo que se oposaren los relatats Borràs, Soler y Bou allegant que las tals prestacions debian cessar y quedar abolidas ab la Cèdula de les Corts Generals, lo que no ha tingut lloch, pues ja may podia perjudicarse la casa de Padró del pocesori immemorial que ha tingut sempre del cobro y percepció de tots los censos y demás drets Dominicals que com a tals Señors Directes del terme de Orpí li competeixen, pues que efectivament queda sentenciat en esta conformitat per lo Alcalde Major de la present Vila de Igualada ab sentència proferida en ditas causas lo dia vint de Novembre pròxim pasat en virtut de comisió de dita Real Sala, y después confirmada per dit Alcalde de Carme també últimament comissionat de la mateixa Rl. Sala ab auto de deu, vint y vint y nou de Mars del present y corrent any. Y atenent que de la prosecució de est Plet se havian de acarrear molts gastos a la una y a la altre de las Parts, han convingut y acordat ab Dn. Joseph Anton de Padró y de Subies com a Hereu y cesionari de dit son pare, en transigir y acordar da la manera següent.

Primerament és convingut y ajustat entre los dits Borràs, Soler y Bou

* A.N.I. Not. Josep Mas i Torelló. Man. 1814. Fols. 289-291. 2 de juliol de 1814.

que del dia present en avant donaran, pagaran y prestaran a la Casa de Padró com a tals Señors Directes sos respective censos, delmes, lluïsmes y demás prestacions en la conformitat y manera que fins a la introducció de las respectivas causas havian acostumat pagar, junt ab los atrasos se està debent, ab la expresa salvedat que si fos lo cas que per alguna orde superior que en lo succesiu se promulgúes sobre la pretenció que han tingut en lo insinuat Plet, que és sobre lo Decret de las extingidas Corts Generals y extraordinàries de sis Agost de mil vuit-cents onse, en lo qual quedan abolits los señorios jurisdiccional, com y també tota prestació axis Real com Personal que dimania de dit títol Jurisdiccional, y com el Sor. Dn. Fernando Séptimo Rey de España (que Déu guarde) queda restituhit en son trono, si Sa Mag^t confirma, o no hagués revocat o no revocàs dit Decret, en est cas deurà la Casa de Padró bonificar-los encontinent tot quant hagien desde la tal orde percibit y tot quant sie just y equitatiu. Però si lo tal Decret és ja revocat, o S. Mag^t lo revocàs, deuran continuar en pagar com havian fet fins lo dia de la introducció de las causas ells y sos antepasats, tot lo que prometen cada un dels otorgants atendre y puntualment cumplir sens dilació ni excusa alguna, ab lo salari de Procurador acostumat, restitució y esmena de tots danys, gastos, y perjudicis; per qual compliment obligant tots sos béns y drets, y los de cada un de ells a solas, mobles e immobles, haguts y per haver. Renunciant com renuncian, esto és, lo dit Josep Bou al benefici de sa menor edat, lesió, facilitat, e ignorància, restitució in integrim demanant; los tres renúncian al Benefici de bon Baró y a son recurs, al de novas constitucions divididoras y cedidoras, accions y consuetut de Barña, que parla de dos o més que junts y asolats se obligan a qualsevol altre Lley, privilegi, o consuetut que a cada un de ells pogués afavorís, y a la que prohibeix la renúncia general.

Item és pactat y convingut que sobre qualsevols dels actuals censos, delmes y demás drets en què està la Casa de Padró en posesió de cobrar dels relatats Borràs, Soler y Bou, y en particular sobre lo que ells han entrat en disputa en las mencionadas causas, ara y en lo succesiu los aparegués que no deuen pagar algun, o alguns dels dits drets, ab lo pretext que la Casa de Padró los percivia per títol Jurisdiccional, y no Patrimonial, en est cas, y quedant sempre salvas a favor de una y altre de las Parts las prevencions que van individuadas en lo capítol antecedent, serà de la obligació de dits Borràs, Soler y Bou, y de Padró lo elegir y anomenar dos compromisaris y dos Advocats per cada una de las dos Parts, a costas iguals a fi y efecte que en vista dels documents ministradors per cada una de las parts, desidesquian y terminian lo asunto amigablement y sense estrèpit de Justícias; ab lo ben entès que si entre ells no mediàs la unió y conformitat sobre algun punt, que no fos fàcil lo decidir-se, concedeixen facultat y poders pera elegir y anomenar un tercer que ab sa anuència e intervenció

resolgian lo punt indecís, debent estar las Parts a tot lo per ells decidit, donant forsa de sentència a lo per ell judicat, baix la pena de cent lliuras que deurà pagar la Part inobedient, imposant-se ab la tal sentència cilenci perpètuu en aquella pretenció, ab lo ben entès que durant la disenció y determinació no puguian suspendre lo pago fins a estar decidit; Y si sobre las indicadas prestacions se expedís per lo Govern algun Decret o determinació, deuran las Parts arreglar-se puntualment a ella. Tot lo que las mateixas Parts prometen respectivament atendre y puntual y exactament cumplir, sens dilació ni excusa alguna, ab lo salari de Procurador acostumat, restitució y esmena de tots danys, gastos y perjudicis; per qual compliment obligan tots sos respectius béns y drets, y los de cada un de ells, mobles e immobles haguts y per haver; Renunciant, esto es, lo dit Jph Bou al Benefici de sa menor edat, y tots renuncian al de bon Baró y a son recurs, al de novas constitucions divididoras y cedidoras, accions y consuetud de Barña que parla de dos ômes que junts y a solas se obligan, a qualsevol altre Lley, benefici, privilegi, o consuetut que en estas cosas pogués afavorir-los y la que prohibeix la renúncia general del dret.

Item ab altre Capítol lo dit Dn. Joseph Anton de Padró, atenent a lo que los sobre anomenats Borràs, Soler y Bou li han sobre promés donar y pagar, conforme sempre li havian acostumat prestar, convé y solemnement promet als mateixos Borràs, Soler y Bou, y a sos respectius successors, contentar-se ab lo cobro dels sobredits Censos, Delmes, Lluïsmes y demás drets Dominicals que fins vuy dia li han correspost. Tot lo que promet atendre, guardar, y puntualment cumplir sens dilació ni excusa alguna ab lo salari de Procurador acostumat, restitució y esmena de tots danys, gastos, y perjudicis; per qual compliment obliga tot sos béns y drets, mobles e immobles, haguts y per haver; Renunciant al Benefici de bon Baró y a son recurs, a qualsevol altres de son favor, y a la que prohibeix la general del dret.

Item és pactat y convingut entre ditas Parts que hagen en lo sucesiu de renunciar com ab tenor de la present Concòrdia renuncian la dita litigi o causa, sos mèrits y prosecució, dient e intimant al Actuari que a la sola ostentació de esta Escripura cancelia y anulha tots sos procehiments com si ja may hagués estat comensada; imposant-se cilenci y callament perpetuo en las respectivas pretencions de cada una de las Parts, pues se las donan per finidas y determinadas respectivament. Y las mateixas Parts llohant y aprovant los precedents capítols de esta transacció y concòrdia, y los de cada un de ella, se prometen respectivament no revocar-los baix las mateixas obligacions, clàusulas y renúncias en cada un de ells expresadas a que se refereixen. Quedant advertidas per lo infrit Not. que la present Escripura se ha de registrar en lo ofici de Hipotecas de esta Vila dins los sis dias que prevé la Pragmática sobre Hipotecas. Y axí ho otorgan y firman en la

dita Vila de Igualada, Bisbat de Vich, a dos dias del mes de Juliol del any mil vuit-cents catorse. Esent presents per testimonis Fernando Mas y Torelló y Mariano Puigdollers y Cuyner Escrivents en esta Vila residents. Axí ho aprova lo infrit. Not. de mà sua pròpia. Miquel Borràs. Miquel Soler. Joseph Bou. Joseph Anton de Padró. En poder de Joseph Mas y Torelló Not. que dóna fe conèixer dits otorgants, y que se han firmat de sa respectiva mà pròpia. Tomada razón de la present Escritura a fol^o 85 y 86 del registro de oficio de Hipotecas de esta Villa. Igualada quatro de Julio de mil ochocientos y catorce. Josef Mas y Torelló, Escribano.

Cost de la vida al delta del Llobregat (1500-1930)

Les quantificacions de preus i salaris al delta del Llobregat daten, a les meves notes, dels segles XIV i XV, però són totalment esparses. En canvi, el segle XVI i els posteriors presenten una coherència apta per a sèries estadístiques. Aquest és el motiu pel qual he escollit l'any 1500 com inici del treball present. A l'altre extrem no m'ha estat donat de dubtar gaire. El món i l'economia rural han prevalgut i preponderat al delta fins a la seva particular revolució industrial, molt tardana, que comença a la dècada del 1920-1930. Significativament, els jornals d'aquests anys —8, 9 i 10 pessetes— són idèntics al camp i a la fàbrica. El començ de la industrialització al delta del Llobregat clou, doncs, la nostra sèrie.

M'he limitat als preus del blat i la carn, perquè constitueixen l'alimentació bàsica dels temps pre-industrials. D'altra banda em baso en els ingressos de la majoria silenciosa, que va arribar a constituir un veritable proletariat rural al delta del Llobregat.¹ Incorporo finalment a l'estudi el valor pecuniari de l'alimentació diària individual adulta quan ve quantificat.

Com indica el títol, l'objectiu del treball és el de precisar el cost de la vida al delta del Llobregat, del segle XVI a la industrialització. La seva durada de 431 anys el fa vàlid, si més no, per a una objectivitat en profunditat —ja que no en extensió—, difícil d'atènyer. Les seves xifres permeten d'extreure'n infinitud de conseqüències, que ajudin a una millor comprensió del fenomen barceloní sota el qual gira. La meua aportació, ultra la recollida de les dades

1. V. els meus llibres *La gent del fang*, *El delta del Llobregat i Barcelona i Proletariat rural al delta del Llobregat al segle XVIII*.

primàries, hi és ben modesta; són un historiador, no un economista. D'altres, amb més preparació, sabran treure'n més profit.

LES FONTS

La diversificació és el signe dominant de les fonts d'aquest treball. Pròpiament no existeixen sèries de preus ni salaris del delta del Llobregat i ha calgut una pacient labor d'espigoleig durant molts anys. Tot i així encara hi ha alguna llacuna, que en el blat representa només el 2'7 %, en la carn el 8'7 % i en els jornals arriba al 13'4 %. La columna referida a l'import de la «vida» o despesa diària d'alimentació adulta individual és donada com a complement; les referències documentals són aquí molt més escasses i de tipus excepcional.

Els preus del blat procedeixen sobretot de vendes de gra consignades en debitoris i èpoques, especialment dels segles XVI i XVII, als protocols dels notaris barcelonins sense gairebé cap excepció. Del XVIII és alguna sèrie d'administració de finques, però fragmentària i sense continuïtat; hi destaco la de Ferrer i Saiol, al terme del Prat, que cobreix el període 1730-1775.² Les notícies del segle XIX fan referència a l'arxiu municipal d'aquesta població i als seus lligalls d'estadística. Les del XX, finalment, són extreptes de llibretes de comptabilitat de pagesos diversos del delta i especialment de la finca «La Ricarda».

Els preus documentals de la carn tenen un altre origen, que cal cercar en les tabes o plec de condicions dels arrendaments de les carnisseries dels pobles respectius. En el nostre cas han estat sobretot els de l'Hospitalet, Cornellà, Sant Boi i el Prat, conservats als manuals dels notaris que exercien d'escrivans de cada comunitat, del segle XVI al XVIII.³ Al XIX els ajuntaments aconsegueixen aques-

2. AHPB, notaris Bonaventura Olzina, Joan Olzina i Cabanes i Gaietà Olzina i Massana, manuals de dits anys.

3. AHPB, notaris Bartomeu Bofill, Pere Lluell, Francesc Lluell, Pere Màrtir Lluell, Antoni Navarro, Bonaventura Olzina, Joan Olzina i Cabanes, Antoni Nogués, Fèlix Albert Nogués, Joan Clarís i Bru.

ta funció. Quant al xx, els nostres preus procedeixen de llibretes de carnisers i de la granja «La Ricarda».

Els jornals i mencions de l'import de la «vida» es troben, com els preus del blat, molt disseminats entre la documentació notarial. La font més important són els comptes de testamentaria i curadoria. Cal fer també menció especial de la sèrie dels judicis verbals de la cúria del veguer de Barcelona, conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat i referits als segles xvi i xvii. Els arxius municipals de les localitats del delta contenen dades dels respectius jornals vuitcentistes. La informació oral ha estat directa per al segle xx i complementada als llibres d'administració de «La Ricarda».

Els preus barcelonins del blat del «Pastrim» de la catedral, publicats per Emili Giralt i reproduïts per Pierre Vilar,⁴ ens han servit en aquells anys que teníem en blanc del segle xvi. El mateix procediment ens ha valgut quant a les llistes publicades pel propi Pierre Vilar i referides a preus del blat (en part del delta del Llobregat i en general de vora Barcelona) per als segles xvii i xviii, carn de moltó a Barcelona al segle xviii i salaris agrícoles a la mateixa ciutat i centúria.⁵ Quant al segle xix ens ha servit el llibre de Nicolás Sánchez-Albornoz *Los precios agrícolas durante la segunda mitad del siglo XIX* (Madrid, 1975, Servei d'Estudis del Banc d'Espanya), on els preus són provincials però preferibles als inserits al *Diario de Barcelona*, de fora de la regió catalana.

LES DADES PRIMÀRIES

Sempre que ha estat possible he agafat els preus del blat corresponents al mes de juliol, és a dir, preus de collita; però això no ha passat de constituir un ideal, perquè massa sovint l'únic o els únics preus d'un any determinat han estat de tardor —blat de sembra— o primavera —blat per a menjar—, ben diferents d'aquell. A partir de mitjan segle xix els preus són del juliol. Quan he

4. E. Giralt: «En torno al precio del trigo en Barcelona durante el siglo xvi», *Hispania*, 1958, LXX. P. Vilar: *Catalunya dins l'Espanya moderna*, II, p. 275.

5. *Catalunya dins l'Espanya moderna*, II, p. 377; III, pp. 378, 394 i 620.

pogut escollir entre dues o més qualitats de blat —xeixa, blat, mestall, mestall ordiós— he triat la més alta. Entre preus diferents d'una mateixa qualitat i mes m'he quedat amb el preu mig. Els preus vénen donats en quarteres (55 quilos), mesura d'ús absolut al delta i en plena vigència fins a la guerra civil del 1936-1939.

Els preus de la carn fan referència a la d'ovella, que va ser la més consumida al delta durant els segles del nostre estudi. El seu valor, un 25 % per sota la de moltó, ha permès la reconstrucció d'alguns anys dels segles XVIII i XX a partir dels preus d'aquest. Vénen donats en lliures carnisseres (1.200 grams), pes absolut —amb les terces de 400 grams— fins al segle XX, en què és substituït pel sistema mètric decimal.

Els jornals aportats corresponen a jornals agrícoles ordinaris, entenent per tals els d'escatar i eixarcolar, que ocupaven la major part de l'any. Eren els més generals i els més baixos. Tots els altres són més restringits i de quantia més elevada: de sembra, d'arrencar, de segar, de batre, de manipular el cànem, de verema, de dallar, d'empeltar, etc. A l'estiu eren més ben pagats. Els que dono són jornals d'hivern i primavera, els més baixos. Resten, per tant, fora dels nostres càlculs els salaris dels mossos i els de tot el personal assalariat fix de les masies, subjectes a tractes diversos en cada cas amb l'amo, però sobretot amb el menjar quotidià assegurat, a taula i al camp.

La despesa diària d'alimentació adulta individual o «vida» va ser de pràctica observança al delta fins a mitjan segle XVIII; després hi apareix esporàdicament. L'amo alimentava el jornalero si aquest així ho preferia i li descomptava la «vida» de l'import del jornal. Sembla —després ho veurem— que en un principi i durant molt de temps la «vida» va equivaler a la meitat de l'import del jornal o que un jornal eren dues «vides», és a dir, dues racions individuals diàries. La primitiva valoració social d'una jornada de treball bé va poder ser aquesta.

Tots els preus i salaris vénen reduïts a rals, moneda encara en ús avui.

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1500	8		1'33	
1501	9		1'33	
1502	12		1'33	
1503	11			
1504	9			
1505	10		1'33	
1506	10			
1507	9		1'33	
1508	8			
1509	8		1'33	
1510	8		1'33	
1511	7		1'33	
1512	8		1'33	
1513	9		1'33	
1514	5			
1515	9		1'33	
1516	9		1'33	
1517	8		1'33	
1518	9			
1519	10		1'33	
1520	11		1'33	
1521	14		1'33	
1522				
1523	9		1'33	
1524	9		1'33	
1525	5'5		1'33	
1526	10		1'33	
1527	11		1'33	
1528	12			
1529	20			
1530	10		1'5	0'75
1531	12		1'5	
1532	13			
1533	16		1'5	
1534	11		1'5	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1535	11		1'5	
1536	11		1'5	0'8
1537	6			
1538	8		1'5	
1539	14		1'5	
1540	15		1'5	
1541	16		1'5	
1542	12		1'5	
1543	9'5			
1544	10	0'5	1'5	
1545	14	0'5	1'5	
1546	17'5		1'5	
1547	13	0'5		
1548	13'25	0'5	1'5	
1549	12		1'5	
1550	12	0'5	1'5	
1551	16'5	0'6		
1552	14	0'6	1'5	
1553	12		1'5	
1554	13'75	0'6		
1555	12'75	0'6	1'75	
1556	18	0'7	1'75	
1557	15	0'6	1'75	
1558	12'75	0'6	1'75	
1559	12	0'6		
1560	12		1'75	
1561	11'75	0'6		
1562	12'25	0'6	1'75	
1563	10	0'6	1'75	
1564	10'75	0'7	2	1
1565	13'75	0'7	2	
1566	22'5	0'7	2	
1567	27	0'8	2	
1568	16'5	0'7	1'9	
1569	13	0'7	1'9	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1570	17	0'7	1'8	
1571	22'5		2	
1572	16'5		2	
1573	14'5		2	
1574	17	0'7	2	
1575	15'25	0'7		
1576	20	0'7	2	
1577	23'5	0'8		
1578	23	0'8	2	
1579	24	0'75	2	1
1580	16'5	0'75	2	
1581	17	0'8	2	
1582	20	0'8	2	1
1583	25	1	2'5	1'5
1584	27'5	1	2'5	
1585	25	0'9	2	
1586	17	0'87	2	
1587	15'5	0'87		
1588	15	0'9	2	
1589	20'5	0'9	2	
1590	18	0'8	2	1
1591	23	0'9	2	1
1592	25		2	
1593	24'25		2	
1594	20	0'87	2	1
1595	27'5	0'87	2	1
1596	22	0'87		
1597	21	0'9	2	1
1598	25	1	2	1
1599	22'75	1	2	1
1600	22	1	2	1
1601	21	1	2'5	1
1602	22	1'12	2'5	1'25
1603		1	2'5	1'25
1604	21	1'12	2'5	1'5

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1605	30		2'5	1'5
1606	36	1'12	2'5	1'5
1607	19	1'12	2'5	1'5
1608	20		2'5	
1609	19'5	1	2'5	2
1610		1	2'5	
1611	24	1	2'5	
1612	24'5	1		
1613	27		2'5	
1614	27	1	2'5	
1615	17	1'12		
1616	19	1'12		
1617	24	1'12	2'5	
1618	25	1'12	2'5	
1619	26	1'12	2	
1620	23	1'12	2	1
1621	24'5	1'12	2'25	
1622	20	1'12	2'25	
1623	28	1'25	2'25	
1624	22	1'25	2'5	1'5
1625	21'25		2'5	1'5
1626	20	1'12	2'5	
1627	19	1'25	2'5	
1628	24	1'25	2'5	
1629	26	1'25	3	1'5
1630	29'5		3	1'5
1631	35	1'25	3	1'5
1632	41'5	1'25	3	1'5
1633	22	1'25	3	1'5
1634	20	1'25	3	1'5
1635	18	1'25	3	1'5
1636	17	1'25		
1637	22'5	1'25		
1638	28	1'25		
1639	27	1'25	3'5	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1640		1'25	3'5	1'5
1641	24	1'25	3'5	1'5
1642	26	1'5	3'5	1'5
1643	33	1'5	3'5	
1644	26'5	1'62	3'5	
1645	27	2	3'5	1'5
1646	46	2'25	3'5	2
1647	48	2'5	3'5	2
1648	50	2'75	3'5	2
1649	55	3	3'5	2
1650	70	3'5		
1651	150	3'5	6'6	4'5
1652	96'75			
1653				
1654			4	
1655	16'6	2'62	4	
1656		2'62	4	
1657	20	2	4	2
1658	24'25	2	4	
1659	26'25	2	4	2
1660	20	1'75		
1661	23	1'5	3'5	1'5
1662	23'5	1'25	3'5	
1663	24	1'25	3'5	
1664	23	1'37	3'5	
1665	30	1'5	3'5	
1666	37'5	1'75	3'5	2
1667	30	1'5	3'5	
1668	29'5	1'5	3'5	
1669	30	1'5	3'5	1'5
1670	28		3'5	
1671	30	1'37	3'5	
1672	31	1'37		
1673	32	1'5	4	
1674	30'5	1'5	4	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1675	25	1'75	4	
1676	30	1'5	4	2
1677	57	1'87	4	
1678	49'5	1'75	3'5	1'5
1679	40	1'75	4	
1680	39	1'75	4	
1681	28	1'75	4	
1682	34	1'8	4	
1683	30	1'8	4	
1684	34'25	1'9	4	
1685	38	1'75	4	
1686	34	1'5	4	2
1687	33	1'75	4	2
1688	26	1'5		
1689	33	2	4	2
1690	30	1'8	4	
1691	36		4	
1692	38'5	1'62	4	
1693	34'5	1'62	4	
1694	32	2	4	
1695	36	2	4	2
1696	31		4	
1697	42	4	10	
1698	30'5	2'25		
1699	32'25	2'37	4	
1700	27	1'62	4	2
1701	31'5	1'62	4	
1702	30	1'75	4	
1703	30	1'62	4	
1704	30	1'5	4	
1705	31'5	1'5	4	
1706		1'5	4	
1707	33	1'62		
1708	48'5	1'75	4'5	
1709	36'5	2'12	4'5	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1710	38	2'75	4'5	3
1711	39'5	3	4'5	
1712	55	3	4'5	
1713	66	3'25		
1714	88'75		7	3'5
1715	52	3'25	3'5	
1716	46'75	3	3'5	
1717	40'5	3	3'5	
1718	38'25	2'75	4	
1719		2'5	4	
1720	35	2	4'5	2
1721	28'25	2	4'5	
1722	29	1'75	4	
1723	28	1'62	4	
1724	26'5	1'62	4	
1725	29	1'75	4	
1726	22'75	1'62	3'5	
1727	20'75	1'75	3'5	
1728	16	1'62	3'5	
1729	36	1'87	3'5	
1730	31'5	1'75	3'5	
1731	30	1'62		
1732	28'5	1'62		
1733	29	1'5	3'5	
1734	35	1'81	3'5	
1735	31	1'62	3'5	1'75
1736	30	1'62	3'5	1'75
1737	30	1'62	3'5	1'75
1738	32	1'62		
1739	28'75	1'62	3'5	
1740	29'75	1'62	3'5	
1741	26	1'62	3'5	1'75
1742	35	1'75	3'5	
1743	28	1'75	3'6	
1744	30	1'75	3'5	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1745	29	1'62	3'5	
1746	31	1'62	3'5	
1747	32	1'62	3'5	
1748	39'5	1'62	2'5	2
1749	40'5	1'62	2'5	
1750	39'25	2'25	2'5	2
1751	32	1'87	2'5	
1752	38	1'87		
1753	40	2	2'5	3'6
1754	40	2'12	2'5	
1755	33	2'25	2	
1756	35	2'25	2	
1757	40	2'25	2	
1758	48	2'25	2	
1759	50	2'12	2	
1760	50	2'5	2	
1761	38	2'12	2	
1762	50	2'12	2	
1763	40'5	2'31	2	3'6
1764	42	2	2	
1765	51	2	2	
1766	61	2	2	
1767	61	2	2	
1768	61	2'37	2	
1769	54	2'37	2	
1770	60	2'5	2	4
1771	53	2'5	2	
1772	58	2'62		
1773	61	2'62		
1774	40	2'5		
1775	54	2'75	3	
1776	47'5	2'5	3	
1777	49	2'5	3	
1778	49'5	2'5	3	
1779	50	2'75	3	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1780	60	3	3'5	
1781	55'75	3'2	3'75	
1782	56	3'25	3'75	
1783	55	3'25	3'75	
1784	54	3'25	3'75	
1785	55	3'37	3'75	3'75
1786	49'75	3'37		
1787	45'5	3'5	3'5	3'5
1788	51'5	3'75	3'5	
1789	63'5	3'75	3'5	
1790	58	3'75	3	
1791	52	3'75	2'5	
1792	68'25	3'75	2'5	4
1793	145	3'75	2'5	
1794	115	5'25		
1795	64	5	3	
1796	70	4'5	3	
1797	66'75	4		
1798	70	4		
1799	82'5	4		
1800	71'5	4	2'75	
1801	73	4'25	3	
1802	85'5	4'25		
1803	75	4'25	2'5	
1804	67'5	4'5	2'5	
1805	67	4'5	3	
1806	69'5	4'25	3	
1807	63	4'25	4	
1808	80		4	
1809	100		4	
1810	104	5'1	4	
1811	126		4	
1812	108	5	4	
1813	112	7	4	
1814	100	9'35	4	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1815	107	7'6	4	
1816	91'5	5'4	4	
1817	95	5'4	4	
1818	114	5'4	4	
1819	58'5	5'4	4	
1820	57	5'4	4	
1821	50'5	5'4	4	
1822	52	5	4	
1823	52	5	4	
1824		5	4	
1825	48	5		
1826	61	5		
1827	44	5	4	
1828	53'5	4	4	
1829	59	4	4	
1830	54	4	4	
1831	52'25	4	4	
1832	50'5	4	4	
1833	50	4	4	
1834	51	4	4	
1835	47'75	4	4	
1836	44	4	4	
1837	47'5	4	5	
1838	52	4'8	5	
1839	50	4'8	5	
1840	49'5		5	
1841	46	4'8	5	
1842	47	4'8	5	4
1843	41'5	4'8	5	
1844	48		5	
1845		4'8	5	
1846	53'75	4'8		
1847	57	4'8	5	
1848	44	4'8	5	
1849	48'5		5	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1856	64'25	6	6	
1850	50'5		6	
1851		4'8	6	
1852	46'5	4'8	6	
1853	49	4'8		
1854	46	4'8	6	
1855	52	6	6	
1857	76	6	6	
1858	58	6	6	
1859	66'5	6	6	
1860	66'5			
1861	56	6	6	
1862	70	6	6	
1863	55	6	6	
1864	61'25	6	6	4
1865	60		6	
1866	65	6	7	
1867	51'75	7	7	
1868	64	7	7	
1869	46'75	6	7	
1870	52	7'1	7	
1871	50	7'1	7	
1872	52	7'1	7	
1873	55'25	7'1	8	
1874	56		8	
1875	53'5	7'1	8	
1876	50	7'1	8	
1877	56'75	7'1		
1878	60	7'6		
1879	60	7'6	8	
1880	60	7'6	8	
1881	56'5	7'6	8	
1882	60		9	
1883	59		9	
1884	55'5		9	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1885	50	7'6	9	
1886	50	7'6	9	
1887	50	7'6	9	
1888	48	8'2		
1889	45'75	8'2	10	
1890	45'75	8'2	10	
1891	47'5	8'2	10	
1892	48	8'2	10	
1893	52	8'2		
1894	53	8'2	10	
1895	58	9	10	
1896	70	9	10	
1897	72	9	10	
1898	103	9	10	
1899	68	9	10	
1900	61	9	10	
1901	65	9	12	
1902	66	9	12	
1903	64	9	12	
1904	60	9	12	
1905	59	9	12	
1906	56	9	12	
1907	61	9	12	
1908	68	9	12	
1909	68	9	12	
1910	60	9	12	
1911	59	9	12	
1912	59	9	12	
1913	64	9	12	
1914	73	9	12	
1915	88	9	14	
1916	100	10'3	14	
1917	91	10'3	16	
1918	120	12	18	
1919	118	13	20	

<u>Any</u>	<u>Blat</u>	<u>Carn</u>	<u>Jornal</u>	<u>«Vida»</u>
1920	122	14'4	24	
1921	99	14'4	32	
1922	97	14'4	32	
1923	95	14'4	32	
1924	101	14'4	32	
1925	114	14'4	32	
1926	100	15'6	32	
1927	112	15'6	32	
1928	115	15'6	32	
1929	106	15'6	32	
1930	103	16'6	32	

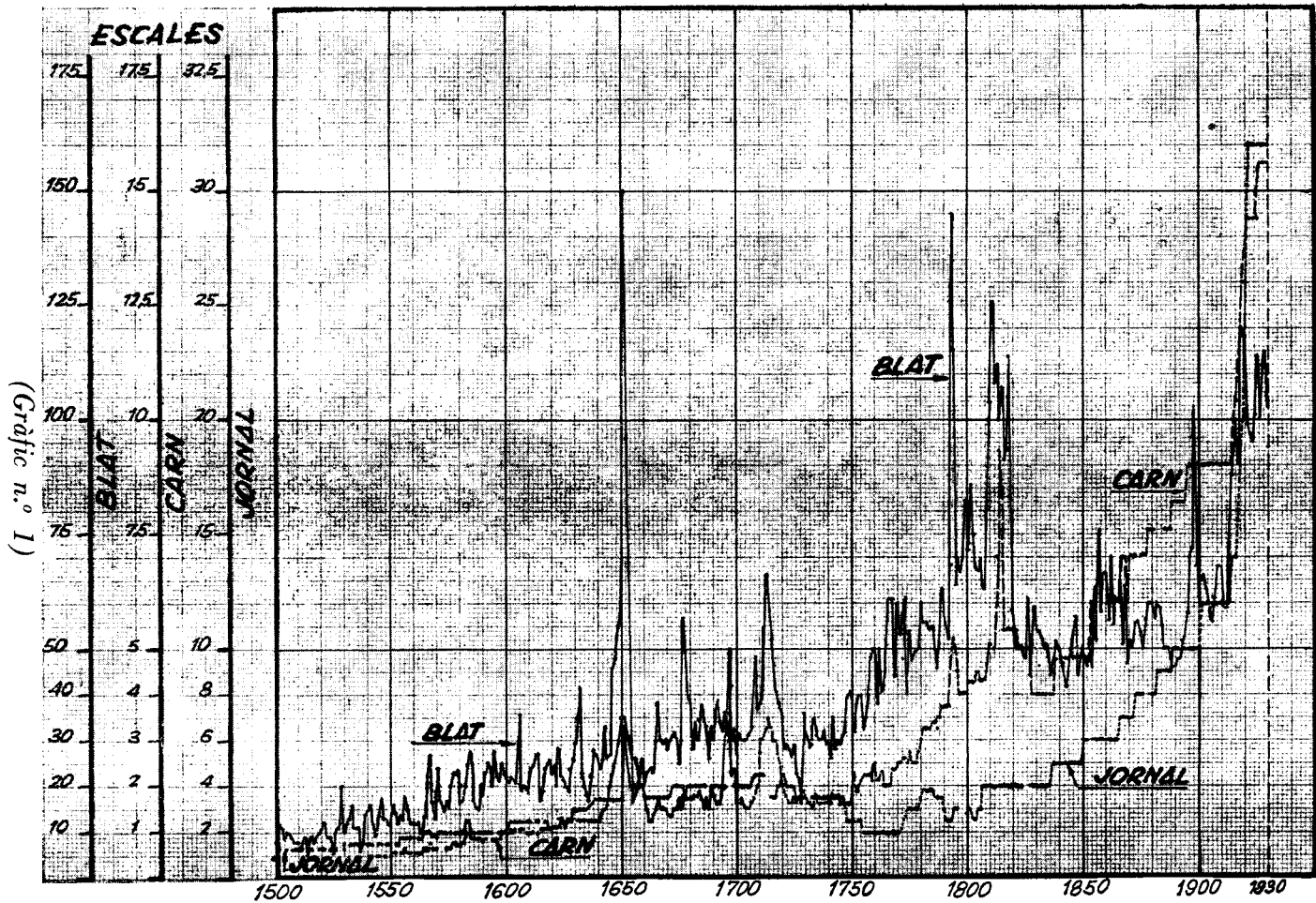
CICLE MULTISECULAR

Prenent per base l'any 1544 —el primer en què les tres columnes bàsiques hi són completes—, tenim el següent increment absolut entre 1544 i el 1930:

Base 100 = 1544.

	1544	1930
Blat:	100	1.030
Carn:	100	3.320
Jornals:	100	2.133

La pujada modesta del preu del blat en gairebé 400 anys —en realitat 431 anys si mirem la taula general— i la tan forta de la carn, ens diuen de bell antuvi que el jornal del delta del Llobregat va poder menjar pa, però carn no. Més endavant veurem com i quan s'esdevé això. Els jornals per damunt l'augment del blat ens diuen també que, malgrat tot, no van quedar endarrerits i que si pot parlar-se d'un proletariat rural deltaic ha de ser forçosament perquè en l'evolució dels jornals van barrejar-s'hi interferències més o menys estranyes i ralentitzadores; interferències que també comprovarem.

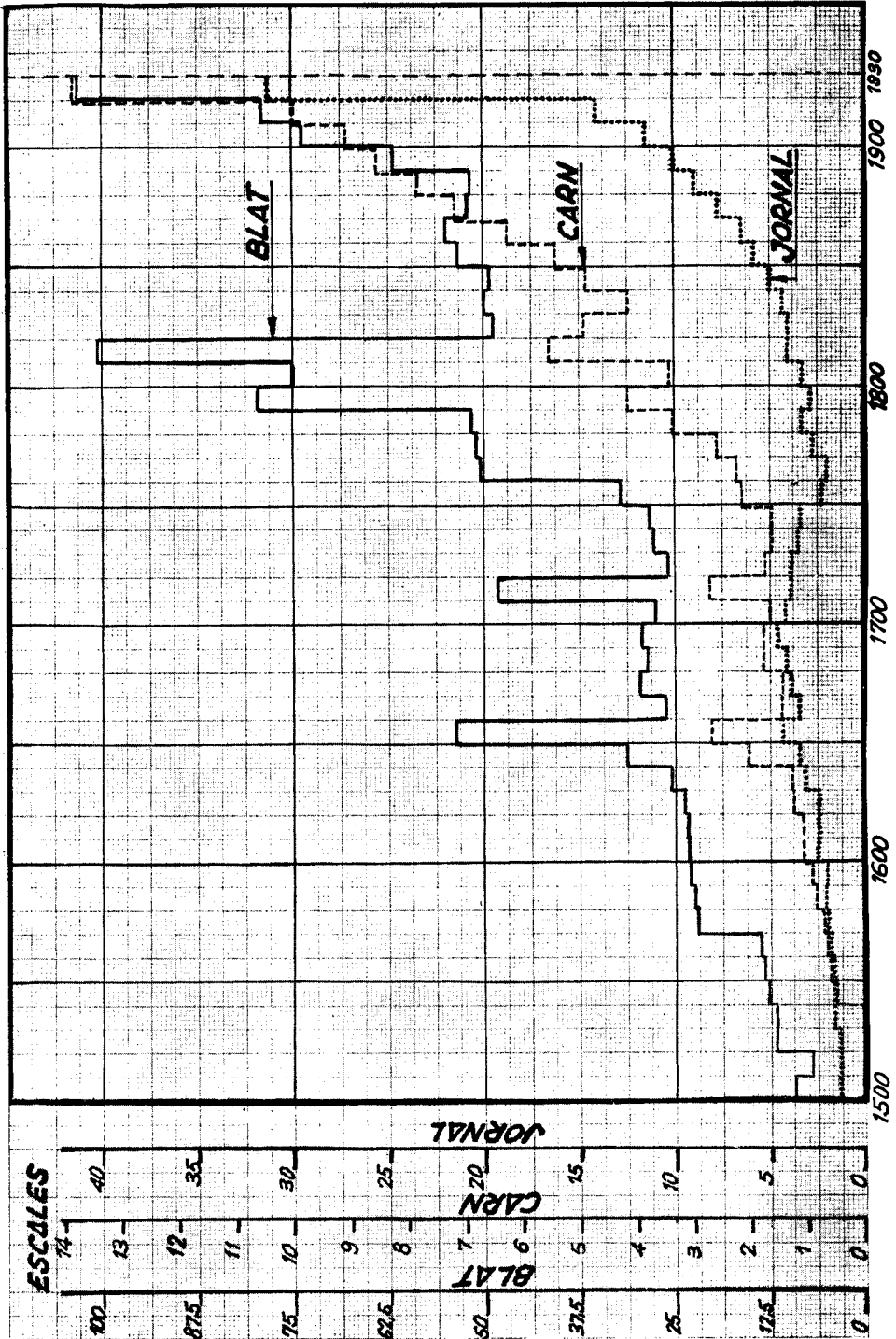

(Gràfic n.º 1)

L'evolució de tot el cicle és la que segueix:

Més perceptible resulta en mitjanes decennals:

(Gràfic n.º 2)

Entre d'altres coses aquest gràfic ens revela:

- 1) Una relativa estabilitat al segle XVI, trencada a la dècada 1560-1569.
- 2) Una gran estabilitat entre 1570 i 1639.
- 3) L'alteració —guerra, fam i pesta— del període de mitjan segle XVII.
- 4) La gran deflació de la dècada 1660-1669.
- 5) Una nova estabilitat entre 1670 i 1709, trencada altra volta per la guerra.
- 6) La guerra de Successió.
- 7) L'estabilitat dels anys 1720 al 1749.
- 8) La contradicció entre preus i salaris a partir de mitjan segle XVIII.
- 9) L'alça i estabilitat del període 1760-1789.
- 10) L'alteració entre 1790 i 1819, època de guerres.
- 11) L'extraordinària estabilitat del segle XIX.
- 12) La deflació entre 1820 i 1839.
- 13) La primera guerra mundial.

Diríem que més que no pas la meteorologia són les guerres els principals causants de l'alteració dels preus. Quant als salaris en baixa, més endavant hi dedico un apartat. Però prou que es veu, mirant els gràfics, que el segle XVIII transmuta quelcom de secular: la relació «preu de la carn —import del jornal», i que el segle XX ho torna al seu lloc. Què significa això?

RELACIÓ «PREU CARN - IMPORT JORNAL»

La relació entre el preu de la carn i l'import del jornal al delta del Llobregat és la que segueix:

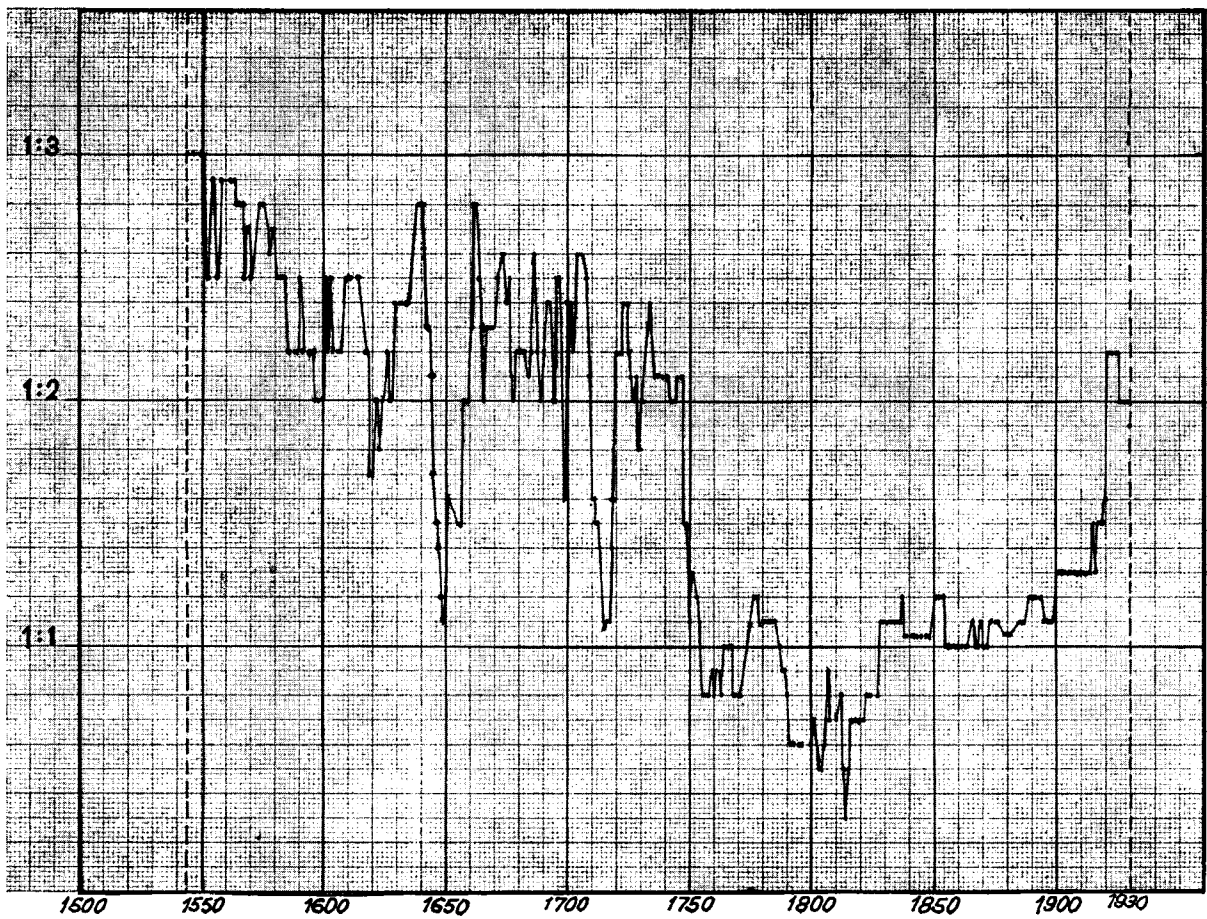
<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1544	1:3	1555	1:2'9	1563	1:2'9
1545	1:3	1556	1:2'5	1564	1:2'8
1548	1:3	1557	1:2'9	1565	1:2'8
1550	1:3	1558	1:2'9	1566	1:2'8
1552	1:2'5	1562	1:2'9	1567	1:2'5

<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1568	1:2'7	1621	1:2	1669	1:2'3
1569	1:2'7	1622	1:2	1671	1:2'5
1570	1:2'5	1623	1:1'8	1673	1:2'6
1574	1:2'8	1624	1:2	1674	1:2'6
1576	1:2'8	1626	1:2'2	1675	1:2'2
1578	1:2'5	1627	1:2	1676	1:2'6
1579	1:2'6	1628	1:2	1677	1:2'1
1580	1:2'6	1629	1:2'4	1678	1:2
1581	1:2'5	1631	1:2'4	1679	1:2'2
1582	1:2'5	1632	1:2'4	1680	1:2'2
1583	1:2'5	1633	1:2'4	1681	1:2'2
1584	1:2'5	1634	1:2'4	1682	1:2'2
1585	1:2'2	1635	1:2'4	1683	1:2'2
1586	1:2'2	1639	1:2'8	1684	1:2'1
1588	1:2'2	1640	1:2'8	1685	1:2'2
1589	1:2'2	1641	1:2'8	1686	1:2'6
1590	1:2'5	1642	1:2'3	1687	1:2'2
1591	1:2'2	1643	1:2'3	1689	1:2
1594	1:2'2	1644	1:2'1	1690	1:2'2
1595	1:2'2	1645	1:1'7	1692	1:2'4
1597	1:2'2	1646	1:1'5	1693	1:2'4
1598	1:2	1647	1:1'4	1694	1:2
1599	1:2	1648	1:1'2	1695	1:2
1600	1:2	1649	1:1'1	1697	1:2'5
1601	1:2'5	1651	1:1'8	1699	1:1'6
1602	1:2'2	1655	1:1'5	1700	1:2'4
1603	1:2'5	1656	1:1'5	1701	1:2'4
1604	1:2'2	1657	1:2	1702	1:2'2
1606	1:2'2	1658	1:2	1703	1:2'4
1607	1:2'2	1659	1:2	1704	1:2'6
1609	1:2'5	1661	1:2'3	1705	1:2'6
1610	1:2'5	1662	1:2'8	1706	1:2'6
1611	1:2'5	1663	1:2'8	1708	1:2'5
1614	1:2'5	1664	1:2'5	1709	1:2'1
1617	1:2'2	1665	1:2'3	1710	1:1'6
1618	1:2'2	1666	1:2	1711	1:1'5
1619	1:1'7	1667	1:2'3	1712	1:1'5
1620	1:1'7	1668	1:2'3	1715	1:1'07

<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1716	1:1'1	1758	1:0'8	1805	1:0'6
1717	1:1'1	1759	1:0'9	1806	1:0'7
1718	1:1'4	1760	1:0'8	1807	1:0'9
1719	1:1'6	1761	1:0'9	1810	1:0'7
1720	1:2'2	1762	1:0'9	1812	1:0'8
1721	1:2'2	1763	1:0'8	1813	1:0'5
1722	1:2'2	1764	1:1	1814	1:0'3
1723	1:2'4	1765	1:1	1815	1:0'5
1724	1:2'4	1766	1:1	1816	1:0'7
1725	1:2'2	1767	1:1	1817	1:0'7
1726	1:2'1	1768	1:0'8	1818	1:0'7
1727	1:2	1769	1:0'8	1819	1:0'7
1728	1:2'1	1770	1:0'8	1820	1:0'7
1729	1:1'8	1771	1:0'8	1821	1:0'7
1730	1:2	1775	1:1'09	1822	1:0'8
1733	1:2'3	1776	1:1'2	1823	1:0'8
1734	1:2'4	1777	1:1'2	1824	1:0'8
1735	1:2'1	1778	1:1'2	1827	1:0'8
1736	1:2'1	1779	1:1'09	1828	1:1
1737	1:2'1	1780	1:1'1	1829	1:1
1739	1:2'1	1781	1:1'1	1830	1:1
1740	1:2'1	1782	1:1'1	1831	1:1
1741	1:2'1	1783	1:1'1	1832	1:1
1742	1:2	1784	1:1'1	1833	1:1
1743	1:2	1785	1:1'1	1834	1:1
1744	1:2	1787	1:1	1835	1:1
1745	1:2'1	1788	1:0'9	1836	1:1
1746	1:2'1	1789	1:0'9	1837	1:1'2
1747	1:2'1	1790	1:0'8	1838	1:1'04
1748	1:1'5	1791	1:0'6	1839	1:1'04
1749	1:1'5	1792	1:0'6	1841	1:1'04
1750	1:1'1	1793	1:0'6	1842	1:1'04
1751	1:1'3	1795	1:0'6	1843	1:1'04
1753	1:1'2	1796	1:0'6	1845	1:1'07
1754	1:1'1	1800	1:0'6	1847	1:1'07
1755	1:0'8	1801	1:0'7	1848	1:1'07
1756	1:0'8	1803	1:0'5	1851	1:1'2
1757	1:0'8	1804	1:0'5	1852	1:1'2

<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1854	1:1'2	1885	1:1'1	1909	1:1'3
1855	1:1	1886	1:1'1	1910	1:1'3
1856	1:1	1887	1:1'1	1911	1:1'3
1857	1:1	1889	1:1'2	1912	1:1'3
1858	1:1	1890	1:1'2	1913	1:1'3
1859	1:1	1891	1:1'2	1914	1:1'3
1861	1:1	1892	1:1'2	1915	1:1'5
1862	1:1	1894	1:1'2	1916	1:1'3
1863	1:1	1895	1:1'1	1917	1:1'5
1864	1:1	1896	1:1'1	1918	1:1'5
1866	1:1'1	1897	1:1'1	1919	1:1'5
1867	1:1	1898	1:1'1	1920	1:1'6
1868	1:1	1899	1:1'1	1921	1:2'2
1869	1:1'1	1900	1:1'1	1922	1:2'2
1870	1:0'99	1901	1:1'3	1923	1:2'2
1871	1:0'99	1902	1:1'3	1924	1:2'2
1872	1:0'99	1903	1:1'3	1925	1:2'2
1873	1:1'1	1904	1:1'3	1926	1:2
1875	1:1'1	1905	1:1'3	1927	1:2
1876	1:1'1	1906	1:1'3	1928	1:2
1879	1:1'05	1907	1:1'3	1929	1:2
1880	1:1'05	1908	1:1'3	1930	1:1'9
1881	1:1'05				

A semblança d'allò que hem vist en la «vida», és a dir, que l'import de la despesa diària d'alimentació d'un adult equivalgui a la meitat del jornal, així també la relació «lliura carnissera d'ovella-import del jornal» cal situar-la en 1:2. Tot el que sigui superior a aquesta proporció serà netament favorable al jornalero, fins arribar a l'òptim 1:3 amb què comença la sèrie. Sabem, en efecte, que durant el segle XVI àdhuc els pobres del delta menjaven carn en racions de 3 unces (100 grams), o superiors si eren de crestat o

(Gràfic n.º 3)

cabra.⁶ Encara al XVII el consum de carn al delta dóna una mitjana individual d'uns 80 grams diaris.⁷ Però en el transcurs del XVIII el consum de carn al territori deltaic baixa a 50 grams diaris.⁸ La resposta del Prat a l'enquesta de Francisco de Zamora fa constar al 1789 que la gent acomodada menja carn d'ovella i de porc, i els pobres, de porc si poden. Els hostals dels pobles del delta van ser obligats per la classe dirigent i benestant a vendre porc, ultra arengades i bacallà. A partir de mitjan segle XVIII l'excés demogràfic fa que pugui parlar-se d'un autèntic proletariat rural al delta del Llobregat, que ja no s'hi estroncarà fins arribar a la industrialització. Comença l'emigració a Amèrica. El segle XIX perllonga aquesta situació. El consum de carn arriba a ser de 25 grams individuals diaris,⁹ que vol dir que els pobres —la gran majoria— no en tasten. Al gràfic n.º 3 la ratlla gruixuda separa el nivell de la vida dels jornalers: pel damunt, carn; per sota, arengades. Hi veiem que no és fins després de la primera guerra mundial, coincidint amb els inicis de la industrialització al delta, que torna finalment a depassar-se la relació 1:2 (si prolonguéssim la sèrie ho comprovaríem encara més).

El gràfic n.º 4 demostra la tràgica inversió per al jornalier del delta entre el preu de la carn i l'import del jornal.

Al meu llibre *El delta del Llobregat i Barcelona* dedico un capítol a aquesta qüestió, on remeto el lector interessat.¹⁰ Ara només vull subratllar, per acabar aquest apartat, que la degradació dels salaris agrícoles setcentistes, motivada per l'excés de mà d'obra, va fer que els preus els sobrepassessin i explica la pobresa i misèria de tot el vuit-cents al delta del Llobregat, enfront del benestar de la classe pagesa, incrementat des de l'arribada del regadiu.

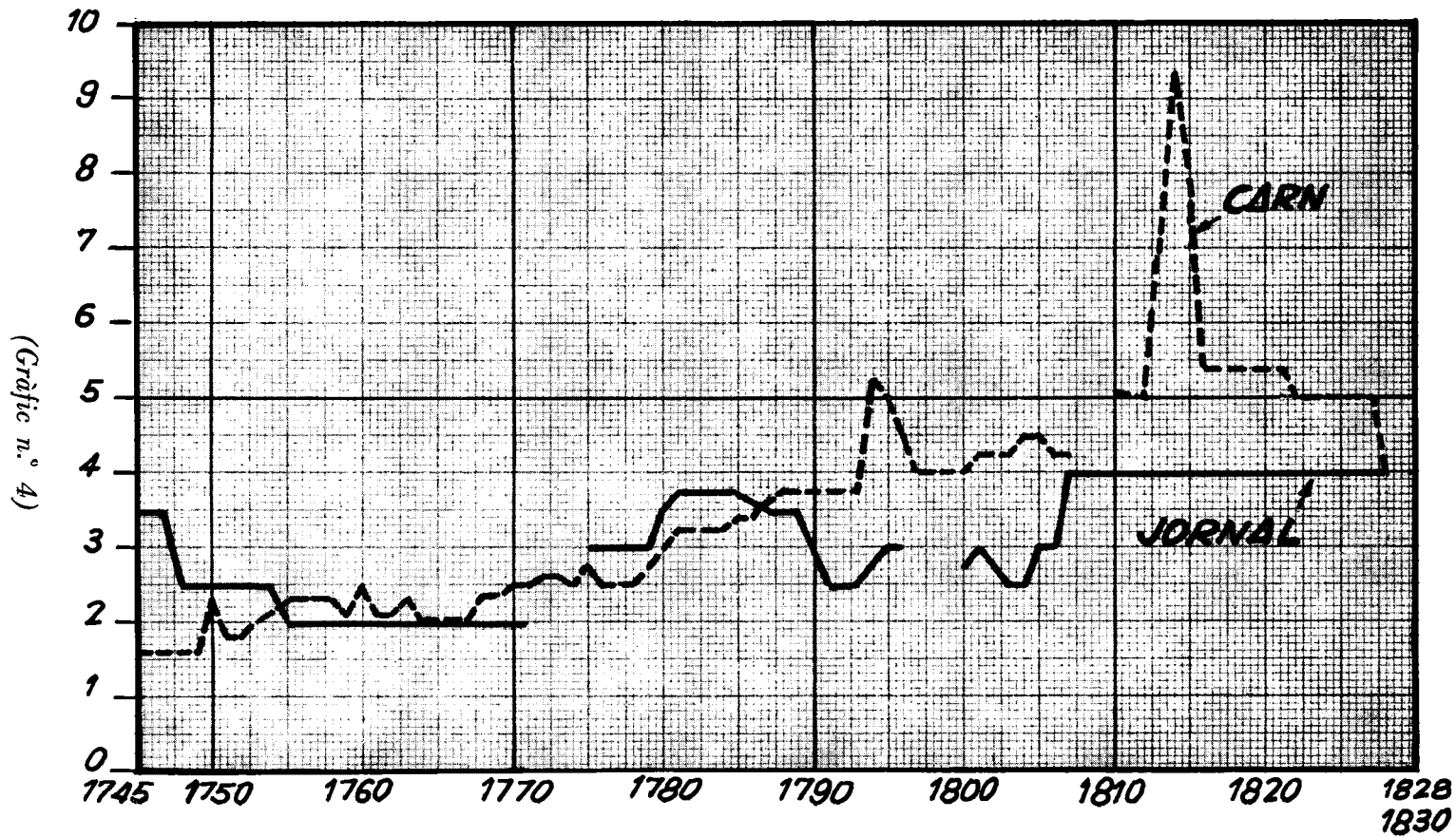
6. Jaume CODINA: *El delta del Llobregat i Barcelona*, p. 61.

7. *Idem.*, p. 150.

8. *Idem.*, p. 226.

9. *Idem.*, pp. 151 i 411.

10. Pp. 260-265.

RELACIÓ «JORNAL-‘VIDA’»

La proporció entre l'import de la despesa diària d'alimentació individual o «vida» i el del jornal ve quantificada així:

<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1530	1:2	1625	1:1'6	1678	1:2'3
1536	1:1'8	1629	1:2	1686	1:2
1564	1:2	1630	1:2	1687	1:2
1579	1:2	1631	1:2	1689	1:2
1582	1:2	1632	1:2	1695	1:2
1583	1:1'6	1633	1:2	1700	1:2
1590	1:2	1634	1:2	1710	1:1'5
1591	1:2	1635	1:2	1714	1:2
1594	1:2	1640	1:2'3	1720	1:2'2
1595	1:2	1641	1:2'3	1735	1:2
1597	1:2	1642	1:2'3	1736	1:2
1598	1:2	1645	1:2'3	1737	1:2
1599	1:2	1646	1:1'7	1741	1:2
1600	1:2	1647	1:1'7	1748	1:1'2
1601	1:2'5	1648	1:1'7	1750	1:1'2
1602	1:2	1649	1:1'7	1753	1:0'6
1603	1:2	1651	1:1'4	1763	1:0'5
1604	1:1'6	1657	1:2	1770	1:0'5
1605	1:1'6	1659	1:2	1785	1:1
1606	1:1'6	1661	1:2'3	1787	1:1
1607	1:1'6	1666	1:1'7	1792	1:0'6
1609	1:1'2	1669	1:2'3	1842	1:1'2
1620	1:2	1676	1:2	1864	1:1'5
1624	1:1'6				

El predomini de la proporció 1:2 indica la primitiva valoració d'una jornada de treball, segons ja he apuntat més amunt. S'hi aguanta amb excepcions transitòries fins a la dècada del 1750, precisament quan decau i desapareix el costum de fer la «vida» al jornal·ler. La causa de la seva desaparició cal cercar-la en l'encariment dels productes alimentaris, que va fer que en poc més de deu anys (1741-1753) la «vida» doblés i passés de mitja pesseta a una.

A l'amo li va convenir més de seguir donant la paga íntegra en metàl·lic. La «vida» va doblar, però el jornal de base no va pujar. És més: pocs anys després va començar a baixar fins a situar-se per sota d'aquella. Uns jornals que no donaven ni per al menjar quotidià individual! Com era possible? A *El delta del Llobregat i Barcelona* raono la qüestió, substanciada en la desaparició de carn a la dieta dels jornalers. La classe pagesa i dirigent pretenia així la defensa dels seus interessos a costa dels jornalers, mà d'obra segura i barata.

RELACIÓ «PREU CARN-‘VIDA’»

Examinem ara quina va ser la relació proporcional entre el preu de la carn i la «vida» al delta del Llobregat:

<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>	<u>Any</u>	<u>Proporció</u>
1564	1:1'4	1631	1:1'2	1687	1:0'8
1579	1:1'3	1632	1:1'2	1689	1:1
1582	1:1'2	1633	1:1'2	1695	1:1
1583	1:1'5	1634	1:1'2	1700	1:0'8
1590	1:1'2	1635	1:1'2	1710	1:0'9
1591	1:1'1	1640	1:1'2	1714	1:2
1594	1:1'06	1641	1:1'2	1720	1:1
1595	1:1'06	1642	1:1	1735	1:0'9
1597	1:1'1	1645	1:1'3	1736	1:0'9
1598	1:1	1646	1:1'1	1737	1:0'9
1599	1:1	1647	1:1'1	1741	1:0'9
1600	1:1	1648	1:1'3	1748	1:0'8
1601	1:1	1649	1:1'5	1750	1:1'1
1602	1:1'1	1651	1:0'7	1753	1:0'5
1603	1:1'2	1657	1:1	1763	1:0'6
1604	1:1'3	1659	1:1	1770	1:0'6
1606	1:1'3	1661	1:1	1785	1:1
1607	1:1'3	1666	1:0'8	1787	1:1
1609	1:2	1669	1:1	1792	1:0'9
1620	1:0'9	1676	1:0'7	1842	1:1'2
1624	1:1'2	1678	1:1'1	1864	1:1'5
1629	1:1'2	1686	1:0'7		

Aquí sembla que la valoració *ab initio* va ser 1:1, és a dir, una lliura carnissera tindria el mateix valor que l'alimentació diària d'un adult. Entre el 1750 i el 1753 el preu de la carn s'aguanta —baixa una mica—, però la «vida» puja un 80 per cent, mentre els jornals van cap per avall. No és, doncs, la carn la causant de l'encariment. Però en termes absoluts és l'aliment més car i el jornalier ha de deixar-ne el consum, malgrat el restabliment de la proporció.

RELACIÓ «PREU BLAT-IMPORT JORNAL»

Seguint la tendència de la moderna historiografia francesa comparem ara el preu del blat i l'import dels jornals mitjançant salaris-hora per quintar mètric, és a dir, les hores de treball que necessitava un jornalier per a poder adquirir cent quilos de blat. El càlcul és fet a base de jornades de deu hores de feina, de sol a sol (estiu a part). Com diu Fernand Braudel, franquejar les 100 hores per quintar és ja greu; 200, el camí de la catàstrofe; 300, la fam.¹¹ El procediment, afegeix l'autor esmentat, ens dona el preu «real».

<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>
1500	109	1520	150
1501	123	1521	191
1502	164	1523	123
1505	136	1524	123
1507	123	1525	75
1509	109	1526	136
1510	109	1527	150
1511	95	1530	121
1512	109	1531	145
1513	123	1533	193
1515	123	1534	133
1516	123	1535	133
1517	109	1536	133
1519	136	1538	97

11. *Civilisation matérielle et capitalisme (XVème-XVIIIème siècle)*. Hi ha trad. cast.: *Civilización material y capitalismo*, edit. Labor, 1974, pp. 110-111.

<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>
1539	169	1584	200
1540	181	1585	227
1541	193	1586	154
1542	145	1588	136
1544	121	1589	186
1545	169	1590	163
1546	212	1591	209
1548	160	1592	227
1549	145	1593	220
1550	145	1594	181
1552	169	1595	250
1553	145	1597	190
1555	132	1598	227
1556	187	1599	206
1557	155	1600	200
1558	132	1601	152
1560	124	1602	160
1562	127	1604	152
1563	104	1605	218
1564	97	1606	261
1565	125	1607	138
1566	204	1608	145
1567	245	1609	141
1568	157	1611	174
1569	124	1613	196
1570	171	1614	196
1571	204	1617	174
1572	150	1618	181
1573	131	1619	236
1574	154	1620	209
1576	181	1621	198
1578	209	1622	161
1579	218	1623	226
1580	150	1624	160
1581	154	1625	154
1582	181	1626	145
1583	181	1627	138

<u>Any</u>	<u>Salari-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salari-hora per quintar</u>
1628	174	1676	136
1629	157	1677	259
1630	178	1678	257
1631	212	1679	181
1632	251	1680	177
1633	133	1681	127
1634	121	1682	154
1635	109	1683	136
1639	140	1684	155
1641	124	1685	172
1642	135	1686	154
1643	171	1687	150
1644	137	1689	150
1645	140	1690	136
1646	238	1691	163
1647	249	1692	175
1648	259	1693	156
1649	285	1694	145
1651	413	1695	163
1655	75	1696	140
1657	91	1697	76
1658	110	1699	146
1659	119	1700	122
1661	119	1701	143
1662	122	1702	136
1663	124	1703	136
1664	119	1704	136
1665	155	1705	143
1666	194	1708	195
1667	155	1709	147
1668	153	1710	153
1669	155	1711	159
1670	145	1712	222
1671	155	1714	230
1673	145	1715	270
1674	138	1716	242
1675	113	1717	210

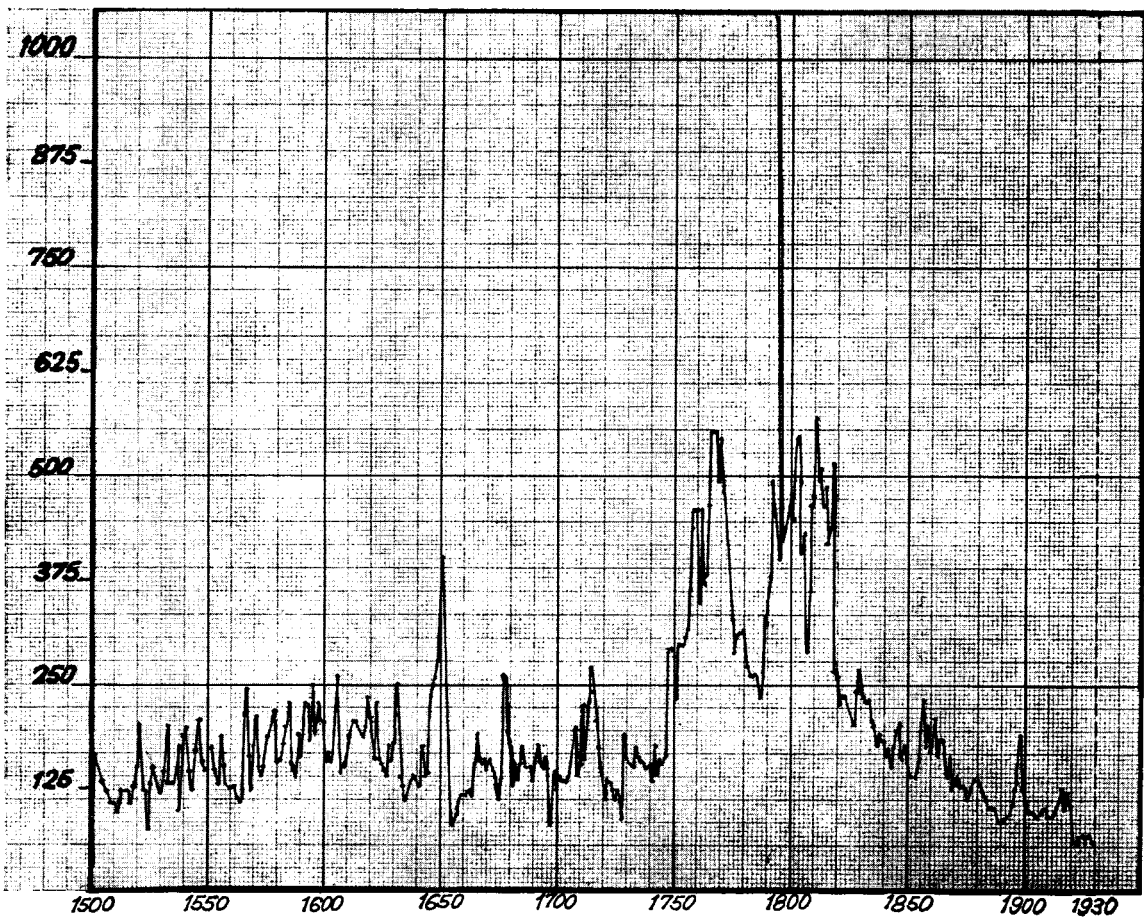
<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>
1718	173	1760	454
1720	141	1761	345
1721	114	1762	454
1722	131	1763	368
1723	127	1764	381
1724	120	1765	463
1725	113	1766	554
1726	118	1767	554
1727	107	1768	554
1728	83	1769	490
1729	187	1770	545
1730	163	1771	481
1733	150	1775	327
1734	176	1776	287
1735	161	1777	296
1736	155	1778	300
1737	155	1779	303
1739	149	1780	311
1740	154	1781	270
1741	135	1782	271
1742	176	1783	266
1743	141	1784	261
1744	155	1785	266
1745	150	1787	236
1746	161	1788	267
1747	166	1789	329
1748	287	1790	351
1749	294	1791	378
1750	285	1792	496
1751	232	1793	1.054
1753	290	1795	387
1754	290	1796	424
1755	300	1800	472
1756	318	1801	442
1757	363	1803	545
1758	436	1804	490
1759	454	1805	406

<u>Any</u>	<u>Salari-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salari-hora per quintar</u>
1806	421	1847	207
1807	286	1848	160
1808	363	1849	176
1809	454	1850	153
1810	472	1852	140
1811	572	1854	139
1812	490	1855	157
1813	509	1856	194
1814	454	1857	230
1815	486	1858	175
1816	415	1859	201
1817	431	1861	169
1818	518	1862	212
1819	265	1863	166
1820	259	1864	185
1821	229	1865	181
1822	236	1866	168
1823	236	1867	134
1827	200	1868	166
1828	243	1869	121
1829	268	1870	135
1830	245	1871	129
1831	237	1872	135
1832	229	1873	125
1833	227	1874	127
1834	231	1875	121
1835	217	1876	113
1836	200	1879	136
1837	172	1880	136
1838	189	1881	128
1839	181	1882	121
1840	180	1883	119
1841	167	1884	112
1842	170	1885	101
1843	150	1886	101
1844	174	1887	101
1846	195	1889	83

<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>	<u>Any</u>	<u>Salaris-hora per quintar</u>
1890	83	1911	89
1891	86	1912	89
1892	87	1913	97
1894	96	1914	110
1895	105	1915	114
1896	127	1916	129
1897	130	1917	103
1898	187	1918	121
1899	123	1919	107
1900	110	1920	92
1901	98	1921	56
1902	99	1922	55
1903	96	1923	54
1904	90	1924	57
1905	89	1925	64
1906	84	1926	56
1907	92	1927	63
1908	103	1928	65
1909	103	1929	60
1910	90	1930	58

El gràfic n.º 5 perfila en línies generals l'evolució de l'economia al país fins a mitjan segle XVIII. La situació relativament bona dels primers decennis del segle XVI es veu empitjorada a partir del 1540 aproximadament i la xifra de 200 salaris-hora es fa cada vegada més freqüent i traspasa el llindar de la centúria. Al XVII la punta de mitjan segle va seguida de la deflació, llevat del bienni 1677-1678, no arriba més al 200. D'una manera semblant després de la guerra de Successió. Però a partir del 1748 s'inicia el drama del jornalero del delta del Llobregat, massa nombrós i cada dia més degradat. Aquí el gràfic se separa obertament de la marxa de l'economia del país, que es trobava en un dels seus millors i pròspers moments. (No obstant, reflecteix l'escassetat dels anys entorn del 1766 i la fam del 1793.) A partir del 1819 inicia el descens, que al 1837 es posa ja per sota la fatídica xifra de 200. Coincidint amb el

(Gràfic n.º 5)

panorama general europeu, cap al 1885 torna a vorejar el 100 i a situar-s'hi per sota. Al decenni 1921-1930 arriba a les cotes més baixes.

La industrialització fa que els jornals ho siguin veritablement. Els agrícoles, en canvi, són estacionals i manquen sobretot a l'hivern i en dies de pluja. La conjuntura final deltaica, fins a l'arribada de les fàbriques que han de capgirar l'estructura socioeconòmica de la comarca, hauria resultat menys desfavorable a l'obrer agrícola si aquest hi hagués estat numèricament inferior i hagués pogut sostenir, davant les exigències de l'amo pagès, la seva condició de jornal·ler: cobrar per dies encara que no fos gaire, però treballar cada dia. A la pràctica no va passar així; i el pa —com la carn— no sempre va arribar a la taula. Pa morè, amb barreja de farina de faves o de sègol: el conegut pa de ral, de pes entorn de tres lliures i que venia a ser la ració familiar. Hi he trobat racions diàries individuals de dues lliures, però entre la classe masovera. A *El delta del Llobregat i Barcelona* demostro¹² la divergència del nivell de vida entre la classe pagesa vuitcentista millorant el seu *status* amb el regadiu, de masovera a propietària, i la degradació de la classe jornalera en el menjar, el vestir, la casa, l'educació, etc.

RESUM

Al món antic, és a dir, abans de la revolució industrial, l'alimentació va constituir una penosa necessitat quotidiana que avui no podem imaginar. Els aliments escassejaven i en conseqüència eren cars; la «vida» o alimentació diària d'un adult va representar al delta del Llobregat entre el 40 i el 200 per cent del jornal corrent durant els gairebé quatre segles i mig objecte del nostre examen. Pensem que avui difícilment assoleix el 20 per cent. Però encara hi ha més: i és que a partir de mitjan segle XVIII el jornal·ler deltaic va deixar de ser alimentat per l'amo pagès o masover, que fins aleshores li feia la «vida» i li donava l'altra part del jornal en metàl·lic.

12. Capítol «Economia i societat».

I finalment i sobretot: també a partir de la segona meitat del segle XVIII es va anar produint una divergència cada dia més gran entre el nombre d'assalariats, en augment demogràfic constant, i les possibilitats de feina agrícola, abundant només a l'estiu. I així els jornals també van escassejar; no solament van ser mal pagats, sinó esporàdics. La depreciació dels jornals ve evidenciada comparant-los amb el preu de la carn d'ovella, aliment bàsic de la classe jornalera —amb el pa— fins a mitjan de l'esmentat segle XVIII: una lliura carnissera (1.200 grams) va costar entre el 33 i el 110 per cent de l'import del jornal fins aquell període, però després va pujar entre el 110 i el 300 per cent, i únicament va començar a baixar molt lentament al segle XIX i no es va tornar a posar al 50 per cent del jornal fins després de la primera guerra mundial. Allò va obligar el jornaler a prescindir totalment de la carn en l'alimentació, substituïda pel bacallà i l'arengada. Quant al pa, supera ja des del segle XVI el *tectum* de 200 salaris-hora per quintar que la moderna historiografia francesa assigna al camperol contemporani i arriba als 400 i 500 salaris-hora durant la segona meitat del XVIII i principis del XIX —1793, any de fam, a part—, per anar baixant per sota de 100 fins a la fi del període preindustrial.

Jaume CODINA

Política hidràulica del segle XIX: la conclusió de les obres de dessecació de l'estany de Sils (1845-1851)

El segle XVIII comporta l'extensió i la intensificació de la producció agrícola sota diferents aspectes o formes de rompuda,¹ tals com l'assecament d'estanys, la conquesta de les illes i al·luvions, aiguaneixos o dipòsits fluvials.

Dintre les dessecacions d'estanys efectuades al segle XVIII destaquem la de Francesc-Antoni Sotelo, comerciant de Barcelona, als estanys de Belcaire el març de 1721 i la de Josep de Vallgornera, tinent-coronel de la guàrdia espanyola de Barcelona, el 1778 a l'estany de Tamarit —projecte realitzat per Josep Garcia i Alegret, comerciant de Barcelona— sota el control del Patrimoni Reial.

Al costat d'aquestes iniciatives apareixen els projectes privats: com el del duc de Medinaceli envers l'estany de Sils (1703-1851), el de Babi i Gualba a Vilacolum de Dalt, el de Pau Plana a Pals i diversos projectes (1739-1742) relatius a Sant Martí de Provencals, Sant Adrià de Besòs, l'Hospitalet, Sants i sobretot l'estany del port a l'oest de Montjuïc, i les terres guanyades gràcies als al·luvions i platges de sorres en formació del Besòs.²

De totes aquestes iniciatives destaca poderosament la de la dessecació de l'estany de Sils, per la seva magnitud i per la durada de les obres que es portaren a terme.

1. P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. III: *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Ed. 62, 1966, pp. 215-218.

2. *Ibid.*

A la comarca de la Selva, a causa de les falles que limiten la depressió pre-litoral, existia un estanyol al terme de Riudarenes i una closa-cràter d'un antic volcà a Sant Delmai que les pluges convertien en estanyol, però sobretot l'estany de Sils format pels escòrrecs de les aigües pluvials provinents de les serres veïnes.³ Representat àdhuc en els mapes de Francisco Coello de 1851, s'estenia des de l'Hostal de la Granota fins als faldars de la serra costanera que li proporcionava les aigües de la vessant oposada a la mar i tenia antigament una superfície molt superior a l'estany de Banyoles, d'una superfície estimada en 1.075.315 metres quadrats. S'hi embassaven les rieres de Vallcanera, Caldes, Vidreres i Massanet de la Selva, i les aigües desembocaven a la riera de Caldes, afluent del Tordera.⁴

L'estany des del segle XIV estava sota la protecció del vescomtat de Cabrera,⁵ però les emanacions de les aigües convertiren el clima en insalubre i en constants les febres intermitents que sovint prenién un caràcter perniciosos. Arribaven a provocar nombroses boires a la ciutat de Girona i eren un perill per la salut dels pobles circumdants, on el nucli més important de població es trobava al veïnat de les Mallorquines que estava situat entre dos claps basàltics.

Fou sens dubte per aquest motiu que ja el 28-3-1703,⁶ al davant del notari Francesc-Bonaventura Torras, es firma un contracte entre el marquès d'Aitona, vescomte de Bas i de Cabrera, i el

3. Salvador GINESTA: *La comarca de la Selva*, Barcelona, Selecta, 1972, pp. 17 i 243; F. GURRI SERRA: *Guia de Catalunya. Nomenclàtor de municipis*, Barcelona, Mateu, 1971, p. 130.

4. J. BOTET i SISÓ: *Geografia general de Catalunya*, vol. *La província de Girona*, Barcelona, A. Martín, s. a., pp. 55-56, 88, 99, 1015-1017; Valentí MASACHS: *Estany de Banyoles*, Gran Enciclopèdia Catalana, vol. III, pp. 160-161; Ll. SOLÉ SABARÍS: *Els llacs*, dins *Geografia general de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Aedos, 1958, p. 212.

5. «Boletín Oficial de la Provincia de Gerona» (6-VIII-1846, p. 380; 26-II-1858); Francisco de ZAMORA: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, Curial, 1973, p. 315; Pascual MADRIZ: *Diccionario geográfico, estadístico...*, t. XIV, Madrid, Imprenta del Diccionario, 1849, p. 398.

6. Josep M.ª MADURELL MARIMON: *Un contrato del año 1703 para la desecación del estanque de Sils*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», IV, 1949, pp. 257-262.

francès Martí Mariscal per a la dessecació de l'estany de Sils, projecte que escapa, com assenyala Vilar,⁷ al control del Patrimoni Reial.

El contracte consta de catorze condicions, que poden resumir-se així:

1.ª La dessecació s'ha de fer en tres anys, que sols poden prorrogar-se per pluges.

2.ª Encaminar les aigües que aflueixin a l'estany cap al mar per mitjà de canals, rescloses, dics i altres artificis, de manera que les terres dessecades puguin dedicar-se a sembra o grans.

3.ª Martí Mariscal cobrarà un impost a tots els terratinents de les terres afectades, sobre la base de vuit dobles d'or per cada vessana de terreny dessecat, per indemnitzar els propietaris de les terres ocupades o expropiades o per pagar altres despeses projectades.

4.ª Collocar fites al voltant de l'estany per poder precisar la dimensió de les terres guanyades, de les quals 125 vessanes seran pel marquès d'Aitona i 125 més per Mariscal, que pot repartir-les amb els altres tres contractistes que faran la dessecació.

Altres condicions que apareixen en el minuciós contracte són que es pot desviar l'aigua de la riera de l'Arrupit; que tindran prioritat per comprar les terres dessecades els habitants de Maçanet de la Selva, Martí Mariscal i el marquès d'Aitona; que els peixos, arbres i altres productes de l'estany seran per Mariscal, al qual el marquès d'Aitona pagarà 7,5 dobles per les terres que posseeix. Mariscal pot també transportar els queviures necessaris que a la subsistència dels treballadors de França —queviures que pagaran només els drets generals, guerra i altres de la província— però no els podrà vendre al públic.

La guerra degué interrompre el projecte de Martí Mariscal de 1703, doncs Francisco de Zamora,⁸ notable viatger, explica que la dessecació es comença el 1768, sota el patrocini del duc de Medinaceli, per mitjà d'una sèquia que va a desguassar a la riera de Santa Coloma de Farners, més avall de l'hostal de Rupit, terme

7. P. VILAR: *ibíd.*, pp. 215-218.

8. F. de ZAMORA: *Diario...*, traducció de Ramon Boixareu, pp. 303-304 i 315.

de Riudarenes, desembocant posteriorment aquesta riera al Tordera. El que realment ignorem és si el projecte executat l'any 1768 és el proposat per Martí Mariscal.

Entretant Sils, durant el segle XVIII, passa de 243 habitants el 1718 a 586 el 1787,⁹ i és descrit per Alexandre Laborde¹⁰ com un municipi on el terreny té poca consistència i que amb les pluges apareix sempre enllotat a l'hivern i ple de pols a l'estiu, dificultant les comunicacions els innombrables aigualls. Afegeix també que això provoca que la majoria de les terres romanguin incultes i inundades a la més petita avinguda del Tordera.

Aquesta visió apareix complementada per la del viatger anglès Arthur Young, el qual¹¹ s'estén extraordinàriament sobre la situació agrícola. Parla de la bondat de la terra i de les collites, malgrat que no siguin de regadiu. Descriu com a productes bàsics els pèsols, blat de moro, faves, cànem i vinya plantada entre emparrats de fusta i les acàcies. Es llauren les terres amb bous i el sistema general de cultiu és la masoveria.

Els terrenys estan dedicats a conreus i pastures, sense rastre de bestiar, amb abundància de roures i àlbers a l'extrem dels camps i boscos espesos. Els pagesos practiquen un cicle de rotació agrícola basat en els fesols, mill i pèsols.¹²

La política hidràulica empresa el segle XVIII, ja abans de la vinguda a Espanya dels Borbons i ajudada per la iniciativa privada, s'interromp a la primeria del segle XIX, per la guerra del Francès i pels constants canvis de govern fins a mitjan segle. No obstant, la política hidràulica torna a tenir una gran importància

9. P. VILAR: *Catalunya...*, vol. III, p. 152.

10. Alexandre LABORDE: *Itinerario descriptivo de las provincias de España en 1809*, traducció lliure, València, Ildefonso Mompié, 1816, 2 vols., pp. 8-9.

11. Arthur YOUNG: *Viatge a Catalunya, 1787*, Barcelona, Ariel, 1970, traducció de Ramon Boixareu, pp. 90-91.

12. La rotació completa efectuada a la zona agrícola propera a l'Hostal de la Granota estava basada en:

- 1 Blat de moro.
- 2 Forment, seguit immediatament de trèvol.
- 3 Trèvol i mongetes.
- 4 Cànem i mongetes.
- 5 Forment i mill.

sota els governs moderats que intenten trobar una alternativa a la desamortització de terres de l'Església i dels municipis, promoguda pels governs progressistes.

Aquesta política torna a les rompudes de terres iniciades el segle XVIII, per guanyar noves terres de cultiu.

Fruit d'aquesta política són les lleis d'aprofitament d'aigües de 1846, aclarida per les lleis complementàries de 1849 i 1856 i complementada per la llei de 1848 relativa a «Directors de Camins Vehinals i Regadius»; les de 1850 sobre rectificació dels al·vèols dels rius; la de creació de la Policia d'Aigües per a prevenir les inundacions i altres desgràcies provocades per les avingudes dels rius; les relatives a les obres de regadiu susceptibles d'efectuar-se a la província; les de 1851 sobre extracció de pedres de les riberes i neteja de les sèquies i pantans, per acabar amb la creació de les juntes per a inspeccionar l'estat dels rius el 1853; la redacció de *Normas de geodesia para los alcaldes* i sobretot la divulgació de nombrosos articles sobre maquinària de regadiu, sondes hidràuliques, pous artesianes, etc., i la creació de la societat d'Hidroscòpia de Barcelona el 1865 que promociona el consum d'aigües minerals.¹⁸

De 1846 a 1860 se sol·licitaren a la província de Girona 92 permisos d'aprofitament d'aigües, 33 dels quals corresponen a canals de regadiu, 17 a finalitats industrials, 23 a molins i fàbriques de farina, 2 a instal·lació de pous artesianes, 10 a balnearis i 5 a societats d'aigua potable.

Es potenciaren també les obres hidràuliques, entre les quals destaquem: 14 rectificacions de rius i rieres, l'establiment d'una barca per a travessar el Ter, la construcció d'un escorranc i 11 ponts, mentre tenen lloc 4 dessecacions d'estanys, tres durant els anys 1856-1858 als estanys Pudols, Paradells i Baseia de Vilamalla-Siurana, segons projecte i iniciativa de Miquel Sans Serra, hisendat de Figueres, per a transformar les terres dessecades en camps agrícoles, i essencialment la conclusió de les obres de dessecació de

18. Vegeu el capítol VI de la meua tesi doctoral, inèdita: *La desamortización en la provincia de Gerona (1835-1854)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1975, especialment les pàgines 488-490 i la nota núm. 30.

l'estany de Sils (1845-1851), per iniciativa del duc de Medinaceli i segons projecte de l'agrònom J. Bayer.¹⁴

El duc de Medinaceli, com a patró de l'Hospital de pobres d'Hostalric i propietari de terres i delmes a Riudarenes, Sils, Vidreres, Maçanet de la Selva, Osor, Sant Feliu de Buxalleu, Sant Pere de Falgars, Blanes, Viabrea, Montclús, Malgrat, Palafolls, Horsavinyà, Sant Esteve d'En Bas, Riells, Sant Cebrià de Fogars i altres pobles de les províncies de Girona i Barcelona —part de les quals són expropiades el 1860 arran de les obres del ferrocarril de Girona a Barcelona¹⁵—, el 2-5-1845 ordena que el dia 8 de maig es comenci la subhasta de les obres de conclusió del desguàs de l'estany de Sils. Per aquest motiu el governador civil de Girona, Carles Llauder, per mitjà d'un ofici convoca els comissionats dels emfiteutes de l'estany de Sils i l'apoderat del duc de Medinaceli.

A tal fi el 9-5-1845, al davant de Justo de Sancha, escrivà de Madrid, i el 14-5-1845 de Josep-Maria Salamó, notari de Girona, firmen un conveni Miguel Sembi, comptador del duc de Medinaceli i apoderat seu als estats de Cardona i Aitona, amb Josep Rusalleda, Joan Palmada, Miquel Molins i Francesc Buscatell, pagesos i membres de l'ajuntament de Maçanet de la Selva¹⁶ i comissionats dels emfiteutes de Sils, i Felipe de Martínez de Davadillo, cavaller-hisendat de Girona, propietari de terres de l'estany.

En el conveni estipulat sobre 10 condicions, acorden que les obres de dessecació de l'estany de Sils¹⁷ seran pagades una meitat pel duc de Medinaceli i l'altra pels emfiteutes en dos terminis, en començar les obres i en acabar-les, i la contribució serà proporcional al nombre de vessanes que posseeixin.

14. Desconeixem altres projectes del agrònom J. Bayer, però coneixem dues obres de divulgació que es conserven al Arxiu Històric de la Diputació de Girona: *Construcciones rurales*, Barcelona, 1886, i *Construcciones e industrias rurales*, Barcelona, s. a., 2 vols.

15. «Boletín Oficial de la Provincia de Gerona» (6-VIII-1846, 26-II-1858, 1-VIII-1860).

16. L'ajuntament de Maçanet de la Selva estava constituït al 1845 per Joan Palmada, batlle; Pere Vancells, tinent d'alcalde; Josep Aragay, Tomàs Surós, Pere Terrés i Antoni Tomàs, regidors, i Josep Rubira, síndic: Josep M.ª SALAMÓ: *Manual de Rentas de 1843 a 1850*, pp. 74-80.

17. Registre d'Hipoteques: *Manual de 1845*, pp. 171-172; Josep M.ª SALAMÓ: *Libro de Cuentas (1833-1851)*, diverses pàgines.

La meitat dels emfiteutes serà suplida pel duc, el qual recobrarà aquest capital en el període de cinc anys i cinc terminis, amb un interès del 6 %, interès que disminuirà a mesura que s'extingeixi el capital.

D'altra banda, el duc de Medinaceli especifica que si guanya un plet que ha interposat als germans Martí, propietaris de terres de l'estany sobre la dessecació, tornarà els diners avançats pels emfiteutes, atès que les despeses les pagarà la Casa de Martí. No obstant no hem trobat altres notícies sobre la solució d'aquest plet en els protocols notariais que hem consultat, per la qual cosa desco-neixem com va acabar, però suposem que fou contrària als interessos del duc de Medinaceli.

El conveni concedeix una importància cabdal a la conservació de les obres realitzades a l'estany de Sils i de les sèquies que condueixen les aigües de l'estany, i s'estipula que correran a càrrec del duc de Medinaceli la conservació i dels emfiteutes la neteja dels valls i madrals.

Aquests últims contribuiran a la conservació del canal amb mig jornal per vessana de terra de la seva propietat, durant els cinc anys següents a la conclusió de l'obra per fortificar-la.

Per a l'execució de les obres nomenaran un mestre d'obres, cadascuna de les parts, i el duc de Medinaceli es compromet a facilitar còpies dels plànols que es projecta realitzar i a la vegada a pagar als comissionats dels emfiteutes 800 rals (400, 80, 40 i 240) per l'escriptura de concòrdia atorgada.

El conveni és aprovat el 16-5-1845 per Carles Llauder, governador civil de Girona, i el 13-9 s'ordena als comissionats dels emfiteutes que es presentin al comptador del duc, per indicar el nombre de vessanes de la seva propietat i estipular la seva contribució.

El pagament, sens dubte, es devia endarrerir, perquè el 31-3-1846 Josep-Maria Salamó indica que són molts els emfiteutes que encara no han pagat, motiu pel qual es concedeixen 15 dies més de temps, dintre els quals sols consignem el pagament de 5.394 rals

efectuats per Rosa Pla, a qui el duc de Medinaceli atorga carta de pagament.¹⁸

El 1849 en quedar sense efecte la subhasta de les obres per a la conclusió del desguàs de l'estany de Sils de 1-5, es treuen novament a subhasta el 7-7 a la casa del duc de Medinaceli de la plaça Cucurulla de Barcelona i a Girona a la casa del notari Josep-Maria Salamó,¹⁹ aplaçaments deguts a la tardança a obtenir els pagaments totals de les contribucions dels emfiteutes.

No obstant el 1851, recollida la quantitat total, l'agrònom J. Bayer indica que la quantitat a satisfer és de mig ral per vessana de terra de propietat i que és ara quan es comencen les obres,²⁰ cosa que provoca les primeres vendes de terres en no poder satisfer la quantitat estipulada, com és el cas del matrimoni format per Francesc Coma i Teresa Fullà, de Vidreres, censataris del duc de Medinaceli, que el 1852 posen en venda 22 vessanes de terra de la seva propietat a l'estany de Sils.²¹

La dessecació comporta que Sils amb Vallcanera, que l'any 1843 comptava amb 70 cases, 357-405 ànimes, 53 veïns i una producció basada en el blat, blat de moro, sègol, patates, llegum i cria de bestiar llaner i boví²² es transformi ja el 1860 en un poble amb més bones condicions sanitàries, 101 cases, a part de les 82 de Vallcanera i 45 del veïnat de Serramagre, i 705 habitants.²³ Hi ha hagut un augment important de la població i creació de noves barriades amb magatzems, botigues i la instal·lació d'una fàbrica d'aiguar-

18. Registre d'Hipoteques: *Manual de 1845*, pp. 171-172, fol. 166, llibre 34 general.

19. «B.O.P.G.» (2-V-1849, p. 214); «El Postillón» (4-VII-1849, p. 4).

20. «B.O.P.G.» (24-X-1851, p. 440).

21. «B.O.P.G.» (10-XI-1852, p. 4).

22. Pascual MADRIZ: *Diccionario geográfico...*, tomo XIV, Madrid, Imp. del Diccionario, 1849, p. 398; Francisco CAMPERÓ CAMÍN: *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar en el siglo último y en los siete primeros años del actual*, Barcelona, Pons y Cia, 1849, pc. 44-48.

23. *Nomenclátor de la provincia de Gerona*, Gerona, Carreras, 1860, p. 88: La població de Sils apareix agrupada en nombre de 28 cases entorn del veïnat de les Mallorquines, 4 cases entorn del veïnat i Hostal de la Granota, 30 cases entorn del veïnat de la Barceloneta i 8 entorn de Sils, a part de 31 cases de pagès a Sils. La majoria de les cases, 85, són de dos pisos, mentre que el reste, 16, són de planta baixa.

dent,²⁴ convertint-se Mallorquines en el veïnat més important; en-
 sems la carretera de la costa i del Vallès són autèntiques vies
 làcties, puix que la pagesia selvatana de Maçanet de la Selva,
 Vidreres i Sils s'acostumà a vendre les vaques a punt de vedellar
 als lletaires de la rodalia de Tordera.²⁵

Les terres de l'estany quedaren convertides en terres de cultiu,
 en les quals apareixen hortaliesses i grans arbredes de suros, pins,
 alzines i pollancre, explotats per fusta.

A Sils encara les aigües de pluja s'acumulen a les fondalades
 i formen estanys temporals, i els rierols passen lleugerament ele-
 vats entre terraplens de contenció construïts per evitar les inunda-
 cions, a manera de la xarxa hidrogràfica que travessa els «polders»
 holandesos.²⁶

Montserrat MOLI FRIGOLA

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes
 de Catalunya i Balears, delegació
 de Girona

24. J. BOTET I SISÓ: *La província de Girona*, pp. 1015-1017.

25. PAU VILA: *Visions geogràfiques de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Barcino,
 1962, p. 173.

26. LL. SOLÉ SABARÍS: *Els llacs*, p. 212 de *Geografia general de Catalunya*, vol. I,
 Barcelona, Aedos, 1958.

ÍNDICE

Índice

Presentació, por <i>Raimon Noguera</i>	
Concessions reials del Dret de Notaria a parròquies i monestirs catalans (segles XII i XIII), por <i>Antoni M. Aragó</i> ...	1
Il signum tabellionis e la sottoscrizione notarile degli scrivani di cancelleria di Pietro IV d'Aragona, por <i>Luisa D'Arienzo</i>	15
Datos para la historia de los protocolos valencianos, por <i>Felipe Mateu y Llopis</i>	63
Interès compost en un document barceloní de l'any 1011?, por <i>G. Feliu i Monfort</i>	75
L'estament dels aprenents dels segles XIII i XIV segons els contractes notarials de Barcelona, por <i>Josep Baucells i Reig</i> .	85
Libri e cultura nei monasteri genovesi (secc. XIV-XVI), por <i>Geo Pistarino</i>	143
The sale of Gumerin on Malta: 1318, por <i>A. Luttrell</i> ...	167
Clarícies sobre Jaume, fill bastard del rei Jaume II el Just, por <i>Eufemià Fort i Cogul</i>	179
Un il·lustre barceloní poc conegut. Contribució a la biografia de Berenguer Morey, ciutadà de Barcelona, por <i>Josep M. Casas Homs</i>	189
Inventari dels béns de Guillem de Coll apotecari-especier de Girona. 1454, por <i>Lluís Batlle i Prats</i>	197

El bisbe Arnau Roger de Pallars i la Seu d'Urgell (1473-1461), por <i>Carme Batlle Gallart</i>	215
Els XII senyors del monument de Setmana Santa a la catedral de Vic, por <i>Eduard Junyent</i>	237
Un memorial sobre importació de llibres al Regne de Castella, por <i>Pere Bohigas</i>	245
Sobre «argenters» barceloneses de los siglos XVII y XVIII, por <i>Santiago Alcolea</i>	257
Las casas nuevas de Poblet, por <i>José Sánchez Real</i>	273
El comercio marítimo de Barcelona, 1675-1712. Aproximación a partir de las escrituras de seguros, por <i>Carlos Martínez Shaw</i>	287
Comercio colonial y fraude en Catalunya. Algunas consideraciones en torno a los registros del libre comercio a Indias (1778-1796), por <i>Josep M.ª Delgado Ribas</i> ...	311
El senyoriu d'Orpí. Impacte de la primera llei abolicionista (1811) sobre les relacions entre senyors i vassalls, por <i>Josep M.ª Torras i Ribé</i>	327
Cost de la vida al delta del Llibregat (1500-1930), por <i>Jaume Codina</i>	349
Política hidràulica del segle XIX: la conclusió de les obres de dessecació de l'estany de Sils (1845-1851), por <i>Montserrat Moli Frigola</i>	387

TERMINADO DE IMPRIMIR
EL 23 DE MARZO,
FESTIVIDAD DE
SAN JOSÉ ORIOL

Colegio Notarial de Barcelona. Publicaciones del Archivo Histórico de Protocolos

* * *

ESTUDIOS HISTÓRICOS Y DOCUMENTOS DE LOS ARCHIVOS DE PROTOCOLOS

SUMARIOS

1 (1948)

ESTUDIOS

Francisco de P. SOLÁ, S. I., *El original del proceso para la canonización de San Ignacio de Loyola, celebrado en Barcelona, Manresa y Montserrat.* — Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *Las actas de Deliberaciones de los Colegios de Notarios de Barcelona.* — Marina MITJÁ SEGUÉ, *Pedro de Rajadell y su biblioteca jurídica.* — José María MADURELL MARIMÓN, *Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la Arquitectura.*

VARIA

H. G., *Abogados y notarios en el Medioevo.* — N. de G., *La leyenda de los barones de la fama.* — N. de G., *Actos de disposición de protocolos.* — N. de G., *Una cuestión de etiqueta.* — N. de G., *Compañía concertada para la obtención del coral.* — N. de G., *Un protesto del siglo XV.*

Nuevas Publicaciones.

Un volumen de 225 págs., 2 láms. Precio: 500 ptas.

2 (1950)

ESTUDIOS

Pierre VILAR, *Dans Barcelone, au XVIIIe siècle. Transformations économiques, élan et mouvement des salaires dans le bâtiment.* — César

MARTINELL, *La Casa de Cardona y sus obras en Poblet*. — Honorio GARCÍA, *Notas para unos prolegómenos a la Historia del Notariado Español (tiempos anteriores a la Reconquista)*. — Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *El Precario y la «Precaria» (notas para la historia de la Enfiteusis)*. — Sebastián PARÉS, *Reminiscencias feudales en un «capbreu» del siglo XVII*. — José MAURÍ SERRA, *De una escribanía rural (siglos XIV, XV y XVI)*.

VARIA

N. de G., *Requerimiento del siglo XIII*. — N. de G., *Compañía mercantil y «commandas» del siglo XIV*. — N. de G., *Protesto del siglo XIV de una letra «con ricsorsa»*. — N. de G., *Notas diversas existentes en los manuales notariales*.

Sección bibliográfica.

Un volumen de 341 págs., 4 láms. Precio: 500 ptas.

3 (1955)

ESTUDIOS

Francisco de P. SOLÁ, S. I., *Manuscritos tridentinos en el Archivo de Protocolos de Barcelona*. — Félix DURÁN CAÑAMERAS, *Notas para la Historia del Notariado Catalán*. — Honorio GARCÍA, *La forma del testamento en la España visigótica*. — Honorio GARCÍA, *El nonato Colegio Notarial de Vich*. — José María MADURELL MARIMÓN, *La obra de las cámaras sepulcrales de Poblet y la Casa de Cardona*. — Marina MITJÁ SEGUÉ, *Condaño y ciudad de Barcelona. — Capítulos de su historia en los siglos IX y X*.

VARIA

José M.ª MADURELL MARIMÓN, *Dos actas notariales de la entrega y quema de unos privilegios del Archiduque de Austria. — Cinco documentos del siglo XVIII. — Capítulos acordados entre Antich Cirerench, corredor «d'orella», y Pedro Pellicer, mercader, sobre la cesión que hace el primero al segundo de una correduría. — Índice de libros raros existentes en la Biblioteca del Colegio Notarial de Barcelona*.

Un volumen de 309 págs. Precio: 500 ptas.

4 (1974)

Miscelánea en honor de
Raimundo Noguera de Guzmán

Presentación

ESTUDIOS

Josep M.ª MADURELL I MARIMON, *Formulario notarial del siglo XVI*. — Maria-Teresa FERRER I MALLOL, *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*. — José TRENCHS, *Bibliografía del Notariado en España (siglo XX)*. — N. COLL JULIÁ, *Brianda de Vega, amante del Príncipe Carlos de Viana, esposa de Berenguer de Peguera; descendencia de este matrimonio*. — Jaume CODINA, *L'alimentació humana a L'Hospitalet de Llobregat durant el segle XVII*. — Cristià CORTÈS, *El testament de Joan-Baptista Monfar i Sorts*. — Elisa BADOSA COLL, *Aspectos cuantitativos de la desamortización en la ciudad de Vich*. — Marina LÓPEZ, *Una nueva fuente para la historia de Barcelona: el Registro de Hipotecas*. — Àngels SOLÀ I PARERA, *La desamortització del trienni a Barcelona i el seu pla*.

VARIA

M.ª T. FERRER I MALLOL - J. RIERA I SANS, *La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la baira Edat Mitjana*. — M.ª T. FERRER I MALLOL - J. RIERA I SANS, *Miscel·lània de documents per a la història del Notariat als estats de la Corona Catalano-aragonesa*. — N. COLL JULIÁ, *Una letra de cambio y de su recambio originales de 1461; transferencia de la segunda*.

Un volumen de 458 págs., 13 láms., 2 cuadros genealógicos y varios gráficos incorporados en el texto. Precio: 1.000 ptas.

Miscelánea en honor de Josep Maria Madurell i Marimon

Presentació per Ramon NOGUERA DE GUZMAN

Jordi RUBIÓ BALAGUER, *La Butlla de Saintes (Barcelona, Spindeler) retrobada*. — Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1347-1380)*. — Germà COLOM, *Un capítol sobre el còmit al «Llibre del Consolat de Mar»*. — Arcadi GARCIA I SANZ, *Un text medieval inèdit del cronicó dels juraments de les «Costumes de Mar»*. — Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Seis letras de cambio cuatrocentistas giradas contra Barcelona*. — Josep Maria FONT I RIUS, *Ordinacions locals en terres del Baix Llobregat i Penedès: Santa Creu d'Olorde i Sant Bartomeu de la Quadra*. — Manuel RIU, *Els capbreus, font important per a la història socio-econòmica dels senyorius laics i eclesiàstics: dos exemples catalans del segle XVII, referents al monestir cistercenc de Santa Maria de Montbenet (Berga)*. — Joaquim ILOVET, *Tràfic colonial sota pavelló neutral a Barcelona, 1798-1799*. — Luis J. NAVARRO MIRALLES, *La Compañía de Aragón (1777)*. — Pere MOLAS RIBALTA, *El comerç de teixits en la societat estamental*. — Antonio RIERA, *Mallorca 1298-1311, un ejemplo de planificación económica en la época de plena expansión*. — Núria COLL JULIÀ, *Nova identificació de l'escriptor i poeta Romeu Lluïll*. — David ROMANO, *Otros casamenteros judíos (Barcelona-Girona 1357)*. — Agustí ALTISENT, *El bàcul de l'abat Copons*.

Un volumen de 310 págs., 7 láms., 1 cuadro genealógico y varios gráficos incorporados en el texto. Precio: 1.000 ptas.

José María MADURELL MARIMÓN, *Índice cronológico alfabético. I. Siglos XIII, XIV, XV y XVI* (Barcelona, 1950); *II. Siglo XVII* (Barcelona, 1953); *III. Siglo XVIII. Apéndice: Siglos XIV-XVIII. Regesta: Siglo XIX. Escribanías de Marina: Siglos XVIII-XIX. Notarías Foráneas: Siglos XIII-XIX. Pergaminos: Siglos XIII-XVI. Escribanías varias. Miscelánea. Varia* (Barcelona, 1959). Precio 3 vols. : 1.000 ptas.

Jaime VICENS VIVES, *El gran Sindicato remensa (1488-1508). La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*, Madrid, 1954 (en colaboración con el C.S.I.C.). (Agotado.)

Raimundo NOGUERA GUZMÁN y José María MADURELL MARIMÓN, *Privilegios y ordenanzas históricos de los Notarios de Barcelona*, Barcelona, 1965 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 1.000 ptas.

José M.ª MADURELL MARIMÓN, *Catálogo de la Exposición conmemorativa del Primer Centenario de la Ley del Notariado (1862-1962)*, Barcelona, 1962. Precio : 100 ptas.

Oriol VALLS SUBIRÁ, *El «signum» notarial*; Dr. Hans GERIC, *Los signos notariales más antiguos de Colonia*, Barcelona, 1962 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 350 pesetas.

Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *La Compañía Mercantil en Barcelona durante los siglos XV y XVI y las «commandas» del siglo XIV*, Valencia, 1967 (en colaboración con la Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España). Precio : 150 ptas.

José María MADURELL MARIMÓN y Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973 (en colaboración con el Departamento de Estudios Medievales del C.S.I.C. de Barcelona). Precio : 700 ptas.

Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN y José María SANS TRAVÉ, *Catálogo de la exposición de documentos del Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona*, Barcelona, 1975. Precio : 100 ptas.

Raimundo NOGUERA DE GUZMÁN, *Los Notarios de Barcelona en el siglo XVIII* (en prensa).

Pedidos a : Ediciones «El Albir»
C/ Ángeles, 8
Barcelona - 1

